

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση
τεύχος 77(5), Μάρτιος 1987
τιμή τεύχους 200 δραχ.

ΚΚΕ: ανοίγματα και χάσματα

Τό τυπογραφικό «λάθος»

Γιά τή φιλοσοφία του μαρξισμού

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 13 ΜΑΡΤΙΟΥ 1987
τεύχος 77 (5) (νέα περίοδος), δρχ. 200
ΚΕΚΡΟΠΟΣ 2, 105 58 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ. 32.39.645 και 32.28.791

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντή, Παύλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λιβαδάς, Γρηγόρης Μανιαδάκης, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Άριστείδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Γιώργος Μπράμος, Άνδρέας Πανταζόπουλος, Δευτέρης Παπαγιαννάκης, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Γιώργος Πάσχος, Νίκος Πολίτης, Έλένη Πορτάλιου, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη.

Έξάλλου λάβαμε την ακόλουθη επιστολή:

Άπό αυτό τό τεύχος σταματά ή συνεργασία μας μέ τόν ΠΟΛΙΤΗ. Γιά τοῦτο θέλουμε νά φύγουν καί τά όνόματά μας άπό τόν κατάλογο τών τακτικῶν συνεργατῶν. Έπειδή ή διακοπή τῆς συνεργασίας μας δέν είναι θέμα πού άφορά μόνο τήν όμάδα τοῦ ΠΟΛΙΤΗ άλλα επίσης τούς άναγνώστες καί τήν Άριστερά, στό επόμενο τεύχος θά ἐξηγήσουμε τούς λόγους τῆς άπομάκρυνσῆς μας.

Λεωνίδας Λουλουδης, Γιώργος Μητροφάνης, Μιχάλης Παπαγιαννάκης, Πέτρος Πιζάνιας.

• Σκίτσα Χρήστου Πικριδιά.

• Τή διόρθωση τών δοκιμίων έκανε ό Παντελής Σπ. Μπουκάλας, τή σελιδοποίηση ή Μάγια Γεωργιάδου, τήν άναπαραγωγή τών φίλμ ή Χριστίνα Άναστασίου, τή φωτοστοιχειοθεσία ή Άννα Γιάκα, ή Γεωργία Μπαρούδου καί ή Άλίκη Πελεκάνου.

• Έκδότης, ό Άγ. Έλεφάντης, Μάρκου Μουσούρου 34, Άθήνα.

• Διαχείριση, Σπύρος Δελέγκας.

• Έκτύπωση, ΣΠΟΤ-ΠΡΕΣ Α.Ε., Άγίας Παρασκευῆς 23, Περιστερί, τηλ. 57.57.940

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ, Κομμουνιστική άνανέωση σημαίνει	7
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, Πολιτική επισκόπηση	8
Άγγελου Έλεφάντη, Θέσεις τοῦ ΚΚΕ: γλωσσικά πάρεργα	10
Σταύρου Λιβαδά, Στή φάση τών έργων	11
Έλένης Δημητρίου, Τό χιόνι πέφτει	13
Μαριάννας Δήτσα, ΑΕΙ, SOS	13

Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, Οί Θέσεις γιά τό 12ο συνέδριο τοῦ ΚΚΕ: άνοιγματα καί χάσματα	14
Γιώργου Καρρά, Τό νέο τοῦ νέου φορέα	17

ΠΟΛΙΤΗΣ, Στιγμισία καί αυτόφωρα	20
---------------------------------------	----

Γεωργίας Πετράκη, Πρόσφυγες στό Λαύριο	22
Σπύρου Γεωργάτου, Οί νέοι, τό αυγό καί τό Πανεπιστήμιο	25
Γιάννη Παπαμιχαήλ, Άρχαιο πνεύμα, άθάνατο	28
Γιόζεφ Βαϊζενμπάουμ, Ηλεκτρονικοί ύπολογιστές, επιστήμονες καί πολεμικά έργα	30

Βάσις Καρκαγιάννη, Διανοούμενοι, έξουσία καί κριτικός λόγος	32
Κώστα Γαβρόγλου, Η άνανέωση, ή «ΝΕΑ» καί οί μάζες	35
Γιώργου Πάσχου, Η κρίση τών κομμάτων καί ή Άριστερά	39

Κωνστανζο Πρέβε, Ποιές «φιλοσοφικές μορφές» γιά τόν μαρξισμό	44
Μιχάλη Χλέτσου, Τό κράτος καί ή άναπαραγωγή τῆς εργατικῆς δύναμης	49

Άρ. Μπαλτά, Άλ. Νεχαμά, Η φιλοσοφία στίς ΗΠΑ σήμερα	53
Γ. Μαργαρίτη, 1821, ό Θάνατος τό άλλο όνομα τῆς Λευτεριάς	60
Γιώργου Γιαννουλοπούλου, Ό δαίμονας τοῦ τυπογραφείου καί ή κριτική	63
Σάββα Πατσαλίδη, Ό θάνατος τοῦ συγγραφέα καί ή διασπορά τοῦ νοήματος	69

Έρσης Χατζηαργυρού, Έξαγωγές-εισαγωγές	81
ΣΤΙΓΜΕΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΥΝ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ	82

Παντελή Μπουκάλα, Κέρματα	86
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΕΣ - ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ	88

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Έτήσια (12 τεύχη) 2.000 δρχ., εξάμηνη (6 τεύχη) 1.000 δρχ.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώπη ετήσια 2.500, εξάμηνη 1.300.
Άλλες χώρες: ετήσια 2.800, εξάμηνη 1.400

Ίδιοκτησία: Σπ. Δελέγκας καί Σία Ο.Ε. Έκδότης: Άγγελος Έλεφάντης, Μάρκου Μουσούρου 34, Άθήνα. Τυπογραφείο ΣΠΟΤ-ΠΡΕΣΣ, Άγίας Παρασκευῆς 23, Περιστερί, τηλ. 5757940

Τώρα πού χώρισαν οί δρόμοι...

Εχουν πιά περάσει δύο μήνες από τότε πού τό ΚΚΕ έσωτερικου διασπάστηκε καί τυπικά. Στο τέλος τής εβδομάδας ή τάση πού έπιμένει στή διατήρηση του κομμουνιστικού χαρακτήρα του κόμματος πραγματοποιεί τήν πρώτη της σύσκεψη, μαζί μέ άλλους κομμουνιστές καί άριστερους, στο πλαίσιο τής διαδικασίας για τήν αυτόνομη συγκρότησή της.

Δέν είναι λίγες οί φωνές μέσα ή καί έξω από αυτόν τό χώρο, πού αντιμετωπίζουν τό έγχείρημα μέ σκεπτικισμό ή καί άπαισιοδοξία: τά επιχειρήματα, οί κίνδυνοι πού παραμονεύουν, γνωστοί σέ όλους μας: ή διάσπαση μιās ήδη μικρής πολιτικής δύναμης, ή αδυναμία πρόσβασης στο κεντρικό πολιτικό προσκήνιο καί συνεπώς ή αδυναμία διατύπωσης μιās — έστω καί δυνάμει — πρότασης έξουσίας, ό φόβος του γκρουπούσκουλου. 'Αλλά όλοι αυτοί οί — ύπαρκτοί — κίνδυνοι καί οί αδυναμίες δέν μπορούν καί δέν πρέπει νά ματαιώσουν τό έγχείρημα τής κομμουνιστικής ανανέωσης. Καί δέν θά τό ματαιώσουν αν μπορούσαμε νά διατυπώσουμε σαφέστερα τό έγχείρημα αυτό, πολιτικά, ιδεολογικά καί οργανωτικά.

Τί σημαίνει λοιπόν σήμερα αυτή ή έμμονή στο «κάπα»; Τί σημαίνει δηλαδή κομμουνιστής καί κομμουνιστικό κόμμα σήμερα, καί κυρίως τί συνεπάγεται αυτό; 'Η απάντηση είναι αρκετά εύκολη στο οργανωτικό καί, ίσως, στο ιδεολογικό επίπεδο, αλλά πολύ πιά δύσκολη στο πολιτικό, στο κομβικό επίπεδο δηλαδή πού επικοινωνεί μέ όλα τά άλλα, μέ τόν έαυτό του καί μέ τήν κοινωνία.

'Η ελληνική κομμουνιστική 'Αριστερά — αλλά όχι μόνον αυτή — διαπαιδαγωγήθηκε καί άνδρώθηκε σέ περιόδους «ένδιάμεσων» άγώνων, σέ περιόδους πού κυριαρχούσε ή άμυνα άπέναντι στο φασισμό, ή πάλη για τή δημοκρατία, οί έθνιοαπελευθερωτικοί άγώνες. "Ολα αυτά συντέλεσαν ώστε έδω καί αρκετές δεκαετίες βασική αιχμή τής 'Αριστεράς νά είναι ή πολιτική πάλη καί όχι ή κοινωνική, ή, για νά τό πούμε σαφέστερα — καί λιγότερο παρεξηγήσιμα — οί κομμουνιστές αναλώθηκαν στην πάλη για πολιτικούς μετασχηματισμούς (ή για τήν απόκρουση πολιτικών μετασχηματισμών) καί όχι — άμεσα — για τόν ριζικό κοινωνικό, τόν σοσιαλιστικό μετασχηματισμό. Τό γεγονός δέν έμεινε χωρίς συνέπειες για τήν ίδια τήν ιδεολογία των σημερινών άριστερών, καί για ό,τι ονομάζουμε κρίση τής 'Αριστεράς. Αυτή ή «ύπερπολιτικοποίηση» είναι διάχυτη σέ όλο τό φάσμα τής 'Αριστεράς, ακόμα καί των πιά διαφορετικών εκδοχών της, κορυφαία της δέ εκδήλωση ήταν ή ίδια ή μετεξέλιξη του ΚΚΕ έσωτερικου, ό διαχωρισμός δηλαδή τής πολιτικής από τό κοινωνικό όραμα των κομμουνιστών.

Οσοι άντεδρασαν στή μετεξέλιξη του ΚΚΕ έσωτερικου καί έπέμειναν στον κομμουνιστικό του χαρακτήρα, ακόμα καί εκείνοι πού δέν ήταν ένταγμένοι στο κόμμα, δέν χώρισαν από τους πρώην συντρόφους τους μόνο λόγω ιδεολογικών — καί πολύ περισσότερο προσωπικών, όπως θέλουν νά τίς παρουσιάσουν — διαφορών. 'Υπήρξαν, σχεδόν σέ κάθε περίπτωση, καί ριζικές διαφωνίες επί τής πολιτικής. Μόνο πού ως τώρα, όλοι μας αφήναμε τίς διαφωνίες αυτές νά κινούνται στο επίπεδο τής πολιτικής φαινομενολογίας, του φορμαλισμου. "Αν λοιπόν τώρα θέλουμε — καί πρέπει νά μιλήσουμε επί τής πολιτικής ούσίας των διαφορών μέ τό νέο κόμμα είναι ότι ή πολιτική του δέν τό καθιστά άντικαπιταλιστική δύναμη καί έπομένως δύναμη του κοινωνικου μετασχηματισμου. Καί γενικότερα: κανένα άριστερό ή κομμουνιστικό κόμμα στην 'Ελλάδα δέν συμπεριφέρεται πολιτικά ως άντικαπιταλιστική δύναμη.

Σέ τελευταία ανάλυση αυτή είναι ή μοναδική ανάγκη πού ύπαγορεύει τήν αυτόνομη όργάνωση των κομμουνιστών τής ανανέωσης, καί ταυτόχρονα τό έπιτακτικότερο — καί πιά δύσκολο — καθήκον τους. 'Οφείλουμε δηλαδή σήμερα νά επανακαλύψουμε καί νά ανακαλύψουμε τά πάντα, νά εγχαλέσουμε τά θεωρητικά μας εφόδια, τήν πολιτική έμπειρία, τήν κοινωνική γνώση, για νά απαντήσουμε, όπως τό έκαναν καί άλλοι πριν από μας, στο άπλο αλλά άναντικατάστατο έρώτημα: ποιά συγκεκριμένη πολιτική συμπεριφορά ύπαγορεύει ή καθοριστική ανάγκη νά υπάρξουν οί κομμουνιστές ως άντικαπιταλιστική δύναμη.

Ο εργολαβικός δρόμος στόν σοσιαλισμό....

ΣΧΕΔΙΑ ΕΡΓΩΝ

Νέο αίμα στην κυβέρνηση εδώ και ένα μήνα και τό ΠΑΣΟΚ επιδόθηκε με ανανεωμένα εφόδια στο θεάρεστο έργο της αλλαγής. Η άμηχανία των πρώτων ημερών, πού ήταν κρίσιμες εφόσον η νέα κυβέρνηση ήθελε εξαρχής να κερδίσει τις έντυπώσεις, διασκεδάστηκε με τις καταιγιστικές αναγγελίες μεγαλεπήβολων έργων, έργων ζωής για τό 2000. Τά έργα διαφημίστηκαν επαρκώς και, κάπου εκεί, ο ρόλος τους τελείωσε. Τώρα θά περιμένουμε τά τέλη Μαΐου, όταν θά ανοιχτούν οι πρώτες προσφορές για τή «μελέτη, κατασκευή και χρηματοδότηση» τους. «Έμεις από τήν πλευρά μας είχαμε άπλως τήν ιδέα», άκούμε, μόνο πού άναρωτιέται κανείς, άφου είναι έτσι άπλά τά πράγματα, γιατί αυτή ή ιδέα δέν είχε έρθει στους κυβερνώντες μερικά χρόνια νωρίτερα. Άλλά αυτά έχει ή άλλη των ιδεών.

Συνέχεια στόν καταιγισμό δόθηκε με μιάν άλλη ιστορία πού χροنىζε από τό 1982 και πού στό βωμό της έπεσαν όκτώ (άν μās βοηθάει ή μήμη μας) ύφυπουργοί. Πρόκειται για τό νομοσχέδιο του ένιαίου φορέα για τά ραδιοτηλεοπτικά μέσα, τό όποιο (μετά από μιά νέα ιδέα πού έξαφνα κατέλαβε τόν κ. Παπανδρέου) προβλέπει και ιδιωτικούς ή δημοτικούς ραδιοφωνικούς σταθμούς, τοπικής όμως έμβέλειας, οι όποιοι θά ιδρύονται ύστερα από άδεια του Δ.Σ. της ΕΡΤ. Τό σ.ν., άφου άναδιοργανώνει τις διάφορες υπηρεσίες της ΕΡΤ άναφέρεται και στά διοικητικά της κρατικής τηλεόρασης. Δημιουργείται μιά άντιπροσωπευτική συνέλευση κοινωνικού έλέγχου ή όποία θά συνέρχεται δīs κατ' έτος, θά άποτελείται από εκπροσώπους δήμων, «παραγωγικών τάξεων», εργαζομένων κ.λπ. και θά έλέγχει κατά πόσον ή ΕΡΤ λειτουργεί σύμφωνα με τά είωθότα. Γενικά τή λειτουργία της ΕΡΤ θά τήν άσκει τό Διοικητικό Συμβούλιο, πέντε από τά επτά μέλη του όποιου διορίζονται από τήν κυβέρνηση. Άλλά και ένα άλλο σώμα πού θεσπίζεται, τό Συμβούλιο Έλέγχου, πού θά έλέγ-

χει —κυρίως σέ προεκλογικές περιόδους— τά περί πολιτικοκομματικής ίσοτιμίας προβλήματα, άπαρτίζεται από έναν εκπρόσωπο του κάθε άναγνωρισμένου στή Βουλή κόμματος, καθώς και ίσο αριθμό εκπροσώπων της κυβέρνησης. Και έπειδή ή κυβέρνηση προέρχεται συνήθως από κάποιο άναγνωρισμένο στή Βουλή κόμμα, τό κυβερνών κόμμα θά άσκει έλεγχο στόν έαυτό του διαθέτοντας πάντα τούς μισούς σύν έναν στό Συμβούλιο Έλέγχου.

Γενικά διαβάζοντας τό νομοσχέδιο άποκτά κανείς τήν έντύπωση ότι ο άρμόδιος ύπουργός, άλλά και συνολικά ή κυβέρνηση, δέν έχουν στό μυαλό τους τό ένδεχόμενο ότι μπορεί κάποτε νά χάσουν τήν έξουσία. Έκτός πιά κι άν κρίθηκε ότι ένα πιο πλουραλιστικό νομοσχέδιο θά πρόδιδε ήττοπάθεια στις γραμμές του ΠΑΣΟΚ.

Ο καταιγισμός σχεδίων δέν σταμάτησε εκεί, άφου βδομάδες τώρα ή Βουλή συνεχώς (νομο)σχεδιάζει: ισότητα των φύλων, ναρκωτικά (ας μήν ξεχάσουμε τις καταγγελίες των δύο βουλευτών για άνάμειξη των διωκτικών άρχών στή διακίνηση ναρκωτικών, όπως τις ξεχάσε ο κ. Δροσογιάννης) και από ό,τι λέγεται σέ λίγο καιρό θά ακολουθήσει τό έπίσης χροنىο σχέδιο για τό μοίρασμα της εκκλησιαστικής περιουσίας. Οι μέρες για τό Κιλελέρ πλησιάζουν, άλλά άν κάποιος είναι φιλόποτος θά άναρωτηθεί: πρόκειται άραγε για τήν τελευταία πρίν τις εκλογές επέτειο του Κιλελέρ στήν όποία ο πρωθυπουργός θά έχει τήν ευκαιρία —και τή χρονική άνεση— νά εξαγγείλει και νά ύλοποιήσει (τουλάχιστον νομοθετικά) τό μοίρασμα της εκκλησιαστικής περιουσίας;

Κατά τά άλλα τό κατρακύλισμα της άλλοτε κραταιάς τριανδρίας του ΠΑΣΟΚ συνεχίζεται, οι διευθυντές των ΕΡΤ εκπαρθυρώνονται, τό ίδιο και ο έξαφνα ευθικτος κυβερνητικός εκπρόσωπος πού βιάστηκε νά παρουσιάσει τή συμφωνία για τή Φωνή της Άμερικής και δέν είχε τήν ευφύια νά περιμένει μήπως και κάποια διαφορετική ιδέα καταλάβει τόν κ. Παπανδρέου ένόψει της όμιλίας του στήν ΠΑΣΕΓΕΣ.

Ο ΠΡΙΝΟΣ ΚΑΙ Η ΥΦΑΛΟΚΡΗΠΙΔΑ

Άλλ' οι ιδέες του κ. Παπανδρέου δέν σταμάτησαν στα σχέδια έργων και στις αλλαγές προσώπων. Μιά από τις πρώτες ενέργειες του ύπουργείου Βιομηχανίας, Ένεργείας και Τεχνολογίας, μετά τόν άνασχηματισμό, ήταν ή άναγγελία της εξαγοράς των μετοχών του κονσόρτσιουμ πού εκμεταλλεύεται τά πετρέλαια του Βορείου Αιγαίου.

Τό θέμα είναι γνωστό και δέν χρειάζεται νά τό περιγράψουμε. Θα προσπαθήσουμε άπλως νά διερευνήσουμε μερικά έρωτήματα. Κατ' αρχήν ή λεπτομερής ενημέρωση του κ. Σαρτζετάκη για τό θέμα, ο χρόνος της εξαγγελίας (λίγες μέρες μετά τό Νταβός), ή άφιξη στήν Άθήνα ξένων κυβερνητικών στελεχών για νά συζητήσουν τό θέμα, τό γεγονός ότι ή εξαγορά άποτελεί πρώτο θέμα συζήτησης στις ξένες πρεσβείες των Άθηνών, τέλος ή άμηση και «ένεργός» άνάμειξη της Τουρκίας, όλα αυτά δείχνουν ότι τό ζήτημα της εξαγοράς έχει αρκετά μεγάλες διαστάσεις πού όπωσδήποτε ξεφεύγουν από τό πλαίσιο του ύπουργείου Βιομηχανίας και Ένεργείας ή του ύπουργείου Οικονομικών και άπτονται της ευθύνης του ύπουργείου Έξωτερικών. Δέν ύπάρχει άμφιβολία ότι ή κυβέρνηση γνώριζε εκ των προτέρων τις διαστάσεις της ένέργειάς της και τις άποδέχθηκε (ή, κατά μιά άλλη άποψη, σκόπιμα τις καλλιέργησε).

Η πιο «συντηρητική» έκδοχή είναι ότι ή κυβέρνηση έκανε αυτό τό βήμα για νά άποτρέψει τις έπικείμενες έρευνες της Κοινοπραξίας άνατολικά της Θάσου, οι όποιες θά δημιουργούσαν ένταση στις έλληνοτουρκικές σχέσεις. Όμως από τήν ίδια τή σύμβαση τό έλληνοκράτος είχε τό δικαίωμα νά άπαγορεύσει τέτοιες έρευνες χωρίς νά έλέγχει τήν πλειοψηφία των μετοχών και, άκόμα, δέν ήταν άνάγκη τό δικαίωμα αυτό νά τό άσκήσει δημόσια, ώστε νά δώσει επιχειρήματα στήν τουρκική πλευρά. Η έκδο-

χή αυτή στέκει μόνο αν η κυβέρνηση προσπάθησε προηγουμένως ανεπιτυχώς να συνεννοηθεί με τις ξένες εταιρίες.

Αντ' αυτού γνωρίζουμε ότι η κυβέρνηση είχε κάνει το Δεκέμβριο μιά εικονική (ως προς το προσφερόμενο ποσό) προσφορά εξαγοράς της Ντένισον, η οποία δεν ήταν παρά το προοίμιο της σημερινής —πομπώδους— αναγκαστικής εξαγοράς. Μιά δεύτερη έκδοχή που άκουστηκε, θέλει τις δυτικές πρεσβείες, άκομα και την Τουρκία, να είναι κατά βάση σύμφωνες με την εξαγορά, γιατί μόνο αν η ύφαλοκρηπίδα είναι υπό κρατικό έλεγχο θά μπορούσαν η Ελλάδα και η Τουρκία να διαπραγματευθούν για το Αιγαίο. Η έκδοχή αυτή, που βλέπει τα γεγονότα κάπως «σικέ», θεωρεί ότι βρισκόμαστε στις άπαρχές ενός έλληνοτουρκικού διαλόγου για το διακανονισμό των θεμάτων του Αιγαίου και της ύφαλοκρηπίδας.

Υπάρχει βέβαια και η τρίτη, ενδιάμεση, άποψη, ότι η κυβέρνηση θέλησε με την πράξη της να ανακινήσει το θέμα της ύφαλοκρηπίδας. Αν οι ξένες εταιρίες καταφύγουν σε διεθνή δικαστήρια, τότε το θέμα διεθνοποιείται, και μάλιστα αν τα δικαστήρια αυτά δικαιώσουν το κοινό συμφέρον, τότε αυτόματως θά έχει δικαιωθεί και το ελληνικό κράτος απέναντι στις τουρκικές διεκδικήσεις. Έχοντας έτσι το πάνω χέρι, η κυβέρνηση προτείνει στην Τουρκία προσφυγή στη Χάγη και γενικά κινεί μιά ιστορία που, ακόμα

κι αν δεν καταλήξει πουθενά, επικαιροποιεί διεθνώς τις έλληνοτουρκικές διαφορές, πράγμα που η ελληνική έξωτερική πολιτική τό έχει ανάγκη (όπως η τουρκική έξωτερική πολιτική έχει ανάγκη τό αντίθετο). Παράλληλα τά «έθνικά θέματα» γίνονται έπίκαιρα και στό έσωτερικό της χώρας κι αυτό άποσπᾶ κάπως τόν κόσμο από τά έσωτερικά ζητήματα.

Δέν θά πρέπει πάντως έδῶ νά παραλείψουμε τήν έπίσκεψη του κ. Μπούτου στην Τουρκία, σε μιάν άποστολή που θά χαρακτηριζόταν «ανεπίσημη-διερευνητική». Ο κ. Μπούτος είναι πολιτικό πρόσωπο, αλλά δέν ανήκει σε κανένα κόμμα, ἄρα δέν έχει έπίσημη κρατική ή κομματική ιδιότητα.

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ ΑΠΕΡΓΙΩΝ

Κατά τά ἄλλα ὁ μήνας που πέρασε χαρακτηρίστηκε από τήν ύφεση, ἄν ὄχι τήν άπουσία, τῶν απεργιακῶν κινητοποιήσεων, ὕστερα από τή μεγάλη κορύφωση τόν Ιανουάριο και τό Φεβρουάριο. Η άπεργία τῶν Έργατικῶν Κέντρων στίς 16 Φεβρουαρίου και τής ΑΔΕΔΥ στίς 16 και 17 του ίδιου μήνα ήταν οί κορυφαίες και συνάμα οί τελευταίες συνδικαλιστικές έκδηλώσεις γενικού χαρακτήρα. Οί λόγοι είναι βέβαια πολιτικοί και σχετίζονται με τό ΚΚΕ.

Η άρχή της σύγκρουσης του ΚΚΕ με τή Νέα Δημοκρατία έγινε στή συγ-

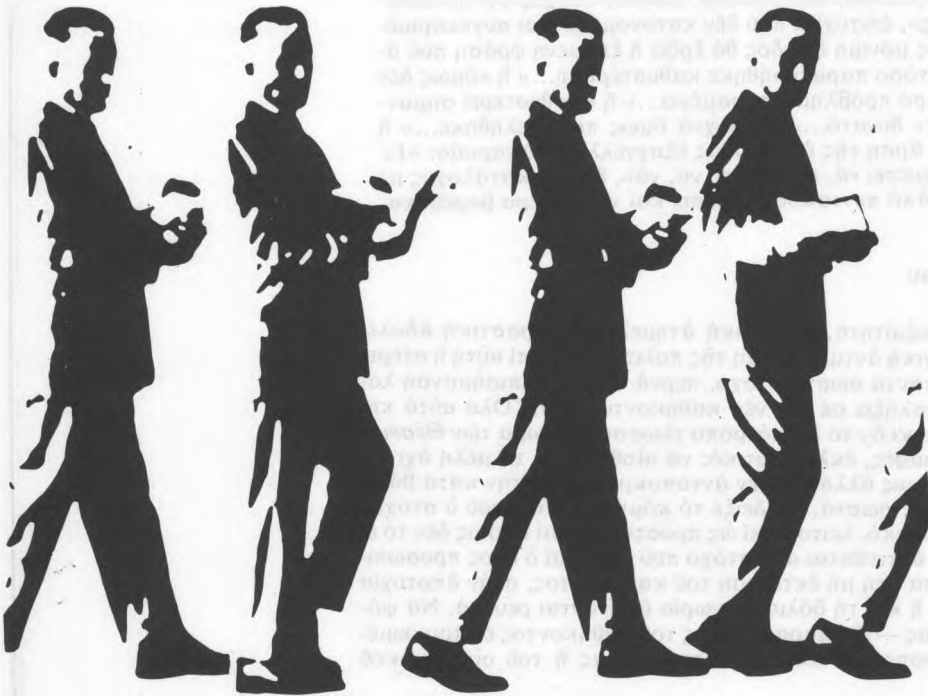
κέντρωση της Όμόνοιας, όπου άκούστηκαν άσυνήθιστα πολλές έπικρίσεις για τό νεοφιλελευθερισμό. Άκολούθησε ή διακοπή της άπεργίας τῶν τραπεζικῶν με ψήφους του ΚΚΕ και του ΠΑΣΟΚ, ἐνῶ τήν ίδια εβδομάδα στή Βουλή τό ΚΚΕ ξεσπάθωνε κατά της Νέας Δημοκρατίας και μάλιστα πέρασε μαζί με τό ΠΑΣΟΚ στή Βουλή τό ψήφισμα για τήν εἰρήνη παρά τήν αντίθεση της Νέας Δημοκρατίας (τό ψήφισμα αυτό είχε καθυστερήσει δέκα μέρες προκειμένου νά είναι ὁμόφωνο).

Πολλοί κατηγορήσαν τότε τό ΚΚΕ για έπικείμενο μορατόριουμ με τό ΠΑΣΟΚ. Όστόσο δέν θά πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι λίγες μέρες πριν τής άπεργίας ή Νέα Δημοκρατία ὀριστικοποίησε τή γραμμή της για άμεση προσφυγή στίς κάλπες και οί γενικές άπεργίες ἄποτελεσαν γι' αὐτήν τήν πρώτη άφορμή για «ὑλοποίηση» της νέας γραμμής. Τό γεγονός λοιπόν ὅτι κατά κάποιο τρόπο ή Νέα Δημοκρατία οικειοποιεῖτο πολιτικά τίς κινητοποιήσεις, αλλά και ή αὔξημένη πιθανότητα που ὑπάρχει νά βρισκείται μετά από ἕνα χρόνο ή Νέα Δημοκρατία στήν έξουσία, στή θέση του ΠΑΣΟΚ, ἄνγκασαν τό ΚΚΕ νά πατήσει ἔγκαιρα φρένο. Άλλωστε, ἄναφορικά με συγκεκριμένες άπεργίες, ὅπως αὐτή τῶν τραπεζικῶν, είναι γνωστή ή πάγια τακτική του ΚΚΕ νά τίς συγκρατεῖ, ὅταν βλέπει ὅτι κινδυνεύουν νά ἐκφυλιστοῦν. Όλα αὐτά δέν σημαίνουν βέβαια κανένα μορατόριουμ με τό ΠΑΣΟΚ· αντίθετα τό ΚΚΕ, ὅπως ἐξάλλου τονίζουν ρητά και οί θέσεις για τό Συνέδριό του, πασχίζει για νά διατηρήσει μιάν ισόρροπη αντιπαλότητα προς τό ΠΑΣΟΚ και τή Νέα Δημοκρατία.

Κατά τά ἄλλα, ή ἔπιτυχία του Φώτη Κουβέλη στους δικηγόρους θεωρήθηκε από τήν πλειονότητα της Κ.Ε. του ΚΚΕ έσωτερικού ὡς ένδειξη της πρώιμης ἀπήχησης του νέου κόμματος και πανηγυρίστηκε δεόντως. Στην πραγματικότητα, βέβαια, ὁ Φώτης Κουβέλας πήρε από τό ΠΑΣΟΚ τίς ψήφους τῶν νέων δικηγόρων, οί ὅποιοι είχαν πέρυσι μιά τρίμηνη μετωπική ἀντιπαράθεση με τήν κυβέρνηση. Θά πρέπει πάντως νά προσθέσουμε ὅτι ειδικά οί δικηγόροι είναι ἄρκετά προσεκτικοί στό ιδεολογικό περιεχόμενο της ψήφου τους και ἐπομένως ή ἀποκομμουνιστικοποίηση του ΚΚΕ έσωτερικού θά πρέπει, ειδικά γι' αὐτόν τόν κλάδο, νά διευκόλυνε τήν ὑπερψήφισή του Φώτη Κουβέλη.

Μπορεί ὁμως τό νέο κόμμα νά προσείλκυσε νέους δικηγόρους, αλλά ἔχασε τούς κομμουνιστές. Έκείνους που αὐτή τήν Παρασκευή, 13 Μαρτίου, πραγματοποιοῦν τήν πρώτη τους σύσκεψη που θά θέσει τίς βάσεις για τή συγκρότησή τους.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος

Θέσεις γιὰ τὸ 12ο συνέδριο τοῦ ΚΚΕ —γλωσσικὰ πάρεργα—

Τὸ ΚΚΕ «μιλάει νέα γλώσσα», ἐκσυγχρονίζεται, κάνει ἀνοίγματα, ἐγκαταλείπει τὸν πατροπαράδοτο σεκταρισμό, ἐναρμονίζεται μὲ τὸ πείραμα Γκορμπατσόφ. Τὸ ΚΚΕ ἐμφανίζει ἓνα νέο προφίλ, ἀνοίγει διάλογο μὲ τὸ λαό, ἀκούει, δέχεται. «Ἡ γνώμη σου μετράει...» διακηρύσσει μιά ἀφίσα του πού γέμισε τοὺς τοίχους τῆς Ἀθήνας...

Ἴσως, πολιτικοὶ ἀναλυτὲς καὶ πολλοὶ πολίτες, ἂν πρωθύστερες ἐπιλογὲς τοὺς τὸ ἐπιβάλλουν (δηλαδή ἡ πεποίθηση ὅτι ἡ συμπαράταξη τῶν δημοκρατικῶν ἀριστερῶν δυνάμεων ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ ΚΚΕ μπορεῖ νὰ ἀνοίξει μιά διέξοδο) διακρίνουν μιά νέα ποιότητα στὸν πολιτικὸ λόγο τοῦ ΚΚΕ, ἴσως βλέπουν ὅτι ὑπάρχουν νέα στοιχεῖα, νέες ἐπεξεργασίες καὶ θέσεις. Ἀλλὰ τὰ χιόνια δὲν λιώνουν.

Ἄγωνα σκέψη, ξύλινη πραγματικότητα

Ἡ γλώσσα εἶναι ἡ ἄμεση πραγματικότητα τῆς σκέψης λέει κάπου ὁ Μάρξ. Μιά καὶ μιλάμε λοιπόν γιὰ τὴν πολιτικὴ σκέψη τοῦ μοναδικοῦ κόμματος τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἡ πραγματικότη- τῆς τῆς γλώσσας του, τῆς ξύλινης γλώσσας του, προδίδει τὴν ἀπροκάλυπτα ἄκαμπτη καὶ ὀλοκληρωτικὰ ἄγωνα σκέψη πού τὸ χαρακτηρίζει: μᾶς ὀδηγεῖ στὸν κεντρικὸ πυρήνα τῆς, ἐκεῖ ὅπου ἔχουν τὴν ἔδρα τους τὰ περιεχόμενά τῆς, ἐκεῖ πού φωλιάζουν οἱ πραγματικὲς σημασίες τῆς.

Ἐνα κομματικὸ κείμενο, ὅπως εἶναι οἱ *Θέσεις γιὰ τὸ 12ο συνέδριο*, εἶναι κατ' ἀρχὴν ἔναυσμα γιὰ συζήτηση μὲ τὰ κομματικὰ μέλη: μιά πρόταση πού τὰ κομματικὰ μέλη θὰ τὴ σκεφτοῦν, θὰ κουβεντιάσουν, θὰ τὴ βελτιώσουν. Θεωρητικὰ ὅλα εἶναι δυνατὰ, ἀκόμη καὶ νὰ τὴν τροποποιή- σουν μερικὰ ἢ ὀλικά, ἐνδεχομένως καὶ νὰ τὴν ἀπορρίψουν. Τὸ ἴδιο ὅμως τὸ κείμενο, ὁ λόγος τοῦ (ἡγετικοῦ) κόμματος ἀποκλείει κάθε τέτοιο ἐνδεχόμενο διότι ἡ σχέση πού καθιερώνει μὲ τὰ μέλη εἶναι μιά σχέση ὑποταγῆς καὶ ἰδεολογικῆς χειραγώγησης. Τὸ κείμενο τρομοκρατεῖ, θέλει νὰ τρομοκρατήσῃ ἐνοχοποιώντας τὰ μέλη στὰ ὅποια ἐπιρρίπτει τὴν εὐθύνη γιὰ τὰ πρακτικὰ ἀποτελέσματα τῆς πολιτικῆς δράσης τοῦ κόμματος.

Ὁ λεκτικὸς μηχανισμὸς εἶναι ἀπλός. "Ὅποιος ἔχει τὸ κουράγιο νὰ διατρέξει τὶς ἀτέλειωτες σελίδες τῶν *Θέσεων*, ἰδίως ἐκεῖνες πού προορίζονται γιὰ τὶς ὀργανώσεις καὶ τὰ μέλη (κεφ. 5ο, 6ο, 7ο κομματικὴ οἰκοδόμηση, 8ο ἰδεολογικὴ διαφωτιστικὴ δουλειά τοῦ κόμματος), θὰ μείνει ἐμβρόντητος ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπα ἐπαναλαμβανόμενη διατύπωση ἀνεξαρτήτως θέματος: «τὸ κόμ- μα σωστὰ εἶδε ὅτι...» (ἔπεται αὐτὸ πού τὸ κόμμα εἶδε, ὅπως πάντα, (σωστὰ) καὶ χάρι στὴν καθο- δήγησή του «σημειώθηκαν σοβαρὲς ἐπιτυχίες», ἐπιτυχίες πού δὲν κατονομάζονται συγκεκριμέ- να ποτέ. Ἀλλὰ σέ τούτῃ τῇ θετικῇ πορείᾳ ὡς μόνιμη ἐπωδὸς θὰ ἔρθῃ ἡ ἐπόμενη φράση πού ἀ- μαυρῶναι ἢ ἀκυρῶναι τὴν ἐμβέλειά τῆς: «Ὡστόσο παρατηρήθηκε καθυστέρηση...» ἢ «ὅμως δὲν προχώρησε ἰκανοποιητικὰ...» ἢ «ὅμως σοβαρὸ πρόβλημα παραμένει...» ἢ «καθυστερεῖ σημα- ντικὰ...» ἢ «ὅμως δὲν ἀξιοποιήθηκε ὅσο ἦταν δυνατό...» ἢ «συχνὰ ὅμως παραμελήθηκε...» ἢ «ἐμφανίστηκαν ὡστόσο παραλείψεις...». Ἡ ἄρση τῆς ἀνωμαλίας ἐξαγγέλλεται ἀκαριαῖα: «Γι' αὐτὸ οἱ ὀργανώσεις καὶ τὰ κομματικὰ μέλη πρέπει νὰ, πρέπει νὰ, νὰ, νὰ», ἔπεται κατάλογος μὲ ἀπειράριθμα νὰ καὶ πρέπει. Μέτρησα πάνω ἀπὸ πεντακόσια πρέπει καὶ νὰ, ὕστερα βαρέθηκα.

Ἡ πολιτικὴ λειτουργία τοῦ στερεότυπου

Περί τίνος πρόκειται; Γιὰ φιλολογικὴ ἀδεξιότητα, αἰσθητικὴ ἀτημελησία, φραστικὴ ἀδολε- σχίας, ἀχαλίνωτη φυγὴ στὴν καθηκοντολογικὴ ἀντιμετώπιση τῆς πολιτικῆς; Γιατί αὐτὴ ἡ στερε- ότυπη φραστικὴ δομὴ πού ἀρχίζει μὲ τὸν πάντα σωστὸ στόχο, περνᾷ ἀπὸ τὴν ἐπισημάνση λα- θῶν ἢ ἀνεπαρκειῶν ἐφαρμογῆς γιὰ νὰ καταλήξῃ σὲ μιά νέα καθηκοντολογία; "Ὅλα αὐτὰ καὶ κάτι ἀκόμη πού ἐξάγεται ἀπ' ὅλα αὐτὰ, ὅσο κι ἂν τὸ λαϊκότερο γλωσσικὸ ἴδιωμα τῶν *Θέσεων* πασχίζει νὰ φανῇ ἀπλό, στιβαρό, λαϊκὸ, σαφές, ἐκλαϊκευτικὸ: νὰ αἰσθανθοῦν τὰ μέλη ὅχι ὅτι πάνω τους πέφτει ἡ εὐθύνη τοῦ κινήματός τους ἀλλὰ ὅτι δὲν ἀνταποκρίθηκαν στὴν κατά βάση σωστὴ καθηκοντοθεσία, στοὺς στόχους πού, σωστὰ, ὑπέδειξε τὸ κόμμα. Γιατί ἀφοῦ ὁ στόχος εἶναι σωστός τὸ καθῆκον εἶναι πάντα ἐπιτακτικὸ, λειτουργεῖ ὡς πρόσταγμα καὶ ὅποιος δὲν τὸ ἐ- κτελεῖ ὅπως πρέπει, ὅποιος τὸ παραβαίνει, ἀντιτίθεται στὸ στόχο πού ὅλοι καὶ ὁ ἴδιος προσωπι- κὰ θεώρησαν σωστὸ. Ἄρα τὰ ὄρια ἀνάμεσα στὴ μὴ ἐκτέλεση τοῦ καθήκοντος, στὴν ἀποτυχία δηλαδή, καὶ τὴν ἀσύγνωστη παραμέληση ἢ καὶ τὴ δόλια ὀλιγωρία ἀφήνονται ρευστὰ. Νὰ ψά- ζεις γιὰ τίς πραγματικὲς αἰτίες τῆς ἀποτυχίας — τῆς παραμέλησης τοῦ καθήκοντος ἐν προκειμέ- νω, ἐκεῖνο τὸ ἀσήμαντο τῆς μὴ ἐκπλήρωσης τοῦ πλάνου στρατολογίας ἢ τοῦ οικονομικοῦ

πλάνου— είναι επικίνδυνο διότι ενδεχομένως οι αιτίες βρίσκονται άλλοι: στον ίδιο τό στόχο ή γενικότερα σέ εκείνους πού τόν ἔθεσαν, δηλαδή στό ἡγετικό κόμμα καί τρόπο πού βλέπει τά πράγματα. Ἀπομένει συνεπῶς ή κοινή διαπίστωση γιά τό πενιχρό ἀποτέλεσμα καί ἀπό κεί καί πέρα, ξεκομμένο τό ἀποτέλεσμα ἀπό τή δυνατότητα διερεύνησης τῶν αἰτίων πού τό παρήγαγαν, εὐκόλη ή ἀπόδοση στό «φταίχτη», τό κομματικό μέλος. Αὐτός πού «βάζει» τό καθήκον, δηλαδή ή ἡγεσία, μπορεῖ ἀνά πάσα στιγμή νά διερμηνεῦει κατά τό δοκοῦν τή στάση τῶν ὑπευθύνων γιά τήν ἐκτέλεσή του. Τό χρέος είναι δεδομένο. Ἡ ἐνοχοποίηση, γενική ή εἰδική, ὁ μηχανισμός μέ βάση τόν ὅποιο ὁ καθένας «μπορεῖ καί πρέπει» νά αἰσθάνεται ἐνοχος, ἄρα κατηγορούμενος, ἀπολογούμενος, ὑποτελής. Ἀποκαλύπτεται ἔτσι ή πραγματική λειτουργία τῆς ξύλινης γλώσσας. Γιατί, ἀφοῦ ή σκέψη δέν είναι θαλερή, ἀφοῦ δέν ἐρχεται νά ἀναζητήσει τή συνεργεία τῆς σκέψης τῶν μελῶν μέ ὅλα τά ἀπρόβλεπτα καί αἰφνιδιαστικά πού ἕνα τέτοιο πάντρεμα ἐνδεχομένως θά εἶχε, ἀφοῦ οἱ πάντες πρέπει νά ὑπαχθοῦν στόν ἡγετικό κανονισμό πού ὑπαγορεύει ή αἰσιοδότητα τοῦ κομματικοῦ λόγου, τότε καί ή γλώσσα καταβυθίζεται στό ἀπροσπέλαστο στερεότυπο, ἐκεῖ πού ὅλοι πρέπει νά ἐξομοιωθοῦν, νά φαίνονται ἴδιοι: ὑπόλογοι ἀπέναντι στόν κομματικό νόμο, στό λόγο τοῦ ἡγετικού κόμματος...

Τά χιόνια δέν λιώνουν. Δέν συνηθίζεται μέσα στό καταχειμῶνο.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Μεταφορῶν συνέχεια: Τά μεγάλα ἔργα

Στό Νταβός τῆς Ἑλβετίας, στίς ἀρχές τοῦ χρόνου, φιλοτεχνήθηκε τό νέο πρός ἐξαγωγήν πρόσωπο τῆς ἀλλαγῆς: μοντέρνο καί κοσμοπολιτικό, τεχνοκρατικό καί ἀντικρατικό, πιστό στήν ἰδιωτική πρωτοβουλία καί τόν ἀναπτυξιακό ρόλο τοῦ ξένου κεφαλαίου, ἰδιαίτερα γιά τίς «ἀναπτυσσόμενες» χῶρες.

Πέρυσι στό Νταβός, ὁ οἰκονομολόγος καθηγητής κ. Παπανδρέου ἐπανενέγραψε τόν εαυτό του στή μεγάλη οἰκογένεια τῶν ἰδεολόγων-τεχνοκρατῶν τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ, πού διερευνοῦν νέους προσανατολισμούς καί στέργουν στήν ἀναζήτηση νέων ἀγορῶν γιά τό διεθνές κεφάλαιο. Φέτος ὁ πολιτικός ἡγέτης καί πρωθυπουργός τῆς Ἑλλάδας προσεκόμισε στό «παζάρι τῶν ἐπενδύσεων» καί τή χώρα του. Ἐπιδεικνύοντας τά «προσόντα τῆς» δέν ὑπενθύμισε μόνο τά ἀδιαμφισβήτητα ἐλκτικά προνόμια πού ή ἰσχύουσα νομοθεσία —ἀρχῆς γενομένης ἀπό τό νόμο 2687/53— παρέχει στίς ξένες βιομηχανικές, ἐμπορικές καί ναυτιλιακές ἐπιχειρήσεις. Εἶναι γνωστό πῶς αὐτή ή νομοθεσία, παρόλο πού δέν ἐθίγη στό ἐλάχιστο ἀπό τήν πασοκική ἀλλαγή, οὐδόλως ἀπέδωσε τά τελευταῖα χρόνια.

Ὑποσχέθηκε ἐπιπλέον διεύρυνση τῶν θεσμικῶν δυνατοτήτων ἐπενδύσεων καί μεγέθυνση τῶν οἰκονομικῶν ἀνταλλαγμάτων, ἀλλά καί πολιτικές διασφαλίσεις τῶν ἐπενδυτῶν. Τό σόλο κρενένο περί «ἐνοικοῦντων στά ρετιρέ» ἐναρμονιζόταν στήν ὅλη ἐνορχήστρωση ὥστε νά γίνει πειστικός ὁ λόγος.

Τό νέο πρόσωπο

Ὅμως μεγαλύτερη ἐναρμόνιση ἀποτελεῖ ή ἀκολουθήσασα κυβερνητική ἀλλαγή. Κυβέρνηση καί κόμμα διαχωρίζονται μέ σχίσμα... ἀβυσσαλέο. Τά πρόσωπα —«φορεῖς τῆς ἀλλαγῆς»— ὑποβιβάζονται σέ ὀραματιστές τοῦ αὔριο καί τήν πολιτική καλοῦνται νά τήν ἀσκῆσουν ἀχρωμοί καί τεχνοκράτες ἀλεξιπτωτιστές. Ἡ κυβέρνηση πράττει γιά τό σήμερα καί τό αὔριο καί τό κόμμα ὀραματίζεται —λέει— γενικῶς, γιά τό μέλλον. Ἡ πρώτη —παγκοσμίως— ἐπίσημη θεσμοθέτηση τῆς διάστασης πράξης καί θεωρίας.

Τίποτε ἀπό τό πασοκικό παρελθόν καί παρόν δέν ἐγκαταλείπεται. Ἀπλῶς διαχωρίζονται οἱ ρόλοι. Τά ἔργα ἀπό τά λόγια. Οἱ τριτοδρομικές ἀνησυχίες γιά αὐτοδύναμη οἰκονομική ἀνάπτυξη, γιά κοινωνικοποιήσεις, γιά τό ρόλο τοῦ δημόσιου τομέα ὡς ἐμβρυουλκοῦ στήν ἀναπτυξιακή προσπάθεια, γιά τά πενταετή, γιά τό λαό στήν ἐξουσία, καθώς καί οἱ τριτοκοσμικές ἰδεοληψίες γιά μιά Ἑλλάδα πυρῆνα ἐνός νέου πόλου μέ τίς γειτονικές τρίτες χῶρες, πού θά ὄρθωνε ἀνάστημα στόν ἀμερικανικό καί τόν εὐρωπαϊκό ἰμπεριαλισμό, δέν ἀπέδωσαν ἔργα. Καί προτείνονται πῶς διαρκῆς ἡμερήσια διάταξη τῶν κομματικῶν συνεδριάσεων, μαζί μέ ὁ,τι ἄλλο σχετικό ἤθελε προκύψει, μέ στόχο τήν Ἑλλάδα τοῦ 2100. Γιά τήν τρέχουσα πολιτική, τήν κυβέρνηση, παραμένει ή ἐπαχθῆς γιά τοῦς ἐργαζόμενους λιτότητα, τό αὐταρχικό κράτος καί ή ἀναζήτηση μέ κάθε τίμημα ἰδιωτικῶν ἐπενδύσεων. Κι ἐπειδή οἱ ντόπιες... μᾶς τελείωσαν, ή μόνη λύση τό Νταβός καί στόχος... οἱ Ὀλυμπιακοί ἀγῶνες τοῦ 1996.

Καὶ ὁ πρόεδρος τοῦ ΠΑΣΟΚ καὶ πρωθυπουργός: Ἄπ' αὐτὸν ἀπορρέουν καὶ σ' αὐτὸν ἐνοποιούνται τὰ πάντα. Ὁ πραγματιστής καὶ ὁ δραματιστής ταυτόχρονα. Στὴ μιά τσέπη ἡ διακήρυξη τῆς 3ης τοῦ Σεπτέμβρη καὶ στὴν ἄλλη τὰ πρακτικά τοῦ Νταβός: μοιράζει στὸν καθένα ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες του. Ἄλλωστε, αὐτὸς μόνον προεδρεύει. Στὸ ΠΑΣΟΚ καὶ τὴν κυβέρνηση. Γενικῶς...

Οἱ νέοι ρόλοι

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ νέο πλαίσιο τῆς πασοκικῆς ἐξουσίας ἀναγγέλλθηκαν τὰ μεγάλα ἔργα. Μετρό καὶ Σπάτα, αὐτοκινητόδρομοι, Ἀχελῷοι καὶ γέφυρες. Τὰ περισσότερα εἶχαν ἀξιολογηθεῖ ὡς ἀχρηστα στὸ πρόσφατο παρελθόν. Ἄπουσiazαν ἀπὸ τὶς κατὰ καιροὺς ἐκδόσεις τῶν πενταετῶν προγραμμάτων ἢ ἔμπαιναν ὡς παραγέμισμα τῆς τελευταίας στιγμῆς, δι' ἐπικολλήσεως.

Σήμερα ἀναγορεύονται, διὰ στόματος αὐτοῦ πού πρῶτος τὰ ἀναθεμάτισε, σέ ἔργα πρώτης προτεραιότητας, πού μόνο ἀπὸ τοὺς ξένους μποροῦν νὰ πραγματοποιηθοῦν.

Δέν ἀμφιβάλλει κανεὶς γιὰ τὴ σημασίᾳ τους, ὡς ἔργων ὑποδομῆς πού ἔπρεπε νὰ εἶχαν πραγματοποιηθεῖ, στὸ πλαίσιο καὶ μιᾶς γενικότερης ἀναπτυξιακῆς πολιτικῆς, πού θὰ συνδυάζει τὴ μεταβολὴ καὶ τὴν ἀξέση τοῦ εἰδικοῦ βάρους τοῦ δημόσιου ὡς πρὸς τὸν ἰδιωτικό τομέα. Προκαλεῖ θυμῆδία ὅμως, ἀλλὰ καὶ ἀγανάκτηση, ἡ ἀνάσυσή τους ἀπὸ τὸ χρονοντούλαπο, ἢ ταῦτη σὴν τῆς ἀνάπτυξης μὲ τὴν πραγματοποίηση αὐτῶν καὶ μόνο τῶν ἔργων καὶ κυρίως ἡ λόγω παντελοῦς ἐλλείψεως οἰκονομικῶν διαθεσίμων καὶ προγραμματισμοῦ παράδοσή τους ἄνευ ὄρων καὶ προϋποθέσεων σέ ὅποιον ἐνδιαφερόμενο. Ἀπὸ τὴ φύση τους αὐτὰ τὰ ἔργα μπορεῖ ν' ἀποδώσουν ὑψηλὰ κέρδη καὶ γρήγορες ἀποσβέσεις χωρὶς νὰ ὑπόκεινται σὶς ἀβεβαιότητες τῆς ἀγορᾶς. Τὸ «προϊόν» πάντα θὰ ἀγοράζεται, ἀρκεῖ νὰ ἐξασφαλιστεῖ καλὴ τιμὴ καὶ ἐνοικιοστάσιο... Τὸ «ρίσκο» μιᾶς τέτοιας ἐπένδυσης εἶναι ὑψηλὸ μόνο ἂν ἔχεις νὰ κάνεις μὲ τὸν Ἰανὸ — Α. Παπανδρέου. Κι αὐτὸ τὸ γνωρίζουν καλύτερα ἂπ' ὅλους οἱ ψυχροὶ ἐπιχειρηματίες τῶν διαφόρων Νταβός, οἱ ὅποιοι οὐδόλως παρασύρονται ἀπὸ τὶς μεταμορφώσεις τοῦ πρωθυπουργοῦ, καὶ εἶναι τὸ πρῶτο ἀπὸ τὸ ὅποιο θὰ θελήσουν νὰ διασφαλιστοῦν, μεγιστοποιώντας τὸ τίμημα.

Οἱ νέοι προσανατολισμοὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ οἱ ρόλοι πού ὑποχρεώθηκαν ν' ἀναλάβουν κυβέρνηση καὶ ΠΑΣΟΚ παρέχουν κατ' ἀρχὴν τὶς πρῶτες ἐγγυήσεις. Ἄλλωστε, ποιὸς πιστεῦει πλέον στὰ κατὰ καιροὺς τρένα, ὅπως αὐτὸ τῶν νέων τεχνολογιῶν, τῆς μικροηλεκτρονικῆς καὶ τῆς βιοτεχνολογίας, στὰ ὅποια θὰ ἐπιβαίνουμε ὡς Ἑλλάς. Κινεῖται πάντα τὸ τρένο τῆς ἀλλαγῆς μὲ τὸν κ. Παπανδρέου καὶ τοὺς ἐμπιστοὺς του...

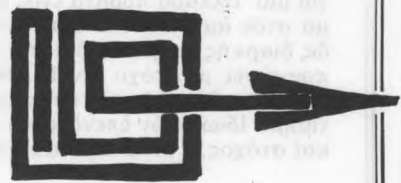
Σταῦρος Λιβαδάς

Τὰ SOS γιὰ τὰ ΑΕΙ

Στὴν Τρίτη Ἄποψη μὲ τίτλο «SOS ἀπὸ τὰ ΑΕΙ» (Νέα, 10/3/87) ὁ Γιώργης Γιατρομανωλάκης μὲ ἀφορμὴ τὸ πρόσφατο «σήμα κινδύνου» γιὰ τὴν κατάσταση στὰ ΑΕΙ πού ἐξέπεψαν πέντε πρυτάνεις ἀπὸ πρωινὴ ἑφημερίδα, ἐκφράζει τὴν ἄποψη πὼς ἡ πανθομολογούμενη κακοδαιμονία στὰ ΑΕΙ δέν ὀφείλεται κατὰ κύριο λόγο σὶς ἐλλείψεις τῆς λεγόμενης ὑλικοτεχνικῆς ὑποδομῆς. Ἐντοπίζει τὴν κατ' ἐπανάληψη περιγραφόμενη μὲ ζοφερά ἀλλὰ καὶ θολὰ χρώματα κακοδαιμονία τῆς ἀνώτατης ἐκπαίδευσης κυρίως σέ ζητήματα πού σχετίζονται μὲ τὴ στάση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας ἀπέναντι σὴν ἐκπαίδευση: «ἡ καταπιεστικὴ καὶ βάρβαρη κάποτε ἐξάρτηση τῆς παιδείας ἀπὸ τὰ ἰδεολογικὰ τερτίπια, ἀπὸ τὰ πολιτικάντικα σχέδια καὶ τὰ κοντόφθαλα κομματικὰ συμφέροντα» περιμένε ὁ ἀρθρογράφος κάπως νὰ μετριάστει ἀπὸ «μιὰ κυβέρνηση λαοπρόβλητη καὶ μὲ ἀρχές σοσιαλιστικές».

Γνωρίζει, δηλαδή, ὁ Γ. Γιατρομανωλάκης πὼς τὰ «τερτίπια» αὐτὰ λίγο-πολύ ὑπῆρχαν σέ ὅλες τὶς ἐποχές. Ἴσως σήμερα νὰ μὴν εἶναι πιὸ μετριάσμενα, πάντως εἶναι τερτίπια πιὸ «πλουραλιστικά» ἂπ' ὅ,τι γιὰ παράδειγμα στὰ δικά μας φοιτητικὰ χρόνια. Διαφαίνεται ἀνάμεσα σὶς γραμμές του πὼς εἶναι «κάτι ἄλλο» ἐκεῖνο πού λείπει, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ Ἰδεολογικός Μηχανισμὸς τῆς ἐκπαίδευσης νὰ ἔχει ἀπογυμνωθεῖ ἀπὸ ἐκεῖνες τὶς ἰδεολογικὲς λειτουργίες πού ἐπιτρέπουν νὰ μιλάμε γιὰ Ι.Μ.Ε. καὶ γιὰ σχέσεις πού προσδίδουν σέ ὄλο τὸ πλέγμα τῆς ἐκπαίδευσης ἀλλὰ καὶ τῆς παιδείας τὴ συνεκτικότητα, τὴν ἐγκυρότητα καὶ ἐν τέλει τὴν κοινωνικὴ «χρησιμότητα».

Ἀλλὰ τὸ νὰ ἐπαναλάβουμε ἄλλη μιὰ φορὰ τὴ φράση: «πρόκειται γιὰ κρίση ἀξιών» δέν μᾶς βγάζει ἀπὸ τὴν ἀμχανία μας. Ἀναπαράγει μόνο κι ἄλλες κραυγές SOS ἐν τῇ ἐρήμῳ. Ὅλοι μας, ἀλλὰ κυρίως οἱ διδάσκοντες καὶ οἱ διδασκόμενοι, ξέρουμε καλὰ πὼς ἡ διδακτικὴ λειτουργία, ἡ διδακτικὴ σχέση ἔχει ἀνεπανόρθωτα διαρραγεῖ. Ὅπως ξέρουμε πὼς γιὰ τὴν ἀμφισβήτηση καὶ ἐν τέλει τὴν ἀπόρριψη τοῦ παραδοσιακοῦ ρόλου τοῦ δασκάλου — πού συνεπάγεται μιὰ ἀλυσιδα ἀπὸ λειτουργίες: τὸ διδακτισμὸ, τὴ μετάδοση γνώσεων, ἄρα μιὰ κιβωτὸ γνώσεων, κοινωνικὲς ἀνάγκες, πολιτισμικοὺς κώδικες — πρῶτοι ὑπεύθυνοι εἶναι οἱ προοδευτικοὶ δάσκαλοι. Ἀπορρίπτοντας τὶς παραδοσμένες ἀξίες τῆς ἐκπαίδευσης δημιουργήθηκε ἕνα κενό, τὸ κακὸ εἶναι πὼς τίποτε ἐξίσου συνεκτικὸ δέν πῆρε τὴ θέση τοῦ κενοῦ πού προέκυψε ἀπὸ τὴν ἀμφισβήτηση. Τὸ πανεπιστήμιο δέν προσφέρει πιά γνώσεις, θυσιάζοντάς τες στὸ βωμὸ τῆς κριτικῆς τῆς γνώσης. Δέν μποροῦμε πιά νὰ μεταδώσουμε «ἀθῶα» τὴ Γνώση, γιὰ ἀντιπαράθετο τὴν κριτικὴ, τὴν οὐσιαστικὴ παιδεία σὴν ἐγκυκλοπαιδικὴ μόρφωση. Ἐχει διαμορφωθεῖ ἕνα πρότυπο «προοδευτι-

κού δασκάλου» πού κρίνει και αμφιβάλλει περισσότερο παρά διδάσκει. Αυτή η κρίση του ρόλου του δασκάλου αλλοίωσε τα βασικά εκπαιδευτικά και πολιτιστικά πρότυπα πού διαρθρώνανε τις αποδεκτές αξίες της εκπαίδευσης.

Δέν μπορώ, φυσικά, νά ισχυριστώ πώς τά πράγματα θά ήταν δυνατόν νά είναι αλλιώς. "Αλλοστε, αφού τό κενό πού αφήνει ή ρήξη αυτού του βασικού παιδευτικού δεσμού λειτουργεί πρὸς ὄφελος τῆς ἐπιβολῆς τῆς τεχνοκρατικῆς ἐκπαίδευσης καί κουλτούρας, δείχνει πώς τό πρόβλημα καί οἱ αἰτίες του εἶναι βαθύτερες καί πιό σύνθετες.

Μέ τις καλύτερες, ἀριστερότερες, ἐπιστημονικότερες προθέσεις διαιωνίζουμε τό κενό καί μεγαλώνουμε τήν ἀπόσταση ἀνάμεσα στήν παιδεία καί τήν ἐκπαίδευση. Μήπως σήμερα ή παιδεία δέν μπορεῖ πιά νά σχετίζεται μέ τά ΑΕΙ;

Μαριάννα Δήτσα

Τό χιόνι πέφτει...

Χιονίζει... Γιατί ὄχι;

"Όταν θά ἔχουν τυπωθεῖ αὐτές οἱ γραμμές, τά χιόνια θά ἔχουν λιώσει γιά τά καλά. "Αν πέσουμε ἔξω στή μετεωρολογική μας πρόβλεψη, τόσο τό καλύτερο γιά ὄλους μας. Ξυπνήσαμε ἕνα πρωινό του Μάρτη καί χωρίς νά τό περιμένουμε ή Ἀθήνα ἦταν ὀλόλευκη. Αὐτή τή «μοιραία» Δευτέρα 9 του μηνός, τό πρωινό, μέ τήν πιό πυκνή χιονοθύελλα ή Ἀθήνα δέν ἦταν ἔρημη. Κόσμος ἀρκετός κυκλοφοροῦσε στους δρόμους, στά πεζοδρόμια τῆς Κεντρικῆς Ἀγορᾶς, ἀναβαν φωτιές, ἔπιαν κονιάκ καί καλαμπουρίζαν. "Όσοι εἶχαν βγεῖ στους δρόμους ἦταν χαρούμενοι, ὅσοι γλιστροῦσαν γελοῦσαν, δέν ξεστόμιζαν χριστοπαναγίες. Εἶναι ἀλήθεια πώς πολλά μαγαζιά ἦταν κλειστά, κλειστές ὅμως οἱ μπουτίκ (ἄλλωστε δέν εἶχαν καί τίποτα νά πουλήσουν αὐτή τή μεσοβέζικη ἐποχή) τῆς Ἑρμού, του Κολωνακίου καί τῶν συνοικιῶν, ὄχι οἱ πολυάριθμοι πάγκοι τῆς Κεντρικῆς Ἀγορᾶς καί τά καταστήματα τῶν περιχώρων.

Ἦταν μιά ἑκτακτη, μιά διαφορετική μέρα γιά τήν Ἀθήνα. Γι' αὐτό καί στό καφενεῖο πού στάθηκα γιά λίγο, ἀνοιχτό κι ὄχι ἄδειο, γιά τόν περίφημο ἐσπρέσο του, ὄλοι κουβεντιάζαμε ἀναμεταξύ μας σάν γνώριμοι. Στό δρόμο ἔπεφτε ὁ ἕνας πάνω στον ἄλλο, ἀλλά βρεγμένοι καί ξαναμένοι, ἀντάλασσαν χαμογελαστοί νεύματα φιλικά.

Καί ἐπειδή ἦταν μιά μέρα ἐκπληξη γιά τή ρουτίνα τῆς Ἀθήνας, ἦταν σχεδόν φυσικό τά πάντα νά «δυσλειτουργήσουν»: ὁ Δήμος δέν εἶχε προβλέψει ν' ἀποθηκεύσει ἀλάτι γιά τούς παγωμένες δρόμους ὅπως προνοεῖ π.χ. ὁ Δήμος του Ἀμβούργου, οἱ ἄνθρωποι βρῆκαν εὐκαιρία νά μὴν πᾶνε στή δουλειά τους, τά σχολεῖα ἐκλείσαν.

"Ἔτσι κι αλλιώς, μιά κοινωνία πού δουλεύει ἀποκλειστικά ἐπί πενθημέρου βάσεως, μιά κοινωνία πού οἱ ἀπεργίες τῆς μοιάζουν περισσότερο μέ διατεταγμένη ὑπηρεσία καί καθηκοντολόγιο, πώς θά μπορούσε ἄραγε νά ἀντισταθεῖ στή δικαιολογία τῶν σφοδρῶν χιονοπτώσεων γιά νά λουφαξέι ἄλλη μιά μέρα;

Οἱ ἔφημερίδες: ὁ λευκός κίνδυνος

"Όμως οἱ ἔφημερίδες τήν ἐπομένη παρουσίασαν αὐτά τά ἀπλά φυσικά γεγονότα καί αὐτές τις κοινωνικές συμπεριφορές ὡς μιά τεράστια ἀπειλή. "Όλα ἐντάσσονταν στήν κινδυνολογία γιά νά μπορεῖ νά ὑπάρξει ὁ γιγαντότιτλος του μισοῦ πρωτοσέλιδου: διάλυση, τίποτε δέν λειτούργησε, πού πῆγαν τό κράτος καί ή διοίκηση, ἄν συνεχιστεῖ ή κακοκαιρία θά ὑπάρξει πρόβλημα ἀνεφοδιασμοῦ τῆς πρωτεύουσας! Καιρός νά στησουμε πάλι οὐρές στά σούπερ μάρκετ. Ρεπορτάζ, πολυσέλιδες περιγραφές τῆς Ἀθήνας τῆς 9ης Μαρτίου μέ σκηνές κατακλυσμοῦ καί κόλασης. "Οδηγίες τῆς Ἀγῆς (10/3) γιά τό πώς θά ταμπουρωθοῦμε καλύτερα σήμερα στό σπίτι μας μέ ἕνα κοκτέιλ ὄλο θερμίδες (ἐπονται συνταγές). Κι ὅμως οἱ ἔφημερίδες βγήκαν κανονικά τήν ἐπομένη του κατακλυσμοῦ καί τῆς ἀπόλυτης ἀθηναϊκῆς ἐρημίας καί ἔλεγαν ἐπιπέδον αὐτές τις βλακειές. "Ο κ. Νέτας εὐχαρίστησε τούς ἄνδρες πού παρά τό χιόνι καί τή γλίστρα ἔφτασαν ἥρωικά ὡς τήν Ἅγια Παρασκευή γιά νά μᾶς ταλαιπωρήσουν μέ τήν ἰσότητα τῶν δύο φύλων πάνω ἀπό δύο ὥρες. Κι ἄλλα τόσα πράγματα καλῶς καμωμένα παρά τό χιόνι.

Τήν ἐπομένη του κατακλυσμοῦ, ξημέρωσε μιά ἠλιόλουστη μέρα. Οἱ πιό πολλοί εἶχαν προετοιμαστεῖ ψυχολογικά γιά ἄλλη μιά μέρα ζόφου καί... καθισιοῦ. "Ἦσως μόνο ή ἐκκλήση του κ. Τρίτη στίς εἰδήσεις τῶν 12 νά λειτουργήσουν πάση θυσία τά σχολεῖα (ὥρα 9 ἀνακοινώθηκε ή ἀπόφαση νά παραμείνουν τά σχολεῖα κλειστά στίς 10/3) νά γαργάλησε τόν πατριωτισμό ὀρισμένων δημοσίων λειτουργῶν. Νά συμμορφωθοῦν μέ τήν ἀπόφαση τῶν ἀρμοδίων ή νά θυσιαστοῦν στό βωμό τῆς Παιδείας; Τούς φαντάζομαι ν' ἀνοιγοκλείνουν τήν κουρτίνα του παραθύρου τους καί ν' ἀτενίζουν τό νυχτερινό ἀττικό οὐρανό. Πάντως, παρά τήν ἠλιόλουστη μέρα, ὄσα παιδιά ξέρω δέν εἶχαν σχολεῖο.

Ἐλένη Δημητρίου

ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΟΥ ΚΚΕ: ΑΝΟΙΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΧΑΣΜΑΤΑ

του Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου

Οι εφημερίδες λοιπόν μιλούν για ανοίγματα. Κάτι ο Γκορμπατσόφ πού, λογικά, δέν θά πρέπει νά έχει αφήσει ανεπηρέαστες τίς απόψεις του ΚΚΕ, κάτι ή αντίδραση τής ΚΝΕ, πού υποχρέωσε μάλιστα τόν κ. Φλωράκη σέ αναδίπλωση στή διάρκεια τής παρουσίασης τών *Θέσεων*, και εύκολα πείθεται κανείς διτι κάτι καινούργιο πρέπει νά υπάρχει σ' αυτές τίς *Θέσεις*. "Άλλωστε ή ίδια ή Κ.Ε. στό όλιγόλογο εισαγωγικό τής σημείωμα θέλοντας (;) νά ενισχύσει αὐτή τήν έντύπωση τονίζει πώς οί *Θέσεις* «διαπερνούνται από τό καινούργιο πού ζητᾶ ή ζωή και ή πάλη στήν ἐποχή μας». "Άλλά ἀκόμα και αὐτή ή ἔκφραση εἶναι παλιά και τό ΚΚΕ τήν έχει χρησιμοποιήσει κατ' ἐπανάληψη.

ΤΟ ΚΟΜΜΑ - ΜΠΑΛΑΝΤΕΡ

Διαβάζοντας τίς *Θέσεις* επιβεβαιώνει κανείς ἐκεῖνο πού ἤδη γνωρίζει: διτι δηλαδή τά όποιαδήποτε πολιτικά ανοίγματα ή φραστικές καινοτομίες (άν υπάρχουν) μόνο δευτερεύουσα —ή δημοσιογραφική— σημασία έχουν. Πρίν και πίσω από όλα αὐτά προέχει ή πολιτική ἰδεολογία ή, ἀκόμα καλύτερα, ή πολιτική κουλτούρα, ή νοοτροπία πού διαπερνάει τίς *Θέσεις* ἀλλά και κάθε ἄλλη ἐκδήλωση του κόμματος. Καί αὐτή παραμένει τραγικά ἀναλλοίωτη. Ἐντυπωσιάζει μέ τή ρηχότητα τής σκέψης, τήν εὐκολία στήν ἀνάλυση, τήν κοινοτοπία στό συμπέρασμα, τή γραμμική λογική πού λαχαινασμένα προσπαθεῖ νά συνδέσει και νά γεφυρώσει τά χάσματα. Κομβικό σημείο και ταυτόχρονα μαγική ἔννοια μπαλαντέρ πού καλύπτει όλα τά κενά, βουλώνει τίς τρύπες, συνδέει ἱστορικά στάδια ποιοτικά ἀλληλοσυγκρουόμενα ἀλλά και λογικές ἀνακολουθίες, μαγική λέξη λοιπόν τό κόμμα (μέ κάποια κεφαλαῖο, όπως μέ λάμδα κεφαλαῖο ἦταν γιά τό ΠΑΣΟΚ ὁ λαός).

«...Γιά τήν ἀνοδο τής ἐπιρροῆς και τής ἐκλογικῆς δύναμης του Κόμματος εἶναι ἀνάγκη —μέ μιά ἀνώτερη πολιτική και ἰδεολογική δουλειά— νά ξεπερνιέται στή συνείδηση τών μαζών τό γενικό σχῆμα δεξιά-ἀντιδεξιά (...) νά προβάλλεται πιά πειστικά ή λύση τής ἀλλαγῆς και ὁ ρόλος του ΚΚΕ σ' αὐτήν.

"Όλοι σχεδόν διαπίστωσαν καινοτομίες και ανοίγματα στίς *Θέσεις* του ΚΚΕ γιά τό 12ο συνέδριό του. Καί ἐπειδή οί καινοτομίες δέν μπορεῖ παρά νά ἀναφέρονται στά ὅσα τό ἴδιο τό κόμμα υποστήριξε παλαιότερα, πρέπει, γιά νά εἶμαι εἰλικρινής, νά προσθέσω διτι τίς *Θέσεις* γιά τό 11ο συνέδριο δέν τίς εἶχα διαβάσει. "Ἡ ἐπαφή μου μέ τίς *Θέσεις* του ΚΚΕ σταματᾶει στό 10ο συνέδριό του, πᾶνε δηλαδή κοντά δέκα χρόνια τώρα: ἦταν τότε μιά περίοδος, τουλάχιστον στό κεφάλια μας, ἐπαναστατική και διαβάσαμε και κρίναμε δι, τι τό κομμουνιστικό ἔβγαίνε στή δημοσιότητα. "Ἐκτοτε τά πράγματα κατακάθισαν, οί διαφορές μέ τό ΚΚΕ ὄχι μόνο παγιώθηκαν ἀλλά σιγά σιγά συνειδητοποιήσαμε τό ἀγεφύρωτο χάσμα πού μᾶς χωρίζει και ἔτσι σταμάτησε και ή λιγοστή πνευματική ἐπαφή μέ τά ἰδεολογικοπολιτικά δημιουργήματα του κόμματος αὐτοῦ. "Ἄς μου συγχωρεθῆ τό πρῶτο πληθυντικό πρόσωπο ἀλλά νομίζω διτι ἐδῶ και ἀρκετά χρόνια δέν εἶμαι ὁ μόνος πού ή πληροφορησῆ του γιά τό ΚΚΕ βασίζεται κυρίως στίς εφημερίδες.

Νά ἀποδείχεται ή ρεαλιστικότητα τών λύσεων πού προτείνει. Νά χρησιμοποιεῖται γλώσσα πού νά φέρνει τό Κόμμα σέ πιά ζωντανή και ἄμεση σχέση...».

Τό κείμενο τών *Θέσεων* εἶναι γεμάτο μέ τέτοιες ταυτολογίες ὅπου τό ζητούμενο ἐκλαμβάνεται ὡς δεδομένο. "Άλλά ή ταυτολογία και ή ρηχότητα τής ἀνάλυσης κρύβεται μέ τήν παρεμβολή του κόμματος σ' αὐτήν. Τό ΚΚΕ δέν θά πεί διτι τό ἄλφα θά ἰσοῦται μέ τό βῆτα δταν τό βῆτα θά ἰσοῦται μέ τό ἄλφα. Θά πεί ἀντίθετα: τό ἄλφα θά ἰσοῦται μέ τό βῆτα δταν τό κόμμα ἐντείνοντας τή δράση του και ἀνεβάζοντας τό ἐπίπεδο τής πολιτικῆς του δουλειᾶς δημιουργήσει τέτοιες συνθήκες ὥστε τό βῆτα νά ἰσοῦται μέ τό ἄλφα.

«...Γιά τή διαμόρφωση μιάς τέτοιας πλειοψηφίας (Σ.Σ.: Ἐννοεῖ τή νέα πλειοψηφία τής οὐσιαστικῆς ἀλλαγῆς) τό ΚΚΕ χρειάζεται νά ἀντιπαλεύει, μέσα στίς λαϊκές μάζες, τάσεις γιά συντηρητική ἀναδίπλωση, παθητικότητα. (...) Καί ἀντίστοιχα νά ἐνισχύει ἀποφασιστικά τίς τάσεις γιά στροφή τών μαζών πρὸς τά ἀριστερά, πλατύτερη ἔνταξή τους στό λαϊκό κίνημα και ξεπέραςμα τών διλημάτων του δικομματισμοῦ. "Ἡ τάση αὐτή πρὸς τά ἀριστερά μπορεῖ νά ὑπερισχύσει και νά γίνει κυρίαρχη, στό βαθμό πού οί ἀριστερές και προοδευτικές δυνάμεις θά κάνουν, μέ τό συνασπισμό τους, πιά χειροπιαστή και ρεαλιστική τή λύση τής ἀλλαγῆς. "Ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιά τή διαμόρφωση τής νέας πλειοψηφίας εἶναι ή ἀποφασιστική αὔξηση τής ἐπιρροῆς και τής δύναμης, μαζί και τής ἐκλογικῆς, του ΚΚΕ».

"Από τήν ἀρχή ὡς τό τέλος οί *Θέσεις* λένε ἕνα πράγμα: πᾶμε γενικά καλά, ἄν δουλέψουμε περισσότερο και καλύτερα, ἄν ἐξαλείψουμε ἀδυναμίες και καθυστερήσεις, θά μποῦμε στό δρόμο τής «ἀλλαγῆς μέ κατεύθυνση τό σοσιαλισμό». "Όσον ἀφορᾶ τή λιγοστή ἀνάλυση, αὐτή ἐπιχειρεῖται μέ τίς παμπάλαιες κωδικοποιημένες ἔννοιες του κρατικομονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ (ΚΜΚ), τής ἐπιστημονικοτεχνικῆς ἐπανάστασης (ΕΤΕ), του ἱμπεριαλισμοῦ (ή λέξη χρησιμοποιεῖται ἀποκλειστικά ὑπό ἔθνική ἔννοια, γιά νά δηλώσει ἀπλῶς τίς Ἐνωμένες Πολιτείες).

Κεφαλαῖωδη προβλήματα του σοσιαλισμοῦ, τής μετάβασης σ' αὐτόν, του σύγχρονου κόσμου ὄυτε καν θίγονται — ἀντικαθίστανται ἀπό δύο λεξοῦλες: «ὑπάρχουν οί βασικές ἀντικειμενικές ὕλικές προϋποθέσεις γιά τό πέραςμα στό σοσιαλισμό», λείπουν ὅμως οί «ὑποκειμενικές». Γενικά οί τάσεις πού κυριαρχοῦν στή σύγχρονη κοινωνία, τή διεθνή ή τήν ἑλληνική, ἀκόμα και στό ἐπίπεδο τής πολιτικῆς, δέν ἀναλύονται, δέν γίνεται προσπάθεια νά συντεθοῦν σέ ἕνα πιά ἀφηρημένο ἐπίπεδο, ἀπλῶς περιγράφονται, ή μᾶλλον ἀναφέρονται (ὀρισμένες μόνον) και ἀπό κεῖ και πέρα μβαίνει τό κομματικό καθῆκον τής ἀντιμετώπισῆς τους. "Ἡ εἰκόνα του κόμματος-ὀδηγοῦ έχει πιά κωδικοποιηθεῖ τόσο, ὥστε

διαβάζοντας τις *Θέσεις* να έχει κανείς συνεχώς την εντύπωση πως πρόκειται για οδηγίες πλοήγησης. Τό σκάφος-κόμμα μέσα στους υφάλους και τὰ μποφόρ τῆς κοινωνίας-θάλασσας, χαράζει πορείες, ἐπισημαίνει υφάλους, καθορίζει τὰ λιμάνια πού θέλει νά πιάσει, ὅμως ὅλα αὐτὰ ἀφοροῦν τὸ σκάφος (τὸ κόμμα) καὶ ὄχι τὴ θάλασσα κοινωνία — πού ὑποτίθεται πως ἐπιδιώκει νά τὴ μετασχηματίσει.

Βέβαια, ἀπὸ τὴν κοινωνία τὸ κόμμα ἀντλεῖ μέλη, κομμουνιστές. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν σοσιαλιστικὸ μετασχηματισμὸ ἀποκομίζει κανείς τὴν ἐντύπωση (ἂν καὶ κάτι τέτοιο πούθενά δὲν ἀναφέρεται ρητᾶ) ὅτι εἶναι θέμα ὠρίμανσης τῶν «ὑποκειμενικῶν προϋποθέσεων», ὃ ἐστὶ μεθερμηνευόμενον, νὰ ὠριμάσουν ὄλοι τόσο ὥστε νὰ φτάσουν τὸν δικὸ μας βαθμὸ ὠρίμανσης, νὰ γίνουν ὄλοι κομμουνιστές σάν κι ἐμᾶς. Ἄλλὰ ἐπειδὴ κάτι τέτοιο εἶναι ἀδύνατο, γι' αὐτὸ οἱ ἄνθρωποι χωρίζονται σὲ τρεῖς κατηγορίες: σ' αὐτοὺς πού εἶναι μέσα στὸ κόμμα, σ' αὐτοὺς πού δέχονται τὴν «ἀκτινοβολία» τοῦ κόμματος καὶ στοὺς τρίτους, πού ἀντικειμενικά θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι μέ τὸ ΚΚΕ, ἀλλὰ ὑποκειμενικά ἀνήκουν ἄλλου. Ἡ ἀποψη τοῦ κόμματος εἶναι ὅτι ἡ τρίτη κατηγορία πρέπει νὰ μεταπηδήσει στὴ δεύτερη καὶ ἡ δεύτερη στὴν πρώτη. Ἡ πρώτη κατηγορία εἶναι τὸ ἄλας τῆς γῆς. Οἱ *Θέσεις* ἀφιερώνουν συνεχῶς σὲ διάφορα κεφάλαια παραγράφους γιὰ τὴ βελτίωση τοῦ ἐπιπέδου τῶν κομματικῶν μελῶν, τὴν ἰδεολογικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ τους ἐπιμόρφωση, τὴν ἐξάλειψη τῶν τριβῶν, τὴ συνοχὴ πού θὰ πρέπει νὰ τοὺς διακρίνει. Καὶ ὅποιος ξέρει ἀπὸ λίγο πιὸ κοντὰ τὸ ΚΚΕ, θὰ γνωρίζει ὅτι τὸ σημαντικότερο ζήτημα πού ἀπασχολεῖ τὴν κομματικὴ του καθημερινότητα εἶναι τὸ «οἰκογενειακόν». Ἡ σημασία πού δίνεται στὴ συνοχὴ τοῦ κόμματος φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν εὐαισθησία πού ἐπέδειξε ὁ Χαρίλαος Φλωράκης στὸ Στάδιο Ειρήνης καὶ Φιλίας, μετὰ τὴν προηγηθεῖσα μουρμούρα ἀπὸ πλευρᾶς ΚΝΕ σχετικὰ μὲ τὴν ἰδεολογικὴ συνέπεια τῶν *Θέσεων*.

Ἡ δεύτερη κατηγορία εἶναι ἡ λεγόμενη «Ἀριστερά» καὶ ὄλοι γνωρίζουμε ὅτι τὸ ΚΚΕ ἔχει κάνει διάφορα πολιτικὰ βήματα γιὰ νὰ τὴ στοιχήσει σταθερὰ γύρω ἀπὸ τὸ κόμμα. Πρὸς αὐτὴν τὸ ΚΚΕ ἔχει νὰ ἀπευθύνει τὴν πολιτικὴ του πρόταση γιὰ τὴ συσπείρωση τῶν ἀριστερῶν καὶ προοδευτικῶν δυνάμεων. Πρὸς τὴν τρίτη κατηγορία ἀντίθετα, τὸ ΚΚΕ ἀπευθύνει τὴ στρατηγικὴ του πρόταση ἢ, ἂν θέλετε, τὴν κοινωνικὴ του πρόταση.

«...ΜΕ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ»

Τὸ τέταρτο κεφάλαιο τῶν *Θέσεων*,

πού τιτλοφορεῖται «Ἀλλαγὴ μὲ κατεῦθυνση τὸ σοσιαλισμὸ» καὶ περιγράφει τοὺς πολιτικούς προανατολισμούς τοῦ κόμματος, εἶναι ἐκεῖνο πού ἔδωσε ἀφορμὴ γιὰ τὴν περί ἀνοιγμάτων φιλολογία. Μάλιστα ὁ Μ. Παπαναγιώτου ἔγραφε στὴν *Ἀυγὴ τῆς Κυριακῆς* 15.2 ὅτι ἔγινε μίσημα τῶν διαφόρων κεφαλαίων τῶν *Θέσεων*, ὥστε οἱ «σκληροὶ» πού ἀντιστέκονται στὰ ἀνοίγματα νὰ πάρουν τὰ ἰδεολογικοοργανωτικὰ κεφάλαια, ἐνῶ οἱ «ἀνανεωτικοὶ» κράτησαν τὴν πολιτικὴ, δηλαδὴ τὸ 4ο κεφάλαιο.

Δὲν χρειάζεται ὅμως νὰ μπεῖ ὁ ἀναγνώστης στὸν κόπο, ἀφοῦ τὸ ἴδιο τὸ 4ο κεφάλαιο ξεκινᾷ ὑπενθυμίζοντας ὅτι «τὸ ΚΚΕ, στὸ Πρόγραμμά του, πού ἐγκρίθηκε στὸ 10ο Συνεδριὸ του, διαπιστώνει ὅτι (...) ἡ ἀντίθεση πού κυριαρχεῖ στὴ χώρα μας εἶναι ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν ντόπια μονοπωλιακὴ ὀλιγαρχία καὶ τὸν ἰμπεριαλισμὸ, πρῶτα ἀπ' ὅλα τὸν ἀμερικανικόν, ἀπὸ τὴ μιά μεριά, καὶ σ' ὅλες τὶς ἄλλες κοινωνικὲς τάξεις, στρώματα καὶ ὁμάδες, τὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία τοῦ ἔθνους, ἀπὸ τὴν ἄλλη. Μὲ βάση τὴν κυρίαρχη αὐτὴ ἀντίθεση (...) ἡ Ἑλλάδα θὰ φτάσει στὸ σοσιαλισμὸ μέσα ἀπὸ μίαν ἐνιαία ἐπαναστατικὴ διαδικασία πού θὰ περιλαμβάνει δύο στάδια ἐπαναστατικῶν μετασχηματισμῶν (...) ἕνα ἀντιιμπεριαλιστικὸ-ἀντιμονοπωλιακὸ δημοκρατικὸ καὶ ἕνα σοσιαλιστικὸ στάδιο».

Καὶ τὸ κείμενο συνεχίζει λέγοντας ὅτι τὸ 11ο συνέδριο ἐπεξεργάστηκε παραπέρα αὐτὴ τὴν προοπτικὴ. Τὴν ἴδια αὐτὴ προοπτικὴ, πιστὸ στὴ θεωρία τῶν σταδίων, ἐπεξεργάζεται καὶ τὸ 12ο συνέδριο μὲ βάση τὸ 4ο κεφάλαιο. Ἡ θεωρία τῶν σταδίων ἀποτελεῖ βασικὴ στρατηγικὴ ἀντίληψη τοῦ ΚΚΕ καὶ βέβαια δὲν συνιστᾷ κάποιο ἀνοίγμα, πολὺ δὲ περισσότερο κάποια καινοτομία. Στὸ 9ο συνέδριο (δικτατορία τότε) εἴχαμε τὸ στάδιο τῆς «νέας δημοκρατίας» — ποιὸς δὲν θυμᾶται τοὺς Κνίτες τότε πού ἢ χούντα κατέρρευε νὰ φωνάζουν «ἐμπρός γιὰ νέα δημοκρατία», σύνθημα πού βέβαια κόπηκε μαχαίρι, ὅταν ὁ Καραμανλῆς τιτλοφόρησε τὸ κόμμα του ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὶς στρατηγικὲς συλλήψεις τοῦ ΚΚΕ. Στὸ 10ο συνέδριο, τὸ στάδιο αὐτὸ ἐξέλιπε, μιά καὶ ὁ κοινοβουλευτισμὸς εἶχε πλέον ἀποκατασταθεῖ (ἀπὸ ἄλλους) καὶ οἱ ἀποφάσεις τοῦ 9ου συνεδρίου ἦταν πιά ξεπερασμένες. Τότε εἴχαμε ὄντως μιά καινοτομία ἀφοῦ γιὰ πρώτη φορά τὸ ΚΚΕ θέτει ὡς πρῶτο ἄμεσο στάδιο τὴν ἀντιιμπεριαλιστικὴ-ἀντιμονοπωλιακὴ δημοκρατικὴ ἀλλαγὴ (ἐπανάσταση ἦταν τότε). Τὸ στάδιο αὐτὸ ἀναφερόταν βέβαια στὸ ΠΑΣΟΚ (καὶ μάλιστα ρητᾶ), πού τότε περνοῦσε τὴν ἀντιιμπεριαλιστικὴ-ἀντιμονοπωλιακὴ του περίοδο καὶ ἦταν ὡς ἐκ τούτου προνο-

μιούχος σύμμαχος γιὰ τὸ ΚΚΕ. Ταυτόχρονα, δὲν πρέπει βέβαια νὰ ξεχνᾷμε ὅτι ἡ ἀντιιμπεριαλιστικὴ-ἀντιμονοπωλιακὴ πάλη ταίριαζε ἀπολύτως μὲ τὰ συμφέροντα τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως, ἀφοῦ ἀποσυνέδεε τὴ σοσιαλιστικὴ ἀλλαγὴ ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ στρατοπέδου τῆς χώρας, θέμα στὸ ὅποιο ἔκτοτε τὸ ΚΚΕ ἀφιερώθηκε ὀλόψυχα.

Στὸ 11ο Συνεδριὸ τοῦ ΚΚΕ τὸ ΠΑΣΟΚ εἶχε πιά πραγματοποιήσει μόνο τὴν ἀντιιμπεριαλιστικὴ-ἀντιμονοπωλιακὴ ἀλλαγὴ (καὶ ὄχι πιά ἐπανάσταση) καὶ ἔτσι τὸ ΚΚΕ ἀναγκάστηκε νὰ «ἐπεξεργαστεῖ» παραπέρα τὴ στρατηγικὴ του προοπτικὴ. Καθὼς τὸ κόμμα ἐπέμενε σὲ συνεργασία μὲ τὸ ΠΑΣΟΚ, ὄνόμασε τὸ στάδιο αὐτὸ ἀλλαγὴ ἔδινε διαβεβαιώσεις ὅτι καὶ αὐτὸ «δὲν σημαίνει ἀνατροπὴ τοῦ καθεστώτος τῶν μονοπωλίων καὶ τῆς ἐξάρτησης» ἀλλὰ ἀπλῶς «ρῆξις μὲ τὰ μονοπώλια καὶ τὸν ἰμπεριαλισμὸ».

Ταυτόχρονα, σκαρφιζόταν τρόπους γιὰ νὰ ἀναγκάσει τὸ ΠΑΣΟΚ νὰ συμμαχήσει μαζί του: τότε ἀνακαλύφθηκε ὁ δικομματισμὸς καὶ δόθηκε μεγάλη ἔμφαση στὴν ἀπλὴ ἀναλογικὴ. Πάντως τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ἡ «Ἀλλαγὴ» ἦταν ἀκόμα φρέσκια καὶ τὸ ΚΚΕ μποροῦσε νὰ συντηρεῖ αὐταπάτες.

Ἄν ὑπάρχει κάποια καινοτομία σὲ τοῦτο τὸ 12ο συνέδριο, εἶναι ὅτι τὸ ΚΚΕ κατὰλαβε πως δὲν μπορεί νὰ ἀφήνει σὲ ἄλλους τὴν πραγματοποίησιν τῶν σταδίων πού τὸ ἴδιο καθορίζει. «Ἡ ζωὴ ἔδειξε» (γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω μίαν ἔκφραση πού ἐπαναλαμβάνεται σὲ κάθε σελίδα τῶν *Θέσεων*), ὅτι τὰ στάδια πού ὑπεδείκνυε τὸ ΚΚΕ ἦταν τόσο «νομοτελειακά» πού πραγματοποιοῦνταν ἀπὸ μόνα τους, χωρὶς τὴ συνδρομὴ τοῦ κόμματος αὐτοῦ. Τώρα, λοιπόν, τὸ ΚΚΕ ἀποφάσισε νὰ πάρει τὸ στάδιο τῆς ἀλλαγῆς στὰ χέρια του — ἀπὸ ἐκεῖ πού τὸ ἄφησε τὸ ΠΑΣΟΚ. Οἱ «κοινωνικοὶ» σύμμαχοι παραμένουν οἱ ἴδιοι, χρειάζονται ὅμως καὶ πολιτικοὶ σύμμαχοι καὶ, ἐκλιπούσης τῆς περιπτώσεως ΠΑΣΟΚ, τὸ ΚΚΕ ἀποφάσισε νὰ τοὺς κατασκευάσει μόνο του. Εἶναι οἱ «ἄλλες ἀριστερές καὶ προοδευτικὲς δυνάμεις», σὲ κάποιο σημεῖο μάλιστα ὀνοματίζονται: ἡ ΣΣΕΚ, ἡ ΔΑΕ, ἡ ΕΣΠΕ «πού βάζουν, μὲ διαφορετικὸ ἢ καθεμιά τρόπο, τὴν ἀνάγκη τῆς ἀλλαγῆς», ἡ ΕΔΑ πού διασπάστηκε καὶ πού «ἡ πλειοψηφία της θὰ μπορούσε νὰ συμβάλει στὴ συνεργασία τῶν δυνάμεων τῆς Ἀριστερᾶς καὶ τῆς προόδου», ὁ «ἀριστερὸς χώρος τοῦ ΠΑΣΟΚ» πού «βρίσκεται σὲ κίνηση», «μιά σειρά ἀριστερές καὶ προοδευτικὲς προσωπικότητες καὶ ὁμάδες», τέλος τὸ ΚΚΕ ἐσωτερικόν, πού βρίσκεται ὑπὸ «μετεξέλιξη», κατέχεται ἀπὸ «ἀντι-ΚΚΕ πλέγματα», ἀλλὰ πού «οἱ ἰδεολογικὲς καὶ στρατηγικὲς διαφορὲς ἀπόψεων (...) δὲν πρέπει νὰ ἀποτελέσουν ἐμπόδιο στίς προσπά-

θεις για τη συνεργασία μαζί του πού, βέβαια, θα εξαρτηθεί και από την παραπέρα διαμόρφωση του πολιτικού του προσανατολισμού». Όπως σημειώνουν και οι Θέσεις, «δημιουργούνται, συνεπώς, νέες δυνατότητες για τη συγκρότηση της συμμαχίας των δυνάμεων της Άριστερας και της προόδου».

Όσον αφορά τώρα το κοινό πρόγραμμα των δυνάμεων αυτών, δεν είναι παρά μία επανάληψη των όσων έλεγε ο κ. Παπανδρέου από τα μπαλκόνια ως το 1981. Πρόκειται για ένα πρόγραμμα αλλαγών που «έρχονται σε ρήξη, στόν έναν ή στόν άλλο βαθμό (!) με τη μονοπωλιακή ολιγαρχία και τον ιμπεριαλισμό (...) διευκολύνουν, έπίσης, τη σχετική ουδετερότητα ή, και σε όρισμένες περιπτώσεις, την προσέγκυση δυνάμεων του μή μονοπωλιακού επιχειρηματικού κόσμου ώστε να εντάξουν τις παραγωγικές δραστηριότητές τους στα νέα κοινωνικά και οικονομικά πλαίσια». Σταχυολογούμε μερικές χαρακτηριστικές εκφράσεις από το πρόγραμμα αυτό: «γνήσια έθνική άμυντική πολιτική», «βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των προϊόντων», «προγραμματικές συμφωνίες με τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις», «ανάθεωρηση του συστήματος κινητήρων», «ένταξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας στην ανάπτυξη της έθνικής παραγωγής», «χτύπημα του παρασιτισμού», «αύξηση της απασχόλησης», «άποχώρηση από το ΝΑΤΟ, και πριν απ' όλα από το στρατιωτικό του σκέλος», «απύραυλη Βαλκανική». «Η ανάπτυξη νέου τύπου θα απελευθερώσει την εργατικότητα, την πρωτοβουλία, την υπευθυνότητα και τη συμμετοχή των εργαζομένων, θα αποδεσμεύσει επίσης τις δυνατότητες που περικλείουν ή πρωτοβουλία, ή δημιουργικότητα και ή επιχειρηματική φαντασία της μικρομεσαίας ιδιοκτησίας (...) που για πρώτη φορά θα δράσει χωρίς την ασφυκτική πίεση του μεγάλου κεφαλαίου και με κατοχυρωμένη τη θέση και τό γόνιμο ρόλο της στην ανάπτυξη της χώρας».

Τό ΚΚΕ, λοιπόν, κάνει ανοίγματα, πάντα έκανε ανοίγματα, και τά ανοίγματα αυτά είναι τά ονομαζόμενα στάδια. Και δέν υπάρχει τίποτα τό καινούργιο στο περί δημοκρατίας εδάφιο άφου τό στάδιο της «δημοκρατικής» αλλαγής ανέκαθεν προτασσόταν του σοσιαλισμού (δικαιολογημένα, ίσως, σε παλαιότερες, πιό άνωμαλες, περιόδους). Μόνο κάποιος που δέν έχει ξαναδιαβάσει παλαιότερες Θέσεις του ΚΚΕ θα έντυπωσιαζόταν από τις περί εκδημοκρατισμού παραγράφους τούτων των Θέσεων και θα θεωρούσε άνοιγμα τη θέση του κόμματος για συνεργασία και με εκείνες τις «δυνάμεις της Άριστερας και της προόδου που δέν αντιτίθενται στην ένταξη στην Κοινή Άγορά (...) που θα αποβλέπει στην από κοινού απόκρουση των άρνητικών

συνπειών από την ένταξη στην ΕΟΚ (...) στην υπεράσπιση του προγράμματος της αλλαγής από τις δεσμεύσεις και έπιβουλές της ΕΟΚ».

Η ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΓΚΟΡΜΠΑΤΣΟΦ

Άλλά τότε γιατί όλος αυτός ο καβγάς και οι αντίδράσεις μέσα στο κόμμα για τις Θέσεις και γιατί ή περί άνοιγμάτων φιλολογία έξω από αυτό; Άν οι Θέσεις δέν είναι παρά ή συνέχεια των προηγουμένων, ένας μέσος όρος χωρίς αιχμές και χωρίς σκέψη (άν και αυτό τό τελευταίο δέν στέκει), τί είναι αυτό που διαταράσσει την κομματική ισορροπία;

Θά λέγαμε ότι άπλως είναι ή πολιτική του Γκορμπατσόφ, που έχει διχάσει τό κόμμα, άλλους τούς βρίσκει αντίθετους, σε άλλους δημιουργεί έρωτηματικά και άνησυχίες, άλλοι έχουν κλονιστεί βλέποντας αλήθειες στις όποιες ως τώρα πίστευαν να άμφισβητούνται έπισήμως. Γνωρίζοντας τούς ισχυρούς πνευματικούς και ιδεολογικούς δεσμούς που συνδέουν κάθε μέλος του ΚΚΕ και της ΚΝΕ με τη Σοβιετική Ένωση, δέν θα πρέπει καθόλου να ύποτιμάμε τόν ισχυρό αντίκτυπο που έχουν «τά σοβιετικά» μέσα στο κόμμα. «Τά σοβιετικά» συζητιούνται άνεπισήμως και άπασχολούν τούς πάντες στις κατ' ίδιαν συζητήσεις στις ταβέρνες και στα σπίτια, όμως δέν μπορεί να συζητηθούν έπίσημα: παρόλο που κάθε κομματικό μέλος είναι νοερά και ένας σοβιετικός πολίτης (για να μή δημιουργούνται παρεξηγήσεις: όχι μόνον σοβιετικός πολίτης, έντούτους δέν μπορεί να έχει καμιά συμμετοχή στις εξελίξεις στη Σοβιετική Ένωση. Έτσι οι άνησυχίες για τά εκεί, ή σύγκρουση των άπόψεων και των τάσεων, μεταφέρονται στα εδω και εκδηλώνονται με άφορμη και με βάση τις Θέσεις του κόμματος. Παρόλο που ή Κ.Ε. πήρε όλα τά μέτρα για ένα ήσυχο, ρέον και εύκολοχώνευτο κείμενο, κάποιες ιδεολογικοπολιτικές άνησυχίες που έχουν πιά ξεσπάσει στο κόμμα κάνουν τούς ανθρώπους να διυλίζουν όχι μόνον τις Θέσεις, αλλά τά πάντα. Είναι γνωστό ότι οι αίτιες μιας σύγκρουσης σπάνια ταυτίζονται με τό πεδίο στο όποιο αυτή διεξάγεται.

Έξω από τό κόμμα πάλι δέν πρέπει να ξεχνάμε ότι υπάρχουν άπόψεις που επιδιώκουν μία πολιτική συμμαχία με τό ΚΚΕ και άλλες που θέλουν να αποκρούσουν ένα τέτοιο ένδεχόμενο. Φυσικό είναι λοιπόν να άνθει και εδω μία φιλολογία περί άνοιγμάτων: κάποιι την τροφοδοτούν, άλλοι πάλι προσπαθούν να την άντικρούσουν και αυτό που μένει ως γενική έντύπωση (ή όποια διαπερνά με τη σειρά της τά κομματικά τείχη και επανατροφοδοτεί την άναταραχή μέσα στο ΚΚΕ) είναι ότι

«κάτι συμβαίνει» μέσα σ' αυτό τό κόμμα.

Στό κείμενο των Θέσεων του ΚΚΕ, που καταλαμβάνουν ένα όλόκληρο τεύχος της ΚΟΜΕΠ (80 σελίδες), ή άναφορά στα όσα συμβαίνουν σήμερα στη Σοβιετική Ένωση άποτελείται από μία παράγραφο που δέν ξεπερνάει τη μία σελίδα. Η παράγραφος αυτή εκπληρώνει χωρίς ιδιαίτερο ένθουσιασμό τό διεθνιστικό της καθήκον, περιοριζόμενη να σημειώσει τυπικά ότι «οι αλλαγές που σημειώνονται στη σοβιετική κοινωνία διευρύνουν τις κατακτήσεις του σοβιετικού λαού...». Η έμφανής όμως έπιφύλαξη και —ίσως— καχυποψία δέν έμποδίζει τούς συντάκτες των Θέσεων να εκπληρώσουν στο άκέραιο τό διεθνιστικό τους καθήκον προς την πολιτική του Γκορμπατσόφ. Υπάρχει ειδικό κεφάλαιο (τό πρώτο) για την ειρήνη, ή όποια επανέρχεται συνεχώς, ένω και τό τελευταίο (περί «ιδεολογικής δουλειάς») κεφάλαιο σημειώνεται: «Βασικό μέλημα της ιδεολογικής δουλειάς του Κόμματος είναι ή ύπογράμμιση και αίτιολόγηση της θέσης μας για τόν πρωτεύοντα ρόλο που παίζει ή πάλη για την ειρήνη».

* * *

Τό ΚΚΕ παραμένει ένα κόμμα που συνεχώς αλληθωρίζει: από τη μία μεριά προς τη Σοβιετική Ένωση, από την άλλη προς την αρκετά μεγάλη μερίδα του εκλογικού σώματος ή όποια συμπλέει μαζί του. Οι δύο αυτοί πόλοι της ύπόστασης του ΚΚΕ πρέπει συνεχώς να εξισορροποούνται, να ένοποιούνται (αυτό είναι τό ιδανικό του κόμματος), δέν πρέπει όμως ποτέ να παραμεληθεί ό ένας εις βάρος του άλλου, γιατί αυτό θα απέβαινε εις βάρος και των δύο, εις βάρος του όλου έγχειρήματος.

Η λογική του κειμένου των Θέσεων του ΚΚΕ δέν θα πρέπει να άναζητηθεί στο έσωτερικό τους, αλλά σ' αυτούς τους δύο πόλους. Τό ΚΚΕ έχει ανάγκη να παραμείνει μαζικό (στά μέτρα του) κόμμα, να μαζεύει γύρω του κόσμο, πρέπει επομένως να διατυπώνει ρεαλιστικές πολιτικές προτάσεις, προτάσεις έξουσίας, πρέπει άκόμα να διατυπώνει άντικείμενα πάλης για όλον αυτόν τόν κόσμο, που να εξυπηρετούν και τά συμφέροντα του κόσμου και εκείνα της Σοβιετικής Ένωσης. Έδω και πολλά χρόνια οι θέσεις του ΚΚΕ επαναλαμβάνουν μονότονα μία πολιτική άποψη-πρόταση που «παντρεύει» αυτές τις δύο πλευρές. Και επειδή πρόκειται για τό μόνο δυνατό πάντρεμα, οι θέσεις του κόμματος αυτού δύσκολα θα μπορέσουν στο μέλλον να άνοιξουν ή να κλείσουν, να αλλάξουν στα ουσιαστικά τους στοιχεία. Άλλωστε ή σοβιετοφιλία του ΚΚΕ δέν είναι «δοτή», είναι έγγενής κι αυτό σημαίνει ότι άκόμα και οι ίδιοι οι Σοβιετικοί μόνο τις εκφάνσεις της μπορούν να έπηρεάσουν.

ΤΙ ΝΕΟ ΦΕΡΝΕΙ ΤΕΛΙΚΑ Ο ΝΕΟΣ ΦΟΡΕΑΣ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ;

του Γιώργου Καρρά

Ή στρατηγική

Ή διακήρυξη έντοπίζει την πρότασή της προς την Ήριστερά και την κοινωνία στη στρατηγική και τους προγραμματικούς άξονες του νέου φορέα. Ήκόμα περισσότερο, ό τελευταίος αυτοσυστήνεται ως «κόμμα στρατηγικής και προγραμματικής ένότητας». Ή στρατηγική, λέγεται σε κάποιο σημείο, είναι εκείνη του δημοκρατικού δρόμου στό σοσιαλισμό. Ήσως επειδή οι λέξεις θεωρούνται αυτόνομες, άλλη ιδιαίτερη επεξήγηση δέν δίνεται (έκτός κι αν αποτελούν επεξήγηση ή «συνεχής διεύρυνση της συμμετοχής των πολιτών», ή «ανάπτυξη μορφών αυτοδιαχείρισης», ή «διεύρυνση και ούσιαστικοποίηση των άτομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων», ή «δημόσια παρέμβαση στη συσσώρευση ώστε να εξασφαλίζεται ό συνολικός προσανατολισμός της οικονομικής ανάπτυξης και της αγοράς, στην όποία συνυπάρχουν ό δημόσιος, ό ιδιωτικός και ό κοινωνικός τομέας» κ.λπ., διαδικασία ή όποια «πιστεύουμε» ότι μπορεί «να οδηγήσει στην άταξική κοινωνία». Θά έλεγε, λοιπόν, κανείς ότι δέν πρόκειται για στρατηγική, αφού κάτι τέτοιο προϋποθέτει π.χ. μία κάποια ταξική ανάλυση της κοινωνίας, μία επεξεργασία σχετικά με τά ύποκείμενα και τις συμμαχίες, έναν προχωρημένο προβληματισμό για τά μέσα της πάλης και σκέψεις για την ένότητα μέσων-στόχου, την ένταξη βέβαια του ζητήματος της έξουσίας σε αυτήν τη στρατηγική κ.λπ. Ή λέξη στρατηγική

Ήχοντας πιά άπαλλαγεί από τό βάρος των κομμουνιστών και τις δουλειές των ιδεών τους, οι όπαδοί της μετεξέλιξης του ΚΚΕ έσωτερικού και οι έντός και έκτός σύμμαχοί τους είναι πλέον σε θέση να έκφραστούν χωρίς συμβιβασμούς, να εξαγγείλουν τό πραγματικά «νέο» που φέρνουν στην Ήριστερά και την κοινωνία, και ταυτόχρονα, βέβαια, να δικαιολογήσουν τη διάσπαση που τόσο επίμονα επεδίωξαν. "Όσο άδικο μπορεί να είναι καμιά φορά τό να κρίνεις μία προσπάθεια από λίγες τυπωμένες σελίδες, άλλο τόσο άστοχο — αν όχι και πολιτικά άνέντιμο — είναι να τις άγνοήσεις όταν πρόκειται για βαρυσήμαντα ντοκουμέντα, όπως οι Καταστατικές Ήρχές και ή Προγραμματική Διακήρυξη του νέου φορέα, τά όποια προδιαγράφουν τό μέλλον. Τά δύο αυτά κείμενα δημοσιοποιήθηκαν άκριβώς για να τά πάρουμε στα σοβαρά.

είναι πολύ βαριά, και κανείς δέν μπορεί να κατηγορήσει τους συντάκτες των δύο κειμένων ότι δέν παρουσιάζουν μία, ύποτυπωδώς έστω, επεξεργασμένη πρόταση στρατηγικής με δλητή σημασία της λέξης. Λέγοντας λοιπόν στρατηγική, τά δύο κείμενα έννοούν τελικά τό σοσιαλισμό, δηλαδή

αυτό που θά ονομάζαμε στρατηγικό στόχο (καίτοι, για άλλους, στρατηγικός στόχος είναι ό κομμουνισμός, όχι ό σοσιαλισμός...).

Ήκόμα κι έτσι, ή λέξη στρατηγική αποδυναμώνεται ακόμα περισσότερο: ό σοσιαλισμός, μάς λένε, είναι ένα ιστορικό κίνημα τό όποιο «μέσα από την ίδια την κίνησή του διαμορφώνει νέες έμπειρίες, βγάξει τά συμπεράσματά του, καθορίζει τους νέους στρατηγικούς του προσανατολισμούς...». Τή φράση ακολουθεί τσιτάτο από τόν Μάρξ. Δέν είμαι καθόλου βέβαιος ότι ό Μάρξ πίστευε πως τό σοσιαλιστικό κίνημα θά 'πρεπε να αλλάξει, ανάλογα με τις έμπειρίες του, τους στρατηγικούς του προσανατολισμούς. Τόν τρόπο με τόν όποιο βλέπει και προσεγγίζει την άδριανή κοινωνία, τά πρόσφορα μέσα για την πραγματοποίησή της ίσως ναί — αλλά τους στρατηγικούς προσανατολισμούς;

Μέ τά παραπάνω θέλησα να ύπαινωχθώ ότι ή καιρία λέξη στρατηγική ύπόκειται σε ένα ιδιαίτερα σκοτεινό, άσαφές έννοιολογικό καθεστώς, όπως εύκολα μπορεί κανείς να διαπιστώσει από τά δύο κείμενα. Ήτσι πού να γεννάται τό έρώτημα: τί άκριβώς μπορεί να σημαίνει έν προκειμένω «κόμμα στρατηγικής ένότητας»; Ήκόμα παραπέρα: τά δύο κείμενα χρησιμοποιούν περίπου έναλλάξιμα τη λέξη στρατηγική και δραμα. Ήλλοϋ έχουμε τη «στρατηγική μας και τους προγραμματικούς μας άξονες», άλλοϋ πάλι τις «προγραμματικές μας προτάσεις και τό δραμα της άδριανής κοινωνίας».

Δέν είναι λοιπόν ότι δέν μᾶς παρουσιάζεται μιά στρατηγική· είναι πού ἡ συνεχῆς ἀναφορά σέ αὐτή τή «στρατηγική» ὑπονομεύει τό ἴδιο τό ζήτημα τῆς στρατηγικῆς, θεωρεῖ τό ζητούμενο ὡς δεδομένο, τήν ἱκανοποίηση τῆς ἀνάγκης ὡς λεκτικό πρόβλημα, δηλαδή ἀφήνει τό «δραμα» ξεκρέμαστο, τίποτα περισσότερο ἀπό αὐτό πού εἶναι: τά πάντα ἤ καί τίποτα. Γιατί φυσικά ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπό τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο αὐτό ὑπάρχει στή συνολική πρόταση καί κίνηση τῶν φορέων του, ἀπό τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο σφραγίζει καί συνέχει τήν πολιτική τους, ἐπομένως ἀπό τόν ἀπαραίτητο διάμεσο πού μπορεῖ νά τοῦ δίνει ὕλική ὑπόσταση στό σήμερα, τή στρατηγική. Ἡ διάχυση τῆς στρατηγικῆς κάπου ἀνάμεσα στό αὐτονόητο, τό σοσιαλισμό καί τό δραμα δέν ὀφείλεται σέ ἐκεῖνο πού θά ὀνομάζαμε ὑποκειμενικές ἀνεπάρκειες, ἀπό τίς ὁποῖες ἄλλωστε, δόξα τῷ Θεῷ, ὅλοι μᾶς κάτι ξέρομε. Πρόκειται ἀντίθετα γιά καίρια πολιτική καί ἰδεολογική ἐπιλογή πού ἐπιτρέπει νά «συνδέεται» ἕνα ἀνερμάτιστο δραμα μέ τό σήμερα, πού ἀνοίγει τό δρόμο δηλαδή γιά νά ἀσκηθεῖ «πολιτική» ἐν ὀνόματι τοῦ δράματος, ἔχοντας ἀποσυνδέσει ὁμως τά δύο, ἔχοντας στερήσει δηλαδή ἀπό τούς ἀριστερούς καί τό λαό τή δυνατότητα νά ἐλέγχουν τή συμβατότητά τους.

Στήν προκειμένη περίπτωση, λοιπόν, «κόμμα στρατηγικῆς ἐνότητας» σημαίνει ὄχι κόμμα χωρίς στρατηγική ἀλλά κόμμα χωρίς ἀνάγκη γιά στρατηγική. Στό σημείο αὐτό θά ἐπανέλθουμε.

Τό πρόγραμμα

Μένει ἔτσι τό πρόγραμμα. Γιατί περί

προγράμματος πρόκειται (τό ὁποῖο καταλαμβάνει καί τό μεγαλύτερο μέρος τῶν κειμένων), ἴσως σχηματικοῦ, τηλεγραφικοῦ ἢ ἀποσπασματικοῦ, πάντως προγράμματος μέ συγκεκριμένες κατὰ τό δυνατόν προτάσεις γιά ὅλα τά βασικά ζητήματα τῆς κοινωνίας, τῆς οικονομίας, τῆς πολιτικῆς. Δικαιούμαστε νά εἰμαστε ἀστηροί μέ τό πρόγραμμα αὐτό. Δέν θά ἴταν ντροπή νά μήν ὑπῆρχε, ἀπαξ καί ὑπάρχει ὁμως αὐτό ἀποτελεῖ ἀπό μόνο του μιά σαφή πολιτική τοποθέτηση. Πολύ περισσότερο πού εἶναι γνωστή ἡ ἀγωνία τοῦ νέου φορέα γιά «συγκεκριμένες θέσεις», στοιχεῖο καί αὐτό τῆς πολιτικῆς του ταυτότητας. Καί ἄκόμα περισσότερο πού, τελικά, ἐκεῖνο πού ἀπομένει μετά τά ὅσα εἴπαμε δέν εἶναι παρά ἕνα «κόμμα προγραμματικῆς ἐνότητας».

Ἐνα παράδειγμα: «Ἡ νέα συσσώρευση πρέπει νά κατευθύνεται σέ σαφείς στόχους καί νά ἐλέγχεται κοινωνικά μέσω τοῦ δημοκρατικοῦ προγραμματισμοῦ πού δέν θά ὑποδεικνύει μόνο ποσοτικούς στόχους, ἀλλά θά συνυπολογίζει καί θά ἐπιμερίζει τό κοινωνικό κόστος. Ἡ ἀγορά μπορεῖ νά παίξει σοβαρό ρόλο γιά τόν ἔλεγχο τῆς ἀποδοτικότητας τῶν κλάδων καί τῶν μονάδων, γιά τήν ἀξιοποίηση τῶν δημιουργικῶν δυνατοτήτων τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας. Δέν πιστεύουμε ὁμως ὅτι ἡ ἀγορά, ἰδιαίτερα στίς ἐλληνικές συνθήκες, εἶναι σέ θέση μόνη της νά προσανατολίζει τά κέρδη, τούς διαθέσιμους πόρους, σέ ἐπενδύσεις πού βελτιώνουν τή συμμετοχή μας στόν διεθνή καταμερισμό τῆς ἐργασίας μέ τό μικρότερο κοινωνικό κόστος».

Ἄλλοι, σέ ἄλλες βέβαια ἐποχές, εἶχαν τουλάχιστον τήν ἀνάγκη νά τήν πουν «σοσιαλιστική συσσώρευση».

Ἦχι γιατί τό πρόβλημα λύθηκε ἔτσι· ἀν μή τι ἄλλο ὁμως ὑποδηλώθηκε τό τεράστιο κοινωνικό καί ἰδεολογικό, ὄχι οικονομικό, πρόβλημα πού κρύβει ἡ λέξη, ὁ ταξικός δηλαδή χαρακτήρας τῆς μόνης συσσώρευσης πού γνωρίζουμε μέχρι σήμερα, μιάς συσσώρευσης πού τρέφεται ἀπό τήν ἐκμετάλλευση καί τήν ἀναπαράγει. Ὅταν μάλιστα «ἄμεσο πολιτικό καθήκον τοῦ νέου κόμματος εἶναι ὁ ἀναπτυξιακός ἐκσυγχρονισμός...», αὐτή ἡ «νέα» συσσώρευση δέν ἀποτελεῖ παρά τήν ἀναγκαιότητα, πού ἀλλά, μιάς «ἐκ νέου» συσσώρευσης.

Ὅταν ἡ προσέγγιση τῆς οικονομίας γίνεται οικονομοκεντρικά, τότε τό μόνο πού πράγματι μένει γιά τούς ἀριστερούς εἶναι νά ἐπαγγελθοῦν ἕναν κάποιον ἐπιμερισμό τοῦ κοινωνικοῦ κόστους πού ἔχει ἡ «διεύρυνση τῆς παραγωγικῆς βάσης», δηλαδή νά ἐπιδιώξουν τήν ἀμβλυνση ὀρισμένων κοινωνικῶν ἐπιπτώσεων τῆς ἀγορᾶς. Καί σέ μιά τέτοια λογική, πράγματι «τό κύριο δέν εἶναι ποιός θά κάνει τίς ἐπενδύσεις ἀλλά πῶς θά γίνουν ἐπενδύσεις» ἢ στή σκληρή γλώσσα τῆς οικονομίας: μέ δεδομένο, μοιραία, τό ποιός θά κάνει τίς ἐπενδύσεις, τό κύριο εἶναι πού θά γίνουν ἐπενδύσεις. Οἱ Ἕλληνες ἀπολυμένοι, οἱ ἐξουθενωμένοι Ἄγγλοι ἀνθρακωρύχοι καί οἱ χιλιάδες Γάλλοι χαλυβουργοί, πού ἐπί σοσιαλιστικῆς κυβέρνησης βρέθηκαν στό δρόμο, ξέρομε καλά τί θά πῆ «ἀντιδημοτική πολιτική»· τί θά πῆ «τά συμφέροντα ὅλων τῶν ὁμάδων τῶν ἐργαζομένων σ' αὐτή τή φάση δέν θά συμπέσουν ἐκ τῶν προτέρων»· ξέρομε τί θά πῆ νά μήν προτάσσεται τό «γενικό συμφέρον» τους, πού ἔλεγε καί ὁ ἄλλος, ἀφοῦ δέν ἀποτελοῦν παρά «ὁμάδες ἐργαζομένων» χωρισμένες μέ βάση τό χωρισμό τῶν ἀντίστοιχων κεφαλαίων· τί θά πῆ γιά ἕνα κόμμα νά μή συλλαμβάνει —ὅπως ἀντίθετα κάνουν τά ἄστικά κόμματα— τίς ἐπιδιώξεις τῶν ἀτόμων μέσα ἀπό τά κοινωνικά, τά ταξικά συμφέροντα, παρά νά περιμένει «ἀπό τίς ἐπιδιώξεις τῶν ἀτόμων νά προκύψουν τά κοινωνικά, τά ταξικά συμφέροντα». Ἐνα κόμμα τῆς Ἀριστερᾶς, δηλαδή, πού δέν ἔχει τό ἴδιο ἀποψη γιά τά συμφέροντα τῶν ἐργαζομένων, μέσω τῆς ὁποίας νά παίξει τόν συνθετικό-καθοδηγητικό του ρόλο. Στήν πραγματικότητα ὁμως ὑπάρχει ἀποψη: τό «ταξικό» εἶναι «μερικό»· τό «διαταξικό» χαρακτηρίζεται ὡς «καθολικότερο». Τό διαταξικό στοιχεῖο ἔρχεται γιά νά ἀποδυναμώσει τό ταξικό, ὄχι νά τό ἐμπλουτίσει.

Ὁ «κοινωνικά ἐλεγχόμενος καπιταλισμός», ὅπως ἐπιεικέστατα θά μπορούσε νά χαρακτηριστεῖ τό σύστημα πού προγραμματικά προβάλλει ὁ νέος φορέας, κρύβει μέσα του ἐκεῖνο πού στή διακήρυξη ὀνομάζεται «ὑπερβαση τοῦ καπιταλισμοῦ», κάτι σάν «μαρασμός» του. Μιά μετεξέλιξη τοῦ

καπιταλισμού, μέ δύο λόγια. Καί είναι αὐτές οἱ δύο ἀπουσίες πού ἀρθρώνουν τό λόγο τοῦ νέου φορέα: ἡ ἀπουσία τοῦ στοιχείου τῆς σύγκρουσης, τῆς ἀνατροπῆς· καί ἡ ἀπουσία ἐκείνου πού καί ὁ ἴδιος ὁ Λ. Κύρκος κάποτε ἀποκαλοῦσε «δημοκρατική ἐξουσία τῶν ἐργαζομένων», δηλαδή ἡ πάλι γιά τήν ἐξουσία. Καί κατά τοῦτο ἡ διακήρυξη δέν εἶναι ἀντικαπιταλιστική. Καί αὐτός ἀκριβῶς εἶναι λοιπόν ὁ λόγος πού, ὅπως λέγαμε στήν ἀρχή, δέν ἔχει ἀνάγκη γιά στρατηγική καί «ὑπερβαίνει» τό πρόβλημα. Μιά στρατηγική γιά τό σοσιαλισμό δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ἀντικαπιταλιστική.

Ἡ πολιτική

Ἄνεξάρτητα τώρα ἀπό τήν κοινωνική οὐσία πού βρίσκεται θρονιασμένη στήν καρδιά τῆς διακήρυξης, ἐκεῖνο πού ἀπομένει εἶναι ἕνα πρόγραμμα συγκεκριμένων προτάσεων, πολλῶν σωστῶν καί αὐτονόητων, κάποια μέτωπα γιά «πάλη καί ἀγώνα» (λέξεις πού, μόλις ἀπομακρυνθεῖ κανεῖς ἀπό τά κρίσιμα σημεῖα, ἐπανέρχονται μέ σφοδρότητα), κάποια πρῶτα ἐφόδια γιά ἄσκηση πολιτικῆς· πολιτικῆς βέβαια ἔτσι ὅπως τήν ἀντιλαμβάνονται οἱ δημιουργοί τοῦ νέου φορέα (βλέπε καί τίς ἐξι πρόσφατες προτάσεις τοῦ Λ. Κύρκου), πάντως πολιτικῆς. Ἄλλωστε κανεῖς δέν μπορεῖ νά σοῦ ζητήσει τό λόγο γιατί διεκδικεῖς τήν ἀπλή ἀναλογική, ἀντιστέκεσαι στόν αὐταρχισμό ἢ ἐπιδιώκεις τή διεύρυνση τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων. Ἄν οἱ μεγάλες σιωπές καί οἱ «ρεαλιστικές» καταφάσεις διαπερνοῦν τό λόγο τοῦ νέου κόμματος, νομίζω ὅτι ἐκεῖνο πού τόν συνέχει καί φιλοδοξεῖ νά κρατήσει τό φορέα στή ζωῆ εἶναι αὐτή ἀκριβῶς ἡ σύμπτωση τῶν πρωταγωνιστῶν του σέ ἐκεῖνο πού θά ὀνομάζαμε «ἄμεση καί ἐφικτή πολιτική βραχυχρόνιων ἀποτελεσμάτων», ἢ μάλλον στήν ἰδεολογία πού δίνει τά πρῶτα σέ μία τέτοια πολιτική. Καί μέ τίς δύο αὐτές ἔννοιες, κόμμα προγραμματικῆς ἐνότητας θά πει: *κόμμα πολιτικῆς ἐνότητας*. Ἄν τέτοιο πράγμα χωρίς χαρισματικό ἠγέτη καί μακριά ἀπό τήν ἐξουσία μπορεῖ νά ὑπάρξει, αὐτό δέν τό ξέρω. Ἔτσι κι ἄλλιως, τό βῆρος τῆς ἀπόδειξης τό χρεώνονται οἱ δημιουργοί του.

Τά ντοκουμέντα τοῦ νέου φορέα ἀποφεύγουν λοιπόν συστηματικά τήν ὁποιαδήποτε «περιττή» ἰδεολογική ἢ θεωρητική ἀναφορά πού θά «στένευε» τά δριῖά του. Ὅτε κάν ὁ μαρξισμός δέν γλιτώνει. Ρητά ἐπαναλαμβάνεται ὅτι οἱ θεωρητικές ἐπεξεργασίες τοῦ κόμματος βασίζονται «στό μαρξισμό καί ὅλες τίς νέες ἰδέες πού ἐμπλουτίζουν τήν προοπτική τοῦ κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ...». Ποιές εἶναι αὐτές; Δέν λέγεται γιατί δέν ἔχει καί

τόση σημασία. Σημασία ἔχει ἀφ' ἐνός νά σχετικοποιηθεῖ ὁ «μονοδιάστατος» μαρξισμός («νέες θεωρήσεις καί ἐρμηνείες τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων» πού δίνουν «πλουσιότερο περιεχόμενο στήν ὥς τώρα μονοδιάστατη ἀντίληψη περί κοινωνικῆς ἐξέλιξης καί προόδου») καί ἀφ' ἑτέρου νά μείνει ἀνοιχτός ὁ δρόμος γιά τήν ὁποιαδήποτε νέα «ἰδέα», ἐφόσον δέν θά ἔθετε φυσικά τήν πολιτική ἐνότητα σέ ἄμεσο κίνδυνο. Ἄπό τή στιγμή πού προκρίνεται ἡ πολιτική τοῦ «ἴσαμε ἐκεῖ πού βλέπει τό μάτι», ὁ νέος φορέας δέν ἔχει τήν πολυτέλεια νά ἀποκλείει κανέναν ἀπλῶς καί μόνο λόγω τῶν ἰδεολογικῶν φρονημάτων του. Δέν ἦταν καθόλου τυχαῖο, ἐπομένως, πού τό ζήτημα τῶν τάσεων ἀπέκτησε τόσο ἀποφασιστικό χαρακτήρα.

Ἄν κοιτάξει κανεῖς τό *γράμμα* τῶν καταστατικῶν ἀρχῶν τοῦ φορέα θά διαπιστώσει ὅτι τά ὅσα ἀναφέρονται στό ζήτημα τῶν τάσεων θά μπορούσε, ὀριακά, νά τά ἀποδεχτεῖ καί ὁ ἀκραιφνέστερος ὁπαδός τοῦ δημοκρατικοῦ συγκεντρωτισμοῦ. Μέ δεδομένο ὅτι «τό κόμμα εἶναι πολιτικά καί ὀργανωτικά ἕνιαῖο» καί ὅτι ὁ πλουραλισμός τῶν ἀπόψεων δέν θά πρέπει νά θίγει τή δημοκρατική ἀρχή τῆς πλειοψηφίας καί τήν ἕνιαία δράση τοῦ κόμματος, καί ἀκόμα ὅτι οἱ τάσεις αὐτές δέν ἔχουν οὔτε ἐσωτερική δομή, δικά τους ὄργανα καί πειθαρχία, ἐκεῖνο πού μένει —τυπικά, ἐννοοῦμε— εἶναι «ἡ ἐλεύθερη καί δημόσια διακίνηση ἰδεῶν στίς γραμμές του», ἡ δυνατότητα ὀριζόντιας ἐπικοινωνίας καί ἴσως ἀκόμα συλλογικῆς διαμόρφωσης ἀπόψεων καί προτάσεων, ἡ ἀποδοχή δηλαδή ἐκείνου πού θά ὀνομάζαμε «ρεύματα». Ἐπομένως, πράγματα πού ἦταν, ἢ θά ἔπρεπε νά ἔναι, συμβιβαστά καί μέ τό ἴδιο τό ΚΚΕ ἐσωτερικῶς καί

σίγουρα εἶναι μέ ἄλλα κομμουνιστικά κόμματα. Πρόκειται γιά μία μορφή δημοκρατίας μέσα στό κόμμα ἢ ὁποῖα, στίς γενικές γραμμές τῆς, εἶναι κτῆμα πιά τῆς κομμουνιστικῆς ἀνανέωσης.

Ἄλλά τό πρόβλημα δέν ἦταν ἐκεῖ, σέ ἕνα κόμμα πού «δέν θά συνθλίβει τή διαφορετική πολιτική ἐκτίμηση». Μπορεῖ ὄντως ἡ ἐπιμονή στίς τάσεις νά ἦθελε νά προστατεύσει τίς διάφορες ὁμάδες πού ἐπιθυμοῦσαν νά ἔχουν τά νῶτα τους καλυμμένα καθώς ἐμπαιναν σέ μία διαδικασία στήν ὁποία ἀναγνώριζαν ἀπλῶς καί μόνο *αὐστηρά πολιτικές ἀρμοδιότητες* ἢ πού ἐπομένως ἐπιθυμοῦσαν νά ἔχουν ἤδη ἐκ τῶν προτέρων ἐξασφαλισμένο τό δικαίωμα τῶν *ἐκάστοτε* ἀπόψεων καί ἰδεῶν τους. Ἄν ὁμως ἡ ἐπιμονή στίς τάσεις ἄνοιγε γιά κάποιους τό δρόμο, ρόλος τῆς ταυτόχρονα ἦταν νά τόν ἀπαγορεύσει σέ κάποιους ἄλλους. Γιατί —ἐξ οὗ καί ἕνα τόσο μεγάλο τμήμα τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ νέου φορέα αὐτοπροσδιορίστηκε περίπου ὡς ἡ τάση πού θέλει τίς τάσεις— ἡ κύρια λειτουργία τῆς περί τάσεων φιλολογίας ἦταν ἰδεολογική. Συμπύκνωνε τά χαρακτηριστικά ἐνός κόμματος πού στηρίζει τήν ἰδεολογική ἐνότητά του στήν ἔχθρα γιά τά κόμματα ἰδεολογικῆς ἐνότητας· στήν ἀντιπαλότητά του γιά τά κόμματα συνοχῆς σκοποῦ μέσων, τά κόμματα ἱστορικῆς προοπτικῆς. Συμβόλιζε καί ὄριζε, δηλαδή, ἕνα κόμμα χωρίς στρατηγική.

Αὐτός εἶναι ἄλλωστε ὁ λόγος πού τόσο πολλοί δέν θελήσαμε τό φορέα. Ἄκριβῶς γιατί ζητούμενο μας εἶναι ἕνα κόμμα ἰδεολογικῆς-θεωρητικῆς, ἐπομένως καί πολιτικῆς ἐνότητας. Ἐνα κόμμα, κοντολογίς, στρατηγικῆς ἐνότητας.

ΣΤΥΜΙΑΪΑ

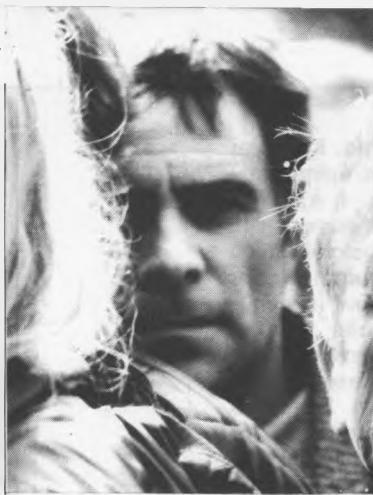
Έργα και νύχτες

Σύμφωνα με κυβερνητική ανακοίνωση, για τὰ έργα τῆς γέφυρας Ρίου—'Αντιρρίου καὶ τοῦ μετρό ἢ δημοπράτηση ἀναφέρεται: στή μελέτη, κατασκευή, ἐπίβλεψη καὶ χρηματοδότηση τοῦ ἔργου. Δηλαδή: οὔτε μελέτη ὑπάρχει οὔτε λεφτά. Ὑπάρχει ἀπλῶς ἡ πολιτική βούληση γιά ἔργα. Τουλάχιστον τὰ ἔργα εἶναι ἀκόμα κάπως συγκεκριμένα. Πιθανότατα ἡ ἐπόμενη δημοπράτηση νά ἀφορᾶ τῆ μελέτη, κατασκευή, ἐπίβλεψη, χρηματοδότηση καὶ ἐλεύθερη ἐπιλογή τοῦ ἔργου. Τόν τόπο, τὸ χρόνο, τῆ λειτουργία, τὴν ἀναγκαιότητα καὶ τὴν ἀποδοτικότητα τοῦ ἔργου. Εἶναι καὶ αὐτὸς ἕνας τρόπος νά ἀναθερμανθοῦν καὶ τὰ ὄραμα καὶ ἡ οἰκονομία. Ἄλλωστε, αὐτὸς δέν εἶναι ὁ ρόλος τοῦ κράτους ὑπὸ καθεστῶς ἐλεύθερης πρωτοβουλίας;

Ναρκωτικά: Ὁ ρόλος τοῦ ἀτόμου στήν ὑπηρεσία

Μέ σύμπνοια πού ξενίζει, δύο βουλευτές, ἕνας τοῦ ΠΑΣΟΚ καὶ ἕνας τῆς Νέας Δημοκρατίας, κατάγγειλαν φοβερὰ πράγματα στή Βουλὴ κατὰ τῆ συζήτηση γιά τὸ νομοσχέδιο περὶ ναρκωτικῶν. Φοβερὰ πράγματα ὄχι γιατί κανεῖς δέν τὰ φανταζόταν—ἐδῶ τὰ γράφουν τόσο καὶ τόσο τοῖχοι— ἀλλὰ γιατί τὸ ἄβατο τῆς Βουλῆς δέν ἦταν συνηθισμένο σὲ τέτοιες καταγγελίες. Ψυχίατροι καὶ οἱ δύο, ἐξήγησαν ὅτι οἱ πελάτες τους πού χρησιμοποιοῦν ναρκωτικά τὰ προμηθεύονται κατὰ μεγάλο μέρος ἀπὸ κυκλώματα στὰ ὁποῖα ἀστυνομικοὶ ὄχι μόνο προσφέρουν τῆ διακριτικὴ

ἀπουσία τους ἀλλὰ καὶ συμμετέχουν ἐνεργά. Αὐτὴ ἡ ὁδὸς χρησιμοποιεῖται ἀπὸ 150 στοὺς 300 πελάτες τοῦ ἑνός, φυτεῖες λειτουργοῦν σχεδόν ἐλεύθερα. τὸ ἐμπόριο ἀκμάζει. Βέβαια, οἱ δύο βουλευτές δέν ἔδωσαν ὀνόματα, τὸ πιθανότερο ἐπειδὴ δέν τὰ ἔξεραν, ἴσως καὶ ἐπειδὴ σκέφτηκαν ὅτι δέν πρόκειται γιά μεμονωμένα περιστατικά. Ὅταν βέβαια ὁ κ. ὑπουργὸς διαβάσει στὰ ντουβάρια ὅτι οἱ μπάτσοι πούλανε τὴν ἠρωίνη, τυπικά δέν ἔχει λόγος νά ἐπέμβει, οἱ ἀναρχικοὶ γράφουν ὅ,τι τοὺς καπνίσει. Ὅταν ὁμως δύο ἀντιπρόσωποι τοῦ ἔθνους κάνουν τὴν καταγγελία, καὶ μάλιστα ἐξ ἰδίας πείρας, τότε κάτι καλεῖται νά κάνει. Καὶ ἔκανε τὸ ἐξῆς. Δῶστε μου ὀνόματα, εἶπε, καὶ ἐγὼ θά διατάξω ἔνορκη διοικητικὴ ἐξέταση νά διαπιστώσω ἐάν ὄντως ἀληθεύουν τὰ καταγγελλόμενα. Οἱ καταγγελίες γίνονται πάντοτε γιά ὑπαλλήλους, ὄχι γιά ὑπηρεσίες. Διότι ὁ κ. ὑπουργὸς δέν εἶναι βέβαια προστάτης τῶν ἀστυνομικῶν, προστάτης τῆς ἀστυνομίας εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Καὶ οἱ ἀόριστες καταγγελίες βλάπτουν τὸ ἴδιο τὸ σῶμα, οἱ συγκεκριμένες βλάπτουν ἀπλῶς τὸν ὑπάλληλο καὶ καλὰ νά πάθει. Οἱ καταγγελίες λοιπὸν ἀφοροῦν τὸ μηχανισμό στὸ σύνολό του, ἔστω κι ἂν δέν συμμετέχει ὁλόκληρος στήν ἐμπορία ναρκωτικῶν, κι αὐτὸ γιατί ὁ ρόλος τῶν ἀστυνομικῶν στήν ὑπόθεση αὐτὴ ὑπάρχει ἀκριβῶς χάρη στήν ιδιότητά τους ὡς μελῶν τοῦ σώματος. Ἄλλὰ ὁ κ. Δροσογιάννης αὐτὸ ἀκριβῶς θέλει νά ἀποφύγει. Ἐξ οὗ καὶ ἀνέτως ἀντιπαρέχεται κατηγορίες γιά τὴν ὑπηρεσία τῆς ὁποίας προΐσταται, μέ ἀξιομνημόνευτη ὄντως εὐαισθησία. Τὸ σημαντικό δέν εἶναι βέβαια αὐτό. Αὐτὴ εἶναι ἄλλωστε μία ἀπὸ τίς δουλειές τοῦ ἐκάστοτε ὑπουργοῦ Δημοσίας Τάξεως, νά διαφυλάσσει τὸ «κύρος» τοῦ μηχανισμοῦ

καὶ τῆ συνοχῆ του. Ἐτσι ὁμως, ἐάν ὄντως ἀληθεύουν τὰ καταγγελλόμενα (καὶ εἰμεῖς δέν ἔχουμε λόγος νά ἀμφισβητήσουμε τὰ λεγόμενα δύο βουλευτῶν), ὁ κ. ὑπουργὸς διατηρεῖ ἄθελῶ του ἄθικτο τὸ κύκλωμα καὶ διαωνίζει τὴν κατάσταση. Ἄντε νά βροῦμε εἰμεῖς οἱ ὑπόλοιποι ἕναν ἕναν τοὺς ἀστυνόμους πού εἶναι μπλεγμένοι στή δουλειά καὶ νά τοὺς προσφέρουμε στὸ πιάτο στὸν κ. ὑπουργό. Ἄπρόσβλητος λοιπὸν ὁ θεσιός, ὁ μηχανισμός, καὶ διατήρηση τοῦ κυκλώματος. Ἴσως, θά ἔλεγε κάποιος ἀναρχικός, τῆ συνοχῆ του καὶ τὴν ἐσωτερικὴ ἀλληλεγγύη του τὸ σῶμα νά τῆ στηρίζει καὶ σὲ τέτοιου τύπου εὐαγεῖς δραστηριότητες...

ΚΚΕ: λήψεις καὶ ἐλλείψεις

Σὲ συνέντευξή του στὸν *Ριζοσπάστη*, τὸ μέλος τοῦ Π.Γ. τοῦ ΚΚΕ Κώστας Τσολάκης μιλάει γιά τὴν κομματικὴ οἰκοδόμηση. Μεταξύ ἄλλων ἀναφέρει: — «Τὰ ἐκλεγμένα, σὲ κομματικά καθοδηγητικά ὄργανα, στελέχη κατὰ τῆ συζήτηση (τῶν Θέσεων) ἔδωσαν ὑψηλὴ ἐκτίμηση τῶν Θέσεων καὶ στὸ σύνολό τους ἀποφάνθηκαν θετικά. Αὐτὸ δέν σημαίνει ὅτι κατὰ τῆ συζήτηση, ἀκόμα καὶ μετὰ ἀπ' αὐτὴν δέν ὑπῆρξαν καὶ δέν ὑπάρχουν, λόγος λειψῆς μελέτης καὶ ἀφομοίωσης, ἐρωτήματα...». — «Γενικά, χωρὶς κανένα κίνδυνο νά πέσω ἐξω, μπορῶ νά πῶ πῶς, καὶ πάλι λόγος λειψῆς μελέτης, αὐτὴ ἦταν θετικὴ μὲν, ἀλλὰ...».

— «...εκτὸς ἀπὸ τὰ ἐρωτηματικά καὶ τῆ συμβολή, κάτω τῶν δυνατοτήτων, τῶν καθοδηγητικῶν ὀργάνων γιά τῆ βελτίωση τῶν Θέσεων, ἡ λειψὴ ἀφομοίωση πού εἶναι ἀποτέλεσμα λειψῆς μελέτης τοῦ περιεχομένου τῶν Θέσεων, ὁδήγησε συντρόφους» νά κάνουν κρίσεις πού παρερμηνεύουν τίς Θέσεις. «Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, δηλαδή τῆς λειψῆς μελέτης τῶν Θέσεων, σύντροφοι παρόντες στῆ συζήτηση δέν ἦταν σὲ θέση νά παρέμβουν...». — «Δέν ἀποκαλύπτουμε κανένα κομματικὸ μυστικὸ ἂν λέγαμε πῶς ἡ λειψὴ ἀφομοίωση τῆς πολιτικῆς συμμαχιῶν...».

*

Κυκλοφόρησε σὲ βίντεο ἡ ὁμιλία τοῦ Χ. Φλωράκη στὸ Στάδιο Ειρήνης καὶ Φιλίας (διάθεση στὰ γραφεῖα τῶν ὀργανώσεων καὶ τῆ Σύγχρονη Ἐποχῆ). Ἴσως δέν ἀργεῖ ἡ ἐποχὴ πού ὁ κ. Τσολάκης, μέσα στὸ πνεῦμα τῆς ἐπιστημονικοτεχνικῆς ἐπανάστασης, θά λέει: «...θετικά, ὁμως λόγος λειψῆς λήψης...».

Ὅπως τὸ πάρει κανεῖς

Ἀπὸ τὴν *Αὐγή*, 10.3.86, πληροφορηθήκαμε τὰ τῆς ΠΟΕ Θεσσαλονίκης τοῦ νέου κόμματος. Συμμετέχουν, λοιπὸν, μέλη τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ., τῆς ΕΔΑ, τῆς ὁμάδας τῶν 18, παλιὰ στελέχη τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ. καὶ «ἀνένταχοι ἀριστεροὶ ἀγωνιστές, προερχόμενοι ἀπὸ τὸ ΠΑΣΟΚ». Τὰ ἴδια στοιχεῖα δίνει καὶ ἡ Ἐλευθεροτυπία τῆς ἴδιας μέρας, μέ μιὰ διαφορὰ. Ἄντι γιά τὰ περὶ ἀποχωρησάντων ἀπὸ τὸ ΠΑΣΟΚ γράφει: «οἱ ὑπόλοιποι εἶναι εἴτε ἀνένταχοι τῆς Ἀριστερᾶς εἴτε ἄστικά προοδευτικὰ στοιχεῖα», ὅπως χαρακτηρίστηκαν, προερχόμενα, κυρίως, ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς παλιᾶς Ἐνωσις Κέντρου». Δέν γνωρίζουμε βέβαια ποῖος ἀπ' ὄλους ἔχει δίκιο. Ἡ *Αὐγή*, ἡ Ἐλευθεροτυπία ἢ καὶ οἱ δύο;

Ό καφές καί ἡ Νέα Δημοκρατία

«Ἡ ΟΝΝΕΔ προχωρεῖ μέ ἐπιτυχία στό δημοκρατικό συνέδριο, πού εἶναι τό πρῶτο δημοκρατικό συνέδριο πού κάνει ἑλληνική πολιτική Νεολαία. Καί τό θεωρῶ μεγάλη κατάκτηση. Εἶμαι περήφανος γι' αὐτό τό συνέδριο τῆς ΟΝΝΕΔ». Δικαίως περιφρανεύεται ὁ κ. Μητσοτάκης γιά τό συνέδριο τῆς Νεολαίας του. Δέν εἶναι δά καί μικρό πράγμα νά εἶσαι ἡ πρώτη νεολαία, ἀπό καταβολῆς πολιτικῶν νεολαϊῶν, πού ἐκλέγει π.χ. δημοκρατικά τό γραμματεία της. Διότι δέν ψεύδεται βέβαια ὁ κ. ἀρχηγός τῆς ἀξιωματικῆς ἀντιπολίτευσης: «Καί εἶναι εἰλικρινής, ἀπόλυτα εἰλικρινής, ἡ δήλωσή μου ὅτι δέν ἔχω προτίμηση γιά κανέναν ἀπό τούς παρουσιαζόμενους σάν ὑποψηφίους. Ἄν εἶχα, μὴν ἔχεις καμιά ἀμφιβολία, ὅτι θά τόν εἶχα ἐπιβάλλει. Δέν θά ὑπῆρχε κἀν ἀπό τήν ἀρχή ἀμφισβήτηση γιά ἐκεῖνον τόν ὁποῖον ἐγώ θά εἶχα ἐπιλέξει. Ἄλλά δέν εἶχα καί δέν ἔχω».

Ἄπό μιά εὐτυχή συγκυρία, ὅτι δηλαδή συνέπεσε, ἔλαχε, ἔτυχε ὁ κ. Μητσοτάκης νά μὴν ἔχει προτίμηση γιά κανέναν ὑποψήφιο, προέκυψε τό πρῶτο χρονικό δημοκρατικό συνέδριο. Ὁ ρόλος τοῦ τυχαίου στήν ἱστορία.

Ἄλλο 9η καί ἄλλο 6η Μαρτίου

Οἱ πάσης φύσεως ἀντιδεξιό — πασοκικοῦ, φιλοσοβιετικοῦ, ἀντιεξουσιαστικοῦ καί παλαιοκεντρώου τύπου ἀντάμα — εἶχαν πιστέψει ὅτι ξεδοντιάστηκε ἐπιτέλους ὁ καραμανλισμός.

Τουλάχιστον αὐτό. Διότι, βέβαια, ὅλοι διαπίστωσαν γρήγορα ὅτι μᾶς προέκυψε Σαρτζετάκης, ὅτι διώξαν τόν πολιτικά δεξιό γιά νά φέρουν τόν κοινωνικά ἀκροδεξιό καί σιγά σιγά ἡ ἀνέσπερη εὐφορία τούς ἄρχισε δειλά νά μετατρέπεται σέ ἰσοσθενή κριτική καί ἀργότερα σέ τρισμέγιστη χλεύη. Σήμερα, δύο χρόνια μετά, οὐδεὶς ἔξεραι τίποτα γιά τό φόνο — ποιός Σαρτζετάκης; Παρ' ὄλ' αὐτά, ὅλοι τους αἰσθάνονταν ὅτι τελικά τό ΠΑΣΟΚ δέν τούς εἶχε ρίξει, ὅτι μπορεῖ μὲν νά τούς ἔβαλε νά χειροκροτᾶνε ἐκεῖνον πού σήμερα ἀπορρίπτουν, δέν ἐπρόκειτο ὅμως παρά γιά ἓνα λάθος, ἴσως μιά ἄλλη ἐπιλογή νά ἀποδεικνυόταν καλύτερη, τό πρόσωπο ἔφταιγε. Γιατί τό κύριο παρέμενε: ὁ καραμανλισμός εἶχε ἐκλείψει ἀπό προσώπου γῆς. Αὐτά ἀπό τίς 9 Μαρτίου πρόπερσι μέχρι τίς 6 Μαρτίου φέτος. Ἡμέρα κατὰ τήν ὁποία τό ΠΑΣΟΚ διεκδίκησε ταυτοχρόνως καί τό μέλλον καί τό παρελθόν τοῦ πρῶην Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, μὴ ἐπιτρέποντας στή Νέα Δημοκρατία «νά ὑπονομεύσει κάθε μελλοντική δραστηριότητά» του καί «νά καταρρακώσει τό παρελθόν του». Καί ἔτσι ὅλοι ἔμειναν μέ τή ρῆξη στό χέρι. Διότι αὐτές τίς «ρῆξεις» τίς κάνει ὁ Ἄνδρέας, ἐκείνου ἀπλῶς χειροκροτοῦν. Δικές του εἶναι, ὅποτε θέλει τίς παίρνει πίσω. Οἱ ἐφημερίδες μᾶς

πληροφοροῦν ὅτι ὁ πρωθυπουργός βρίσκεται σέ ἀναζήτηση «μιάς νέας 9ης Μαρτίου». Δέν ξέρουμε ποιά θά εἶναι αὐτή, μυριζόμεσθε ὅμως ὅτι ἴσως νά πρόκειται γιά «τό γκρέμισμα τοῦ σαρτζετακισμοῦ». Καί ἤδη πολλοί πρῶην ἀντιδεξιοί εἶναι ἀρκούντως ἀντισαρτζετακικοί ὥστε νά πλαισιώσουν τή νέα ρῆξη. Μιά νέα λαϊκή νίκη διαγράφεται στόν ὀρίζοντα.

Πανεπιστήμιο Κρήτης: Καί κάτι ἀκόμα γιά τίς πρυτανικές ἐκλογές

Μέσα στίς πολυάριθμες καί συχνά ἔντονες συζητήσεις πού συνόδευσαν τήν ἐκλογή πρυτανικῶν ἀρχῶν στό Πανεπιστήμιο Κρήτης, ἴσως δέν προβλήθηκε ὅσο θά ἔπρεπε ἓνα πρόβλημα πού ἔχει δημιουργήσει ὁ νόμος-πλαῖο στίς ἐκλογικές διαδικασίες. Πρόκειται γιά τή μὴ παροχή τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγειν στοὺς ἐιδικούς ἐπιστήμονες, δηλαδή στοὺς διδάσκοντες συμβασιούχους πού ὑπόκεινται εἴτε στή σχέση πού προβλέπει τό Προεδρικό Διάταγμα 407 τοῦ 1980 εἴτε σέ ἐκείνη πού θεσμοθετεῖ ὁ ἴδιος ὁ νόμος-πλαῖο.

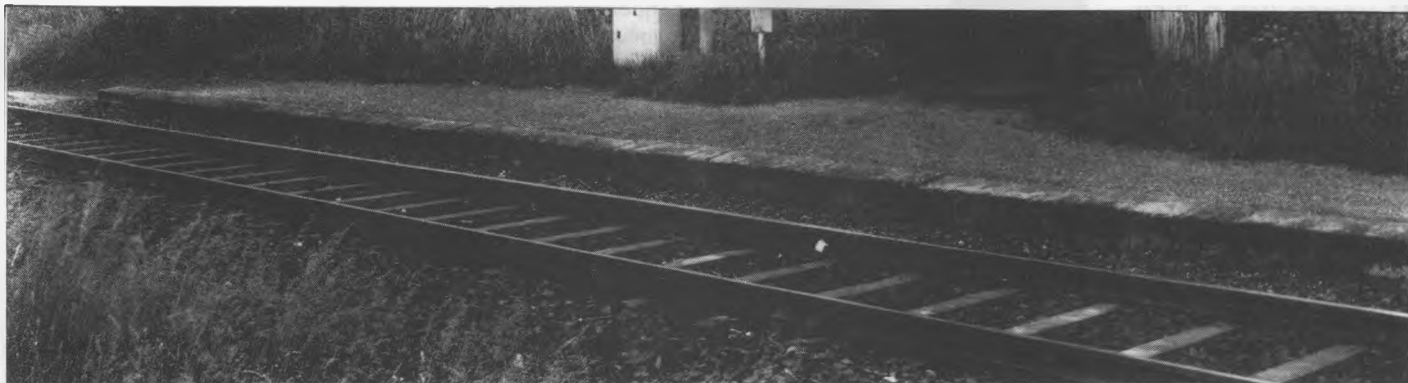
Ἡ αἰτιολόγηση αὐτῆς τῆς στέρφσης δικαιώματος, ὅπως τή διατυπώνει ὁ νομοθέτης, βασίζεται στό ὅτι οἱ ἐιδικοί ἐπιστήμονες εἶναι ἔκτακτο διδακτικό προσωπικό πού ἀναλαμβάνει νά καλύψει πρόσκαιρες ἢ ἐιδικές ἀνάγκες πανεπιστημιακῆς διδασκαλίας. Γιά τούς γνωρίζοντες, ἔστω καί λίγο, τήν κατάσταση στά περιφερειακά πανεπιστήμια καί ἰδιαίτερα στήν Κρήτη, ἡ παραπάνω αἰτιολόγηση εἶναι προφανές ὅτι χωλαίνει. Ὅχι μόνο τά πανεπιστήμια αὐτά λειτούργησαν γιά ἄρκετό καιρό κυρίως χάρι σέ ἐιδικούς ἐπιστήμονες πού ἀνέλαβαν σημαντικότερο τμήμα τοῦ διδακτικοῦ ἔργου, ἀλλά καί σήμερα οἱ δευτεῖοι αὐτοὶ ἀποτελοῦν σοβαρότατο ποσοστό τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ καί διεκπεραιώνουν, ὅπως καί

καί
Αἰτόφωρα

οἱ συνάδελφοί τους μέλη τοῦ ΔΕΠ, τακτικό καί ὄχι ἔκτακτο διδακτικό ἔργο. Γιά νά προσδιορίσουμε καλύτερα τήν ἔκτασση καί τίς ἐπιπτώσεις τοῦ προβλήματος, ἄς ἐπισημάνουμε ὅτι στή Φιλοσοφική Σχολή τοῦ Ρεθύμνου σέ 50 περίπου μέλη ΔΕΠ ἀντιστοιχοῦν 20, ἴσως καί παραπάνω, ἐιδικοί ἐπιστήμονες. Εἰδικότερα στό Τμήμα Ἱστορίας — Ἀρχαιολογίας τὰ μέλη τοῦ ΔΕΠ εἶναι 17 ἐνῶ οἱ ἐιδικοί ἐπιστήμονες 8. Οἱ ἀριθμοὶ μιλοῦν μόνοι τους.

Ἔγινε πολὺς λόγος μέ ἀφορμὴ τίς τελευταῖες πρυτανικές ἐκλογές γιά τό ὑπερβολικό ποσοστό ἐκλεκτόρων πού ἔχει παραχωρήσει ὁ νομοθέτης στοὺς φοιτητές. Σέ ὅσα ἐπιχειρήματα ἀκούστηκαν καλό εἶναι νά προστεθεῖ καί τό πρόβλημα τῆς ψήφου τῶν ἐιδικῶν ἐπιστημόνων. Τῆ στιγμή δηλαδή πού οἱ φοιτητικὲς ψήφοι διασφαλίζονται στό σύνολό τους ἀκόμα καί σέ περίπτωση καλύματος τοῦ ἐκλέκτορα, τῆ στιγμή πού οἱ ψήφοι τῶν μεταπτυχιακῶν φοιτητῶν ὑπολογίζονται ἐπιπλέον τοῦ φοιτητικοῦ ποσοστοῦ συμμετοχῆς, τῆ στιγμή πού ὁ ἄπῶν καθηγητῆς ἢ μέλος τοῦ ΔΕΠ δέν μπορεῖ νά ψηφίσει δι' ἐκπροσώπου ἢ μέ ἐξουσιοδότηση, τήν ἴδια στιγμή ἀφαιρεῖται τό δικαίωμα ψήφου στό 1/3 τουλάχιστον τῶν διδασκόντων.

Νομίσαμε κάποτε ὅτι πρόθεση τοῦ νομοθέτη ἦταν νά πετύχει τήν αὐτοδιοίκηση τῶν πανεπιστημίων χάρι στήν ἰσότητα συμμετοχῆς τῶν παραγόντων καί δροῦν μέσα σ' αὐτό. Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ἡ πρόθεση αὐτή δέν ἐπαληθεύεται ἀπό τὰ γεγονότα καί στήν πραγματικότητα φτάσαμε σέ παράξενες καί ἐπικίνδυνες καταστάσεις.

Μίλησε κανείς για ρατσισμό;

ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΟ ΛΑΥΡΙΟ

της Γεωργίας Πετράκη

Τό στρατόπεδο πολιτικῶν προσφύγων, πού ἡ επίσημη ὀνομασία του ἐδῶ καί πολλά χρόνια εἶναι Κέντρο Ἀποκαταστάσεως Ἀλλοδαπῶν ἢ Κέντρο Περιθάλψεως Πολιτικῶν Φυγάδων, κατ' ἀρχήν χρηματοδοτήθηκε ἀπό τόν ΟΗΕ (1947), στό πλαίσιο τῆς Συνθήκης τῆς Γενεύης πού προέβλεπε ἄσυλο καί προστασία τῶν πολιτικῶν προσφύγων. Σήμερα ὑπάγεται στήν ἐποπτεία τοῦ ὑπουργείου Δημοσίας Τάξεως. Στό στρατόπεδο στεγάζονται (οἱ ἀριθμοί ἀλλάζουν ἀπό μέρα σέ μέρα) 356 ἄτομα ἐκ τῶν ὁποίων 270 εἶναι Τούρκοι καί Κοῦρδοι, 30 Ἴρανοί, 17 Ρουμάνοι, 10 Πολωνοί, 9 Βούλγαροι, 6 Ἀλβανοί, 3 Γιουγκοσλάβοι, 3 Ρῶσοι, 3 Οὐγγροι, 3 Αἰθιοπες, 2 Ἰρακινοί. Τά ἄτομα αὐτά εἶναι ἐγκατεστημένα σέ δύο βασικούς οἰκισμούς. Στόν ἕναν (δύο μεγάλα τριώροφα κτίρια 48 δωματίων — θαλάμων), κατοικοῦν οἱ Τούρκοι-Κοῦρδοι πού ἀποτελοῦν καί τήν κύρια δύναμη τοῦ στρατοπέδου, στόν ἄλλο (ἕνα κτίριο εἴκοσι θαλάμων-δωματίων) κατοικοῦν οἱ πρόσφυγες τῶν ὑπόλοιπων ἐθνικοτήτων. Οἱ θάλαμοι-δωμάτια τοῦ στρατοπέδου περιλαμβάνουν ἀπό 4-8 ἔως καί 20 κρεβάτια, ἐνῶ συνήθως οἱ οἰκογένειες μέ παιδιά ἔχουν δικό τους δωμάτιο. (Στόν οἰκισμό τῶν Τούρκων-Κοῦρδων ὑπάρχουν 17 οἰκογένειες καί 23 παιδιά συνολικά). Οἱ πρόσφυγες δι-

καιοῦνται στέγη, φαγητό καί ὑγειονομική περίθαλψη ἀπό τόν Ἐρυθρό Σταυρό.

Τό στρατόπεδο φτιάχτηκε γιά δυναμικό 170 ἄτόμων, σήμερα ὅμως στεγάζει καί συντηρεῖ τόν διπλάσιο πληθυσμό. Σ' αὐτόν πρέπει νά ὑπολογιστοῦν καί τριακόσια περίπου ἄτομα πού βρίσκονται καί κοιμοῦνται εὐκαιριακά στό Λαύριο. Ἄτομα πού ἐργάζονται ἐποχικά σέ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ἄτομα πού φεύγουν στήν Εὐρώπη καί ξαναγυρίζουν, ποινικοί πού ἀφοῦ ἐκτίσουν τήν ποινή τους ἐπιστρέφουν στό Λαύριο. Ὅλοι ὅσοι μπαίνουν παράνομα στήν Ἑλλάδα ἀπό τήν Τουρκία (Ἐβρος, νησιά) ἢ ἀπό τίς ἀνατολικές χώρες μεταφέρονται στό στρατόπεδο. Μέχρι πρόσφατα ὅλοι οἱ πρόσφυγες ἐπαιρναν πολιτικό ἄσυλο καθώς καί διαβατήριο (ὅσοι τό ἐπιθυμοῦσαν). Φαίνεται πώς τόν τελευταῖο χρόνο ἡ κατάσταση ἄλλαξε. Γιά κάποιους λόγους πού δέν μᾶς ἐγιναν γνωστοί, κάποιον παίρνουν πολιτικό ἄσυλο, κάποιον παίρνουν διαβατήριο, πάντως ὄχι ὅλοι. Σύμφωνα μέ τίς μαρτυρίες ὁμάδας Τούρκων πολιτικῶν προσφύγων μέ τούς ὁποίους συζητήσα, ὑπάρχουν πραγματικοί πολιτικοί πρόσφυγες πού δέν ἔχουν πολιτικό ἄσυλο, ἐνῶ ἄλλοι τό ἔχουν χωρίς νά εἶναι πολιτικοί πρόσφυγες. Ὁ διοικητής

του στρατοπέδου, μέ τόν ὁποῖο θέλησα νά συζητήσω, ἀρνήθηκε νά μοῦ δώσει ὅποιαδήποτε πληροφορία.

Τό στρατόπεδο τῶν Τούρκων-Κοῦρδων, τό ὁποῖο ἐπισκέφθηκα κρυφά ἀπό τή διοίκησή του, ἐκτός ἀπό ἕνα ποδοσφαιράκι πού οἱ ἴδιοι οἱ πρόσφυγες τό ἐγκατέστησαν στόν ἐνδιάμεσο χώρο δύο ὁρόφων (στά σκαλιά), δέν διαθέτει κανέναν κοινό χώρο συγκέντρωσης-ἀναψυχῆς, δέν διαθέτει οὔτε τηλεφῶνο (οἱ πρόσφυγες δέχονται τά τηλεφωνήματά τους σ' ἕνα καφενεῖο ἐκτός στρατοπέδου) οὔτε τηλεόραση, ἐνῶ γιά νά δεχθοῦν ἐπίσκεψη στό στρατόπεδο πρέπει νά πάρουν εἰδική ἄδεια.

Ὅμως καί μέσα στήν πόλη τοῦ Λαυρίου τά πράγματα δέν εἶναι καλύτερα. Ἄν μερικοί συχνάζουν σέ κάποια καφενεῖα, ἡ παρουσία τους δέν φαίνεται νά ἔναι «νομιμοποιημένη». Τό καφενεῖο δέν μπορεῖ νά ἀποτελέσει γι' αὐτούς χώρο πραγματικοῦ ἐγκοινωνισμοῦ, στό βαθμό πού οἱ σχέσεις τους μέ τόν ντόπιο πληθυσμό νοσηματοδοτοῦνται ἀπό τή μὴ ἀποδοχὴ τους στόν λαυρεωτικό χώρο, σέ μιά κλίμακα ἀποκλίσεων ἀπό τήν παθητικὴ δυσφορία ἔως τήν ἐνεργητικὴ ἐχθρότητα.¹

Οι πρόσφυγες σε κάθε μετακίνησή τους εκτός Λαυρίου πρέπει να ζητήσουν άδεια από την αστυνομία, που στεγάζεται στο ενδιάμεσο ακριβώς των δύο προσφυγικών οικισμών.

Γιὰ νὰ κατέβουν στὴν Ἀθήνα π.χ. παίρνουν δεκάωρη ἄδεια. Παλαιότερα ἐδικαιούντο ἄδειας ἐργασίας. Ὁμως μετὰ τὸ 1981 ἡ αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν προσφύγων λόγω τῆς μαζικῆς ἀφίξης Τούρκων καὶ Κούρδων ἀντικαθιστωτικῶν δημιούργησε πρόβλημα καὶ ἀντιδράσεις στὴν τοπικὴ ἀγορὰ ἐργασίας. Ἐτσι ἐνῶ δὲν ἔχουν ἄδεια ἐργασίας, ἐργάζονται ἐν γνώσει ὄλων στὴ μαύρη ἀγορὰ ἐργασίας στὸ Λαύριο (μικρὲς βιοτεχνίες, οἰκοδομές, λιμάνι, ψαράδικα)² ἀλλὰ καὶ στὴν ὑπόλοιπη Ἀττικὴ (χωράφια, κοπάδια, οἰκοδομή). Ἡ ἐργασία τους εἶναι εὐκαιριακὴ, ὄχι σίγουρη ἀπὸ μέρα σὲ μέρα καὶ σκοπληρωμένη. Ἀνάμεσα στοὺς πρόσφυγες, ὅσοι προέρχονται ἀπὸ τὶς ἀνατολικὲς χῶρες βρίσκουν εὐκολότερα δουλειὰ καὶ ἡ εἰκόνα τους στὸ Λαύριο εἶναι θετικὴ, σὲ ἀντίθεση μὲ αὐτὴν τῶν Τούρκων πού εἶναι ἀρνητικὴ: «ἐγκληματίες καὶ κομμουνιστές», «ἀποβράσματα». Οἱ ἐκφράσεις αὐτὲς ἰπωμένες ἀπὸ κατοίκους τοῦ Λαυρίου, χωρὶς νὰ εἶναι ὀλικῆς ἀποδοχῆς, ἐκφράζουν μὲ τὸν πιὸ ἐνεργητικὸ τρόπο ἓνα κλίμα ἐχθρότητας ἢ δυσφορίας πού βιώνεται μὲ διαφορετικὴ ἔνταση καὶ ἀπόχρωση ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες κοινωνικὲς ὁμάδες τοῦ Λαυρίου. Ἐτσι, ἐνῶ οἱ ἐμπορομαγαζάτορες ἐκράζουν ἓναν ἀντιτουρκισμὸ ἀνθρωπολογικοῦ χαρακτήρα, οἱ πολιτικὲς δυνάμεις καὶ οἱ ὀργανωμένοι φορεῖς (δημοί, κόμματα, Ἐργατικὸ Κέντρο) δίνουν ἐμφαση στὶς συνθηκὲς ζωῆς τῶν προσφύγων καὶ υἰοθετοῦν τὴ διάκριση ἀνάμεσα σὲ «πραγματικὸς πολιτικὸς πρόσφυγες» καὶ «ποινικὸς». Ὁμως ὄλοι θεωροῦν ὅτι τὸ στρατόπεδο πρέπει νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν πόλη.

2. "Ὅλα τὰ δάκτυλα τοῦ χεριοῦ δὲν εἶναι ἴδια..."

Ἡ παραγωγή τῆς διαφοροποιητικῆς αὐτῆς εἰκόνας ἀνάμεσα σὲ Τούρκους καὶ Ἀνατολικὸς πρόσφυγες φαίνεται ἀπὸ πρώτη ματιὰ νὰ στηρίζεται στὶς πρακτικὲς, ποινικὰ κολάσιμες, τῶν προσφύγων ὅπως κλοπὲς στὰ μαγαζιά, περίπτερα, ἐστιατόρια, στὶς ὁποῖες οἱ Τούρκοι ἐμφανίζεται νὰ ἐμπλέκονται πιὸ συχνά. Ὁμως, δὲν εἶναι καθόλου σίγουρο ὅτι ἡ ἀξιόποινη συμπεριφορὰ τῶν Τούρκων-Κούρδων εἶναι ἀξιομένη σὲ σχέση μὲ τὴν ἀντίστοιχὴ τῶν Ἀνατολικῶν, ἂν σκεφθοῦμε τὶς ἀναλογίες τῶν ἀντίστοιχων πληθυσμῶν: 270 μὲ 51.

Ὁ διαχωρισμὸς πού γίνεται ἀνάμεσα σὲ Τούρκους καὶ Ἀνατολικὸς πρό-

σφυγες εἰς βάρος τῶν Τούρκων, διαχωρισμὸς πού θέλει νὰ παρουσιάσει τοὺς μὲν ὡς βαρβάρους, τοὺς δὲ ὡς πολιτισμένους, διαχωρισμὸς πού οἱ ὅροι παραγωγῆς του εἶναι κυρίως πολιτισμικοὶ καὶ ἰδεολογικοὶ, συνδέεται, εἴτε ὡς αἶτιο εἴτε ὡς ἀποτέλεσμα, μὲ κάποια ἀντικειμενικὰ δεδομένα πού σφραγίζουν τὴ μοῖρα τῶν ἀντίστοιχων ἐθνικῶν ὁμάδων. Οἱ πρόσφυγες ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν χῶρα βλέπουν τὴν Ἑλλάδα ὡς transitio ὕστερα ἀπὸ κάποια ἀναμονὴ 3-6 μηνῶν φεύγουν στὶς ΗΠΑ ὅπου εἶναι καλοδεχόμενοι. Οἱ Τούρκοι, παρόλο πού πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς σκόπευαν σὲ μιὰ μετανάστευση ἐργασίας στὴν Εὐρώπη, τὰ τελευταῖα χρόνια δὲν εἶναι δεκτοὶ σὲ καμία χώρα. Ἐτσι καὶ ὅταν ἀκόμα τοὺς δίνονται τὰ ἀντίστοιχα ταξιδιωτικὰ ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα καὶ διεκδικοῦν, τὸ πρόβλημά της δὲν λύνεται. Καμμία χώρα πλέον, οὔτε οἱ ἀνατολικὲς πού παλιότερα τοὺς δέχονταν, δὲν τοὺς δίνει ἄδεια παραμονῆς.³ Ἀποτέλεσμα ἡ ἀναγκαστικὴ τους διαμονή-στοίβαγμα στὸ Λαύριο ἀφοῦ, ὡς γνωστόν, στὴ χώρα τους δὲν μποροῦν νὰ ἐπιστρέψουν. Οἱ Ἀνατολικοὶ πρόσφυγες λόγω τῶν πολιτικῶν τους φρονημάτων, λόγω ἴσως καὶ τῶν διαφορετικῶν πολιτισμικῶν δεδομένων τῶν χωρῶν τους, γίνονται εὐκολότερα ἀποδεκτοί, ἐνσωματώνονται περισσότερο στὴν τοπικὴ κοινωνία τοῦ Λαυρίου. Ἐτσι ἀποφασίζουν νὰ μείνουν στὴν Ἑλλάδα, ἀφοῦ, μὲ δεδομένο καὶ τὸ μικρὸ ἀριθμητικὸ τους βάρος, «τακτοποιοῦνται» εὐκολότερα. Ἀντίστροφα οἱ Τούρκοι, μὲ τοὺς ὁποῖους μᾶς συνδέουν αἰῶνες συνάφειας, φαίνονται πιὸ εὐάλωτοι στὰ πυρὰ τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας. «Μὲ τὴ βαρβαρότητα πού ἔχουν πᾶνω τους, ἀξύριστοι, βρώμικοι, ἡ πόλη ζεῖ σὲ τρομοκρατία».⁴ Οἱ μαυ-

ριδεροὶ ἐξ Ἀνατολῆς, ἀδέλφια μας ἐξ ἀγχιστείας, ἐκπέμπουν τὴν εἰκόνα πού ἐμεῖς χρόνια προσπαθοῦμε νὰ ἀναμορφώσουμε. Τὸ ὑποπρολεταριάτο τοῦ Λαυρίου, τελευταῖα κλίμακα κοινωνικῆς ἀνασφάλειας σὲ μιὰ πόλη σχεδὸν προλεταριακὴ, ὀρίζεται στὴν προκειμένη περίπτωση μὲ ὄρους ἐθνικοῦς: «οἱ Τούρκοι».

3. Ὑποθέσεις καὶ ἄλλα...

Στὸ στρατόπεδο τῶν Τούρκων-Κούρδων φαίνεται ὅτι συνυπάρχουν περισσότερες ἀπὸ μιὰ κατηγορίες-ὁμάδες προσφύγων. Ὑπάρχουν κατ' ἀρχὴν οἱ πολιτικοί. Γιὰ κάποιους εἶναι μειονότητα, γιὰ κάποιους πλειονότητα. Αὐτοὶ φαίνεται νὰ ἔναι σὲ μεγάλο ποσοστὸ ἐργάτες ἢ φοιτητές. Λειτουργοῦν, συνεδριάζουν κ.λπ. ὡς πολιτικὲς ὀργανώσεις (εἰκοσι περίπου ὀργανώσεις κινεζόφιλων, σοβιετόφιλων, ἀλβανόφιλων καὶ ἀνεξάρτητων), γράφουν ἀντιφασιστικὰ συνθήματα στοὺς τοίχους τῆς πόλης, κατεβαίνουν σὲ συμπάρασταση στὶς συγκεντρώσεις καὶ ἀπεργίες τῆς πόλης ἢ ἀναρτοῦν πανῶ συμπάραστασης, κατεβαίνουν στὴν Ἀθήνα στὶς μεγάλες κινητοποιήσεις (Πολυτεχνεῖο) καὶ διατηροῦν μόνιμες ἐπαφὲς μὲ τὰ πολιτικὰ κόμματα στὸ Λαύριο μέσω ἐπιτροπῆς πού ἀσχολεῖται μὲ τὴ βελτίωση τῶν συνθηκῶν ζωῆς τους. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς μιλοῦν καὶ διαβάζουν ἐλληνικά. Ἐπίσης κάθε ὀργανωσὴ διατηρεῖ πολιτικὲς ἐπαφὲς μὲ τὴν ἀντίστοιχὴ ἐλληνικὴ πολιτικὴ ὁμάδα τοῦ Λαυρίου. Οἱ πολιτικοὶ πρόσφυγες καταδικάζουν τὰ ἐπεισόδια πού κάποιοι Τούρκοι προκαλοῦν στὸ Λαύριο, ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ πραγματικοὶ πολιτικοὶ πρόσφυγες δὲν ἐμπλέκονται σὲ ποινικὲς δραστηριότητες καὶ ὅτι ἀντίθετα αὐτοὶ προσπαθοῦν ὅσο μποροῦν νὰ ἀποτρέπουν τὶς ἀντικοινωνικὲς συμπεριφορὲς (ἀπομόνωση ποινικῶν). Ὁμως, ὑποστηρίζουν, οἱ συνθηκὲς ζωῆς τους εἶναι τέτοιες πού ὄθων καὶ τοὺς «καλοὺς ἀνθρώπους» στὴν

1. Σὲ συζήτηση πού εἶχα μὲ κατοίκους τοῦ Λαυρίου (φοιτητές, σπουδαστές), εἰπώθηκε ὅτι τὰ ἐν λόγω ἄτομα δὲν συχνάζουν στὶς δύο κινηματογραφικὲς αἴθουσες τοῦ Λαυρίου, ἀκόμα καὶ ὅταν προβάλλονται καλὰ ἔργα, διότι στοὺς χώρους αὐτοὺς συχνάζουν Τούρκοι οἱ ὁποῖοι «δὲν σὲ ἀφήνουν νὰ δεῖς τὸ ἔργο» (σφυρίζουν, φωνασκοῦν κ.λπ.). Εἶναι πολὺ πιθανόν, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ὁ κινηματογράφος παίζει τελείως περιθωριακὸ ρόλο στὸν τρόπο ζωῆς τοῦ ντόπιου πληθυσμοῦ, κάποιες ὁμάδες προσφύγων νὰ βρίσκουν σ' αὐτὸν ἓνα ἀντίβαρο διασκέδασης, ἐκτόνωσης.

2. Ὅπως χαρακτηριστικὰ εἰπώθηκε ἀπὸ δημοτικὴ σύμβουλο τῆς Ν.Δ., σὲ σχετικὴ συνεδρίαση τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου, στὸ Λαύριο λειτουργεῖ ἓνα ἰδιότυπο σκλαβοπάζαρο.

κλοπή, τή βιαιότητα, τήν επιθετικότητα.

Υποθέτουμε ότι κάποια άλλη υποομάδα προσφύγων πρέπει να 'ναι οι φυγόδοκοι. Όμως είναι σαφές ότι πρόκειται περί υπόθεσης, αφού δεν διαθέτουμε κανένα στοιχείο για το παρελθόν των ατόμων που αναπτύσσουν αξιόποινη συμπεριφορά στην Ελλάδα. Τό μόνο που γνωρίζουμε είναι ότι κάποια άτομα έχουν ήδη συλληφθεί, έχουν εκτίσει ποινές και έχουν επιστρέψει στο Λαύριο. Τά αδικήματα που διαπράττουν ύποδελώνουν, σύμφωνα με τό διοικητή του στρατοπέδου,⁵ «έπιδερμική εγκληματικότητα»: κλοπές (σούπερ μάρκετ, ταβέρνες, περίπτερα, τηλέφωνο, αυτοκίνητα), φθορά ξένης ιδιοκτησίας, κακοποίηση αστυνομικού οργάνου (ύποδιοικητής του στρατοπέδου) αλλά και μία απόπειρα βιασμού. Άραγε, οι πρακτικές αυτές είναι προϊόντα των ιδιαίτερων συνθηκών κοινωνικού, οικονομικού και ψυχολογικού έγκλεισμού που τά άτομα ύφίστανται ή άφορούν τήν προϊστορία τους;

Μιά τρίτη προσφυγική υποομάδα φαίνεται να 'ναι οι οικονομικοί μετανάστες. Δηλαδή άτομα που ήρθαν στην Ελλάδα με τή στρατηγική εργασίας στην Εύρώπη. Όμως τά τελευταία χρόνια οι πόρτες τής Εύρώπης είναι κλειστές, κάποιοι φεύγουν, μετά από τρεις μήνες ξαναγυρίζουν, κάποιοι άλλοι απελαύνονται, κάποιοι τά καταφέρνουν. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι τά άτομα που άνήκουν σ' αυτή τήν κατηγορία κινήτρων είναι πιό εύάλωτα στις συνθήκες έγκλεισμού τους. Άν για τούς πολιτικούς ή παραμονή στο στρατόπεδο νοσηματοδοτείται από τόν πολιτικό τους άποκλεισμό στή χώρα τους και τίσ πρακτικές αντίστασης που αναπτύσσουν, για τά άτομα που μετανάστευσαν με τήν προοπτική εργασίας σε κάποιο έργοστάσιο τής Γερμανίας, τό στρατόπεδο και ή Ελλάδα δεν έχουν κανένα νόημα. Βρίσκονται, έτσι, άποκλεισμένοι και χωρίς δυνατότητα έξόδου.

4. «Τό πρόβλημα του στρατοπέδου»

«Όταν συλλάβαν τόν εγκληματία, δεν φώναζα γιατί δεν ήμουν εγκληματίας.
Όταν συλλάβαν τόν κομμουνιστή, δεν φώναζα γιατί δεν ήμουν κομμουνιστής.
Όταν συλλάβαν τόν καθολικό, δεν φώναζα γιατί δεν ήμουν καθολικός.
Όταν συλλάβαν έμένα, δεν υπήρχε κανείς να φωνάξει».

Μπέρτολτ Μπρέχτ⁵

Οι κλοπές και τά άλλα αξιόποινα έπεισόδια που γίνονται στην πόλη έχουν δημιουργήσει τό πρόβλημα του στρα-

τοπέδου, ως προς τό οποίο οι έμποροεπαγγελματίες φαίνεται να 'ναι ή κατ'έξοχήν ευαίσθητοποιημένη κοινωνική ομάδα. Στίς 4.2.87 άτομο που δεν είναι πολιτικός πρόσφυγας χτύπησε και τραυμάτισε τόν ύποδιοικητή του στρατοπέδου. Τό ίδιο αυτό άτομο είχε δημιουργήσει έπεισόδια στο Κέντρο Υγείας στο Λαύριο (έπιθετικότητα εναντίον των γιατρών και νοσοκόμων όταν τόν άπειλησαν ότι θά καλέσουν τήν άστυνομία). Στίς δύο έπόμενες μέρες έγιναν άπαισιώδες κλοπές (περίπτερα, ταβέρνα) εκ των όποιων μόνο μία έχει προς τό παρόν διευκρινιστεί και άποδοθεί σε Τούρκο πρόσφυγα.⁶ Τό αντίτουρκικό κλίμα οξύνθηκε και τό θέμα συζητήθηκε σε συνεδρίαση του δημοτικού συμβουλίου στίς 18.2.87. Ο πρόεδρος του Συλλόγου Έμποροεπαγγελματιών κατέθεσε κείμενο διαμαρτυρίας των εμπόρων και καταστηματαρχών (έπιστολή προς τό ύπουργείο Δημοσίας Τάξεως) στο όποιο άπαριθμούνται και καταγράφονται τά έπεισόδια που έχουν γίνει από Τούρκους καθώς και τά όνόματα των δραστών. Στο κείμενο ζητείται να εφαρμοστεί ο παλιός έσωτερικός κανονισμός του στρατοπέδου,⁷ να αύξηθεί ή άστυνομική δύναμη και να ένταθεί ή άστυνόμηση κατά τίσ νυχτερινές ώρες (περίπολοι) και να φύγει τό στρατόπεδο από τό Λαύριο. Τό δημοτικό συμβούλιο, στο όποιο κατετέθη τό κείμενο, άρνήθηκε να τό διαβάσει. Στή συνεδρίαση αυτή, τήν όποια παρακολούθησαν άρκετοί πολίτες, μίλησαν εκτός του δημοτικού συμβουλίου ο διοικητής του στρατοπέδου και εκπρόσωποι των Τούρκων πολιτικών προσφύγων. Ο διοικητής του στρατοπέδου είπε ότι οι πρόσφυγες δεν παρουσιάζουν αξιόποινη εγκληματικότητα σε σχέση με τόν υπόλοιπο πληθυσ-

μό, ότι ή εγκληματικότητα τους είναι έπιδερμική, ότι έχουν ψυχολογικά προβλήματα λόγω τής καταπίεσης που ύφίστανται, ότι οι ίδιοι οι πολιτικοί πρόσφυγες προσπαθούν να έλέγξουν τά άτομα που αναπτύσσουν αξιόποινη συμπεριφορά και ότι, τέλος, άν ο άριθμός τους ήταν μικρότερος θά μπορούσαν να άπορροφηθούν καλύτερα από τήν κοινωνία του Λαυρίου. Όλοι οι δημοτικοί σύμβουλοι, με εξαίρεση τόν εκπρόσωπο των έμποροεπαγγελματιών, μίλησαν για τίσ συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων και έκαναν τή διάκριση ανάμεσα σε πολιτικούς-ποινικούς. Παρ' όλα αυτά, τό «πρόβλημα του στρατοπέδου» ύπάρχει, «κλοπές γίνονται», «οι οικογενειάρχες φοβούνται για τίσ περιουσίες τους», «έπικρατεί κλίμα άβεβαιότητας και φόβου στην πόλη», «οι Τούρκοι πρέπει να σεβαστούν τή νομοθεσία τής φιλοξενούσας χώρας». Έτσι, σύμφωνα με τίσ προτάσεις των συμβούλων, θά πρέπει να διαχωριστούν οι πολιτικοί από τούς ποινικούς (να φύγουν οι ποινικοί), οι πρόσφυγες να μοιραστούν και σε άλλους χώρους εκτός Λαυρίου για να βελτιωθούν οι όροι διαβίωσής τους, να αύξηθεί ή άστυνομική δύναμη τής πόλης, ή όποια κρίθηκε άνεπαρκής, και μακροπρόθεσμα, τό στρατόπεδο που έχει μεταβάλει τήν πόλη σε «μικρό Σικάγο», να φύγει από τό Λαύριο. Για τήν προώθηση των παραπάνω έπταμελής έπιτροπή (πέντε δημοτικοί σύμβουλοι, ένας εκπρόσωπος του Έργατικού Κέντρου, ένας εκπρόσωπος των έμποροεπαγγελματιών) θά ξεκινήσει έπαφές που θά οδηγήσουν σε συζήτηση με τό ύπουργείο Δημοσίας Τάξεως, τό ύπουργείο Έξωτερικών και τόν Υπατο Άρμοστή.

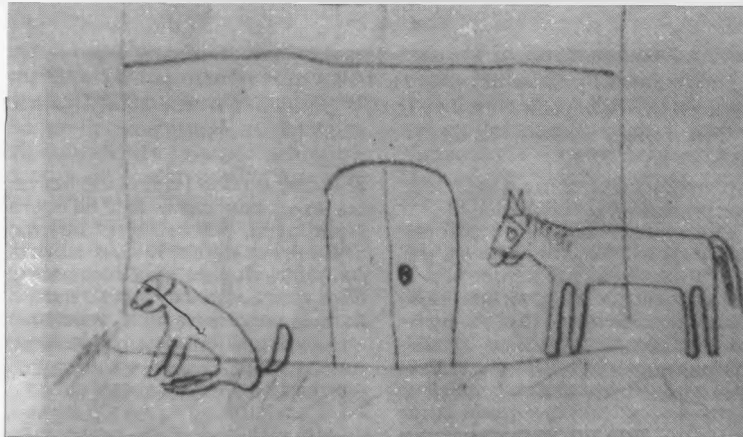
3. Ο ύποδιοικητής του στρατοπέδου μου διηγήθηκε χαρακτηριστικά τήν περίπτωση απέλασης κάποιων Τούρκων πολιτικών προσφύγων που έφτασαν, από τήν Ιταλία, δεμένοι στο Λαύριο.

4. Από συζήτηση με κάτοικο του Λαυρίου.

5. Άκούστηκε από δημοτικό σύμβουλο του ΚΚΕ σε σχετική με τό θέμα συνεδρίαση του δημοτικού συμβουλίου.

6. Κάποιο άτομο «μπήκε» σε ταβέρνα τή νύχτα, έφαγε, τηλεφώνησε, πήρε φαγητά, ύφώδευσε επί εφημερίδας και έφυγε.

7. Ο παλαιότερος έσωτερικός κανονισμός θεωρείται άναχρονιστικός και έχει έγκυρωθεί από τήν ίδια τή διοίκηση του στρατοπέδου. «Παλιά, στο στρατόπεδο ύπληρε ώρARIO, οι πρόσφυγες ήταν ύποχρεωμένοι να δώσουν δύο φορές τήν ημέρα τό «παρόν» και τό στρατόπεδο εκκλεινε για όλους στίς 8. Όταν οι πρόσφυγες έπαιρναν άδεια για Άθήνα πήγαιναν με τή συνοδεία άστυνομικού οργάνου. Σήμερα δεν γίνεται προσκλητήριο ούτε άσκειται κανένας έλεγχος». Από συζήτηση με κάτοικο του Λαυρίου.

ΟΙ ΝΕΟΙ, ΤΟ ΑΥΓΟ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

του Σπύρου Γεωργάτου

Τό κυβερνητικό κόμμα, τότε, βρισκόταν εν πλώ. 'Ο ιδεολογικός άερας πού φύσαγε τά πανιά του έφτιαχνε διάφορες όνειρικές μελωδίες πού άκούγαν στό όνομα «νόμος-πλαίσιο», «Έρευνα», «ύψηλή τεχνολογία», «πενταετές». Γι' αυτό και τό κυριότερο, τό πίο άποκαλυπτικό σημείο του νόμου 1268, ήταν όχι οι συγκεκριμένες ρυθμίσεις του, όπως νομίσαμε όλοι, αλλά ό ιδεολογικός ίστός του, ό Λόγος του και τό *δραμά του*. 'Ο Πολίτης τό 'χε, άν θυμάμαι καλά, έπισημάνει τονίζοντας άρκετά κρυπτικά στοιχεία πού συνόδευαν τήν πρώτη έκθεση-παρουσίαση του νομοσχεδίου, ιδιαίτατα αυτά πού έξυπονοούσαν *πώς ή κοινωνική άπελευθέρωση είναι λίγο-πολύ ύπόθεση «μόρφωσης*». Διότι παιδεία ως γνωστόν σημαίνει «πληροφόρηση», «ύπεύθυνους» πολίτες και βολικούς. Πού βρίσκουν δουλειά κι άνεβαίνουν.

Σέ άρμονία μ' αυτή τή φιλοσοφία ήταν ή προτεινόμενη τεχνική ρύθμιση των πανεπιστημιακών πραγμάτων. Πού δέν ήταν άλλη από μία θεσμοποιημένη μορφή των «faculty politics», ενός πολιτικάντικου παιχνιδιού δύναμης πού ισχύει από μόνο του στά μεγάλα ιδρύματα των ΗΠΑ. Μόνο πού γιά τήν περίπτωση μας συμπεριλαμβανόνταν όλα τά κέντρα έξουσίας, δηλαδή τό κράτος, τό συνεχιζακό κατεστημένο (πράσινο και μικρομεσαίο) και τά κόμματα. 50% «φοι-

Όταν πριν από πέντε περίπου χρόνια έβλεπε τό φώς τής δημοσιότητας ό νόμος 1268 «γιά τή δομή και λειτουργία των άνώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων», ό γνωστός νόμος-πλαίσιο, οι περισσότεροι θεωρούσαν τά νέα μέτρα «θετικά». Άίγοι ήταν εκείνοι πού διατηρούσαν μιάν έπιφυλακτικότητα και έλάχιστοι εκείνοι πού άπέρριπταν τό σύνολο των προτάσεων. Σήμερα, τά ποσοστά τείνουν νά αντιστραφούν. Τό σχεδόν τραγικό στην ιστορία είναι πώς εκείνο άκριβώς πού τό 1981-82 φαινόταν νά είναι τό σημαντικότερο θεσμικό πλεονέκτημα του νόμου, δηλαδή ή συμμετοχή κι ό ένιαίος φορέας των διδασκόντων, άποτελεί σήμερα τή σοβαρότερη έστία κινδύνων γιά τήν εύρυθμη και ούσιαστικά δημοκρατική λειτουργία του Πανεπιστημίου. Όχι γιατί ή δημοκρατία είναι τάχατες «άντιπαραγωγική» και χρονοβόρος, αλλά άπλούστατα επειδή ή μισή, ή «τυπική» άν προτιμάτε, δημοκρατία δέν είναι δημοκρατία.

τητές» λοιπόν στά όργανα, κλειδί τό ύπουργείο και μετά διάφορα «άντιθετικά ζεύγη», όπως προπτυχιακοί και μεταπτυχιακοί φοιτητές και καθηγητές. Όλα εν διαπραγματεύσει. Όλα σε άσταθή ίσορροπία: οι νέοι, τό αυγό και τό Πανεπιστήμιο. Ήταν από τότε σαφές αλλά έλάχιστοι τό έννόησαν.

Οί νέοι

Οί νέοι, πού τό 1979 υπηρετούσαν κατά τόν Μάνο Χατζιδάκι μιά *τακτοποιημένη άλήθεια*, προόδευαν έκτοτε. Τελειώνοντας τό Λύκειο, μπορεί νά ύστερούν στό έκφραστικό, άφομοίωσαν

όμως τίς άπολιτικές ούσίες τής εποχής. Ήπενδύουν πλέον στις δικές τους μετοχές, όχι στά πολιτικά. Γι' αυτό, μέ όρισμένες άξιοσημείωτες έξαιρέσεις, χαρακτηρίζονται είτε από τή «σπασίπλα» τους ή τήν εν ψυχρώ έκμετάλλευση τής κομματικής έξουσίας. Άνάμεσα σ' αυτές τίς δύο κατηγορίες μόνο οι δρόμοι διαφέρουν, τό δράμα του βολέματος είναι τό ίδιο. Πού εκείνοι οι «Άπάτσι» των καταλήψεων! Τό φοιτητικό κίνημα ρευστοποιήθηκε πριν φτάσει στά ΑΕΙ, τό ΕΑΠ διαλύθηκε μέ τή λεκτοροποίηση, τά κόμματα έπέρασαν πιά στην *ώμη βία*. Όνομάζω δέ «ώμη βία» τήν πρακτική εκείνη πού μέ πρώτο

διδάξαντα τήν «κο-μμουνιστική νεο-λαία», έπιχείρησε νά έμπεδώσει τή συμμετοχή, χτυπώντας από τή μιά τό χέρι πάνω στό τραπέζι και παζαρεύοντας τά ποσοστά της κάτω από τό τραπέζι απ' τήν άλλη.

Ύποχρεούται λοιπόν ό ό κάθε όρθολογικός πολίτης, ό κάθε άριστερός, νά άπαντήσει στην έξής έρώτηση: Ποιός αντιπροσωπεύει ποίον και τί αντιπροσωπεύει ή κάθε πλευρά στό Πανεπιστήμιο; Θέλω νά πώ ότι άν δεχτούμε πρός στιγμήν ότι τά ακαδημαϊκά ιδρύματα έξυπηρετούν μιάν άντικειμενική άνάγκη (έκείνη τής ίκανοποίησης κάποιας φυσικής φιλομάθειας), άν δεχτούμε ότι τά μέλη τής κοινότητας στρατεύονται στην έξυπνότητα κάποιας κοινωνικής άνάγκης, τότε τί έκφράζει αυτό τό συνονθύλευμα μεγαλοκαθηγητών (πού παραμένουν), «μικρομεσαίων» έπιστημόνων (πού παρασιτούν) και «άντιπροσώπων» του άνύπαρκτου φοιτητικού κινήματος (πού καταλύουν τίς διαδικασίες); Μήπως αυτός είναι ό πλουραλισμός πού όνειρευτήκαμε; Μήπως θά πρέπει νά 'μαστε εύτυχεϊ γιατί έχουμε τή δυνατότητα έπιλογής άνάμεσα σε «άντιδραστικούς» και άλλους μέ «κοινωνική προσφορά»;

Ότι «φταίνε», φταίνε και νά λέγεται. Κι εκείνοι πού νομίζουν ότι ή διαφορά τής δικής τους συνείδησης από εκείνη

της «νεολαίας» είναι υπόθεση ηλικίας, ότι ή διαφορά ανάμεσα σ' έναν (φθίνοντα) ριζοσπαστισμό της 'Αριστεράς (πού νίκησε τό νόμο 815, τήν αυταρχικότητα και... τήν ΚΝΕ τό 1980) και τή σημερινή άδιαφορία είναι υπόθεση «άλλης έκφρασης», έχουν άπλούστατα χάσει τό κεφάλι τους βαθιά στήν άμμο. Συγγέουν τή δύναμη προοδευτικότητας μιās (έτερογενούς) κατηγορίας μέ τήν ιστορική, άς πούμε, επαναστατικότητα άλλων κοινωνικών ομάδων και τάξεων. "Ομως, οί φοιτητές (όπως κι όλοι στό Πανεπιστήμιο) έχουν νά χάσουν πολύ περισσότερα από τίς άλυσίδες τους: "Ασχετα μέ τό κατά πόσον ισχύει τελικά και σέ τί έκταση, τό ζήτημα πού κρίνεται μέ τό κωλόχαρτο είναι ή άμεση αποδέσμευση από τή μισθωτή χειρωνακτική εργασία. Λέω ή άμεση, γιατί διαβάζω στό πρόσφατο βιβλίο του Κ. Τσουκαλά ότι τό μικρό ποσοστό ένεργού (οικονομικά) πληθυσμού στήν 'Αθήνα (πού δέν ξεπερνά τό 46,3% έναντι 64% τής Τουρκίας, 83% τής Σουηδίας, 75% τών ΗΠΑ και 69% τής Γαλλίας) όφείλεται στήν έκσεσημασμένα καθυστερημένη ένεργοποίηση τών νέων και τόν ιδιαίτερα προστατευτικό ρόλο τής οικογένειας στήν 'Ελλάδα. Τό

ιδεολογικό κάλεσμα τού ΠΑΣΟΚ στήν «ανάπτυξη» έχει βάση.

Κοιτάξτε τώρα γιά ν' αποφύγουμε παρεξηγήσεις. Δέν ίσχυρίζεται κανείς πώς ή νεολαία είναι... σχεδόν αντιδραστική στίς μέρες μας γιατί περιφρονεί τήν 'Αριστερά, τόν Μίκη Θεοδωράκη και τίς άξίες του κ. Φίλια. Κάθε άλλο. Αυτό είναι, μάλλον, κά θετικά της σημεία. Γιατί καλύτερα άδαής παρά καπελωμένος! 'Απλώς, έπισημαίνει κάτι προφανές πού είναι όμως άκόμη δύσκολο νά τό καταπιούμε όλόκληρο: "Οτι δηλαδή υπάρχει μιιά *ιδεολογική έγκληση* πού όργανώνει τόν ακαδημαϊκό χώρο. 'Η έγκληση αυτή τοποθετεί τήν «ακαδημαϊκή συνείδηση» πάνω στό έδαφος μιās ταξικής κινητικότητας, μιās «προόδου» και μιās «αναβολής». 'Η «πρόοδος» άφορμεί τή μελλοντική επαγγελματική άποκατάσταση τών φοιτητών (περίπου τά 2/3 τών πτυχιούχων, σύμφωνα μέ τόν Κ. Τσουκαλά, θά άποκτήσουν στό τέλος κάποια σχέση μέ τό Δημόσιο), ή δέ «αναβολή» όχι μόνο τά στρατολογικά τους. 'Η θέση λοιπόν πώς τό «φοιτητικό κίνημα» είναι ντέ φάκτο «προοδευτικό» είναι τουλάχιστον άξωματική. Και τό μόνο πού έξυπηρετεί είναι ή ψυχολογική

άμυνα μιās ήττημένης άριστερής συνείδησης πού έχει τήν ανάγκη νά βλέπει μιιά «δύναμη ύγείας» στό άμεσο περιβάλλον της.

Στήν άρχή, όταν άκουσα τόν Δ.Ν. Μαρωνίτη νά παραπονείται πώς έχει χαθεί ή *ιερραρχία* μέσα στό Πανεπιστήμιο, ένοχλήθηκα γιατί νόμισα ότι πάσχει από άλαζονεία ή γεροντοπαλικαρισμό. "Όταν τό διάβασα κιόλας στό *Βήμα*, πραγματικά έκνευρίστηκα. Πήρε άρκετή συζήτηση μέ διάφορους συναδέλφους πού ύπέστησαν τή «δημοκρατία» τής κομματικής έξουσίας σέ συνδυασμό μέ τόν άήθη και πρόωρο επαγγελματισμό τών φοιτητών τους γιά νά καταλάβω. 'Ηρθαν μετά και οί διάφορες «έρευνες» τών εφημερίδων πού, σωστά-λάθος, πάντως μέ πληροφόρησαν ότι λ.χ. ό Γιαννάκης πήγε στό Πανεπιστήμιο γιά νά μήν πάει στρατό, ό Γιωργάκης γιά νά τήν «πιάσει», ό Δημητράκης γιά ν' «άράξει» και νά πάρει τό «χαρτί», και μ' έπεισαν: *Αυτό πού έχει χαθεί είναι ή σχέση ανάμεσα στό μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας πού πηγάζει από τά έγγενή δεδομένα του χώρου. 'Η σχέση αυτή, ή όποια υπήρξε σχέση αυταρχίας στό παρελθόν, γιατί αυταρχική ήταν ή δόμηση του ακαδημαϊκού χώρου, έχει αντικατασταθεί όχι από κά-*

ποια σχέση δημοκρατίας (έπειδή ό χώρος μεταλλάχτηκε) αλλά από σχέση προσδιορισμένη από έξωγενείς παράγοντες: τά κόμματα και τήν κρατική έξουσία.

Τό ότι ή παρατήρηση αυτή είναι σωστή *άποδεικνύεται*, θά τολμούσα νά πώ, από τό έξής νεότερο δεδομένο. 'Ενώ μέχρι τό '80-'81, όταν τό φοιτητικό κίνημα ήταν «μαχόμενη» και όχι «θριαμβεύουσα» μειοψηφία, τό ποσοστό τής 'Αριστεράς (καλής και κακής) στό Πανεπιστήμιο ήταν δυσανάλογα μεγάλο σέ σχέση μέ τά γενικά ποσοστά της. Μετά, παρατηρείται σταδιακά μιιά εύθυγράμμιση ανάμεσα στό γενικά ποσοστά και τίς εισπράξεις τών φοιτητικών παρατάξεων. Δήλον ότι οί φοιτητές δέν «πολιτικοποιούνται» στό Πανεπιστήμιο (μέ φανταστικές ή πραγματικές αντιφάσεις όπως τό 1974) αλλά οί ίδιοι «πολιτικοποιούν» μέ τόν τρόπο τους τά άνώτατα ιδρύματα *μεταφέροντας* κάποιες έξωγενώς άποκρυσταλλωμένες σχέσεις. Αυτές πού παγιώνονται μέσα στό κράτος.

Τό αυγό

Στό «σχόλιο του τρίτου», πού δίνει τήν άφορμή τών λεγομένων, ό Μάνος Χατζιδάκις έλεγε: «Σάν άκουσαν οί φίλοι μου πώς θά μιλήσω γιά τους νέους, άνησυχήσανε...». Στήν περίπτωση μου όμως τό κακό δέν σταμάτησε εκεί. Γι' αυτό και μέ φιλοδώρησαν μέ διάφορα κοσμητικά, κάνοντας μάλιστα άπρεπείς συσχέτισεις ανάμεσα σ' αυτές τίς άπόψεις και τίς (προσφάτως άποκτηθείσες) επαγγελματικές μου συμβάσεις. Τό άριστο «άντανακλαστικό» ώστόσο δέν μέ ένοχλεί. "Όταν ή γάτα έξαφανίζεται, ή αδράνεια μάς κάνει νά βλέπουμε «χαμόγελο χωρίς γάτα!» 'Αλλωστε, όπως εύφυέστατα λέει και τό «σχόλιο», τό θέμα μου δέν είναι οί νέοι αλλά τό αυγό.

Τό αυγό είναι ένα σύμβολο πού δέν επιδέχεται και πολλές έρμηνείες. Σημαίνει 100% *αναπαραγωγή*. 'Αναπαραγωγή γνώσης και ιδεολογίας έδώ. Ρωτούσε τό «σχόλιο»: «Και πρώτα από όλα τί έννοούμε λέγοντας *παιδεία*; Τήν πληροφορία, τήν τεχνική, τό δίπλωμα πού έξασφαλίζει γάμο, αυτόκίνη-

το κι ακίνητο, για την πνευματική και ψυχική διάπλαση ενός ελεύθερου ανθρώπου με τεχνική αναθεώρησης κι όνειρικής δομής;». Η απάντηση είναι προφανής στους άριστερους κι αυτό ακριβώς είναι τό πρόβλημά τους. Τό θέμα «νέου» μπορεί καί νά τό συζητήσουμε ψύχραιμα καί ψυχρά. Τό αύγό όμως έχει πάθος γιατί είναι επί προσωπικού. *Γιά όλους.*

Ό «εθκολος δρόμος» για όποιονδήποτε θέλει τήν ήσυχία του στό Πανεπιστήμιο είναι νά συνεχίσει μιά άλυσίδα αναπαραγωγής. Αναγνωρίζοντας όλες τίς έξουσίες. Καί τήν κρατική καί τήν κομματική αλλά κι εκείνη πού προκύπτει πολλές φορές από τό συνδυασμό τους. «Σεβασμός», λοιπόν, καί «μη επέμβαση» στό έσωτερικά του «φοιτητικού κινήματος», «σεβασμός» στό όργανα, στό τέλος «σεβασμός» σέ όλους τούς *συσχετισμούς.*

Ό δύσκολος δρόμος (πού δέν είναι άνόητος, είναι Realpolitik) είναι άλλος: οί άριστεροί δέχονται τόν Γιαννάκη τής ΚΝΕ στή συζήτηση, ψηφίζει τήν παράταξη του, τόν δέχονται στό γραφείο, στό εργαστήριο κ.λπ. κ.λπ. Φροντίζουν όμως, όπως καί μέ τόν Σαρτζετάκη, νά καταγγέλλουν τή μη αντιπροσωπευτικότητα του, φροντίζουν από καθήκον νά εμποδίζουν τήν αναπαραγωγή καί τόν μολυσματικό πολλαπλασιασμό του. Μέ κάθε μέσον. Μέχρι πού θά τόν άναγκάσουν νά χειρονομήσει καί τότε θά τόν σπάσουνε στό ξύλο! *Τό πρόβλημα μέ τήν άριστερή πολιτική είναι πώς δέν υπάρχει, εκτός εάν άποκτήσει δραστικότητα.* Καί ή δραστικότητα στό Πανεπιστήμιο μπορεί νά πηγάξει μόνο από τά στοιχεία πού περιέχονται στό χώρο αυτό: Τό «διαπλαστικό» χαρακτηριστικό πού σημαίνει αναπαραγωγή καί εκπαίδευση στή γνωστικά γενετήσια σχέση. Οί άριστεροί τόν Γιωργάκη πού διαβάει καί εκτός προγράμματος θά τόν σνομπάρουνε στήν ταβέρνα καί θά του φάνε τήν γκόμνα, θά τόν κάνουν κομπλεξικό καί θά του βάλουν δύσκολη άσκηση στίς εξετάσεις. Μετά, θά ξεφτιλίσουνε τήν ημίμαθειά του παραδίνοντάς τον στή δημόσια χλεύη. Οί άριστεροί είμαστε όλοι μας. Όσοι μπορούμε

καί περπατάμε δρθιοι άκόμα. Η αναπαραγωγή τής «ιδεολογίας» μας γίνεται δέ ως γνωστόν μέ τό νοϋ μας, τά χέρια μας, τά χείλη μας, τά μάτια μας καί τά γεννητικά μας όργανα. Πόσο θά πρέπει νά περιμένουμε για νά τό καταλάβουμε;

Τό καθήκον τής Άριστεράς στό Πανεπιστήμιο είναι νά υπάρξει. Ός άποψη, ως *στάση ζωής.* Σέ σχέση μέ τή γνώση καί τήν αναπαραγωγή τής. Σέ σχέση μέ τήν ώστική δύναμη τής περιέργειας, μιάς γενικής περιέργειας πού δέν τροφοδοτείται από τά «κίνητρα» όπως πρεσβεύουν οί τεχνοκράτες, αλλά από έρωτες μεγάλους καί πολλούς. Όφείλουμε άντί νά αναπαράγουμε τόν κυνισμό του «βολέματος» καί τής πολιτικής κορυφής, νά διαωνίσουμε τό ρομαντισμό μιάς σχέσης μέ τή γνώση, μέ τό ψάξιμο του άγνώστου.

Τό Πανεπιστήμιο

Έπιστρέφουμε στό πεζά. Άπό πολιτικής άπόψεως είναι νομίζω θεμιτό νά συζητήσουμε τό θέμα τής συμμετοχής ξανά. Στό τέλος τέλος πέρασαν πάνω από τέσσερα χρόνια από τότε πού ψηφίστηκε ο νόμος. Θα πρέπει νά ποδμε τά πράγματα μέ τ' δνομά τους. Καί για νά είμαι

σύντομος καί σαφής, θά διηγηθώ τήν ιστορία του Μουζάλα.

Έστι δέ Μουζάλας ένας γνωστός μου, μέλος τής ΚΝΕ, ο οποίος εν έτει 1980 δέν κατάφερε νά συγκεντρώσει 25 ψήφους όμοειδωτων του για νά εκλεγεί αντιπρόσωπος στήν τομεακή συνδιάσκεψη τής ΚΝΕ Ιατρικής. Έντούτοις, επειδή επέπεσε σπάθη δαμόκλειος του ΚΚΕ καί εξελέγη άλλος λαός, ο Μουζάλας στό τέλος του 1980 συγκέντρωνε τίς εξής ιδιότητες:

1) Μέλος του γραφείου τής τομεακής όργάνωσης τής ΚΝΕ.

2) Μέλος του γραφείου του ΚΚΕ Ιατρικής.

3) Μέλος του Δ.Σ. του Συλλόγου Φοιτητών Ιατρικής.

4) Αντιπρόσωπος των φοιτητών στή Σχολή.

Καταλάβετε; Αύτή είναι ή σχέση εκπροσώπησης.

Τί νά κάνουμε ως άριστεροί, νά μη θέσουμε θέμα αναθεώρησης; Άς αναθεωρηθεί ο νόμος λοιπόν. Όχι για νά μειωθεί ή φοιτητική συμμετοχή, αλλά για νά διερευνηθούν οί πιθανότητες έναλλακτικών τρόπων εκπροσώπησης. Άς υπάρξει μιά *ανακλητικότητα* (μέτρο πολύ σοσιαλιστικό), μιά εκλογή *δλων από όλους*, ξέρω 'γώ, κάποια άμυνα στήν πλαστο-

προσωπία. Άς μην άναμασήσουμε πάλι τά λόγια μας: Πράγματι, ή μονιμότητα στους δημόσιους ύπαλληλους εκκρίνει συντηρητισμό, ή κατοχή τής γνώσης παράγει έξουσία. Δέν είναι αυτά άρκετά; Πρέπει νά συμπληρώσουμε τήν εικόνα μέ τήν ψευτοδημοκρατία των ψευτοαντιπροσώπων; Όχι πιά σ' αύτή τήν τακτοποίηση, τή μιζέρια. Όπως λέει καί μιά φίλη μου, *ας διαμαρτυρόμαστε τουλάχιστον, έστω καί εν εξάρσει ύποκειμενισμού.*

* *Αισθάνομαι ύποχρεωμένος στό βιβλίο του Μ. Χατζιδάκι Τά σχόλια του τρίτου καί στους φίλους Θανάση Μανιάτη, Βάσω Κιντή, Λίνα Γουστίου, Γιώργο Προκοπάκη καί Σούλα Πολίτου. Έπίσης εύχαριστώ τόν Ηλία Κούβελα, τήν Έφη Τσιλιμπάρη καί άμέτρητους άλλους γνωστούς πού μοιράστηκαν μαζί μου τίς πολύτιμες εμπειρίες τους. Ούδεις από τούς παραπάνω φέρει εϋθύνη για τά γραφόμενα. Ζητάω ειλικρινά συγγνώμη από τόν Γιάννη Μουζάλα. Δέν έχω τίποτα προσωπικό, άπλως ήταν τό πιό εύχερο παράδειγμα μιάς στάσης πού σίγουρα δέν ήταν μοναδική. Τώρα, άλλωστε, τό ΚΚΕ «αναενώνεται» καί δέν άποκλείεται τά πράγματα νά 'χουν αλλάξει.*

Στὴν ἀνακοίνωσή του, πράγματι, ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας υιοθέτησε ὅλη τὴν ἰδεολογία πού συνδέεται μὲ τὸν ἀμοιβαῖο ἀποκλεισμό τῶν δύο πόλων «ἐνεργητικότητα-παθητικότητα». Αὐτὴ πού στήν Ἑλλάδα χωρίζει τὴν ὁμοφυλόφιλη σεξουαλική συμπεριφορά σὲ δύο κατηγορίες πού «χαίρουν» μιᾶς ἀνισῆς κοινωνικῆς ἀποδοχῆς.

Ποιές εἶναι, ἱστορικά, οἱ ρίζες αὐτῆς τῆς ἰδεολογίας; Εἶναι ἓνα ἐρώτημα ἢ ἀπάντηση τοῦ ὁποῖου σπρώχνει τὸ φιλόσοφο, τὸν ψυχχαναλυτὴ, τὸν ἱστορικὸ, ὄλους μαζί, στὰ ἄδυτα, στίς πηγές τοῦ σύγχρονου δυτικοῦ Ὁρθοῦ Λόγου.

Δὲν θὰ μεταφέρουμε ἐδῶ παρά λίγα στοιχεῖα πού μποροῦν νὰ τεκμηριώσουν τὴ διατύπωση μιᾶς προβληματικῆς, ἀβέβαιης ἀκόμα ἀλλά, κατὰ τὴν βιοψὴ μας, ἀρκετὰ εὐλογησ γιὰ τὸ θέμα αὐτό: Μιᾶς προβληματικῆς ἀπὸ τοὺς ὄρους τῆς ὁποίας πηγάζουν ὀρισμένες γόνιμες, κατὰ τὴ γνώμη μας, ὑποθέσεις, πού ἀπτονται τῶν κοινωνικῶν παραστάσεων ἐπὶ τῶν ἐρωτικῶν θεμάτων καὶ τῶν εὐρύτερων ἰδεολογικῶν στερεοτύπων πού συνδέονται μ' αὐτές.

«Μία δὴ λείπεται τῷ ἡμέτερῳ νόμῳ ὁδός, εἰ μέλλει καλῶς χαριεῖσθαι ἔραστὴ παιδικά. Ἔστι γάρ ἡμῖν νόμος, ὡσπερ ἐπὶ τοῖς ἐρασταῖς ἦν δουλεῖν ἐθέλοντας ἠντινοῦν δουλείαν παιδικοῖς μὴ κολακείαν εἶναι μηδέ ἐπονείδιστον, οὕτω δὲ καὶ ἄλλη μία μόνη δουλεία ἐκούσιος λείπεται οὐκ ἐπονείδιστος: αὕτη δ' ἐστὶ ἡ περὶ τὴν ἀρετὴν» (Πλάτωνος, *Συμπόσιον*, 184).¹

Ἡ ὑποταγὴ τοῦ ἐρωμένου στὸν ἐραστὴ γίνεται ἠθικὰ ἀποδεκτὴ μόνο όταν ἀποτελεῖ μιὰ παραχώρηση, ἓνα δῶρο πού κάνει ὁ μαθητὴς στὸ δάσκαλό του γιὰ νὰ τὸν εὐχαριστήσῃ γιὰ τὶς γνώσεις πού τοῦ μεταβιβάζει («ποιοῦντι αὐτὸν σοφὸν τε καὶ ἀγαθόν», 184d). Στὴν ἀρχαιοελληνικὴ ὀπτική, ἡ ὁμοφυλόφιλη ἐρωτικὴ σχέση ἐντάσσεται ὡς μηχανισμὸς μεταβίβασης στὴν καθαυτὸ παιδαγωγικὴ σχέση: ὁ ἐραστὴς-δάσκαλος παρέχει τὴ φιλία του, τὶς γνώσεις του, τὴ σοφία του, τὶς ὑπηρεσίες του (μεταβίβαση γνώσεων στὸ μαθητὴ). Ὁ ἐρωμένος-μαθητὴς, γιὰ νὰ τὸν εὐχαριστήσῃ — κὶ ὄχι γιὰ

Περὶ «ἐνεργητικοῦ» καὶ «παθητικοῦ»

ΑΡΧΑΙΟ ΠΝΕΥΜΑ, ΑΘΑΝΑΤΟ

τοῦ Γιάννη Παπαμιχαήλ

Στὴν προέκταση τῶν ἀπόψεων τοῦ Θ. Τζαβάρου (*Πολίτης*, Φεβρουάριος 1987) ἢ στὴν ἀντανάκλασή τους στὸ χῶρο τῆς ἰδεολογίας πού ἀφορᾷ τὴ «φυσιολογικὴ» ἢ τὴν «παθολογικὴ» λίμπιντο, εἶναι καιρὸς πιά νὰ ἀσχοληθοῦμε καὶ μὲ τὴν «οὐσία» τῆς προεδρικῆς ἀνακοίνωσης.

νὰ ἱκανοποιηθῆ ὁ ἴδιος — ἀποδέχεται τὶς προτάσεις του: τὸ ζεῦγος «ἐνεργητικὸς-παθητικὸς» ὁμοφυλόφιλος ἀποτελεῖ ἀντανάκλαση τοῦ ζεύγους «δάσκαλος-μαθητὴς» («οὕτω πάντως γε καλὸν ἀρετῆς γ' ἔνεκα χαρίζεσθαι», 185β).

Πρόκειται λοιπὸν γιὰ τὴν καθαρότερη ἐκφραση τῆς «ὀρθῆς λογικῆς» τῆς ἐρωτικῆς σχέσης, στὴ σύνδεσή της μὲ τὴ διπλὴ προβληματικὴ τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς γνώσης, τῆς ἐξουσίας τῆς γνώσης. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ντόβερ (1978): «Ἡ ἀγάπη πού δημιουργοῦσε ὁ θαυμασμὸς καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη τοῦ ἐρωμένου γιὰ τὸν ἐραστὴ ἔσπρωχνε τὸν ἐρωμένο νὰ κάνει στὸν ἐραστὴ αὐτὴ τὴν ἐξυπνέτησ πού ὁ τελευταῖος ἐπίμονα ζητοῦσε: σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσῃ ὑπάρχει μὲν μιὰ συμπάθεια ἀμοιβαία, ἀλλὰ ἐρωτας ὑπάρχει ἀπὸ τὴν μιὰ μόνον πλευρὰ — τὴν πλευρὰ τοῦ ἐραστῆ» (σ. 71).

Ὁμοφυλόφιλη ἐρωτικὴ φόρτιση καὶ ὁμοφυλόφιλη ἐπιθυμία ὑπάρχουν, λοιπὸν, μόνο ἀπ' τὴ μεριά τοῦ «ἐνεργητικοῦ». Στὴν ἀρχαιοελληνικὴ ἰδεολογία, πού σὲ μεγάλο βαθμὸ εἶναι καὶ ἡ περὶ τοῦ θέματος ἰδεολογία τῶν Νεοελλήνων, ὁ «παθητικὸς» δὲν μπορεῖ νὰ ἀντλεῖ ἀπὸ τὴ σχέση του μὲ τὸν «ἐνεργητικὸ» καμία ἱκανοποίησ — ἀπλῶς, ὑποτάσσεται στὴν ἐπιθυμία τοῦ «ἐνεργητικοῦ».

Ἄν ὁ «παθητικὸς» ἐπιθυμῆ τὴν παθητικότητά του αὐτὴν, ἂν δὲν δυστροπεῖ, δὲν ἀντιστέκεται στὴν ἐπιθυμία τοῦ ἐνεργητικοῦ, τότε εἶναι ἐκφυλὸς καὶ χάνει τὰ πολιτικά καὶ κοινωνικά του δικαιώματα. Τὸ νὰ ποθεῖς τὸν «ἐνεργητικὸ» ὁμοφυλόφιλο εἶναι βρῖσιὰ, βαρύτατο παράπτωμα, τόσο στὴν ἀρχαία ὅσο καὶ στὴ σύγχρονῃ Ἑλλάδα. Ὅμως, ἡ σύνδεση τῆς ὁμοφυλόφιλης μὲ τὴν ἐκπαιδευτικὴ σχέση ἐξηγεῖ στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ κοινωνία τοὺς λόγους πού ὄδηγοῦν τὸ μαθητὴ νὰ ὑποκύβει στὴν ἐπιθυμία τοῦ δασκάλου του: τὸν ἀγαπᾷ καὶ τὸν θαυμάζει ὡς προσωπικότητα. Σ' αὐτὸ τὸν ἀνδροκρατικὸ ὀρθολογισμό, ἡ σύναψη μιᾶς ὁμοφυλόφιλης σχέσης ἀποτελεῖ γιὰ τὸν «παθητικὸ» πόλο πάντα μιὰ παραχώρηση, ἓνα δειγμὰ εὐγνωμοσύνης στὸ δάσκαλο, στὸ σοφὸ, στὸν ἰσχυρὸ. Ἐνα σημάδι ὑποταγῆς στὸν ἄντρα-κατακτητὴ. Μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας τίποτα, λοιπὸν, στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, δὲν δικαιολογεῖ ἠθικὰ τὴν «παθητικὴ» ὁμοφυλοφιλία: «οὔτε ὁ Πausanias, οὔτε κανένας ἄλλος Ἕλληνας πού μὲ ἐνθουσιασμὸ ὑπεραμυνόταν τοῦ ὁμοφυλόφιλου ἐρωτα δὲν θὰ μπορούσε νὰ δεχτεῖ ὅτι ὁ ἐρωμένος ἐμπλέκεται σὲ μιὰ ὁμοφυλόφιλη σχέση γ' αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν σχέση» (Ντόβερ, σ. 116).

Γιατί; Ἐπειδὴ, πιθανόν, ἡ ἀνδρική ἐπιθυμία ἐμπλέκε-

ται εὐθύς ἐξαρχῆς μὲ τὴν ἐνοια τῆς ἐξουσίας — τῆς ἐπικράτησῆς, τῆς βίας, τοῦ θανάτου. Περιστρέφεται ναρκισσιστικὰ γύρω ἀπ' τὴ φαλλικὴ μοναξιά: ὁ ἄντρας ἔχει, ἢ γυναίκα, ὁ παθητικὸς πόλος, δὲν ἔχει. Ὑποδέχεται μόνο, καὶ ὑποδεχόμενος ἀναγνωρίζει τὴν ἀνωτερότητα τοῦ κατέχοντος, τοῦ κυνηγοῦ, τοῦ ἐκπορθητῆ, τοῦ ἐραστοῦ. Ἡ ἐπιθυμία τοῦ ἄντρα, ἂν παραγνωρίζῃ τὴν ἀλήθεια τῆς σεξουαλικῆς ὑπόστασης τοῦ ἀνθρώπου, συνάμα ἐκφράζει (ὡς σύμπωμα) μιὰν ἀντίληψη τῆς κοινωνικότητας. Μιὰ βαθιὰ ἀντικοινωνικὴ ἀντίληψη, ἀφοῦ περιφρονεῖ καὶ «τιμωρεῖ» τὸ ἴδιο τὸ ἀντικείμενο τοῦ πόθου της.

Ἄν λόγῳ τῆς «φυσικῆς» τῆς «κατωτερότητας» ἢ γυναικα διατηρεῖ κάποια δικαιώματα στὴν ἡδονή (δικαιώματα πού, ἐντοῖς, ὁ μονοθεϊστικὸς χριστιανισμὸς ὑπεραναπλήρωσε σὲ «ἄδολη», συζυγικὴ καὶ μητρικὴ ἀγάπη), ὁ ἄντρας δὲν δικαιούται νὰ ἐπικραλεστεῖ κανένα ἐρωτικὰ φορτισμένο συναίσθημα γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἐγκατάλειψη τῶν φυσικῶν προνομίων του: αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ χαρακτηριστικὸ προσδίδει πρόσθετη ἔνταση στὴν ἐπιθυμία τοῦ ἐνεργητικοῦ, περίσσια αἴγλη στὴν κατακτητικὴ του πράξη: τὸ νὰ φανεῖς ἄντρας μὲ τὶς γυναῖκες εἶναι «φυσικόν», ἄρα εὐκόλο. Τὸ νὰ φανεῖς ὁμως ἄντρας μὲ τοὺς ἄντρας; Ἴδου ἡ «Ρόδος»...

Ἄν λοιπὸν ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς ἰσχυρῆς ἐρωτικῆς ἐπιθυμίας ἀπὸ τὸν «παθητικὸ» πόλο ἐξισοῦται πάντα, λίγο-πολύ, μὲ τὴ διαστορφή, στὸ ἐπακρο αὐτῆς τῆς διαστορφῆς βρίσκεται ὁ «παθητικὸς» ἄντρας. Ὁ δάσκαλος, ὁ ἰσχυρὸς, ἐπιθυμοῦν ὁ ἄλλος (ὁ μαθητὴς, ὁ εὐεργετημένος) νὰ τοὺς ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐξουσία του. Νὰ ὑποταγεῖ. Μὰ γιὰ νὰ ὑποταγεῖ ὁ «παθητικὸς» θὰ πρέπει πρῶτα νὰ ἐπιθυμῆ νὰ ἀντισταθεῖ. Ὁφείλει λοιπὸν νὰ μὴ στηρίξει τὴν ὑποταγὴ του αὐτὴ στὴν ἱκανοποίησ πού ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν ὁμοφυλόφιλη σχέση: ἂν ὁ παθητικὸς ἡδονίζεται, ἂν «τὴ βρῖσκει», τότε οὐσιαστικὰ ἐνεργεῖ: δὲν παραχωρεῖ, δὲν παραδίδεται στὸν κατακτητὴ, τὸν ἀποζητεῖ, τὸν διεκδικεῖ. Δὲν κάνει «δῶρο» στὸν ἐραστὴ του, κάνει δῶρο στὸν ἑαυτὸ του.

Δέν χαρίζεται, ἀρπάζει. Τραυματίζει ἔτσι τὸ ναρκισσομό τοῦ ἔραστῆ, ναρκισσομό ὄχι ἀπλοῦ ἔρωτικῶς συντρόφου, ἀλλὰ κυρίαρχου, ἐξουσιαστῆ. Ἐνα μόλις βῆμα πρὶν τὴν ἐξιδανίκευση τῶν στερεοτύπων τοῦ βιασθῆ.

Ὅλα, λοιπόν, τὰ ἔρωτικά φορτισμένα συναισθήματα τοῦ «δέκτη», τοῦ «παθητικοῦ» (τὸ πάθος, ἡ ζήλια κ.λπ.), τὸν ἐνεργοποιοῦν. Κατὰ συνέπεια, θέτουν σὲ ἀμφισβήτηση τὸ σύνολο τῶν ἰδεολογημάτων αὐτῶν, στὰ ὁποῖα στηρίζονται οἱ τρέχουσες κοινωνικές ἀντιλήψεις περὶ τῶν ἔρωτικῶν καὶ τῆς σεξουαλικότητας. Ἡ ἐπίσημη Πολιτεία δὲν διαφοροποιεῖται οὐσιαστικά πούθενά ἀπ' αὐτές τὶς τρέχουσες ἀντιλήψεις.

Ὁ Χρῆστος Ρούσσοσ ἔκανε τὸ λάθος νὰ πεί τὴν ἀλήθεια στοὺς δικαστές του: πρῶτα ἐπικαλέσθηκε, γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴν πράξη του, τὰ συναισθήματα ζήλιας. Στὴ συνέχεια μόνο, ὅταν πιθανόν ἐμπειρικά διαισθάνθηκε τὸ βάρος τῆς ἰδεολογίας πού ἡ «ζήλια» αὐτὴ δυναμίτιζε, ἀνέφερε ὅτι ὁ ἔραστῆς του προσπαθοῦσε νὰ τὸν ἐκπορνεύσει σάν τραβεστί. Πιθανότατα, ἂν εὐθύς ἐξαρχῆς εἶχε ἐπικεντρώσει τὴν υπεράσπισή του σ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο ἐπιχείρημα, σήμερα θὰ ἦταν ἐλεύθερος. Γιατί ὅλα αὐτὰ τὰ συναισθήματα πού ὀδήγησαν τὸν Ρούσσο στὴ δολοφονία ἀποτελοῦν ἐνδείξεις πθού, πού εἶναι πάντα ἐνεργητικὸς.

Ἡ «νομικὴ» ἰδεολογία —ἰδιαίτερα μάλιστα ἐκείνη τῶν στρατιωτικῶν δικαστηρίων— ὄχι μόνο δὲν τὰ ἀναγνωρίζει ὡς ἐλαφρυντικά, ἀλλὰ, ἀντίθετα, τὰ θεωρεῖ ἐπιβαρυντικά. Πέρα καὶ πάνω ἀπὸ τοὺς νόμους, ἡ ἰδεολογία ἐκείνη τοῦ πρώτου καὶ τοῦ τελευταίου πολίτη τῆς χώρας, δέχεται («ἀνέχεται») τὸν ὁμοφυλόφιλο ὡς παθητικό, θύμα, ἀμοραλιστῆ, χωρὶς πολλοὺς καὶ βαθεῖς συναισθηματισμούς. Ὡς ἄρρωστο ἔστω πού ἀπολαμβάνει τὴν ἀφύσικη ταπείνωσή του, ὄχι ὡς φυσιολογικὸ ἄτομο μὲ φαντασιώσεις καὶ συναισθήματα.

Προκύπτει ἔτσι τὸ ἐρώτημα: γιατί μόνο στὴν Ἑλλάδα ὁ διαχωρισμὸς τῆς ὁμοφυλοφιλίας σὲ ἐνεργητικὴ καὶ παθητικὴ διατηρεῖται ἀκόμα,

τόσο στὸ λεξιλόγιο, ὅσο καὶ στὶς νοοτροπίες; Εἶναι θεμιτὸ νὰ διατυπώσουμε τὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ σημερινὸς διαχωρισμὸς «ἐνεργητικοῦ-παθητικοῦ» ἀποτελεῖ μιά λαθρεπιβίωση τῆς προχριστιανικῆς ἀντίληψης περὶ ὁμοφυλοφιλίας. Βέβαια, ὁ ἀρχαιοελληνικὸς πολυθεϊσμός συνόδευε μιά ἀνεκτικότητα στὰ θέματα τῆς σεξουαλικῆς συμπεριφοράς: «οἱ Ἕλληνες δὲν κληρονόμησαν τὴν πίστη ὅτι μιά θεϊκὴ δύναμη ἀποκάλυψε στὴν ἀνθρωπότητα τὸν κώδικα τῶν νόμων πού ρύθμιζαν τὴ σεξουαλικὴ συμπεριφορά... Εἶχαν συνείδηση τοῦ τοπικοῦ χαρακτήρα τῆς ἠθικῆς καὶ τῶν ἠθῶν τους» (Ντόβερ, σ. 246-248). Ὁ μονοθεϊσμός, ἐπιβάλλοντας μιά ἠθικὴ ἀλήθεια γιὰ τὰ θέματα πού ἀπτονται τῆς σεξουαλικῆς συμπεριφοράς, δημιούργησε σ' ὅλη τὴ λατινογενὴ Δύση τὶς ἐνοχές γιὰ τὸν παραβάτη καὶ τὶς συνθηκῆς τῆς περιθωριοποίησης, τοῦ ἐγκλεισμοῦ, τῆς τιμωρίας του (ἐπὶ τῆς ἱεροεξεταστικῆς πυρᾶς οἱ πόρνοι, οἱ μάγισσες, οἱ αἰρετικοί): ἡ μονοθεϊστικὴ, χριστιανικὴ Δύση κληρονόμησε τὸν Ρωμαϊκὸ Νόμο μαζί μὲ τὶς Δέκα Ἐντολές. Ἐνωματώνει λοιπόν σὲ μιά λογικὴ ἐνότητα ὅλες τὶς ἐκδοχῆς τῆς ὁμοφυλόφιλης παράβασης, ἐνεργητικῆς καὶ παθητικῆς. Καὶ φυσικά, ὅταν «ἀπελευθερώνεται», ἀπαλλάσσεται (στὸ μέτρο πού ἀπαλλάσσεται) ταυτόχρονα ἀπὸ τὰ στερεότυπα τῆς ἀνδροκρατικῆς καθημερινῆς βίας πού στηρίζουν τὸ διαχωρισμὸ τοῦ «ἐνεργητικοῦ» ἀπὸ τὸν «παθητικόν».

Διατηρεῖ ὅμως κανεῖς τὴν ἐντύπωση ὅτι στὴ «βυζαντινογενὴ» ὀρθόδοξη Ἑλλάδα οἱ κοινωνικές ἀντιλήψεις περὶ τῆς ἀνδρικῆς ὁμοφυλοφιλίας δὲν ἐξελιχθῆκαν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Ὅπως καὶ σὲ πολλοὺς ἄλλους τομεῖς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ καὶ οἱ ἀνατολίτικῆς προέλευσης νοοτροπίες συνδυάστηκαν μὲ ἦθη καὶ στάσεις πού, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, εἶναι πιθανόν νὰ ἀποτελοῦν κατάλοιπα πολὺ παλαιότερων παραμορφωμένων ἠθικῶν ἀντιλήψεων.

Ἡ ὁμοφυλόφιλη σχέση ἀποσυνδέθηκε βέβαια ριζικά ἀπὸ τὴν ἐκπαιδευτικὴ. Σ' αὐτὸ τὸν τομέα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, ἡ ὀρμητικὴ εἰσοδος τῆς μονοθεϊστικῆς

θηρσκείας καὶ ἡ ὑποκατάσταση τῆς ἐρωτικῆς ἐπιθυμίας τοῦ διδάσκοντος ἀπὸ τὸν παιδαγωγισμό, μὲ τὴν «πατρικὴ» στοργή, ἀγάπη καὶ αὐστηρότητά του, εἶναι ἰδιαίτερα ἐμφανῆς — κι αὐτὸ σὲ ὅλες τὶς βαθμίδες τοῦ παιδαγωγικοῦ χώρου καὶ τὴν ἰδεολογία του, σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς ἐκπαιδευτικῆς διαδικασίας, ἰδιαίτερα μάλιστα στὴν ἐκπαίδευση τῶν ἐκπαιδευτικῶν.

Στὸ εὐρύτερο ὅμως κοινωνικὸ πεδίο, τὰ χρηστά ἦθη τοῦ ἐκδυτικισμένου ἢ μὴ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ δὲν μοιάζουν νὰ προσβάλλονται ἐξίσου ἀπ' ὅλες τὶς μορφῆς τῆς ὁμοφυλόφιλης σχέσης. Δὲν «ποινικοποιήθηκε» ἰδεολογικά παρά ἡ «αὐθάδης παθητικὴ ὁμοφυλοφιλία», ἐκείνη πού προκύπτει ἀπ' τὸ κοινωνικὸ κίνημα τῆς χειραφέτησης ἀπὸ τὰ ἰδεολογικά στερεότυπα τῆς βίας, πού «βγάζει γλώσσα» καὶ ἀρθρώνει τὴν ἐπιθυμία τῆς σὲ λόγο, ἀρνούμενη τὸ ρόλο τὸν θύματος ἢ τοῦ θηράματος.

Ἐάν ὅμως ὁ «παθητικὸς» τολμᾷ νὰ ἰσχυριστεῖ ὅτι ζηλεύει, τότε ὁμολογεῖ δημοσίως ὅτι ποθεῖ — κι ἂν ποθεῖ, εἶναι ἐπικίνδυνα δειστραμμένος! Ὁ δολοφόνος Ρούσσοσ εἶναι διπλᾶ ἀμετανόητος ἐγκληματίας καὶ τὰ ἰσόβια τοῦ ἀξίτητος! Ἡ στάση τῆς Προεδρίας, ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη, πηγάζει πιθανόν ἀπ' τὸ πλατωνικὸ *Συμπόσιον*, ἀλλὰ συγκροτεῖται ἐπίσης γύρω ἀπὸ πολιτικοκοινωνικές ἀντιλήψεις πού ἔχουν βαθεῖς ρίζες στὸν ἀνατολίτικο δεσποτισμὸ καὶ τὸν ὀρθόδοξο μονοθεϊσμό. Ἄλλωστε, μιά τέτοια προσήλωση στὴν ἀρχαία καὶ τὴν ὀρθόδοξη παράδοση δὲν θὰ ξάφνιαζε ἀπὸ μέρους τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας...

Ἡ ἄλλη ὁμο «πλευρά», ὁ λεγόμενος ἐνεργητικὸς πόλος, συχνά παιδεραστικός, παρέμεινε πιὸ εἰκόλα ἀνεκτός. Ὅρισμένες, μάλιστα, γλωσσικές ἐκφράσεις καὶ χειρονομίες ἀποτελοῦν ἀπτες καθημερινῆς ἐνδείξεις τῆς ἠρωποποίησής του, συμπτώματα τῆς βαθύτερης «ἀρχεγονίας» νεοελληνικῆς σεξουαλικῆς λογικῆς. Ὅχι ὡς «βρισιές», ἀλλὰ ὡς ὕβρεις, μὲ τὴν κλασικὴ σημασία τοῦ νομικοῦ αὐτοῦ ὄρου: ἡ ὕβρις πηγάζει ἀπὸ τὴ θέληση κάποιου νὰ ἀποδείξει ἐνώπιον τῆς κοινότητας τὴν

ἀνωτερότητά του πάνω στὸ θύμα του (1η περίπτωση ὕβρεως) ἢ τὴν ἀμετρη ἐπιτοσύνη στὸν ἑαυτὸ του πού τὸν κάνει νὰ πιστεῖται ὅτι, λόγω τοῦ πλοῦτου, τῆς ἐπιροῆς ἢ τῆς δυνάμεις του, μπορεῖ νὰ παραβαίνει τὴ νομικὰ κατοχυρωμένη ἰσότητα τῶν πολιτῶν καὶ νὰ συμπεριφέρεται στοὺς ἄλλους σάν νὰ ἦταν ἀντικείμενα στὴ διάθεσή του (2η περίπτωση ὕβρεως).

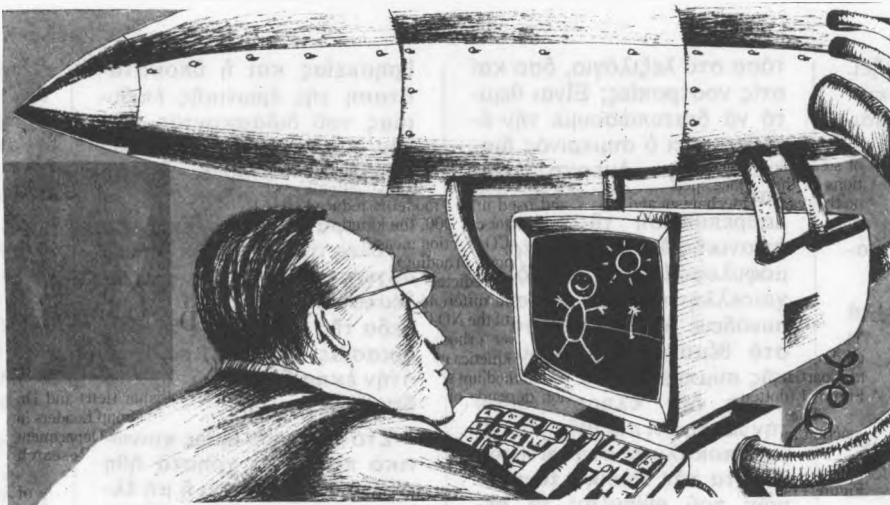
Στὶς δύο μορφῆς τῆς, ἡ ὕβρις αὐτὴ ἀποτελεῖ καθημερινὸ νεοελληνικὸ φαινόμενο: εἴτε ὁ ὕβριστῆς δηλώνει τὴν περιφρόνησή του γιὰ τὸν ἄλλο, ἀποκαλώντας τον «ἀδερφή», δηλαδή δειστραμμένο, ἀφοῦ ἐσκεμμένα τὸν ἐντάσσει σὲ μιά ὁμοφυλόφιλη σχέση ὡς «παθητικὸ πόλο πού ἐπιθυμεῖ τὸν ἐνεργητικόν» (1η περίπτωση). Εἴτε, πάλι, ὁ ὕβριστῆς χρησιμοποιοῖ τὸ ἴδιο τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἄλλος δὲν ἀποτελεῖ ἐκουσίως τὸν παθητικὸ πόλο σὲ μιά τέτοια σχέση, γιὰ νὰ δηλώσει μὲ μιά λεκτικὴ στύση-τιμωρὸν τὸν πληθωρικὸ ἀνδρισμὸ του, ἀπειλώντας νὰ μετατρέψει μὲ τὴ βία τὸν ἄλλο σὲ παθητικὸ πόλο μὴς ὁμοφυλόφιλης σχέσης ἐπιβεβλημένη ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ὕβριστῆ (2η περίπτωση):

«Μὲ τὴν κατηγορία ὅτι ἐθώπευσε τὰ ὀπίσθια τοῦ ἀντιπάλου του Νίκου Ἀναστόπουλου, μὲ σκοπὸ καταφρονήσεως, ὁ ἀθλητικὸς δικαστῆς ἐκάλυψε τὸν ποδοσφαιριστῆ τοῦ Παναθηναϊκοῦ Μιχάλη Γεροθόδωρο. Ὁ Γεροθόδωρος φέρεται νὰ εἶπε στὸν Ἀναστόπουλο: «*εἶσαι ἀδερφή καὶ θὰ σὲ γ...*» (1η περίπτωση ὕβρεως). Ὁ Ἀναστόπουλος δὲ στὸν Γεροθόδωρο: «*ἔχω ἀρχ... καὶ θὰ σὲ γ...*» (2η περίπτωση ὕβρεως) (*Ἐλευθεροτυπία*, 21/2/87). Ὑπάρχουν ἄραγε κι ἄλλες εὐρωπαϊκῆς χώρες στὶς ἐφημερίδες τῶν ὁμοίων, τὸ 1987, οἱ ἀναγνώστες μποροῦν νὰ διαβάσουν κάτι ἀνάλογο;

Εἶπαμε: ἀπὸ τὸν πρῶτο ὡς τὸν τελευταῖο πολίτη τῆς χώρας. Οἱ ὁμοιότητες δὲν εἶναι τυχαῖες καὶ οἱ διαφορῆς εἶναι μᾶλλον θέμα λεξιλογίου...

1. Πλάτωνος, *Συμπόσιον*, ἐκδ. Πάπυρος, Ἀθήνα, 1937.

2. Dover K.J. *Greek Homosexuality*, γαλλ. μετάφραση, Ed. La Pensée Sauvage, Grenoble, 1982.

Σ τήν άλλη πλευρά του 'Ατλαντικού, ή απειλή πολέμου δέν άπασχολεί καί πολύ τούς 'Αμερικανούς στό σύνολό τους. 'Η άμερικανική έμπειρία από τόν πόλεμο έχει έπιτρέψει νά άναπτυχθεί ή στάση πού συννοψίζεται στή φράση «αυτό δέν μπορεί νά συμβεί εδώ». "Όμως, έμεις στίς 'Ηνωμένες Πολιτείες δέν άπέχουμε περισσότερο άπ' ό,τι οί Γερμανοί από τήν καταστροφή. "Αν ύπάρξει πόλεμος, θά πεθάνουμε όλοι.

"Όλοι μας πρέπει νά σκεφτούμε άν ή καθημερινή μας δουλειά συμβάλλει στόν παραλογισμό τών όλο καί ισχυρότερων έξοπλισμών ή στίς γνήσιες δυνατότητες γιά ειρήνη. "Ισως, χωρίς νά τό συνειδητοποιούν, πολλοί επιστήμονες ή τεχνολόγοι βάζουν τό ταλέντο τους στήν ύπηρεσία του θανάτου παρά τής ζωής.

Σήμερα είναι πρακτικά βέβαιο ότι κάθε έπιστημονικό ή τεχνικό άποτέλεσμα θά ένσωματωθεί στό στρατιωτικά συστήματα. "Υπ' αυτές τίσ συνθήκες, οί έπιστήμονες καί οί τεχνικοί έχουν εϋθύνη νά διερευνούν τίσ τελικές χρήσεις του έργου τους. Πρέπει νά προσπαθούν νά μαθαίνουν γιά ποιούς σκοπούς θά χρησιμοποιηθεί. Θά ύπηρετήσουν αυτούς τούς σκοπούς άμεσα; Θά κατευθύνουν προσωπικά πυραύλους στους στόχους τους καί θά βλέπουν τούς ανθρώπους νά πεθαίνουν;

'Η τεχνολογία από μόνη της δέν είναι έπιβλαβής

'Ο στρατός δέν είναι κακός καθ' έαυτόν ούτε από μόνος του. Ούτε ή τεχνολογία είναι

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΙ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΜΙΚΑ ΕΡΓΑ

του Τζόζεφ Βαϊζενμπάουμ

Κάθε φορά πού επισκέπτομαι τή Γερμανία, έντυπωσιάζομαι από τό θέαμα πού πρέπει τώρα πιά νά έχει γίνει ρουτίνα γιά τούς κατοίκους τής χώρας. 'Ορισμένες εισοδοί στους έθνικούς δρόμους καλύπτουν φρεάτια τά όποια πρόκειται μελλοντικά νά γεμισουν μέ πυρηνικές νάρκες εδάφους σέ περίπτωση σοβιετικής έπίθεσης. Κάθε Γερμανός πολίτης μένει κοντά σέ έγκαταστάσεις γιά τήν άποθήκευση πυρηνικών όπλων.

κακή επειδή άπλώς τήν έχει έγκολλωθεί ό στρατός. Βλέπουμε όμως ότι ό κόσμος μας, ειδικά τά πανεπιστήμια, οί έπιστημονικές καί τεχνολογικές έγκαταστάσεις, στρατιωτικοποιούνται συνεχώς. Πόλεμοι ξεσπούν σέ κάθε σχεδόν γωνιά τής Γης, έν μέρει γιά νά δοκιμαστούν τά όπλα ύψηλης τεχνολογίας τών «πιο προηγμένων» κρατών. "Ισως περισσότεροι από τούς μισούς έπιστήμονες καί μηχανικούς του κόσμου εργάζονται σέ στρατιωτικά ίνστιτούτα ή σέ ίδρύματα πού έπιδοτούνται από τό στρατό.

'Ο ηλεκτρονικός υπολογιστής γεννήθηκε σέ καιρό πολέμου καί έχει από τότε τελειοποιηθεί γιά νά ίκανοποιησει, κατά μέγα μέρος, στρατιωτικές φιλοδοξίες. "Όσοι μή στρατιωτικές χρήσεις καί άν έχει ό υπολογιστής, οί κυριότερες εφαρμογές του είναι μηχανήματα πού προορίζονται νά σκοτώνουν ανθρώπους. Κανένα από τά όπλικά συστήματα πού άπειλούν γεννοκτονίες καί τών όποιων ό σχεδιασμός, ή παραγωγή καί ή πώληση καταδικάζουν άναριθμητους λαούς σέ φτώχεια καί πείνα, δέν θά μπο-

ρούσε νά άναπτυχθεί χωρίς τή θερμή, άκόμη καί ένθουσιώδη συνεργασία τών έπιστημόνων τών ηλεκτρονικών υπολογιστών καί τών τεχνικών. Χωρίς τή βοήθειά μας, ό ανταγωνισμός τών έξοπλισμών δέν θά προχωρούσε ούτε βήμα.

Τά σύγχρονα όπλικά συστήματα βασίζονται πολύ στήν τεχνητή νοημοσύνη. Πολλά από τά τεχνικά θέματα καί προβλήματα τής τεχνητής νοημοσύνης διεγείρουν τή δημιουργικότητα τών ανθρώπων πού δουλεύουν στήν έπιστήμη τών υπολογιστών. Στόχοι όπως ή δυνατότητα ένας ηλεκτρονικός υπολογιστής νά βλέπει, νά σκέφτεται καί νά καταλαβαίνει τόν προφορικό λόγο προσφέρουν σχεδόν άκατανίκητους πειρασμούς σέ μερικούς από μās, πού δέν έχουμε εγκρατείσει άκόμη τίσ παιδικές φαντασιώσεις μας καί θέλουμε νά διατηρούμε άταπάτες παντοδυναμίας. 'Ο "Έντουαρντ Φεγκενμπάουμ, καθηγητής τής έπιστήμης τών υπολογιστών στό Πανεπιστήμιο Στάνφορντ καί ένθουσιώδης όπαδός τής τεχνητής νοημοσύνης, καυχείται ότι «τά λεγόμενα έξυπνα όπλα του 1982, παρ' όλα τά υπερούχρονα ηλεκτρονικά τους, στήν πραγματικότητα δέν είναι παρά πολύπλοκα κουρδιστά παιχνίδια συγκρινόμενα μέ τά όπλικά συστήματα πού θά είναι δυνατά σέ μιά δεκαετία άν συστήματα πληροφορικής μέ νοημοσύνη χρησιμοποιηθούν γιά τά άμυντικά προβλήματα τής δεκαετίας του 1990».

Τά έρευνητικά προγράμματα σ' αυτές τίσ περιοχές χρηματοδοτούνται γενναία, συνήθως από τό στρατιωτικό κατεστημένο.

Στις 'Ηνωμένες Πολιτείες, η Διεύθυνση 'Ανωτέρων 'Αμυντικών 'Ερευνητικών Προγραμμάτων (Defence Advanced Research Projects Agency) του υπουργείου 'Αμύνης διοικεί έρευνα και ανάπτυξη στον τομέα της τεχνητής νοημοσύνης μέσω του πενταετούς προγράμματος Στρατηγικής 'Υπολογιστικής Πρωτοβουλίας (Strategic Computing Initiative), που χρηματοδοτείται με 600 εκατομμύρια δολάρια. Μεταξύ των αποστολών του, το SCI χρεώνεται να αναπτύξει ένα «αυτόνομο όχημα εδάφους», ένα τεθωρακισμένο τάνκ-ρομπότ, στο οποίο ένα σύστημα τεχνητής νοημοσύνης θα παίρνει αποφάσεις τακτικού χαρακτήρα, και ένα «σύστημα διεύθυνσης μάχης» για αεροπλανοφόρο, στο οποίο ένα σύνολο συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης θα δίνει οδηγίες για μάχη.

Είναι πάρα πολύ έλκυστικό, και ειδικά στον τομέα της τεχνητής νοημοσύνης δελεαστικά απλό, να χάσεις ή να κρυφτείς στις λεπτομέρειες. Προβλήματα μπορεί να συγκαλυφθούν μέχρις ότου αναπαρασταθούν με παραμύθια που ακούγονται άνωδυνα και άθωα. Σκεφτείτε πως χαρακτηρίσε πρόσφατα στο Μ.Ι.Τ. την πρότασή του για διδακτορική διατριβή. Περιέγραψε ένα παιδί να κάθεται μπροστά σ' έναν ηλεκτρονικό υπολογιστή, στην όθονη του οποίου μπορεί κανείς να δει μιά άρκουδα και ένα γατάκι να παίζουν με μιά μπάλα. Τό παιδί λέει στον υπολογιστή ότι ή άρκουδα πρέπει να λέει «ευχαριστώ» όταν της δίνουν κάτι. Μετά τό παιδί λέει προφορικά στο γατάκι να δώσει την μπάλα στην άρκουδα. 'Η άρκουδα άπαντάει δυνατά ευχαριστώντας.

Τεχνικά, ο σκοπός της δουλειάς του φοιτητή είναι να δημιουργήσει ένα σύστημα υπολογιστών που να μπορεί να καταλαβαίνει προφορικές οδηγίες και να τις μεταφράζει σ' ένα πρόγραμμα ένσωματωμένο στη βασική υπολογιστική δομή του ηλεκτρονικού υπολογιστή.

Ποιά όμως χρήση θα έχουν, μεταξύ των άλλων, τά άποτελέσματα του φοιτητή; 'Ίσως να ικανοποιήσουν ανάγκες των παιδιών. Θά έχουν όμως σίγουρα στρατιωτική εφαρμογή. 'Ένας πιλότος πολεμικού αεροπλάνου

θά μπορεί να δίνει οδηγίες σ' ένα σύστημα υπολογιστών για την καταστροφή μιάς φάλαγγας έχθρικών τάνκς μόλις αυτή έντοπιστεί. Αυτό τό «βοηθητικό σύστημα χειριστών αεροπλάνων» είναι τό τρίτο όπλικό σύστημα την ανάπτυξη του οποίου έχει χρεωθεί τό SCI.

'Η ψυχολογική άπόσταση ανάμεσα στη σύλληψη του φοιτητή για τή δουλειά του και στη χρήση γιά την όποια προορίζεται τό σύστημα είναι άστρονομική. 'Αλλά κάποια μέρα ένας νέος άνθρωπος σαν τον φοιτητή, με συγγενείς και φίλους, θά φλέγεται έξαιτίας κάποιου βλήματος που κατευθύνθηκε άπό τό σύστημα.

Όλοι οι επαγγελματίες θά πρέπει επανειλημμένα να ρωτούν για τίς τελικές εφαρμογές της δουλειάς τους και να άναρωτιούνται άν είναι εύθυχείς ή ντρέπονται πού συμβάλλουν σέ τέτοιες χρήσεις.

Και πρέπει να πάσουν να έξωραίζουν τή γλώσσα τους και να σκέφτονται και να μιλούν άπλά για τή δουλειά τους. Θά πρέπει ν' άναγνωρίσουν, π.χ., ότι ή πρόοδος στο δράμα των υπολογιστών θά χρησιμοποιηθεί με άπόλυτη βεβαιότητα για να κατευθυνθούν πύραυλοι όπως οι Πέρσινγκ και Κρούζ με μεγαλύτερη άκρίβεια στο στόχο τους.

Μόνο ή βαθιά έξωτερικευμένη συνήθειά μας να μεταμφιέζουμε τή γλώσσα μās επιτρέπει να μιλάμε για όπλα και συστήματα μεταφοράς όπλων, όταν στην πραγματικότητα έννοούμε άτομικές βόμβες και πυρηνικούς πυραύλους. Μηχανές μαζικής δολοφονίας πρέπει να λέμε, καθαρά και ξεάστερα και χωρίς ύπεκφυγές. Όταν τό άναγνωρίσει κανείς αυτό, μπορεί μετά να δουλέψει σέ συστήματα πού κατευθύνουν μηχανές τέτοιου είδους σέ ζωντανές πολιτείες;

Όμως οι επαγγελματίες των υπολογιστών βεβαιώνουν συχνά ότι ό ηλεκτρονικός υπολογιστής είναι μόνο ένα εργαλείο χωρίς ήθική άξία πού μπορεί να χρησιμοποιηθεί για καλό και για κακό. ύποστηρίζουν ότι οι επιστήμονες και οι τεχνικοί δέν πρέπει να θεωρούνται υπεύθυνοι για τή τελική εφαρμογή της δουλειάς τους.

Τό επιχείρημα αυτό έκδηλώνεται συγκεκριμένα στο

παγκοσμίου φήμης Draper Laboratory, τό όποιο άσχολείται σχεδόν άποκλειστικά με τήν καθοδήγηση πυραύλων και τήν ύποβρύχια ναυσιπλοία. Πολλοί επιστήμονες του εργαστηρίου λένε ότι τά συστήματα στα όποια δουλεύουν μπορούν να βοηθήσουν να πάνε οι άστροναύτες στο φεγγάρι και να γυρίσουν και συγχρόνως να έγυθηθούν ότι οι πύραυλοι πού στρέφονται έναντίον μιάς πόλης πράγματι θά τή χτυπήσουν άν έκτοξευθούν. Πώς λοιπόν μπορεί να θεωρηθούν υπεύθυνοι για τίς συνέπειες του έργου τους; Βασικά, ισχυρίζονται, άδυνατούν να αλλάξουν τον κόσμο.

Αυτή ή πεποίθηση είναι ίσως ή μαζικότερη πνευματική άσθένεια της εποχής μας. Είναι άυταπάτη τήν όποια επικαλούνται αυτοϊκανοποιούμενοι ως επιχείρημα για τή διατήρηση του status quo. Όμως, ή στάση «άν δέν τό κάνω εγώ, θά τό κάνει κάποιος άλλος», έλαφρώς μεταμφιεσμένη παραλλαγή της ίδιας πάθησης, δέν μπορεί να λειτουργήσει ως βάση ήθικής συμπεριφοράς, γιατί άλλως κάθε έγκλημα πού μπορεί κανείς να φανταστεί μπορεί να δικαιωθεί κατά τον ίδιο τρόπο.

Λένε ότι άν δέν συμπεριφέρονται όλοι ήθικά, επιχειρήματα σαν τά δικά μου είναι καταδικασμένα να είναι άναποτελεσματικά. Βέβαια, ή άποτελεσματικότητα έχει διαβαθμίσεις. Είμαι πεισμένος ότι έχω κάποια επίδραση όταν μιλάω στους ανθρώπους γι' αυτό τό θέμα άπλά και άμεσα. Αυτός είναι ένας σεμνός στόχος. Θέλω επίσης να έχω στόχους όπως ν' άπαλλαγεί ό κόσμος άπό τίς πυρηνικές μηχανές μαζικής δολοφονίας. Θέλω να σκέφτομαι πώς θά επαναδιευθετηθεί ό κόσμος έτσι ώστε ή εύρωστία των χωρών να μη βασίζεται στην ίκανότητά τους να καταστρέφουν τους γείτονές τους αλλά στην ανάπτυξη της ήθικής και οικονομικής βάσης, ώστε οι πολίτες να ζούν με άξιοπρέπεια. Έχει ειπωθεί επανειλημμένα ότι άν εφαρμόσουμε τήν τεχνολογία —ειδικά τήν τεχνολογία των υπολογιστών και της πληροφορικής— μέ σοφία, σέ έκάτο χρόνο κάθε άνθρωπος θά έχει όλα τά άπαραίτητα για μιά άξιοπρεπή ζωή. Αυτός όμως ό στόχος έχει πολύ λι-

γότερο να κάνει με τήν τεχνολογική πρόοδο και πολύ περισσότερο με τήν πολιτική βούληση.

Προσωπική εϋθύνη

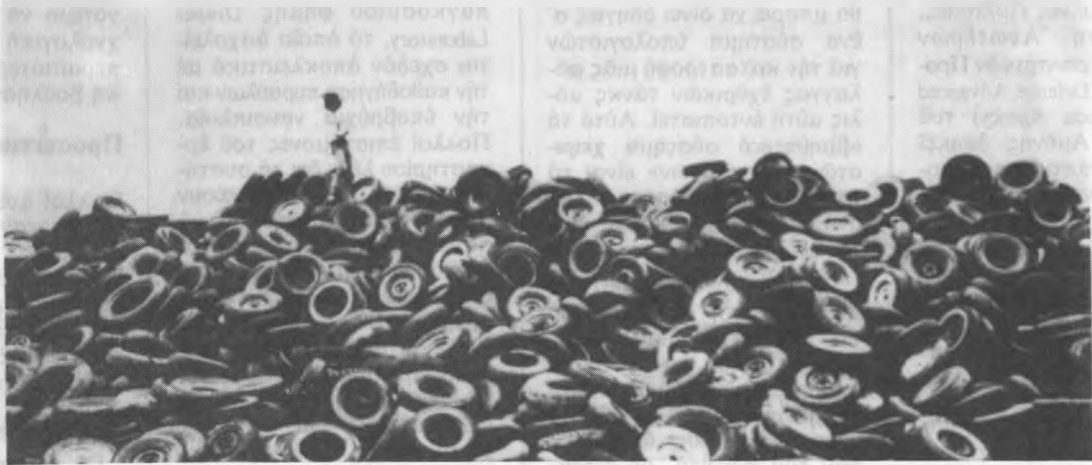
Πολλοί άνθρωποι ρωτούν τί θά γινόταν άν πολλοί επιστήμονες στις 'Ηνωμένες Πολιτείες άκολουθούσαν τή συμβουλή μου, ένδιαφέρονταν για τήν τελική χρήση της δουλειάς τους και άποφάσιζαν ότι δέν μπορούν να συμβάλουν σ' αυτή μέ ήσυχη τή συνείδησή τους.

Οι επικριτές μου έπισημαίνουν ότι άλλου οι επιστήμονες μπορεί να μην έχουν τήν έλευθερία να κάνουν τέτοιες άποφάσεις. 'Η άπάντησή μου είναι ότι οι άνθρωποι είναι πρώτ' άπ' όλα υπεύθυνοι για τίς δικές τους πράξεις. 'Επιπλέον, πιστεύω ότι τέτοιες άποφάσεις μπορούν να αλλάξουν τό ήθος και τό κλίμα στον κόσμο: να άμβλύνουν δραματικά τή σημερινή άτμόσφαιρα άντιπαράθεσης.

Ό 'Ελάι Βίτζελ, πού τιμήθηκε με τό βραβείο Ειρήνης τό 1986, είπε κάποτε: «Πρέπει να πιστεύουμε ότι τό άδύνατο είναι δυνατό». Αυτό τό καταλαβαίνω με δύο τρόπους. Μπορεί να σημαίνει ότι «άδύνατα» φρικτά πράγματα, όπως τό 'Όλοκαύτωμα, μπορεί να γίνουν πραγματικότητας. Μπορεί επίσης να σημαίνει ότι ό «άδύνατος» στόχος της άπαλλαγής του κόσμου άπό τά πυρηνικά όπλα μπορεί να επιτευχθεί. Στο κάτω κάτω, μόλις 150 χρόνια πριν φαινόταν άδύνατο να καταργηθεί ή δουλία στις 'Ηνωμένες Πολιτείες. Όλη ή οικονομία του Νότου είχε χτιστεί πάνω στη δουλειά. Παρ' όλ' αυτά, τό άδύνατο συνέβη.

'Η παγκόσμια ειρήνη είναι δυνατή, όσο είναι δυνατόν να καταστραφεί και τό ανθρώπινο γένος. Κανείς μας δέν μπορεί να επιτύχει τό ένα ή να άποτρέψει τό άλλο μόνος. 'Αλλά και ό καθένας μας πρέπει να πιστέψει ότι «αυτό δέν μπορεί να γίνει χωρίς έμένα».

* Ό Τζόζεφ Βαϊζενμπάουμ είναι καθηγητής της επιστήμης των υπολογιστών στο Πανεπιστήμιο Μ.Ι.Τ. Τό άρθρο αυτό δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Technology Review* τον 'Ιανουάριο του 1987.

ΔΙΑΝΟΥΜΕΝΟΙ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ – ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Βάσια Καρκαγιάννη-Καραμπελιᾶ

Ἐδῶ καὶ δέκα χρόνια, ὁ Νίκος Πουλαντζᾶς, σε μια σειρά ἀπὸ τέσσερα ἄρθρα του στα *Νέα* (4, 5, 6 καὶ 7 Ἀπριλίου 1976), ὑπὸ τὸν τίτλο «Κατεστημένος καὶ λαϊκὸς πολιτισμὸς», καθόριζε ὡς ἐξῆς τὴ σχέση διανοουμένων καὶ ἀστικής τάξης:

«Πρόκειται γιὰ μιὰ καθαρὰ ὑπαλληλικὴ καὶ ἐγχειρηματικὴ σχέση: οἱ διανοούμενοι αὐτοί, στή μεγάλη πλειοψηφία τους, ὄχι μόνο δὲν κατορθώνουν, ὅπως ἄλλοι, νὰ λειτουργήσουν μὲ μιὰ σχετικὴ αὐτονομία ἀπέναντι στήν ἀστικὴ τάξη καὶ νὰ τὴ διαφωτίσουν, ἔτσι, ὅσον ἀφορᾶ τὰ ἴδια της τὰ μακροχρόνια ιδεολογικὰ πολιτικὰ συμφέροντα, ἀλλὰ *περιορίζονται στὸν καθόλου κολακευτικὸ ρόλο τῶν ἀυλοκόλακων της, μόνιμοι ἐπικυψίτες ἀπέναντι στὰ ὄφτια πού τοὺς διανέμει μὲ ἀπλοχεριά* [ὑπογράμμισή δική μου]. Ὁφίτσια ἀλλὰ ὄχι καὶ ἐκτίμηση: ἡ ἐλληνικὴ ἀστικὴ τάξη εἶναι ἴσως μοναδικὴ γιὰ τὸν κοινωνικὸ ἐξοστρακισμό στὸν ὁποῖο βάσταξε τοὺς ἴδιους τοὺς διανοούμενους της.

Αὐτὰ ἔχουν ἀκόμη ἐπιπτώσεις στή σχέση τῶν διανοουμένων αὐτῶν μὲ τὴν πολιτικὴ: διαπιστώνουμε σ' αὐτοὺς ταυτόχρονα μιὰ *δουλοπρεπὴ καθυπόταξη σὲ κάθε μορφῆς ἐπίσημὴ ἐξουσία* [ὑπογράμμισή δική μου] (παράδειγμα ἢ πρόσφατη στάση τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τοῦ καθηγητικοῦ, ἀκαδημαϊκοῦ καὶ ἄλλου κατεστημένου ἀπέναντι στή δικτατορία) καὶ ἕναν *πολιτικὸ εὐνοχισμό*, δηλαδή

**Ἐάν θέλουμε
νὰ καταπολεμήσουμε τὴν
ιδέα τοῦ πραξικοπήματος,
πρέπει νὰ διδάξουμε
τὴν ἐπανάσταση**

*Μπέρτολτ Μπρέχτ*¹

τὴν ἀποψη ὅτι ἡ ἐπιστήμη, ἡ τέχνη, ὁ πολιτισμὸς δὲν μποροῦν παρά νὰ εἶναι μακριὰ κι ἀνωτέρα ἀπὸ τὴν πολιτικὴ. Στάση πού, στήν καλύτερη τῶν περιπτώσεων, χαρακτηρίζει τὴ μεγάλη πλειοψηφία αὐτῶν τῶν διανοουμένων ἀπὸ τὴ μεταξικὴ δικτατορία στήν ἐθνικὴ ἀντίσταση καὶ μετέπειτα, στὰ χρόνια τοῦ ἐμφύλιου διχασμοῦ (...).

Ἦμασταν ἀκόμη πολὺ κοντὰ στήν πτώση τῆς χούντας. Ὁ κρατικὸς μηχανισμὸς, μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας, βρισκόταν ὑπὸ τὴν κυριαρχία τῆς «φωτισμένης» (ὕστερα ἀπὸ τὴ γαλλικὴ ἐξουσία τοῦ ἡγήτη της)

καραμανλικῆς Δεξιᾶς, καὶ τὰ κόμμα-
τα τῆς Ἀριστερᾶς ἔδιναν μάχη σὲ ὅλα
τὰ ἐπίπεδα — μὲ μεγαλύτερη ἢ μικρό-
τερη ἐπιτυχία, εἰλικρίνεια ἢ συνέ-
πεια— ἐνάντια στοὺς ιδεολογικοὺς
μηχανισμοὺς τῆς ἄρχουσας τάξης.
Ἡ ἀντιπαράθεση «κατεστημένου»
καὶ «λαϊκοῦ» πολιτισμοῦ ἔδινε κι
ἐπαίρει καὶ τὸ πρόβλημα τῆς «ἐλλη-
νικότητας» ἢ μὴ τῆς σύγχρονης πολι-
τισμικῆς παραγωγῆς βρισκόταν στὸ
κέντρο τῶν συζητήσεων. Μέσα σ' αὐ-
τὰ τὰ πλαίσια, ὁ Νίκος Πουλαντζᾶς
ἐπισημαίνει, στὰ ἄρθρα του, τὶς δυνατό-
τητες πού εἶχαν ἀνοιχτεῖ μὲ τὴν πτώση
τῆς δικτατορίας, ἀλλὰ καὶ τοὺς κινδύ-
νους ἐγκλεισμοῦ, γιὰ τὴν ἐλληνικὴ
διανόηση, σὲ «ἀποστεωμένο δογματι-
σμό» ἢ σὲ ἀνεξέλεγκτη «δημαγωγία»
καὶ «λαολατρία». Στὸ κομμάτι πού
παραθέσαμε, ἐξάλλου, ἡ κριτικὴ του
γιὰ τοὺς Ἕλληνες διανοούμενους εἶ-
ναι καταλυτικὴ. Ἡ προβολὴ τῶν λό-
γων του στὸ σημερινὸ χῶρο καὶ χρόνο
κάνει δραματικὰ τὰ στοιχεῖα *αὐτοκρι-
τικῆς* πού περιείχαν, καὶ ἡ κατοπινὴ
αὐτοκτονία του παίρνει χαρακτῆρα
καταγγελίας ἀπ' τὴν ὁποία μποροῦν
νὰ ἀισθανθοῦν ὅτι θίγονται, περισσό-
τερο ἢ λιγότερο, πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς
πού περιφέρονταν γύρω του ἐκείνη τὴν
ἐποχὴ (κι εἶχαν λίγο πολὺ ἐπωφεληθεῖ
τῆς ἐντονης παρουσίας του στὰ πανε-
πιστημιακὰ ἢ πολιτιστικὰ γαλλικὰ
πράγματα), σήμερα δὲ βρίσκονται νὰ
κατέχουν ὄχι ὀλίγα ἀπὸ τὰ ὄφια στα
ὅποια ἀναφερόταν.

Τότε, ωστόσο, κι αν ακόμη υπήρχαν πολλά διάχυτα στοιχεία τά όποια προδιέγραφαν τά μέλλοντα, και άφθονες έσωτερικές κρίσεις ή αντίθεσεις, ή ελληνική διανόηση — πού στή μεγάλη της πλειονότητα λειτουργούσε υπό τήν άμεση ή έμμεση επίδραση τών άριστερών κομμάτων (ΚΚΕ, ΚΚΕ έσωτ., ΠΑΣΟΚ)— βρισκόταν σέ άναβρασμό: προγραμματίζε, δραματιζόταν, πολεμούσε νά επιβάλει τίς θέσεις της και γιά τήν κατάληψη τής έξουσίας· ύποσχόταν τήν κατάλυση τών καταπιεστικών μηχανισμών και του σκοταδισμού· σχεδίαζε νέους τρόπους εκπαίδευσης και γενικά διάδοσης τής γνώσης· κατήγγελλε τούς ίμπεριαλισμούς και τά μονοπώλια (οικονομικά, πολιτιστικά) καθώς και τήν έμπορευματοποίηση του πνεύματος· υπεράσπιζε τίς πολύμορφες ανθρώπινες συναλλαγές και τόν διεθνιστικό διάλογο· πειραματιζόταν· άμφισβητούσε· δημιουργούσε, ακόμη...

Σήμερα, πέντε χρόνια μετά τήν άνοδο του ΠΑΣΟΚ στήν έξουσία και καθώς ή χώρα βυθίζεται όλοένα και πίο σταθερά στό τέλμα ενός γενικευμένου πολιτισμικού κενού και μιάς άνευ προηγουμένου *ιδεολογικής κρίσης* (τήν πιστοποίησαν οι τελευταίες δημοτικές εκλογές), ό άπολογισμός είναι άναγκάσιος: οι άναμενόμενες αλλαγές δέν έγιναν. Παρ' όλες τίς —κάποτε σημαντικές— μεταρρυθμίσεις: τήν κατάργηση τής άστυνομοκρατίας και του φακελώματος· τά κάποια βήματα στήν παιδεία· τίς προσπάθειες άποκέντρωσης· παρά, έπίσης, τίς κάποιες διαφορετικές παρυσίες άτόμων σέ ύπουργεία, γενικές γραμματείες ή στή βάση του κόμματος.² Τό κύριο σώμα τής συντήρησης, έδραιωμένο άπ' τόν μακρόχρονο σκοταδισμό και τήν καταπίεση, δέν μετακινήθηκε — άλλαξε άπλώς φορά. 'Η «άλλαγή» έγινε αίσθητή στόν πολύ κόσμο σάν άλλαγή φρουράς (άλλαξε ό Μανολιάς κι έβαλε τά ρούχα του άλλιώς, κατά τό λαϊκόν). 'Αντί γιά τήν προβλεπόμενη άξιοκρατία, ή τάξη τών πασοκικών ανθρώπων και τών συνοδοιπόρων της επιδόθηκε σέ ένα τρελό κυνήγι θέσεων και όφισίων, κατά τή διάρκεια του όποιου οι πραγματικοί στόχοι τής αλλαγής ξεχάστηκαν στό δρόμο. 'Η ταξική σύνθεση τής έξουσίας και του κράτους έμεινε άκλόνητη. 'Η γραφειοκρατία συνεχίστηκε και μάλιστα διογκώθηκε. Στυγνός καριερισμός, άριβισμός, τεχνοκρατισμός και πολιτικός ταρτουφισμός κυριάρχησαν σέ όλα τά επίπεδα. Τό ήθος τής έξουσίας (ή ή άρετή, όπως προτιμούν νά λένε μερικοί) φθάρθηκε άνεπανόρθωτα και φάνηκε τό πραγματικό της πρόσωπο: αυτό μιάς άρχουσας τάξης πού μόνη της, πλέον, έγνοια μοιάζει όχι ή έλάτωση — αν όχι κατάργηση— τών ταξικών διαφορών και τής κοινωνικής άδικίας· όχι ή άπελευθέρωση, ή έπα-

νάσταση τών συνειδήσεων του συνόλου τών κοινωνικών τάξεων και ή βελτίωση τών εξαχρειωμένων ανθρώπινων σχέσεων και τής ποιότητας τής ζωής· όχι ή καλλιέργεια και ή δημιουργικότητα αλλά ή διατήρηση τών ταξικών προνομίων και ή αγίωση τής κυριαρχίας τών ώριμων ή ώσιμων «σοσιαλιστών» του ΠΑΣΟΚ και τών έλίτ πού νέμονται τήν έξουσία. Μέ αποτέλεσμα νά βρισκόμαστε σήμερα ενώπιον μιάς άδυναμίας άναπαραγωγής ιδεολογίας και συνακόλουθα ενός τεράστιου ιδεολογικού κενού πού άφορά μεγάλα στρώματα τής νεοελληνικής κοινωνίας και ιδιαίτερα τής νεολαίας. Καθώς δέ είναι άποδεδειγμένο ότι κανείς δέν μπορεί νά ζήσει χωρίς ιδεολογία — ή *ιδεολογία άπεχθάνεται τό κενό*—, κάποια άλλα πράγματα ήρθαν νά καλύψουν αυτό τό χώρο: ή καλλιέργεια τής βίας και τής επιθετικότητας — και όχι μόνο στό γήπεδο· τά ναρκωτικά· τά διάφορα νεοορθόδοξα ή ορθοδοξομαρξιστικά κινήματα και γενικά ή αύξηση τής θρησκευτικότητας· ό έλληνοκεντρισμός, λαϊκισμός και τά λοιπά· κι ως τό «ήπιον» κλίμα του μητσοτακικού νεοεθνισμού πού μπορεί, έν καιρῶ, νά άπορροφήσει όλα τά προηγούμενα...

'Εφόσον, βέβαια, τίποτε δέν συμβεί πού νά ανακόψει τή σημερινή πορεία...

'Ενδεικτική τών προθέσεων —άλλά και τής σύνθεσης τής έξουσίας³— υπήρξε άσφαλώς ή *άδυναμία νά κατανοήσει και νά χρησιμοποιήσει τό πολιτισμικό όπλο* ως μοχλό τής δημοκρατικής συναίνεσης στήν αλλαγή. Και νά προβεί στή χάραιξη *συγκεκριμένης πολιτιστικής πολιτικής* σέ κυβερνητικό επίπεδο, πού νά άγκαλιάζει όλους τούς τομείς τής πνευματικής έκφρασης και όλα τά μέσα διάδοσης τής γνώσης και του πνευματικού πολιτισμού. Πολιτικής πού νά μήν περιορί-

ζεται στό επίπεδα κάποιων δηλώσεων χωρίς συνέχεια του πρωθυπουργού ή τών ύπουργών Πολιτισμού,³ Παιδείας, Νέας Γενιάς και τά λοιπά, ούτε (μόνο) σέ θεαματικά και παροδικά έργα του τύπου Εύρωπάλια, Φεστιβάλ, Πολιτιστικές 'Αθήνες, Πανελληνίες εκθέσεις και άλλα τέτοια (στό έξωτερικό και έσωτερικό τής χώρας), στό όποια μäs συνήθισαν ως σήμερα· αλλά νά υλοποιείται σέ μιά σειρά *προγραμματισμών* και *πραγματώσεων* σέ εθνικό επίπεδο· και νά έχει τή δυνατότητα νά κινητοποιήσει μέ βάση τούς στόχους της όλο τό κατάλληλο ανθρώπινο δυναμικό, προκειμένου νά επιχειρήσει τίς ουσιαστικές δομικές πολιτισμικές αλλαγές πού χρειαζόταν ό τόπος ως άπόλυτη προϋπόθεση κάθε μακροπρόθεσμης κοινωνικής αλλαγής.

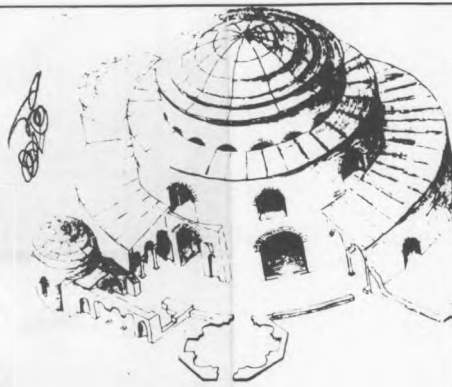
'Ο Μαρλώ, στή Γαλλία τών χρόνων '60-'70, είχε καταλάβει τό ρόλο πού ή «θρησκεία τής κουλτούρας» μπορούσε νά παίξει σέ στιγμές γενικευμένης ιδεολογικής κρίσης, όπου ή πάλη τών τάξεων και ή γενική «κρίση πολιτισμού» όδηγούσαν σέ άποσύμβαση. Είχε κατανοήσει ότι ή κουλτούρα ήταν τό πίο ύπουλο όπλο γιά τήν ένταξη στό σύστημα, ένα είδος «κοινωνικού σπιτώματος» πολύ πίο άποτελεσματικού άπό τά σχολεία, χωρίς εμφανή στοιχεία έπιβολής. 'Αποτέλεσμα υπήρξε ή όργάνωση ενός άπέραντου πολιτισμικού συστήματος (Maisons de la culture) πού άπευθυνόταν σέ όλα τά άτομα —παιδιά, ενήλικους, γέροντες— και ξεχειλίξε έξυπνάδα, γνώση, φαντασία και εμύηση. Γι' αυτό άκριβώς αντιμετώπιστηκε άπό πολλούς διανοούμενους σάν ένα άπό τά πίο έπιφοβα μέσα έπιβολής ιδεολογίας,⁴ ένα είδος «όπιου του λαού». Είχαν μερικώς δίκιο. 'Η αλήθεια όμως είναι, έπίσης, ότι λόγω άκριβώς του τρόπου λειτουργίας τους και τών ειδικών χαρακτηριστικών τους, τά «Σπίτια του πολιτισμού» συνέτειναν (σέ συνδυασμό μέ τό εκπαιδευτικό σύστημα) όχι μόνο στήν άναπαραγωγή τής (άρχουσας) έ-

δεολογίας και του πολιτισμού, αλλά και σε μία πολύπλευρη πνευματική άνθηση, τέτοια που μοιάζει της δέν εμφανίστηκε εκτοτε στη Γαλλία και που τὰ ἐλευθερωτικά στοιχεία της βρήκαν, κατά πολύ, έκφραση στην ἐφήμερη κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὴ φαντασία, τὸν Μάη τοῦ '68.

Στὴ χώρα μας ἔλειψε καὶ ἡ γνώση καὶ ἡ φαντασία καὶ ἡ ἐλάχιστη κατανόηση τῶν πολυειδῶν προβλημάτων τοῦ πολιτισμοῦ· καί, ὡσοδὴποτε, ἡ πολιτικὴ θέληση δημιουργίας — ὄχι ἐντυπώσεων, ἀλλὰ ὑποδομῶν. Ὁ κρατικὸς μηχανισμὸς παρέμεινε σαθρός: ὑπουργεῖα, γενικὲς γραμματεῖες, δημόσια ἰδρύματα περὶ τὴν παιδεία καὶ τὰ πολιτισμικά (μουσεῖα, βιβλιοθηκὲς κ.λπ...) εἶναι ἀκόμη ἐπανδρωμένα (ἐκτός ὀλίγων ἐξαιρέσεων) ἀπὸ ἀνθρώπους ὁσχετοὺς μὲ τὰ πράγματα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς παιδείας, τῆς τέχνης καὶ τοῦ λόγου, ἔτσι ὥστε καὶ οἱ ἐλάχιστες σωστὲς προσπάθειες νὰ ἐξαφανίζονται ἢ νὰ γελοιοποιῶνται, ὑπὸ τὸ βάρος τῆς *συντήρησης*, τῆς *ποπολιστικῆς δημοκοπίας*, τῆς *μικρομεσαίας* (διάβαζε: μικροαστικῆς) *τεμπελιάς* καὶ τῆς περιρρέουσας ἡμιμάθειας. Ἐλλείπει οὐσιαστικῆς (κριτικῆς, ιστορικῆς) ἐπαφῆς μὲ τὰ δημιουργήματα τῆς —ἐγχώριας ὅσο καὶ παγκόσμιας— κουλτούρας, ἑλληνοκεντρισμοί, λαϊκισμοί, ξενοφοβίες, ἀντιανεωτισμοί καὶ ἄλλα τέτοια, βρίσκουν πρόσφορο ἔδαφος νὰ ἀνθοῦν καὶ νὰ αὐξάνουν (παρ' ὅλες τὶς παλαιότερες δηλώσεις τοῦ πρωθυπουργοῦ γιὰ τὸ «ξεπέρασμά» τους ἢ τὶς θέσεις τῆς ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ ὑπὲρ τῶν ἀνανεωτικῶν ρευμάτων). Ὅπως, ἀντίστοιχα, καὶ τὸ ἴδιο ἄκριτα, περνοῦν νεόκοπα κινήματα μοντερνιστικά, τρανσβαγκουάρντιες, νεοεξπρεσιονισμοί, μεταμοντερνισμοί κ.ἄ.

Ἐκεῖνο ποὺ κυρίως αὐξάνει, πάντως, ὑπὸ τὶς ὑπάρχουσες συνθήκες, εἶναι ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα σὲ μίαν περιορισμένη κοινωνικὴ ἀριστοκρατία (τῶν μεγαλοπόλεων βασικά) ποὺ ἀπολαμβάνει τὰ ἐλάχιστα (καλὰ ἢ κακὰ) θεάματα, φεστιβάλ, ἐκθέσεις, ὁμιλίες κ.λπ., καὶ τὰ ἑκατομμύρια τῶν ἄλλων κοινωνικῶν τάξεων, ἐξουθενωμένων ἀπὸ τὶς ἀφόρητες συνθήκες ζωῆς καὶ ἐργασίας (κυρίως στὴν πολυθόρυβη, τερατικὴ Ἀθῆνα ὅπου θὰ ἔχει σύντομα συγκεντρωθεῖ τὸ μισό τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ)· μεθυσμένων ἀπὸ τηλεοπτικὰ ἠλιθιοποιητικὰ προγράμματα· καταδικασμένων στὴν ἀποστασιοποίηση καὶ στὸ πνευματικὸ χάος. Ὅπως αὐξάνει, ἐπίσης, ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα σὲ μίαν μειονότητα «εἰδικῶν» ποὺ κρατοῦν τὸ μονοπώλιο τῆς «δημιουργίας» καὶ στοὺς ἀπλοὺς «δέκτες» τῶν ἔργων τέχνης καὶ λόγου.

Γιὰ τὰ παραπάνω δὲν φταίει μόνον ἡ κυβέρνησις. Ὁ ρόλος ποὺ ἐπαιξαν, αὐτὰ τὰ τελευταῖα πέντε χρόνια, οἱ δια-

νοούμενοι, καθόρισε ἐπίσης κατὰ ἓνα μέρος τὴ σημερινὴ κατάσταση. Ὅπως ἀκριβῶς ἔγραφε ὁ Πουλαντζᾶς τὸ '76, ἔτσι καὶ τώρα ἡ ἑλληνικὴ μεταποσοικὴ διανόηση δὲν κατόρθωσε —στὴ μεγάλη της πλειονότητα— νὰ λειτουργήσει μὲ κάποια ἀυτονομία ἀπέναντι στὴ νέα ἀρχουσα τάξη, ἀλλὰ περιορίστηκε στὸ ρόλο τοῦ αὐλοκόλακα καὶ τοῦ ἐπικυψία. Ὁ *κριτικὸς λόγος* τὸν ὁποῖο ὄφειλε ἀπὸ νωρὶς νὰ ἀναπτύξει· ἡ συμβολὴ τῆς στὴ διαφώτιση τῶν συνειδήσεων ὄλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων, ἰδιαίτερα δὲ τῶν πτωχῶν —εἴτε διὰ τῶν μέσων μαζικῆς πληροφόρησης εἴτε διὰ τῆς διδασκαλίας στὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα τῆς χώρας— ἀπλούστατα δὲν λειτούργησαν. Μερικῶν, μάλιστα, τὰ ἐπαναστατικὰ δράματα γιὰ μίαν ἐλευθερωτικὴ πολιτισμικὴ ἀνάπτυξη ξεφούσκωσαν μὲ καταπληχτικὴ εὐκολία ἐνώπιον κάποιων ψυχίων (συχνὰ) ἐξουσίας. Κατέστησαν μ' αὐτὸν τὸν τρόπο τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς συνυπευθύνους τῶν κυβερνητικῶν ὀλισθημάτων καὶ τοῦ σημερινοῦ γενικοῦ ξεπεσμοῦ.

Εἶναι, ὡστόσο, ἀκόμα καιρὸς —γιὰ ὅσους συνεχίζουν νὰ ὀραματίζονται— νὰ βγάλουμε τὸν κριτικὸ λόγο ἀπὸ τὸ παιχνίδι ὅπου τὸν περιορίσαν οἱ σχέσεις ἐξουσίας, καὶ νὰ ἐπαναπροσδιορίσουμε τὸ ρόλο του στὴν πολιτικὴ του διάσταση. Στὸν πολιτισμικὸ χώρο, ποὺ εἶναι ὁ δικός μας, αὐτὴ ἡ κριτικὴ, ἀποκαθιστώντας τὰ φαινόμενα τῆς τέχνης, τοῦ πολιτισμοῦ (τοῦ παρελθόντος, ὅσο καὶ τοῦ παρόντος) στὸ χρόνο καὶ στὶς ιστορικὲς συνθήκες δημιουργίας του, θὰ προβάλλει τὴν κίνηση καὶ τὴν ἀλλαγὴ ποὺ κρῦβουν μέσα τους (κάθε ἀλλαγὴ στὸ παρελθὸν σημαίνει δυνατὴ ἀλλαγὴ στὸ παρόν). Ἀποκαλύπτοντας τὴν ἀρνητικὴ τους διάσταση καὶ βοηθώντας στὴ συνειδητοποίηση τοῦ —ὄχι διακοσμητικοῦ οὔτε ἀπλῶς «διασκεδαστικοῦ»,⁵ ἀλλὰ— δυναμικοῦ χαρακτήρα τους, αὐτὴ ἡ κριτικὴ θὰ ἀποκαλύπτει παράλληλα τὶς πολλαπλὲς προσκλήσεις στὴ φαντασία, στὴ δημιουργικότητα καὶ στὴν εὐχαρίστηση ποὺ περικλείουν· στὴ γνώση τοῦ πολιτισμικοῦ γίγνεσθαι. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε: *δὲν ὑπάρχει οὐσιαστικὴ ἀμφισβήτηση/ἐπανά-*

σταση τῆς γνώσης ποὺ νὰ μὴν περνᾷ ἐν μέσῳ ἀπὸ τὴ γνώση (ἀπαλλαγμένη ἀπ' τὶς σκοταδιστικὲς ἀστικές σκουριές). Ἡ κριτικὴ, στὸν ἐκπαιδευτικὸ ρόλο, νὰ συμβάλλει στὸ ἀνοιγμα συνθηκῶν διαλόγου, ιστορικῆς συνειδητοποίησης· ὡς συντελεστὴς ἀποηλιθιοποίησης· χρησιμοποιώντας, γιὰ τὴ γνώση τοῦ παρελθόντος, τὸ ζωντανὸ καμίνι τῆς σύγχρονης πραγματικότητας, προκαλεῖ τὴν ἀνακάλυψη τῶν δυνατοτήτων μεταλλαγῆς τῆς παρούσας ιστορικῆς στιγμῆς, ἐπέμβασης πάνω στὸ *ἐδῶ* καὶ στὸ *τώρα*, ἀναζήτησης ἄλλων τρόπων ζωῆς, εὐτυχίας, δημιουργίας. Ὁ στόχος ἐκεῖ εἶναι: *γνώση, δημιουργικότητα, εὐτυχία.* Αὐτὰ θὰ μᾶς ὀδηγήσουν σὲ μορφὲς εἰρηνικῆς ζωῆς ποὺ δὲν θὰ φοβοῦνται τὴν ἔλευση χιτλερισκῶν, σταλινίσκων, κοινῶν Πατακῶν ἢ ἄλλων ἐξουσιαστῶν καὶ δικτατόρων.

1. *Sur le réalisme*, II, L' Arche, Παρίσι 1970, σελ. 79.

2. Πρβλ. παρεμβάσεις στὴν τελευταία σύνοδο τῶν μελῶν τῆς Κ.Ε. τοῦ ΠΑΣΟΚ, *Ἐλευθεροτυπία*, 15.12.86, σελ. 4-5· καθὼς καὶ τὴ «Στροφή πρὸς τὴν κοινωνία» τοῦ Γ. Α. Παπανδρέου, *Βῆμα*, 2.11.86, σελ. 26.

3. Ὁ κοντόφθαλμος *οικονομισμὸς* καὶ *τεχνοκρατισμὸς* ποὺ χαρακτηρίζει τὴ συντριπτικὴ πλειονότητα τῶν μελῶν τῆς, ἡ ἀπελπιστικὴ *ἐλλειψὴ ἀνθρωπιστικῶν γνώσεων* καὶ *ἐν γένει κουλτούρας*, δὲν θὰ μπορούσαν νὰ δώσουν διαφορετικὰ ἀποτελέσματα ἀκόμη κι ἂν δὲν ἔλειπαν οἱ καλὲς προθέσεις.

4. Ὁ J. Dubuffet, π.χ., στὸ (θαυμάσιο) λιβελογράφημά του *Asphyxiant culture* (J.J. Pauvert, 1968), ἔχει τὴν τάση νὰ καταργεῖ τελειῶς τὴ διάκριση ἀνάμεσα σὲ κρατικὸ καταπιεστικὸ μηχανισμὸ καὶ κρατικὸ ἰδεολογικὸ μηχανισμὸ: «Στὸ κράτος, δὲν ἀναγνωρίζω παρά ἓνα πρόσωπο: τὸ πρόσωπο τῆς ἀστυνομίας». Ὅλα τὰ τμήματα τῶν ὑπουργείων ἔχουν στὰ μάτια μου αὐτὸ τὸ μοναδικὸ πρόσωπο καὶ δὲν μπορῶ νὰ φαντασθῶ τὸ ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ παρά ὡς τὴν ἀστυνομία τῆς κουλτούρας, μὲ τὸν διευθυντὴ ἀστυνομίας καὶ τοὺς ἀστυνόμους του. Πρόσωπο ποὺ γιὰ μένα εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐχθρικό καὶ ἀπεχθές» (σελ. 15). Ὅλα αὐτὰ δὲν τὸν ἐμπόδισαν, πρέπει νὰ ποῦμε, νὰ ἔχει ἐπαφές καὶ συνεργασία μὲ τὸ ἐπίσημο καλλιτεχνικὸ κατεστημένο...

5. Τὰ «ρόκ» καὶ ἡ «μόδα», ποὺ τόσος λόγος ἔγινε γι' αὐτὰ στὴν Μπιενάλε Νέων τῆς Μεσογείου, στὴ Θεσσαλονικὴ (attrapre nigaud τὰ λένε στὴ Γαλλία: παγίδες ἠλιθίων — καὶ τὸ ὅτι τράβηξαν χιλιάδες νέους πρέπει ἀσφαλῶς νὰ μᾶς προβληματίσει, ἀλλὰ ὄχι νὰ μᾶς παρασύρει) δὲν εἶναι κουλτούρα, εἶναι ἀπλῶς *διασκέδαση* (διάβαζε: ἐκτόνωσις), κάτι σάν τὸ ποδόσφαιρο τῆς τέχνης. Ὅτε ἀναστέλλουν τὴν εἴσοδο τῆς «ἀμερικανοκρατίας» ὅπως πρέσβευε ἡ κ. Μερκούρη στὴ *Libération* (βλ. «La foire belle Hellène» = Τὸ πανηγύρι ὠραία Ἑλένη, 28.11.86) ἀναφερόμενη στὶς ἐκδηλώσεις τῆς Μπιενάλε. Μᾶλλον τὸ ἀντίθετο.

Ἡ ἀνανέωση ἢ «ΝΕΑ» καί οἱ μάζες

τοῦ Κώστα Γαβρόγλου

Στίς 26 Φεβρουαρίου πραγματοποιήθηκε συγκέντρωση στό Πολυτεχνεῖο μέ θέμα «Ἡ πολιτική συγκυρία καί ἡ ἀπάντηση τῆς κομμουνιστικῆς ἀνανέωσης» πού ὀργάνωσαν καλλιτέχνες καί ἐπιστήμονες τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ. Στή συγκέντρωση αὐτή μίλησαν ἡ Χρύσα Προκοπάκη, ὁ Γιώργος Πάσχος καί ὁ Κώστας Γαβρόγλου. Παρακάτω δημοσιεύουμε μέγαρα ἀποσπάσματα ἀπό τίς ὁμιλίες τοῦ Κώστα Γαβρόγλου καί τοῦ Γιώργου Πάσχου.

Ἡ Ἀριστερά καί τό ΠΑΣΟΚ

Σήμερα δέν εἶναι δυνατό νά ἀναλωνεῖται ἡ Ἀριστερά σέ μιά προσπάθεια νά πείσει τόν κόσμο ὅτι πρέπει νά αισθάνεται ἀπατημένος ἐπειδή τόν ξεγέλασε τό ΠΑΣΟΚ, ὑπονοώντας ἔτσι ὅτι τό καλό ΠΑΣΟΚ τοῦ 1981 ἔγινε στό μεταξὺ κακό. Ἡ ἐρμηνεία βέβαια τῆς πολιτικῆς τοῦ ΠΑΣΟΚ ἐξαρτᾶται ἀπό τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο θά τό ἐντάξουμε στό δικομματικό πολιτικό σύστημα διακυβέρνησης πού θέλουν νά καθιερώσουν στήν Ἑλλάδα οἱ κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις. Καί τό ΠΑΣΟΚ ἀπό τό 1974 μπόρεσε καί ἔπεισε τίς κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις ὅτι μπορεῖ νά εἶναι ἕνας φερέγγυος ἐταῖρος στό συγκεκριμένο σύστημα διακυβέρνησης. Ἡ ἐγγύηση πού ἔδωσε τό ΠΑΣΟΚ καί πρὸς τίς κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις ἀλλά καί πρὸς τοὺς ξένους παράγοντες, ἦταν καί παραμένει ἡ ἴδια ἡ ἰδεολογικοπολιτικὴ δομὴ του, πρόσφορη γιὰ τόν ἐγκλωβισμό τῆς κοινωνικῆς Ἀριστερᾶς στοὺς κόλπους του, γιὰ τὴν πολιτικὴ περιθωριοποίηση τῶν κομμουνιστῶν τῆς Ἀριστερᾶς καί τὴν ἰδεολογικὴ συγκάλυψη τῶν προβλημάτων. Δεδομένο, λοιπόν, ὅτι ὑπάρχουν ἀριστερές δυνάμεις πού στήριξαν καί στηρίζουν τό ΠΑΣΟΚ. Αὐτὴ όμως ἡ κοινότοπη διαπίστωση σίγουρα δέν μεταμορφώνει τό ΠΑΣΟΚ σέ ἀριστερό κόμμα. Ἐτσι, τό μεγάλο ἐρώτημα πού παραμένει, εἶναι με ποιές διαδικασίες θά ἀπεγκλωβιστοῦν οἱ λαϊκὲς δυνάμεις πού τό ἀκολουθοῦν. Στό θέμα αὐτό ἔχουμε ἀπό καιρό ἀπαντήσει: μόνο μέσα ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ τους στοὺς κοινωνικοὺς ἀγῶνες θά μωρέσουν νά συνειδητοποιήσουν ὅτι αὐτὸ πού εἶναι κοινωνικά δέν ἐκφράζεται πολιτικά ἀπὸ τό ΠΑΣΟΚ. Ἡ ἀλλαγὴ συνείδησης εἶναι μιά σύνθετη κοινωνικὴ διεργασία καί σίγουρα δέν ἐξυπηρετεῖται ἀπὸ τὰ μβαλκόνια.

Ἐπὶ τὸν ἀποκομμένο ἀποσπασματικὸ τρόπο. Χρησιμοποιώντας κατ' ἀρχὴν τὸν μαμπούλα τῆς Δεξιᾶς ἐνίσχυσε τὰ διλήμματα, τό δίπολο Δεξιᾶ-δημοκρατικὲς δυνάμεις καί ἀνέδειξε τὸν ἑαυτὸ του ἐκπρόσωπο των δευτέρων. Στὴ συνέχεια, καί σάν ἀντίβαρο στίς ταξικὲς ἐπιλογές τῆς Ἀριστερᾶς, οἰκοδόμησε τὴ λογικὴ τῶν μὴ προνομιούχων. Τὴ λογικὴ αὐτὴ τὴν κατήγγειλε μὲν ἡ Ἀριστερά, δέν μπόρεσαν όμως νά τῆς ἀντισταθοῦν οἱ ἀριστεροί. Στὴ συνέχεια ἐπιδόθηκε σέ μιά ἐκστρατεία ἐκφυλισμοῦ ἐννοιῶν καί λειτουργιῶν γιὰ τίς ὁποῖες ἡ Ἀριστερά ἀγωνιζόταν ἀπὸ καιρὸ.

Στό ὄνομα τῶν συμμετοχικῶν διαδικασιῶν ὀδηγηθήκαμε ἔτσι στήν παραπέρα γραφειοκρατικοποίηση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ὑπονομεύθηκαν οἱ δημοκρατικὲς διαδικασίες στοὺς συλλογικοὺς φορεῖς, κυρίως ἐκεῖ πού θά ἦταν δυνατόν νά ἀναπτυχθεῖ κάποια ἀντικυβερνητικὴ κριτικὴ.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού ὁ κ. Γ. Ἀρσένης ὑπερασπίστηκε μέ ἀνεση τό ἀρθρο 4 στήν τηλεόραση, ἄρχισε νά νομιμοποιεῖται ἡ ἀντίληψη ὅτι οἱ ὑψηλόμισθοι φταῖνε γιὰ ὅλα καί πῶς ὅλες οἱ κινητοποιήσεις τους ἀντικειμενικά στρέφονται κατὰ τῶν χαμηλομισθῶν — ἀπόψεις πού τίς υποστήριξαν δημοσία καί στελέχη τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ καί μᾶς ἀπομόνωσαν ἀκόμα περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἐργαζόμενους.

Ἡ μεγαλύτερη, όμως, ἐπιτυχία τοῦ ΠΑΣΟΚ ἦταν ὅτι κατάφερε νά πείσει τὰ λαϊκὰ στρώματα γιὰ τὴν ἐγκυρότητα τοῦ ὁράματός του, τοῦ ὁράματος τῆς ἀλλαγῆς. Τό ἐξωφρενικὸ εἶναι ὅτι τό ΠΑΣΟΚ κατόρθωσε νά πείσει ὅτι ἡ διαδικασία εἶναι τό ὄραμα χωρίς νά δεσμεύει κανέναν οὔτε τὴν κατεύθυνση οὔτε καί γιὰ τό προϊόν τῆς ἀλλαγῆς. Ἐτσι, ἐνῶ ὑπῆρχαν οἱ περίφημες προτάσεις γιὰ κάθε πρόβλημα καί ὅπου ὁ καθένας ἔβλεπε τὸν ἑαυτὸ του, ὅλα οὐσιαστικά ξεχάστηκαν. Ἐμεινε ἔτσι ἡ ἰδεολογία τῆς «ἀλλαγῆς» πού ταυτόχρονα ἦταν τό σύνθημα, ἡ διαδικασία, τό ἄμεσο μέλλον καί τό ὄραμα.

Τί ἔκανε ἡ Ἀριστερά ἀπέναντι σ' αὐτὴ τὴν ὀλομέτωπη ἰδεολογικὴ ἐπίθεση; Μὲ κλονισμένες τίς ἀντιστάσεις τῆς ἄρχισε πάλι νά διεκδικεῖ τὰ καλὰ καί τὰ τίμια. Νά διεκδικεῖ τὴν πραγματικὴ ἀλλαγὴ, νά διεκδικεῖ τὴν ἀλλαγὴ μέσα στήν ἀλλαγὴ. Σέ λίγο, νά τό θυμηθεῖτε, θά διεκδικεῖ τὴ νέα ἀλλαγὴ,

Τό ΠΑΣΟΚ δημιούργησε βαθμιαία ἕνα ἐξαιρετικὰ σύνθετο ἰδεολογικὸ καί πολιτικὸ πλαίσιο στό ὁποῖο δέν μποροῦσε νά ἀντισταθεῖ ἡ Ἀριστερά μέ

ή, κάτι σχεδόν σίγουρο, θά προτείνει ότι ή αλλαγή θά γίνει από τή «ΝΕΑ».

Δέν έχει τό έγχειρημα τής «ΝΕΑ» παρόμοια ιδεολογικά χαρακτηριστικά; Γι' αυτήν σημασία έχει ότι γίνεται κάτι νέο, δέν ενδιαφέρει και πολύ τί είναι τό νέο. Καί βέβαια θά υπάρχουν θέσεις και προτάσεις. Άλλά και αυτές γρήγορα θά ξεχαστούν. Θά ξεχαστούν γιατί πρέπει νά ξεχαστούν. Τό «νέο» γίνεται αυτοσκοπός, τό νέο γίνεται, όπως ακριβώς έγινε και μέ τήν αλλαγή, σύνθημα, διαδικασία, άμεσο μέλλον και δραμα μαζί. Στη ΝΕΑ είναι και κάτι παραπάνω. Ή ΝΕΑ είναι ή νέα έλληνική Άριστερά. Είναι αυτή που δέν παλώνει, αυτή που θά παραμείνει αιώνια νέα, θά ίκανοποιεί τους πόθους του λαού μας (...).

Ή άποιδεολογικοποίηση του κόμματος

(...) Για τήν άποιδεολογικοποίηση του κόμματος έδρασε καταλυτικά ή μεταφυσική των μαζών. Όρισμένοι εκμεταλλεόμενοι τήν κούραση πολλών συντρόφων που δέν άντεχαν τά μικρά ποσοστά, ανακάλυψαν για πολλοστή φορά τήν ανάγκη συνάντησης μέ τίς μάζες. Άριστεροί οδηγούνται σέ ένα πλήρες άδιέξοδο υπό τήν πίεση όχι των ίδιων των μαζών αλλά του άγχους για τή συνάντηση μέ τίς μάζες. Ποιός άριστερός θά μπορέσει νά άντέξει τήν ένοχη ότι μπορεί νά κάνει κάτι που θά οδηγήσει στην άπομάκρυνση των μαζών; Ή μεταφυσική, λοιπόν, των μαζών, οι φαντασιώσεις για τά πλήθη που παραληρούν από ένθουσιασμό, οι ύποσχέσεις ότι χιλιάδες πολίτες είναι έτοιμοι νά μάς έρθουν, άρκει νά σπάσει τό κέλυφος, αποτέλεσαν τό μέγα «έπιχείρημα». Ή προσήλωση σέ σύμβολα ξεπερασμένα άντικαταστάθηκε από τήν προσήλωση στην ιδέα των μαζών, των άπρόσωπων, άταξικών και ταυτόχρονα διαταξικών μαζών.

Άλλά γνωρίζουμε ότι αν κερδίσαμε κάποιες μάχες στους μαζικούς χώρους τό όφείλουμε, ακριβώς, στό ότι άρνηθήκαμε τή μεταφυσική των μα-

ζών. Για τόν κόσμο αυτόν, τόν απονευρωμένο από τίς άντιστάσεις τής άριστερης ιδεολογίας (γιατί σέ λίγο κάθε άντίσταση θά θεωρείται ότι διώχνει μάζες), έτοιμάζονται, ύποτίθεται, νέες άπόψεις. Άπόψεις που μέ συστηματικότατο τρόπο δημοσιεύονται στην *Αύγη*, και που μέ επίσης συστηματικότατο τρόπο αναπτύσσονται στις διάφορες συγκεντρώσεις. Άπόψεις που λένε ότι ή Άριστερά πρέπει νά καταπολεμήσει τό συντεχνιασμό και πού στοιχειοθετούν ύποτίθεται έπιστημονικά ότι κάθε μαζική κινητοποίηση είναι ούσιαστικά συντεχνιακή άφου δέν μπορεί νά είναι άντικαπιταλιστική. Άπόψεις που δέν άντιστέκονται στην κρυφή γοητεία τής αύξησης τής παραγωγικότητας, τής τιθάσευσης των φοιτητών, τής ύποστολής τής άντίθεσης στην πυρηνική ενέργεια. Άπόψεις, δηλαδή, που στοιχειοθετούν σιγά σιγά αλλά σταθερά έναν άριστερό τεχνοκρατισμό.

Ή Άριστερά και ή πολιτική

Ένα άνανεωμένο κομμουνιστικό κόμμα δέν σημαίνει ότι πρέπει νά υιοθετεί όλες τίς άπόψεις των άλλων πολιτικών ύποκειμένων και κινήσεων. Δέν θά είναι ένα κόμμα-δμπρέλα όπου ό καθένας θά μπορεί νά πιαστεί από μία παράγραφο των κειμένων του και νά θεωρεί ότι τόν εκφράζει. Ένα άνανεωμένο κομμουνιστικό κόμμα δημιουργεί μία κουλτούρα που δέν διεκδικεί τό μονοπώλιο σέ ζητήματα πολιτικής και άπλώς άνέχεται τίς διάφορες κινήσεις νά διεκδικούν τά δικά τους έπιμέρους αίτήματα. Έμεις δεχόμαστε ότι και άλλα πολιτικά ύποκείμενα άσκούν πολιτική, πολιτική που συμπληρώνει και συγκρούεται ένδεχομένως μέ αυτήν του κόμματος. Ένα άνανεωμένο κομμουνιστικό κόμμα αν θέλει νά άσκήσει άριστερή πολιτική πρέπει νά άποδέχεται ότι ό οικολόγος εκφράζεται πολιτικά μέσα από τήν κίνηση στη όποια συμμετέχει, ότι οι γυναίκες εκφράζονται πολιτικά μέσα από τίς γυναικείες οργανώσεις τους.

Δέν έχουμε κάποια φιλελεύθερη αντίληψη πλουραλισμού, αλλά διεκδικούμε μία διευρυμένη άσκηση τής πολιτικής. Καί γι' αυτό έμεις οι κομμουνιστές χρειάζεται νά συμπλιωθούμε μέ τήν ιδέα ότι πολιτική στό χώρο τής Άριστερας δέν άσκειται μονάχα από τό κομμουνιστικό κόμμα.

Οι νέες τεχνολογίες

Θά ήθελα νά θίξω λίγο τό πρόβλημα των νέων τεχνολογιών που άφορά περισσότερο τους άριστερους έπιστήμονες, οι όποιοι πρέπει νά έχουν συγκεκριμένη άπάντηση. Άς άποφύγουμε τήν άπόρριψή τους μέ ιδεολογισμούς είτε τήν άκριτη άποδοχή τους μέσα στό πλαίσιο ενός άριστερου τεχνοκρατισμού.

Ή ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών και ή χρησιμοποίησή τους μέ βάση τό ταξικό συμφέρον του κεφαλαίου (τήν μεγιστοποίησης του κέρδους εις βάρος τής εργασίας), των πολυεθνικών δέν είναι όπωσδήποτε προς όφελος τής κοινωνίας.

Οι εφαρμογές των νέων τεχνολογιών υπό τήν καθοδήγηση του κεφαλαίου στην σημερινή ιστορική φάση τής ανάπτυξής τους δέν δύνουν άπλώς τήν άνεργία, όπως γινόταν σέ όλη τήν προηγούμενη ιστορία, αλλά τή μετατρέπουν σέ διαρκές φαινόμενο, σέ δομικό πρόβλημα που δέν έχει διέξοδο. Στο πλαίσιο των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων δέν μπορούν νά εφαρμοστούν διαφορετικά οι νέες τεχνολογίες, γιατί κάτι τέτοιο έμποδίζεται από τόν άνταγωνιστικό χαρακτήρα των νόμων τής έλεύθερης άγοράς. Καί έχει πλέον άποδειχθεί ότι ή αύξηση τής παραγωγής και τής παραγωγικότητας σ' αυτό τό πλαίσιο και μέ τίς νέες τεχνολογίες όχι μόνο δέν δημιουργεί τίς προϋποθέσεις για τήν επέκταση τής άπασχόλησης αλλά συρρικνώνει και τίς ύπάρξεις.

Έτσι, προέχει ή πολιτική καθοδήγηση, ή πολιτική κυβέρνηση και κατεύθυνση τής ανάπτυξης και εφαρμογής των νέων τεχνολογιών, ό κοινωνικός τους έλεγχος στό πλαίσιο ενός άλλου σχεδίου άνάπτυξης που θά παίρνει ύπόψη του όχι μόνο τίς εθνικές άγορές αλλά και τίς ευρωπαϊκές και τίς διεθνείς διαστάσεις. Στο πλαίσιο αυτό οι νέες τεχνολογίες που ένσωματώνουν μία τεράστια συσσώρευση άνθρώπινης γνώσης και μόχθου, που αύξάνουν κατακόρυφα τήν παραγωγικότητα τής εργασίας μπορούν πράγματι νά λύσουν τό πρόβλημα τής άνεργίας μέ τήν αρχή νά δουλεύουμε όλοι και νά δουλεύουμε όλο και λιγότερο, αλλά και μέ τή συνεχή μείωση του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου άπασχόλησης και τήν αύξηση του έλεύθερου χρόνου.

Και ο χρόνος εκτός απασχόλησης από χρόνος άγχους, μοναξιάς και σπινθηρίσσης της άλλωτρίωσης νά γεμίζει όλο και περισσότερο μέ πνευματική και πολιτιστική δραστηριότητα και δημιουργία. Αύτή είναι μιά άλλη βασική αξία του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού, πού δέν καταργεί μόνο τήν έκμετάλλευση αλλά δημιουργεί και τούς δρους γιά τήν εξέλιξη της άλλωτρίωσης.

Γοητεύουν, όμως, οί νέες τεχνολογίες σχεδόν άκριτα τή ΝΕΑ. Και τή γοητεύουν, γιατί γοητεύεται ή ΝΕΑ από τήν καταστροφική γιά τήν Άριστερά αντίληψη της έπιστημονικοτεχνικής επανάστασης. Είναι μιά αντίληψη πού μεταξύ άλλων πολλών ύποστηρίζει ότι ή εξέλιξη της έπιστήμης και της τεχνολογίας έχει μιά νομοτέλεια, ότι είναι αντιδραστικός όποιος δέν δέχεται τήν τεχνολογική εξέλιξη και πώς ή εξέλιξη αύτή καθ' έαυτήν είναι άπολιτική, ότι άπλώς δεινοπαθεί στά χέρια των αντιδραστικών. Έτσι όλη ή εμφασισμένη επάφεια στον έλεγχο της χρήσης των τεχνολογιών και άγνωείται έντελώς τό σημαντικότερο ίσως χαρακτηριστικό τους. "Ότι ή διαδικασία δημιουργίας του προϊόντος και αύτή καθ' έαυτήν ή μορφή του προϊόντος συμπυκνώνουν συγκεκριμένες ταξικές έπιλογές. Έτσι τό έρώτημα γιά τήν Άριστερά δέν είναι άπλώς ποιός έλέγχει τή χρήση των νέων τεχνολογιών, αλλά ποιό προϊόν διαμορφώνεται, ποιές κοινωνικές σχέσεις παραγωγής αναπαράγει, ποιές σχέσεις έμπεδώνει.

Τό ίδρυτικό συνέδριο του νέου φορέα

Μας ρωτάνε πολλοί μέ καλοπροαίρετο τρόπο γιατί δέν συμμετέχουμε στις διαδικασίες γιά τήν ίδρυση του φορέα, ώστε νά εξασφαλιστεί μιά άριστερή πολιτική του νέου κόμματος.

Θά πρέπει μέ τόν κατηγορηματικότερο τρόπο νά πούμε πώς ένα από τά σημαντικότερα διδάγματα των τελευταίων έτών και ιδιαίτερα μετά τό 4ο συνέδριο ήταν ότι τά κείμενα δέν παίζουν κανένα ρόλο. "Όταν ή άσκηση της πολιτικής ύπαγορεύεται από τούς νόμους του μάρκετινγκ, όταν στή λειτουργία του κόμματος πρυτανεύει ή θλιβερή λογική των μηχανισμών και ή κυριολεκτικά σιδερένια θέλησή τους, όταν στήν άσκηση πολιτικής άγνωείται ή συλλογικότητα, όταν ύποτίθεται ότι οί διαφορές πού καταγράφηκαν πρίν τό συνέδριο ήταν πολιτικές και μέσα από έναν μάλλον χαμηλού επιπέδου συνδικαλισμό οί 4 άπόψεις γίνονται 2 και έξευτελίζεται έτσι ή έννοια της σύνθεσης, τότε οί διαδικασίες αυτές καμιά σχέση δέν έχουν μέ τήν Άριστερά και έπομένως διαχωρίζουμε τή θέση μας.

Μας ρωτούν επίσης ποιές είναι οί διαφορές μας στις θέσεις και στά κείμενα. Στο προσχέδιο θέσεων γιά τό νέο φορέα πού έχει κυκλοφορήσει φαίνονται άρκετές διαφορές, και όρισμένες, άλλες, προσπάθησα νά τις διατυπώσω προηγουμένως. Οί διαφορές μας δέν είναι μονάχα στά πολιτικά και τά ιδεολογικά. Διαφέρουμε ριζικά σε κάτι σημαντικότερο και καθοριστικότερο. Διαφέρουμε στήν αντίληψη γιά τό τί συνιστά σήμερα και τί πρέπει νά συνιστά τήν κουλτούρα της Άριστερας. Τήν κουλτούρα πού συμπυκνώνει κριτικά τήν έμπειρία τώσων χρόνων, πού περιλαμβάνει τά πολιτικά, τά ιδεολογικά και τά διεκδικητικά, και πού όμως είναι κάτι πιο γενικό και καθολικό από τό άθροισμά τους.

Οί διαφορές μας είναι τεράστιες έπειδή άκριβώς συγκρούονται δύο κουλτούρες πού διαφέρουν στή συνολική αντίληψη γιά τό πώς ένα άριστο κόμμα πρέπει νά άσκει πολιτική. Και επειδή οί διαφορές έχουν αυτόν τό χαρακτήρα δέν είναι δυνατό νά εκφραστούν στά κείμενα, όπως εκφράζονται οί σοβαρότατες διαφωνίες μας στα ζητήματα πολιτικής και ιδεολογίας.

Τελικά — όσο άπλοικό και νά άκούγεται— στήν πολιτική μετράει τί κάνει. Γι' αυτό και ένα κόμμα δέν είναι ποτέ έξ όρισμού άριστο. Γίνεται άριστο. Γίνεται άριστο μέσα από τούς πολύμορφους και καθημερινούς του άγώνες: τούς πολιτικούς και τούς ιδεολογικούς, τούς κοινοβουλευτικούς και τούς έξωκοινοβουλευτικούς.

Οί προοπτικές μας

Αυτό πού σίγουρα απασχολεί τούς περισσότερους δέν πηρε άκόμη άπάντηση. Ποιά είναι ή προοπτική μας; Είναι άναμφισβήτητο τό δυσκολότερο έρώτημα, αλλά έξίσου άναμφισβήτητο είναι και τό γεγονός ότι τό έρώτημα δέν μπορεί πειστικά νά άπαντηθεί μονάχα από έμάς του ΚΚΕ έσωτερικού πού άποφασίσαμε νά συνεχίσουμε τήν προσπάθεια γιά τήν ανανέωση της κομμουνιστικής Άριστερας.

Μέ δεδομένη τήν άπόφασή μας νά συνεχίσουμε τό έγχείρημα της ανανέωσης του κομμουνιστικού κινήματος στον τόπο μας και μέσα από τήν πολιτική μας συγκρότηση, θά πρέπει νά έξαντλήσουμε τις συζητήσεις ανάμεσά μας γιά τή μορφή και τή λειτουργία αύτης της συγκρότησης. Και προπάντων σ' αυτές τις αναζητήσεις νά μήν άποδοθεί κανείς σ' έναν άνόητο άγώνα γιά τό ποιός είναι περισσότερο κομμουνιστής.

Η ανανέωση του κομμουνιστικού και γενικά του άριστερου κινήματος στή χώρα μας είναι έπίμονη διαδικασία.

Είναι κάτι πού άφορά όλους μας και τόν καθένα ξεχωριστά. Και καθένας μας κουβαλάει αύτήν τήν ευθύνη γιά νά κερδίσει ξανά ή Άριστερά τήν άξιοπιστία της. Τήν άξιοπιστία αύτή θά τήν κερδίσει όχι άν αναπαλαιωθεί αλλά μονάχα άν ανανεωθεί. Η ανανέωση του κομμουνιστικού κινήματος δέν θά γίνει άν ξορκίσουμε τό παρελθόν μας και θελήσουμε νά τό ξεχάσουμε σαν ένα κακό επιάλλη. Η Άριστερά θά ανανεωθεί όχι μέ τό νά ντρέπεται γιά τό παρελθόν της. Τήν ιστορία μας θά τήν κουβαλάμε άτόφια ώστε νά μήν ξεχνάμε τά όλέθρια λάθη μας. Αύτά πού άπομάκρυναν τόν κόσμο της Άριστερας και περιθωριοποίησαν τό κίνημά μας. Η δική μας άμεση προοπτική, ή όποία πρέπει νά προβλέπει στήν πολιτική συγκρότηση της Άριστερας, είναι ή προοπτική του ΚΚΕ έσωτερικού.

Αν τό τραγικό στοιχείο στο ΚΚΕ έσωτερικού είναι ότι κομμουνιστές άποφάσισαν τήν άποκομμουνιστικοποίησή του, τό έλπιδοφόρο σημάδι είναι πολλοί άριστεροί έπιμένουν άκόμη στήν ανανέωση του κομμουνιστικού κινήματος στον τόπο μας.

Αν κάποιοι θελήσουν νά μας πείσουν ότι τό Κ τρομάζει και άπωθεί, τότε φαίνεται πώς κάποιοι άλλοι, πολύ περισσότεροι άπ' ό,τι νομίζαμε πρίν ένάμιση μήνα, τρομάζοντας όχι από τό Κ αλλά από τήν καλοσχεδιασμένη έπιχείρηση άκύρωσής του, πύκνωσαν τις γραμμές μας.

Πολλά, πάμπολλα άκούσαμε γιά τόν ρωμαίικο σοσιαλισμό και άλλα παρόμοια. Διεκδικούμε και έμεις μέ σεμνότερο τρόπο τήν έλληνικότητα της δικής μας προοπτικής. Και τή διεκδικούμε μέ τό έλληνικότερο των χαρακτηριστικών του ρωμαίικου. Τό πείσμα. Τό πείσμα πού μας κάνει νά συνειδητοποιούμε ότι ή μοναξιά πού συνοδεύει τόν κάθε άριστο είναι ή μοναξιά της ευθύνης. Μιάς ευθύνης πού δέν μας επιτρέπει νά γίνουμε συμμετέτοχοι και συνένοχοι μιάς άδιέξοδης πορείας λήθης ενός έγχειρήματος πού άρχισε πρίν δεκαεννιά χρόνια μέ τή διάσπαση του ένιαίου ΚΚΕ.

Τά έμπόδια σε όλα τά επίπεδα νά ξερούμε ότι θά είναι άπελπιστικά δύσκολα. Και μπορεί νά μήν τά καταφέρουμε. Αλλά γιά ένα είμαστε σίγουροι έμεις τουλάχιστον του ΚΚΕ έσωτ. Πώς πάντοτε στήν ιστορία αυτού του τόπου οί άριστεροί άρνήθηκαν τόν έφησυχασμό των βολικών και εύκολων λύσεων.

Σας καλούμε, λοιπόν, σύντροφοι και συντρόφισσες, νά συστρατευόμε σε μιά ύπόθεση καθόλου εύκολη και βολική αλλά και ταυτόχρονα σημαδιακή γιά τήν πορεία της Άριστερας στον τόπο μας.

Η ΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ

ΚΑΙ Η ΑΡΙΣΤΕΡΑ

Ἡ ἀποδυνάμωση, ἡ περιθωριοποίηση, ἡ κρίση, ὅπως καὶ ἡ κυβερνητικὴ ἀποτυχία παραδοσιακῶν ἢ νεότερων σοσιαλιστικῶν καὶ κομμουνιστικῶν κομμάτων στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, παράλληλα μὲ τὴν οὐσιαστικὴ ἀποδιοργάνωση καὶ διάλυση τῶν ποικίλων ἀριστεριστικῶν σχημάτων πού προέκυψαν μετὰ τὸ 1968 μὲ τὴ φιλοδοξία νὰ θεραπεύσουν τὶς «γεροντικές ἀσθένειες τοῦ κομμουνισμοῦ», ἔχουν δημιουργήσει τὰ τελευταῖα χρόνια σοβαρὲς ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἱστορικὴ σημασία τῶν συνδικαλιστικῶν καὶ πολιτικῶν ὀργανώσεων τῆς Ἀριστερᾶς. Ὁ «ἀποχαιρετισμὸς» ἀπὸ τὸ προλεταριάτο, ἡ «κρίση τῶν ἰδεολογιῶν» καὶ ἡ «κρίση τοῦ μαρξισμοῦ» —πού στὴν Ἰταλία καὶ στὴ Γαλλία βιώνεται κυρίως ὡς κρίση τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων— εἶναι ἄραγε μιά τελειωμένη συζήτηση, μιά συζήτηση μὲ ἐξαντλημένα τὰ ἐκατέρωθεν ἐπιχειρήματα καὶ μὲ σαφῶς διαμορφωμένα πολιτικὰ μέτωπα; Πῶς θὰ ἐξηγήσουμε καὶ πῶς θὰ ἐπεξεργαστοῦμε πολιτικὰ τὸ φαινόμενο ὅτι ριζοσπαστικές κινητοποιήσεις γιὰ κρίσιμα κοινωνικά καὶ πολιτικὰ ζητήματα συναντᾶ κανεὶς πιά συνήθως μόνον στὰ περιθώρια καὶ ἔξω ἀπὸ τὴ βιομηχανικὴ ἐργατικὴ τάξη; Πῶς θὰ ἀναδιατυπώσουμε σήμερα τὶς ἐννοιες «ἐργατικὴ τάξη» καὶ «ἐργατικὸ κίνημα», ὅταν ὁ κατακερματισμὸς καὶ οἱ ἐσωτερικὲς διαφοροποιήσεις, διαιρέσεις καὶ ἐντάσεις τοῦ πάλαι ποτέ προλεταριάτου ὠθοῦν σὲ μιά πολλαπλότητα κοινωνικῶν «ρόλων» καὶ κοινωνικῆς δράσης, ὥστε νὰ καθίστανται προβληματικὲς ὄχι μόνον οἱ παραδοσιακὲς «ἀντιμονοπωλιακὲς» ἀλλὰ καὶ οἱ νεότερες μαρξιστικὲς προσεγγίσεις τῶν κοινωνικῶν τάξεων; Τὰ κομμουνιστικὰ κόμματα μὲ τὶς ἡρωικὲς τους παραδόσεις, ἀλλὰ καὶ μὲ τὶς συντριπτικὲς ἤττες τους στὸ πεδίο τῆς πολιτικῆς, ὅπως καὶ στὸ πεδίο τῆς

τοῦ Γιώργου Πάσχου

μάχης, μποροῦν νὰ ἀποτελέσουν σήμερα τὴν πηγὴ ἀντικαπιταλιστικῆς ἐμπνευσης ἀλλὰ καὶ ἀποτελεσματικῆς σύγκρουσης μὲ τὶς πραγματικότητες καὶ τὰ διλήμματα πού συνοδεύουν τὴ λεγόμενη «τρίτη βιομηχανικὴ ἐπανάσταση», τὴν ἀνάπτυξη τῶν νέων τεχνολογιῶν, τὴν κρίση τοῦ φορντιστικοῦ μοντέλου συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου καὶ τὸν μεθοδικὸ μετασχηματισμὸ τοῦ κενύσιανου κράτους;

Ἡ ἐλληνικὴ ἀνανεωτικὴ Ἀριστερά, στὶς ποικίλες ἐπιμέρους ἐκδοχές της, δὲν συζητᾶ γιὰ τὰ ζητήματα αὐτὰ ἢ δὲν τὰ συζητᾶ ὅσο καὶ ὅπως ταιριάζει στὰ προβλήματα πού θέτουν. Στὸ μετὰξὺ ἡ θέση τῆς Ἑλλάδας στὸ πλαίσιο τοῦ διεθνoῦς καταμερισμοῦ ἐπιδεινώνεται διαρκῶς, οἱ νέες τεχνολογίες εἰσάγονται μὲ ρυθμούς ἀποκαρδιωτικούς, ἀξιοποιoῦνται ἀνορθολογικά, ἐνῶ περισσότερο ἀπὸ τὸ 90% τῶν ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν εἶναι ἐγκατεστημένο στὸ Λεκανοπέδιο τῆς Ἀττικῆς. Παρὰ τὰ στρατηγικὰ ἀδιέξοδα καὶ τὴ μονιμότερη πολιτικὴ περιθωριοποίησή της, παρὰ τὶς διαφωνίες καὶ

διενέξεις πού τὸ ἴδιο τὸ 4ο συνέδριο τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ. ἔφερε στὴν ἐπιφάνεια, οἱ σχέσεις τῆς Ἀριστερᾶς μὲ τὸ κράτος καὶ μὲ τὶς κοινωνικὲς τάξεις δὲν συζητήθηκαν οὔτε στὶς θεωρητικὲς οὔτε στὶς συγκεκριμένους διαστάσεις. Δὲν συζητήθηκαν, μολοντί δὲν ἀφοροῦν ἀκαδημαϊκὰ καὶ «μοντέρνα» ζητήματα πού εἶναι κατάλληλα μόνον γιὰ διανοουμένιστικες συναστροφές ἢ διαστροφές οὔτε ἔρχονται ἀπὸ παλιά, ὅπως ὑποστηρίζουν κάποιοι φίλοι. Ἡ σημερινὴ κρίση καὶ ἀναδιάρθρωση τοῦ καπιταλισμοῦ συνοδεύεται ἀπὸ νέες μορφές οικονομικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ἀντιθέσεων, θέτει, προσθέτει καὶ ἀνανεώνει οὐσιαστικὰ ἓνα σύνολο προβλημάτων, πού τὸ καθένα χωριστὰ καὶ ὅλα μαζὶ ἀποτελοῦν γιὰ τὴν Ἀριστερὰ ὀριακὲς, ἐμπρακτικὲς καὶ πρακτικὲς προκλήσεις στὶς καθημερινὲς πολιτικὲς ἐπιλογές καὶ ἀντιστάσεις της. Παρὰ τὶς ἀνανεωτικὲς καὶ ἐκσυγχρονιστικὲς ἐξαγγελίες της, ἡ δημιουργικότητα τῆς εὐρωκομμουνιστικῆς Ἀριστερᾶς, ἡ πνοή τῆς πρώτης μεταδικτατορικῆς περιόδου γιὰ τὴν ἐπεξεργασία μίας δημοκρατικῆς καὶ σοσιαλιστικῆς στρατηγικῆς ἐξαντλήθηκαν, περίπου ἰσοπεδώθηκαν στὶς συνθήκες τοῦ πολωμένου δικομματισμοῦ καὶ τῶν κυβερνητικῶν ἐσχατολογιῶν, καθὼς καὶ στὶς πρόσφατες σκοπιμότητες τῶν ἐνδοκομματικῶν ἀντιπαραθέσεων γιὰ τὸν τίτλο τοῦ κόμματος.

Δὲν εἶναι τῆς στιγμῆς ἀσφαλῶς ἡ τόσο ἀναγκαία συζήτηση γιὰ τὴν παθολογία τῆς ἐλληνικῆς Ἀριστερᾶς καὶ εἰδικότερα τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς. Περιορίζομαι μόνον σὲ ὀρισμένους πολὺ γενικὲς ἐπισημάνσεις πού ἀφοροῦν κάποιες ὀψεις τῆς κρίσης τοῦ συ-

στήματος των κομμάτων, όπως εμφανίζεται στην Ελλάδα σήμερα. Κρίση στην οποία σε μεγάλο βαθμό εντάσσεται και η ως τώρα αυτοκαταστρεπτική κίνηση της ανανεωτικής 'Αριστεράς. Οι λίγες αυτές, μαζί με κάποιους γενικότερους συλλογισμούς, ίσως βοηθήσουν να απομακρυνθούμε —έστω και καθυστερημένα— από εκείνη την επιχειρηματολογία που αναζητά την κομμουνιστική ταυτότητα του σήμερα είτε στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο του 1848 είτε στο δράμα της κομμουνιστικής/άταξικής κοινωνίας, που ποτέ δεν ήταν τόσο μακρινή όσο σήμερα.

* * *

Η κατάρρευση της στρατιωτικής δικτατορίας και η αποκατάσταση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας στην Ελλάδα του 1974 συνδυάστηκε προοδευτικά με την επικράτηση των κοινοβουλευτικών διενέξεων στην πολιτική σκηνή. Δύο διαφορετικά πεδία συγκρούσεων διαμορφώνονται προοδευτικά: από τη μία πλευρά οι θεσμοθετημένες και δημόσιες πολιτικές αντιπαραθέσεις που διεξάγονται εντός ή εκτός του κοινοβουλίου, στο πλαίσιο όμως πάντα και στη λογική του κομματικού ανταγωνισμού, και από την άλλη μεριά, ένα πλήθος από επιμέρους σημαντικές ή ασημαντες αντιφάσεις, αντιθέσεις και συγκρούσεις, που κατά κανόνα παραμένουν πολιτικά λανθάνουσες, δεν αναδύονται στην πολιτική σκηνή, περιθωριοποιούνται άλλοτε συμπίεσμένες από τους κανόνες του δικομματισμού και άλλοτε λεηλατημένες από τη κομματική εκμετάλλευση. Η αποκατάσταση και η σταθεροποίηση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, εν απουσία ενός ριζοσπαστικά προσανατολισμένου λαϊκού κινήματος, είχε έτσι ως αποτέλεσμα την επιβολή μιάς παρακμιακής «κοινοβουλευτικής απολυταρχίας» και την επικράτηση των μηχανισμών της «πολιτικής αγοράς» στον δημόσιο βίο. Ο «ελεύθερος» κομματικός ανταγωνισμός και οι έκλογικές σκοπιμότητες καθίστανται προοδευτικά τα στοιχεία που προσδιόρισαν —σε διαφορετικό, βέβαια, βαθμό και έκταση για κάθε επιμέρους κόμμα— τη φυσιογνωμία όλων των πολιτικών κομμάτων αλλά και τη σχέση τους με το κράτος. Πιο συγκεκριμένα:

1. Τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά των ελληνικών κομμάτων ώθούνται και προσανατολίζονται σε μία εγχώρια παραλλαγή του λεγόμενου «λαϊκού κόμματος», όπως αυτό διαμορφώθηκε στη μεταπολεμική Δυτική Ευρώπη σε συνθήκες σταθερής οικονομικής ανάπτυξης και προώθησης του κεντρικού κράτους. Ο τύπος του λαϊκού κόμματος περιέχει την ύπο-

βάθμιση του πολιτικού προγράμματος και την κυριαρχία των τακτικών ελιγμών κορυφής, την αποϊδεολογικοποίηση και προσωποποίηση της πολιτικής, τη συγκρότηση οργανώσεων βάσης με αμφίβολη όμως έσωκομματική έμβεβλεια και δημοκρατικότητα, την προσπάθεια να αποσυνδεθεί το «πολυσυλλεκτικό» κόμμα από ταξικές διαιρέσεις και άποσφηνισμένες κοινωνικές ιεραρχήσεις για να συναντήσει τις μάζες των παλιών και νεότερων μεσαίων στρωμάτων, την επαγγελματοποίηση της πολιτικής και των πολιτικών κ.ο.κ. «Έγχωρια παραλλαγή» του λαϊκού κόμματος σημαίνει εδώ, πρώτα απ' όλα, τον εμπλουτισμό του ευρωπαϊκού μοντέλου με πολλαπλά λαϊκιστικά στοιχεία, που οφείλονται στο πετυχημένο πρότυπο του ΠΑΣΟΚ.

Τη δεξιά έκδοχή του μοντέλου αυτού του λαϊκού-λαϊκιστικού κόμματος μπορεί κανείς να την παρακολουθήσει άνετα στην αναδιοργανωμένη μετά το 1981 Νέα Δημοκρατία, ενώ η γνησιότερη άριστερή έκδοχή είναι, κατά τη γνώμη μου, το ΚΚΕ έσ. των εθνικών ακροατηρίων και του, κατά την άρθρογραφία της *Αγής*, χαρισματικού ήγέτη της ανανέωσης.

2. Το δεύτερο, σύστοιχο με τα προηγούμενα, κρίσιμο στοιχείο για τη διαμόρφωση του μεταδικτατορικού συστήματος των κομμάτων είναι η διαδι-

κασία της «κρατικοποίησής» τους, μία διαδικασία που ασφαλώς διαφέρει και αυτή από κόμμα σε κόμμα και προφανώς είναι διαφορετική για τα κόμματα της 'Αριστεράς. Για τα δύο μεγάλα κόμματα, η κρατικοποίηση εκδηλώνεται κυρίως και επιβεβαιώνεται με την δσωση ανάμεσα στο στελεχικό δυναμικό του εκάστοτε κυβερνητικού κόμματος και τους ποικίλους κρατικούς μηχανισμούς. Η κρατικοποίηση της 'Αριστεράς γίνεται, ασφαλώς, λιγότερο ορατή διά γυμνού οφθαλμού. Είναι, όμως, εξίσου ουσιαστική και αποκαλύπτεται στους κρατικιστικούς προσανατολισμούς της, στην ένθερμη συμμετοχή της στα παιχνίδια των πολιτικών, δηλαδή των κομματικών κορυφών, σε όλα αυτά τα αντιφατικά και αδιέξοδα που βιώνουμε και ονομάζουμε «άριστερό κενσινισμό» της. Η κομμουνιστική 'Αριστερά, απολαμβάνοντας ήδυπαθώς το τέλος της σαραντάχρονης ήρωικής και ήθικης περιόδου της, δρώντας νόμιμα πιά και ελεύθερα μέσα στους κρατικούς θεσμούς για να τους μετασχηματίσει, έγινε ή τείνει να γίνει η ίδια ύποτελής της αδυσώπητης κρατικιστικής λογικής, να μετατραπεί σε κρατικό μηχανισμό. Η «θεωρία των ραγμών» κατά την περίοδο της δικτατορίας, ή γαλάζια, πριν και μετά το '74, και ή σχετικά πρόσφατη πράσινη ΕΑΔΕ, ή «προγραμματική συμφωνία βάθους», όπως και τότες

Ἡ ἑλληνική Ἀριστερά μιλάει καί αὐτὴ γιὰ κρίση: κρίση ἀντιπροσωπευτικότητας, τέλος τῆς αὐτοδυναμίας καί κρίση τοῦ δικομματισμοῦ, κρίση οἰκονομική, κρίση τοῦ πολιτισμοῦ, κρίση κυβερνητική, κρίση θεσμῶν καί ἀξιών, κρίση... κρίση... κρίση...

Περιθωριοποιημένη ἡ ἴδια καί μέ ἐξασθενημένα τὰ κοινωνικά ἀνακλαστικά της, ἐξακολουθεῖ νὰ διακηρύσσει τὴν κρίση τοῦ ἑλληνικοῦ καπιταλισμοῦ καί τῶν ἄλλων, ὄλων τῶν ἄλλων πολιτικῶν δυνάμεων.

* * *

Ἡ κρίση τοῦ ἑλληνικοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ εἶναι ὑπαρκτή, γι' αὐτὸ δὲν χωράει ἀμφιβολία. Ἡ κρίση, ὅμως, αὐτὴ γίνεται πραγματικὴ σὲ κάθε συγκεκριμένη κοινωνία ὄχι μόνο μέ τις λεγόμενες «ἀντικειμενικές» τῆς διαστάσεις ἀλλὰ καί μέ τὸν τρόπο πού βιώνεται, κατανοεῖται καί ἀντιμετωπίζεται, ἀτομικά ἢ συλλογικά. Τὰ δύο μεγάλα κόμματα, παρά τις ἐπιμέρους διαφωνίες καί τις σημαντικές διαφοροποιήσεις τους, συμφωνοῦν τελικὰ στὸν «παιδαγωγικό» χαρακτήρα τῆς κρίσης: ἡ κρίση μᾶς δίνει ἓνα σκληρὸ μάθημα, μᾶς διδάσκει τί σημαίνει νὰ καταναλώνουμε περισσότερα ἀπὸ ὅσα παράγουμε. Ἡ παραγωγικότητα πρέπει νὰ ἀξηθεῖ μέ τὴν ἐντατικοποίηση τῆς ἐργασίας καί μέ τις νέες τεχνολογίες, τὸ κράτος πρέπει καί αὐτὸ νὰ ἐκσυγχρονιστεῖ ἀλλὰ καί νὰ δαπανᾷ λιγότερο, ὁ δημόσιος τομέας πρέπει νὰ ἐξυγιανθεῖ ἢ νὰ περιοριστεῖ, ἡ φορολογητέα ὕλη νὰ συλλαμβάνεται σὲ κάθε γωνία τῆς χώρας, οἱ μισθολογικές διεκδικήσεις νὰ περιοριστοῦν, ὁ συνδικαλισμὸς νὰ ἀποβάλει τὰ συντεχνιακὰ γνωρίσματά του κ.ο.κ. Στὸ ἔδαφος τῆς ἐπώδυνης πραγματικότητας θὰ ξαναβροῦμε τὸ δρόμο τῆς σταθερότητας καί τῆς ἀνάπτυξης. Ἡ Ἀριστερά, ἀπὸ τὴ μεριά της, ἐπιδίδεται σὲ νοσταλγικές, ἀλλὰ ἐξίσου παιδαγωγικές μελωδίες: ἡ κρίση ἐπιβεβαιώνεται καί ἀποκαλύπτει τὸν «δύσμορφο», ἐξαρτημένο καί ἐκμεταλλευτικὸ χαρακτήρα τῆς ἑλληνικῆς μεταπολεμικῆς ὑπανάπτυξης. Οἱ κοινωνικοταξικές ἀντιθέσεις ὀξύνονται, ἡ μονόπλευρη λιτότητα προκαλεῖ κοινωνικὴ δυσαρέσκεια καί πολιτικές κινητικότητες πού ἐπιτρέπουν νέες αἰσιόδοξες προβλέψεις γιὰ τοὺς συσχετισμούς δυνάμεων. Ἀπλοποιῶ καί σχηματοποιῶ ἀναγκαστικά τὴν πολιτικὴ ἐξειδίκευση αὐτῆς τῆς ἐπιχειρηματολογίας: ἡ δεξιὰ διαχειρίσει τὴν κρίση ἀπὸ τὴ Ν.Δ. εἶναι ἢ θὰ εἶναι κακὴ, διότι εἶναι δεξιὰ, δηλαδὴ εἰς βᾶρος τῶν ἐργαζομένων, ἐνῶ τὸ ΠΑΣΟΚ «ξέφτισε», ἀποδείχθηκε ἀνίκανο ἢ ἄβουλο νὰ ἐπιχειρήσει ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις, γιὰ νὰ καταλή-

ἄλλες ἐν ὀνόματι τοῦ πολιτικοῦ ρεαλισμοῦ κινήσεις δὲν ἦταν οὔτε εἶναι ἀπλὰ δεξιόστροφα ἀτοπήματα τῆς ἴδιας πάντα κομματικῆς ὁμάδας. Εἶναι συμπτώματα καί ἐνδείξεις μιᾶς στρατηγικῆς πού φτωχαίνει ἀνεπανόρθωτα τὴν πολιτικὴ, καθὼς ξεκινᾷ καί τελειώνει στοὺς κρατικούς μηχανισμούς, γιὰ τὴν ἀκρίβεια στοὺς κορυφαίους πολιτικούς/κυβερνητικούς μηχανισμούς. Οἱ ἀναφορές στὸ ἐργατικὸ κίνημα καί στὰ κοινωνικά κινήματα μεταβάλλονται σὲ ὑποτονικά προσήματα ἐκσυγχρονισμοῦ, πού ἀναζητοῦν ἓνα «παθητικὸ κίνημα» καί καταλήγουν μόνιμα σὲ προτάσεις συμμαχιῶν καί διεκδίκηση μεριδίου τῆς κρατικῆς ἐξουσίας: ἡ ἀπλή καί ἄδολη ἀναλογικὴ καθίσταται τὸ περιζήτητο κλειδί τοῦ παραδείσου γιὰ τὸν ἐκδημοκρατισμὸ τοῦ κράτους καί τὴν εὐθύγραμμη πορεία πρὸς τὸν σοσιαλιστικὸ μετασχηματισμό.

Μέ δύο λόγια: ἐνῶ ἡ κρίση τοῦ φορντιστικοῦ μοντέλου συσώρευσης τοῦ κεφαλαίου στὸν ἀνεπτυγμένο δυτικοευρωπαϊκὸ καπιταλισμὸ θέτει, ἀπὸ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '70, σὲ κρίση ποικίλες παραδοσιακές μορφές τῆς πολιτικῆς καί ἀνάμεσα σὲ αὐτές τὸν τύπο τοῦ κρατικοποιημένου λαϊκοῦ κόμματος (πού διαμορφώθηκε μεταπολεμικά, μέ χαρακτηριστικές ἐπιλογές τῆς εὐρωπαϊκῆς σοσιαλδημοκρατίας, σὲ περίοδο *οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης*), στίς συνθήκες τῆς μεταδικτατο-

ρικῆς Ἑλλάδας ὁ εἰδικὸς αὐτὸς τύπος πολιτικῆς ὀργάνωσης τείνει νὰ γενικευτεῖ πρὸς ὅλες τις κατευθύνσεις ὡς ἑτεροχρονισμένος «ἐκσυγχρονισμὸς» τοῦ δημοσίου βίου. Ἐνας «ἐκσυγχρονισμὸς» πού ἐπιχειρήθηκε καί ἐπιχειρεῖται, ὡστόσο, σὲ συνθήκες διεθνούς καί ἐσωτερικῆς *οἰκονομικῆς κρίσης*. Ἀκριβῶς ὅμως στίς «προπολιτικές» αὐτές συνθήκες διασαλεύονται τὰ μόλις ἀποκτημένα χαρακτηριστικά τῶν κομμάτων. Τὰ δύο μεγάλα κόμματα χρεώνονται — τὸ καθένα μέ τὴ σειρά του — τις πολλαπλές συνέπειες καί ἀντιφάσεις τῆς οἰκονομικῆς κρίσης, χάνουν τὴν κοινωνικὴ τους ἐμβέλεια ἢ ἀναγκάζονται νὰ ἀποσπαστοῦν, νὰ «χειραφετηθοῦν» καί ἀπὸ τοὺς πιστότερους κοινωνικοὺς τους συμμάχους, κατακερματίζονται σὲ προσωποποιημένες ἐσωκομματικές συγκρούσεις, μοιάζουν συχνὰ μετέωρα, πανίσχυρα καί συγχρόνως ἀδύναμα γιὰ ἀποτελεσματικὲς πρωτοβουλίες. Μοιάζουν ἀκατάλληλα, ἀφερέγγυα ἢ ἀνίκανα νὰ κυβερνοῦν. Ὁ ρόλος τους ὡς μηχανισμῶν ἐκφρασης καί διαμεσολάβησης συγκεκριμένων κοινωνικῶν συμφερόντων, ἡ σημασία τους γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς κοινωνικῆς συναινεσης δέχεται σοβαρὰ πλήγματα, καθὼς συμπαρασύρουν στὴν παρακμὴ τοὺς σύστοιχους πολιτικούς θεσμούς — τὸ κοινοβούλιο, τὸ ρόλο τῆς ἀντιπολίτευσης, τὴν ἴδια τὴν ἐμβέλεια τοῦ δημοσίου διαλόγου.

ξει μετά τό 1985 άπλός διαχειριστής τής κρίσης. Άρα, ξαναθυμηθείτε τήν Άριστερά, μέ τό παλιό ή μέ τό νέο της προσωπείο τών άριστερών και προοδευτικών συμπαρατάξεων ή τής ΝΕΑ και τής προγραμματικής συμφωνίας βάθους. Έμπρός, λοιπόν, γιά νέους άγώνες, γιά τήν άπλή αναλογική και γιά συμμαχικές κυβερνήσεις. Συμμαχικές κυβερνήσεις πού, εφόσον και διότι θά μετέχει ή Άριστερά, θά είναι έξ έδριμου φιλολαϊκές και σοσιαλιστικών προδιαγραφών. Διότι ή κρίση δέν είναι δική μας ούτε και δική μας. Είναι μόνο άλλότρια, άφορά τις έπιλογές και τή φερεγγυότητα τών άλλων.

Η Άριστερά δέν μοιάζει, λοιπόν, νά άνησυχεί ιδιαίτερα άπό τή μόνιμη διάψευση τών έλπίδων της, όπως λ.χ. στις πρόσφατες δημοτικές εκλογές. Έξακολουθεί νά διαπιστώνει και νά καταγράφει τήν ύποβάθμιση του κοινοβουλίου, τον πρωθυπουργικό βοναπαρτισμό και τήν προεδρική άτζαμοσύνη, τά σκάνδαλα και τήν άποδιοργάνωση στον δημόσιο τομέα, τήν άποπολιτικοποίηση τών νέων, τή δεξιά στροφή του εκλογικού σώματος, τον κοινωνικό ρατσισμό, τον κρατικό άυταρχισμό, τή γυναικεία καταπίεση, τήν οικολογική επιβάρυνση, τήν έξαχρεία τών πολιτικών ήθών, τον σωφρονιστικό άναχρονισμό και τόσα άλλα, χωρίς όμως νά κλονίζεται στις εκτιμήσεις και τά προγράμματά της, όταν ή πολιτική κινητικότητα πού δραματίζεται εκδηλώνεται μόνο στην κίνηση τών ψηφοφόρων άνάμεσα στά δύο μεγάλα κόμματα. Δέν πανικοβάλλεται γιά τήν άδυναμία της νά μεταφράσει τή λαϊκή δυσαρέσκεια άπό τήν οικονομική κρίση σε άριστερή πολιτική έπιλογή, νά δικαιώσει δηλαδή τήν ίδια τήν ύπαρξή της, κάνοντας έπιτέλους μέ στοιχειώδη άποτελεσματικότητα τή μόνη δουλειά της. Δέν κουράζεται μέ συγκεκριμένες προτάσεις πού θά συνδέουν τήν άγωνιστική αντιμετώπιση τής παρούσας κρίσης, σε όλη τήν πολλαπλότητά της, μέ τήν προοπτική ριζοπλαστικών κοινωνικών μετασχηματισμών. Κατασκευάζει μόνο νέους φορείς πού δραματίζονται μιά «νέα συσσώρευση» και παλιές συμπαρατάξεις πού θέλουν τήν «πραγματική Άλλαγή».

Όταν όμως ή κρίση δέν προσβάλλει δραστικά τους μηχανισμούς πολιτικής κοινωνικοποίησης, όταν δέν προκαλεί έκτακτες και καταλυτικές ρωγμές και όξύτητες στο έσωτερικό και στη διάταξη τών κύριων πολιτικών θεσμών και ιδιαίτερα τών κομμάτων, όταν οι όποιες φυγόκεντρες δυνάμεις δέν προστίθενται στην Άριστερά, τότε ή κρίση άπλούστατα δέν ανταποκρίνεται σε έκεινες τις λειτουργίες και κινητικότητες στις όποιες προσβλέπει ή τις όποιες επαγγέλλεται ή Άριστερά. Και γι' αυτό δέν εϋθύνεται, βέβαια, ή κρίση... ούτε ή περιορισμένη αλλά

ύπαρκτή προσαρμοστικότητα, ή πλουσιοπάροχη προπαγάνδα και ή δολιότητα τών άστικών κομμάτων ή του ΚΚΕ. Ούτε μόνο τό εκλογικό σύστημα. Υπάρχει, τελικά, κρίση δίχως κοινωνικές τάξεις και έντονες κοινοπολιτικές αντιπαραθέσεις (;), στο βαθμό, μάλιστα, πού οι κοινωνικές τάξεις όρίζονται και αυτοπροσδιορίζονται μέσα άκριβώς άπό τήν κοινωνική τους δράση; Πού είναι οι συσσωρευμένες έκρηκτικές έπιπτώσεις τής κρίσης, πού κρύβεται ή δξυνση του άντιμπεριαλιστικού ή άντικαπιταλιστικού άγώνα, όταν επιδεινώνονται διαρκώς οι συνθήκες διαβίωσης και εργασίας, όταν χειροτερεύει ραγδαία ή θέση τής χώρας στο πλαίσιο του διεθνούς καταμερισμού;

Τά προβλήματα βρίσκονται λοιπόν άλλου: στη σχέση τής Άριστεράς μέ τήν κρίση, στη γενικότερη πολιτική στασιμότητα και στην ειδικότερη άριστερή περιθωριοποίηση παρά τήν κρίση. Οι μεταρρυθμιστικές και άριστερές έλπίδες στον Κένυς και στο ρόλο του δημόσιου τομέα διαφεύστηκαν στην Έλλάδα πριν καν προλάβουν νά δοκιμαστούν μέ σοβαρότητα, συνέχεια και συνέπεια. Η κρίση διαταράσσει άσφαλώς τήν όμαλή οικονομική πορεία, μέ πολλαπλές άρνητικές έπιπτώσεις γιά τους εργαζόμενους, και όχι μόνο γι' αυτούς. Άντίθετα, όμως, μέ τά παραδοσιακά μοντέλα μας, πού έπέμεναν νά συσχετίζουν μονοσήμαντα τήν οικονομική κρίση μέ πολιτικές άστάθειες και επαναστατικές έλπίδες, ή κρίση σήμερα έντεινει τήν κοινωνική διαστρωμάτωση, τις έσωτερικές διαιρέσεις τής εργατικής τάξης, και λειτουργεί ως μηχανισμός κοινωνικού έκφοβισμού και έξατομίκευσης τών προβλημάτων. Ένεργει έτσι στην κατεύθυνση τής κοινωνικοπολιτικής πειθάρχησης και τής παθητικής άναπροσαρμογής τών άτομικών ή οικογενειακών στρατηγικών. Πάνω σ' αυτή τήν παθητικότητα οικοδομείται, άποκτά σάρκα και όστά τόσο ή περιθωριοποίηση τής Άριστεράς όσο και ο έγχώριος άυταρχικός κρατισμός. Η οικονομική κρίση και ή νεοφιλελεύθερη οικονομική πολιτική δέν συνδυάζεται μέ «λιγότερο κράτος». Όποιαδήποτε μέτρα γιά τή διαχείριση τής κρίσης συνοδεύονται άπό τή διαρκή ένίσχυση του κράτους, μέ τήν κρατικοποίηση του κοινωνικού και τή διάτρηση τής παραδοσιακά ιδιωτικής μας σφαίρας.

Τά άγαπημένα μας εργαλεία τής κομμουνιστικής παράδοσης, αυτοί οι παλιοί και τρυφεροί έρωτες, μέ τους όποιους μάθαμε όλα αυτά τά χρόνια νά προσεγγίζουμε τήν κοινοπολιτική πραγματικότητα, φαίνεται πώς δέν άρκοϋν πιά γιά γόνιμες αναλύσεις και γιά άποτελεσματικές παρεμβάσεις. Τά διλήμματα πού θέτει ή σημερινή έσωτερική και διεθνής συγκυρία στην Άριστερά δέν είναι καινοφανή, είναι

νέα διλήμματα πού προστίθενται στα παλιά και προκύπτουν σε μιά περίοδο ριζικής αναδιάρθρωσης τών παραγωγικών δομών και κρίσιμων μετασχηματισμών του κράτους. Πιστεύω πώς πρέπει νά αναθεωρήσουμε ριζικά, θεωρητικά και έμπρακτα, τις άντιλήψεις μας γιά τή σχέση τής Άριστεράς μέ τήν πολιτική, νά άναζητήσουμε νέες μορφές και νέα περιεχόμενα γιά τήν πολιτική και πολιτιστική άνασυγκρότηση του εργατικού και πολύ περισσότερο του λαϊκού κινήματος.

Λίγες σύντομες και γι' αυτό ιδιαίτερα «εϋθραυστες» παρατηρήσεις γιά ένα τόσο ευρύ και σύνθετο θέμα ίσως βοηθήσουν μιά συζήτηση, πού πρέπει κάποτε νά γίνει συστηματική, συγκεκριμένη αλλά και περισσότερο πολιτική:

Η κρίση και ή αναδιάρθρωση του καπιταλισμού, μολονότι διαρκεί ήδη περισσότερο άπό δέκα χρόνια, δέν έχει άποδώσει ως σήμερα κάποια άποσαφηνισμένα χαρακτηριστικά ενός «μεταφορντιστικού» μοντέλου κοινωνικής όργάνωσης. Οι έξελίξεις μοιάζουν άκόμη άπρόβλεπτες, δέν επιτρέπουν πάντως αισιόδοξες προγνώσεις γιά τήν έκβαση τών άνταγωνισμών και συγκρούσεων, τόσο σε διεθνές, όσο και σε έθνικό επίπεδο. Τούτο ίσχύει πολύ περισσότερο γιά τήν Έλλάδα, πού είναι ύποχρεωμένη νά ύφίσταται, τόσο στις διεθνείς σχέσεις της, όσο και στην έσωτερική πολιτική, τις έπιπτώσεις τής διεθνούς καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης πριν καν γνωρίσει τό φορντισμό στις πραγματικές του διαστάσεις. Άς μή βιάζονται, λοιπόν, οι δεκαοκτώ «μεταμοντέρνοι» θεωρητικοί μας νά γοητευτούν άπό τήν πολλαπλότητα τών κοινωνικών άντιθέσεων και νά έξαγγέλλουν μιά νέα φάση ανάπτυξης του καπιταλισμού, ριζικά διαφορετική άπό αυτήν πού γνωρίσαμε, μιά φάση πού παραπέμπει άμετάκλητα τον κομμουνισμό στο «χρονοπτούλαπο τής ιστορίας». Τά πολιτικά και όργανωτικά προβλήματα, πού γεννούν οι μεταβολές στην παραγωγική δομή και οι μετασχηματισμοί του κράτους, δέν είναι προβλήματα πού μπορούν νά τήν αντιμετώπισουν θεωρητικά και έμπρακτα όλοι οι άριστεροί πλύν τών κομμουνιστών. Ο κομμουνισμός δέν είναι έξ έδριμου δεμένος ούτε μέ τήν ύποχωρούσα τεϋλοριστική όργάνωση τής εργασίας ούτε μέ κάποια «λενινιστική» έκδοχή γιά τήν όργάνωση και τις λειτουργίες του κόμματος. Άπό πού προκύπτει, άλήθεια, τό συμπέρασμα πώς μόνο οι άριστεροί-μή κομμουνιστές ξερον νά σέβονται τή σημασία και τήν άυτονομία τών κοινωνικών κινήματων; Ποιός άποφάσισε ότι οι ευρωκομμουνιστές είναι ιδεολογικά καταδικασμένοι νά έθελουφλοϋν έν όνόματι μιάς μυθικής τάξης, ότι διαθέτουν κάποια

μοντέλα σκέψης και δράσης που μιλούν μόνο για «ιμάντες μεταβίβασης» και για ένιαια ταξικά σύνολα που άγνωστον τη συνθετότητα των σύγχρονων κοινωνικών διαστρωματώσεων;

“Ας μή βιαστούμε, ωστόσο, να ξεχάσουμε αυτές τις «μεταμοντέρνες» κριτικές του κομμουνισμού, που εξάλλου είναι διάχυτες στην ευρωπαϊκή άριστηρή διανόηση. Οι κριτικές αυτές αυτοαναιρέθηκαν πολλαπλά πριν και μετά τό 4ο συνέδριο του ΚΚΕ έσ. Αυτοαναιρούνται και σήμερα στους έσωτερικούς συμβιβασμούς της ΝΕΑ. Δέν είναι, όμως, ούτε άκαιρες ούτε άστοχες όταν έπισημαίνουν κοινωνικές και πολιτικές μεταβολές, που δυσκολεύεται ή άρνείται να άφομοιώσει και να προεκτείνει πολιτικά ή κομμουνιστική Άριστερά. Ή υπανάπτυξη, ό κοινωνικός κατακερματισμός και ή όριακή άποσύνθεση της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας, οι λόγοι και τά άποτελέσματα της κυβερνητικής άποτυχίας του ΠΑΣΟΚ, άποτελούν για τόν ελληνικό εύρωκομμουνισμό τή σημαντικότερη πρόκληση, τήν κρισιμότερη δοκιμασία για τήν ικανότητά του να συλλάβει και να άνταποκριθεί σέ σύνθετες κοινωνικές και πολιτικές μεταπολίσεις. Άπό τις έπιλογές του, άπό τούς προσανατολισμούς του, που πρέπει να είναι τεκμηριωμένοι και ψύχραιμοι παρά τήν πίεση των γεγονότων, έξαρτάται ό λόγος ύπαρξης και ή προοπτική της άνανέωσης, δηλαδή της έπιβίωσης και της άνάπτυξης του ελληνικού κομμουνισμού.

Κάποιες σκέψεις του Νίκου Πουλαντζά, διατυπωμένες τό 1979, λίγο πριν τό θάνατό του, στην τελευταία του συνέντευξη στη *Rinascita*, νομίζω πώς άποτελούν μιά πολύ χρήσιμη άφειτρία, μιά μήτρα συλλογισμών που πρέπει άσφαλώς να τή γονιμοποιήσουμε, πολιτικά και όργανωτικά, στίς δυσμενείς συνθήκες και στίς όριακές δυσκολίες που συναντάμε και θά συναντήσουμε, μέ τις μικρές μας δυνάμεις και τις περιορισμένες κοινωνικές μας προσβάσεις. Είναι σκέψεις που ή συνθετότητα και ή πυκνότητα της διατύπωσης τους δέν προσφέρονται —εύτυχως ή δυστυχώς— για ένθουσιώδεις σαφήνεις και για πρόχειρες ιδεολογικές «τοποθετήσεις». Ό Πουλαντζάς μιλώντας για τήν «κρίση του μαρξισμού» και τις νέες αντίληψεις περί πολιτικής και δημοκρατίας που πρέπει να άναπτύξουν οι εύρωκομμουνιστικές δυνάμεις, τόνιζε τήν άνάγκη να προσέξουμε και να «έπιμένουμε σέ όλα εκείνα που χωρίζουν τόν Μάρξ άπό τόν Λένιν. Όχι μόνο να άποβάλλουμε —αυτό έχει ήδη γίνει— τή σταλινική κανονοποίηση του «μαρξισμού-λενισμού», αλλά να άναγνωρίσουμε ότι στό λενισμό —που έδώ κατανοείται στη θεωρητική καθαρότητά του— υπάρχουν στοιχεία που μόρεσαν να εύνοήσουν τήν ύπαρξη του σταλινισμού...

Στόν Μάρξ υπάρχουν στοιχεία άπολύτως άντιθετικά πρós τις θεωρίες του Λένιν». Άπό τή γενικότερη αυτή έκτίμηση ό Πουλαντζάς συνάγει πολύτιμες και έπίκαιρες έξειδικευμένες προτάσεις για τήν πολιτική και τήν όργάνωση τής Άριστεράς. Οι κυριότερες έπισημάνσεις του είναι, κατά τή γνώμη μου, οι έξης:

1. Μολοντί ή συμβολή των θεωρητικών προσεγγίσεων του Γκράμσι είναι άδιαμφισβήτητη, οι άπόψεις του για τή στρατηγική τής Άριστεράς παραμένουν συχνά έγκλωβισμένες στη λενινιστική προβληματική του καιρού του και δέν μπορούν να μας βοηθήσουν στό έπίκαιρα προβλήματα που άντιμετωπίζουμε και στός νέους άγώνες που μας περιμένουν.

2. Παρά τή διευρυμένη κοινωνική παρουσία του κράτους, που ό Πουλαντζάς έπεξεργάστηκε και τόνισε μέ ιδιαίτερη έμφαση στό τελευταίο βιβλίο του *Τό Κράτος, ή έξουσία, ό σοσιαλισμός*, έπιμένει ότι ή Άριστερά πρέπει να έγκαταλείψει τόν «παν-πολιτικισμό» της, να άναγνωρίσει ότι «δέν είναι όλα πολιτική» και να συνθησίσει στην ιδέα ότι υπάρχουν χώροι έλευθερίας για νέες συλλογικότητες, για τις νέες ύποκειμενικότητες των ποικίλων κοινωνικών κινημάτων. Μέσα άπό τήν άναγκαία «δομική ένταση» μέ αυτά, θά μπορέσουν τά εύρωκομμουνιστικά κόμματα να βρουν μιά νέα μορφή παρουσίας μέσα στην κοινωνία, να ξεπεράσουν αυτό που ό Πουλαντζάς όνομάζει «κοινωνιολογική κρίση» τους.

3. «Δομική ένταση» για τόν Πουλαντζά δέν σημαίνει όμως άπλως και μόνο άναγνώριση της άυτονομίας των κοινωνικών κινημάτων. Δηλώνει τήν άνάγκη να σταματήσουμε οι άριστεροί να θεωρούμε τήν πολιτική ως «σύνθεση» όλων των άντιθέσεων, όπως διατυπώνει χαρακτηριστικά.

Τί σημαίνουν άραγε αυτοί οι συλλογισμοί του Πουλαντζά για έναν κοινωνικό σχηματισμό, όπου ή παρουσία των κοινωνικών κινημάτων είναι και αυτή ύποτονική, δέν καλύπτει στοιχειώδεις άμυντικές λειτουργίες, λ.χ. για τήν προστασία της «ποιότητας ζωής» ή της γυναικείας έργασίας; Τί σημαίνουν, όταν οι δυνάμεις του ελληνικού εύρωκομμουνισμού βρίσκονται σε όριακό σημείο για τήν άυτοτελή πολιτική τους έπιβίωση, όταν ή οικονομική κρίση φέρνει στό έπίκεντρο, αλλά συγχρόνως κατακερματίζει τό εργατικό κίνημα και έξωθεί τούς εργαζόμενους στην άναζήτηση έστω πρόσκαιρων αλλά πάντως εύρύτερων, δηλαδή άποτελεσματικών συσπειρώσεων για να μπορέσουν να άντιμετωπίσουν τήν έργοδοτική και κυβερνητική έπίθεση; Πώς θά γονιμοποιήσουμε αυτούς τούς

γενικούς συλλογισμούς του Πουλαντζά στην πολύ συγκεκριμένη σημερινή συγκυρία, πώς θά σκεφτούμε ιστορικά, δηλαδή πολιτικά, χωρίς να καταφύγουμε και έμεις σέ «λενινιστικές» ή σέ «άντιλενινιστικές» θεολογίες;

Ύποθέτω πώς κανείς μας δέν ένδιαφέρεται πιά για γενικόλογες άπαντήσεις. Χάθηκε πολύτιμος χρόνος και άκριβή ένέργεια για διακηρύξεις πίστεως και για έσωκομματικούς χειρισμούς. Οι πολιτικές, οι οικονομικές, οι τεχνολογικές και οι πολιτισμικές έξελίξεις, σήμερα, ούτε εύνοουν ούτε άνασυνθέτουν ούτε ένισχύουν τις δυνάμεις του σοσιαλισμού, ενός σοσιαλισμού που δέθην γνωρίζουμε τις κρίσιμες προδιαγραφές του. Δέν μπορώ να ξέρω τί θέλουν ή ελληνική κοινωνία και οι άριστεροί της. Άσφαλώς πρέπει να συγκροτηθούν πολιτικά και όργανωτικά οι μικρές μας δυνάμεις. Άσφαλώς ό καιρός δέν περισσεύει για άφ' ύψηλου άκαδημαϊκές εύαισθησίες. Άς άποφύγουμε, όμως, αυτή τή φορά και τις έβκολες άπαντήσεις. Νομίζω πώς δέν ύπάρχει σήμερα και ίσως δέν ύπληρχε ποτέ ή άνάγκη για ένα άκόμη άδικαιόλογητα αισιόδοξο και άκαιρα φιλόδοξο κόμμα, περισσότερο δημοκρατικό και λιγότερο συγκεντρωτικό αλλά τό ίδιο αútάρεσκο και σεχταριστικό, ένα κόμμα περισσότερο κομμουνιστικό αλλά και έλάχιστα μαζικό και άποτελεσματικό, ένα κόμμα που θά «συνθέσει» όλες τις κοινωνικές άντιθέσεις στό έσωτερικό του και θά διεκδικεί τό κέντρο του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού και του κομμουνιστικού όράματος αλλά θά μιλά εις ότα μή άκουόντων και θά περιστρέφεται μόνο γύρω άπό τόν έαυτό του και τις λίγες «έπιρροές» του. Νομίζω πώς είμαστε καταδικασμένοι να προσγειωθούμε στό άνώμαλο έδαφος των άδυναμιών μας, πώς όφείλουμε να διανύσουμε ένα δρόμο μακρύ, άβέβαιο και δίχως ιστορικά προηγούμενα... Να τολμήσουμε, μέ τις μικρές, τις πολύ μικρές μας δυνάμεις, όταν και όπου μπορούμε, κάποιες μικτές μορφές πολιτικής όργάνωσης και συλλογικής δράσης, όπου ή κομμουνιστική ταξικότητα θά συναντάται ισότιμα αλλά και ούσιαστικά μέ διαταξικές κοινωνικές εύαισθησίες και μέ τις νέες ριζοσπαστικότητες, όπου δέν θά εύνουχίζονται —διά της κομματικής καθοδήγησης ή διά της καθοδήγησης κάποιας τάσης— οι κοινωνικές μας λειτουργίες, ούτε θά τραυματίζεται ή άτομικότητά μας ούτε, τέλος, θά φτωχαίνουν οι όποιες σημαντικές ή άσημαντες διαφορές μας. Ίσως, έτσι, μπορέσουμε να βρούμε νέες και άπρόβλεπτες μορφές κοινωνικής παρουσίας και δράσης, ίσως καταφέρουμε να ξανακερδίσουμε λίγο άπό τόν χαμένο μας χρόνο...

Ποιά «φιλοσοφική μορφή» για τόν μαρξισμό;

του Κονσταντσο Πρέβε
μετάφραση: Βαγγέλη Σταματιάδη

Μπορεί ο ιστορικός υλισμός ως έπιστήμη τῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν νά ἀπαρνηθεῖ τή φιλοσοφική του διάσταση ἢ νά τήν ἀναγάγει σέ ἀπλή έπιστημολογική στιγμή; Ὁ συγγραφέας δέν τό πιστεύει καί διατυπώνει ὑπό ποιά έννοια ἡ φιλοσοφική μορφή τοῦ μαρξισμού πρέπει νά ἀναπτυχθεῖ σήμερα διά μέσου τῆς κοινωνικῆς ὄντολογίας τοῦ Λούκατς.

Η διάσταση καί τό μέγεθος τῆς θεωρητικῆς καί πολιτικῆς κρίσης τοῦ ιστορικοῦ υλισμοῦ τά τελευταῖα χρόνια ἔχουν σοβαρά ὑποτιμηθεῖ· κατ' αὐτό τόν τρόπο ἀφήσαμε νά «γαγγραινιάσει» ἡ κατάσταση πέρα ἀπό κάθε λογικό ὄριο. Ἀπό τή μιά μεριά, πολύ ἐπιπόλαια, θεωρήθηκε ὅτι ἡ χυδαία ἐπίθεση πού ἐξαπέλυσαν οἱ ὀνομαζόμενοι νέοι φιλόσοφοι θά ἐξαντλεῖτο ἀπό μόνη της, ὅπως συμβαίνει μέ ὅποιαδήποτε «μόδα», καί ὅτι τό πολύ χαμηλό «έπιστημολογικό» επίπεδο τῆς ἐπιχειρηματολογίας τους δέν ἄξιζε κατά βάθος κάποια σοβαρή καί αὐστηρή ἀντιμετώπιση. Ὡστόσο αὐτό ἦταν πλάνη: πράγματι, τό «ἔφος τῆς ἐπιχειρηματολογίας» τῶν νέων φιλοσόφων δέν ἐπέτρεπε τήν ἀντάξια τοῦ ὀνοματός της ἐπιστημονική διαμάχη, ἀλλά ἡ «ρητορική αἴσθηση» πού ἐπιδίωξαν νά δημιουργήσουν εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νά ἐμφανίζεται ἀποκαρδιωτική καί ὀλοκληρωτική κάθε πολιτική προοπτική ἀντικαπιταλιστικοῦ τύπου.

Τό ἄρθρο τοῦ Constanzo Preve δημοσιεύτηκε στό πρῶτο τεῦχος τοῦ νεοῖδρυθέντος περιοδικοῦ *Actuel Marx*, τόν Ἰανουάριο 1987.

Ἐξάλλου, ἡ προσοχή τῶν παρατηρητῶν (ιδιαίτερα στή Γαλλία) ἐπικεντρώθηκε στίς πολιτικές καί κοινωνικές αἰτίες τῆς ἀδυναμίας τῶν προτάσεων καί τῶν δυνατοτήτων τῆς «Ἀριστερᾶς στήν ἐξουσία» καί στίς αἰτίες τῆς ὑπερβολικά εὐκολῆς ἐκλογικῆς ρεβάνς τῆς Δεξιᾶς. Ἀναμφίβολα, ὅλα αὐτά ἦταν ἀναπόφευκτα. Ἀλλά τό τελικό ἀποτέλεσμα συνίστατο στό νά ἀνασταλεῖ ἀκόμη μιά φορά ἡ ἀμφισβήτηση τῶν παλαιῶν διατυπώσεων τοῦ θεωρητικοῦ μαρξιστικοῦ παραδείγματος, οἱ ὁποῖες ἀποδείχθηκαν ἀνίκανες νά ἀνανεωθοῦν ριζικά στή συγκυρία τῆς νέας ιστορικῆς κατάστασης πού εἶχε δημιουργηθεῖ.

* * *

Σ' ἕνα πρῶτο επίπεδο προσέγγισης, τό θεωρητικό παράδειγμα τοῦ ιστορικοῦ υλισμοῦ παρουσιάζει δύο διαστάσεις: ἡ μιά εἶναι ἐπιστημονικοῦ τύπου, ἡ ἄλλη ἔχει φιλοσοφικό χαρακτήρα. Ἡ διπλή αὐτή φύση δημιουργεῖ συνεπῶς δύο διακριτές προβληματικές πού θά σηματοδοτήσουμε ἀντιστοίχως μέ τούς ὄρους «έπιστημολογικό καθεστῶς» ἀφ' ἑνός καί «φιλοσοφική μορφή τοῦ λόγου» ἀφ' ἑτέρου.

Σχετικά με αυτό τό θέμα συνηθίζουμε νά λέμε ότι οί δύο διαστάσεις, ή έπιστημονική και ή φιλοσοφική, συνδέονται μέ «διαλεκτικό» τρόπο, αφήνοντας στόν άχροατή τή φροντίδα τής διασάφησης και τής έρμηνείας τής άκριβούς σημασίας του μυστηριώδους λεξιδίου: «διαλεκτική». Σύμφωνα μέ τήν πρώτη νοηματική παραδοχή, «διαλεκτική» σημαίνει βεβαίως «άμοιβαία δράση» και έπομένως «ανάδραση», *feedback*, γεγονός που δηλώνει ότι άφ' ενός στερείται φιλοσοφικών πλαισίων άναφοράς και άφ' έτέρου ή «φιλοσοφική πρακτική» καθ' έαυτήν είναι μιά μεταβλητή που έξαρτάται από τήν πολλαπλή πρόοδο τών έπιστημονικών γνώσεων για τήν κοινωνία, πρόοδο που συντελείται στή βάση τής θεωρίας τών τρόπων παραγωγής και τών οικονομικοκοινωνικών σχηματισμών. Σύμφωνα μέ τή δεύτερη νοηματική παραδοχή, κατά τή γνώμη μας πολύ σημαντικότερη, «διαλεκτική» σημαίνει «ουσιαστική συμπαρουσία» τών δύο όρων, γεγονός που κυρίως δηλώνει ότι οί δύο διαστάσεις άναπτύσσονται μέ τέτοιο τρόπο, ώστε ή έξαφάνιση ή καλύτερα ή άπώλεια τής σημαντικής θέσης τής μιάς μεταξύ τών δύο άποκλείεται.

Άν όλα αυτά είναι σωστά (και ζητούμε συγγνώμη επειδή δέν μπορούμε —λόγω έλλείψεως χώρου— νά άναπτύξουμε έκτενέστερα αυτήν τή θέση), ή μεθοδολογική έπιλογή εκείνων που άγωνίστηκαν, στό μαρξιστικό πεδίο, πρωταρχικά για τήν ένιαία έπιστημονικότητα τής συνολικής ιστορικούίλιστικής γνώσης (πιστεύοντας κατ' αυτό τόν τρόπο ότι θά κατορθώσουν, έν όνόματι τής άναφοράς στην άντικειμενικότητα και στόν άδιαφιλονίκητο χαρακτήρα τής έπιστήμης, νά καταδικάσουν στή σιωπή όλους τούς συνηγόρους και τούς άπολογητές τής διατήρησης και τής ένίσχυσης τής άστικής καπιταλιστικής κοινωνίας), και κατά δεύτερο λόγο για τήν ένιαία άναγωγή τής φιλοσοφικής προβληματικής στην έπιστημολογική προβληματική, αυτή άκριβώς ή έπιλογή θά φανεί άρκετά προβληματική και, κατά τή γνώμη μας, άπροκάλυπτα λανθασμένη. Πράγματι, ή έπιστημολογική προβληματική, ή καλύτερα τό ζήτημα του «έπιστημολογικού καθεστώτος» τών προτάσεων του ιστορικού ύλισμου, έφόσον τόν έκλαμβάνουμε ως σύγχρονη κοινωνική έπιστήμη τών τρόπων παραγωγής, είναι από όλες τις άπόψεις μιά «έγγενής» στιγμή τής συγκρότησης τής κοινωνικής έπιστήμης καθ' έαυτήν· δέν είναι διόλου ή «φιλοσοφική μορφή» που καθιστά κοινωνικά «έκφραστικές» αυτές άκριβώς τις προτάσεις. Προφανώς, αυτό δέν σημαίνει ότι ή έπιστημολογία του ιστορικού ύλισμου ως ιδιαίτερης κοινωνικής έπιστήμης (που συνεπώς δέν έχει ούτε τό ίδιο άντικείμενο ούτε τήν ίδια μέθοδο τών άλλων έπιστημών, όπως τής κοινωνιολογίας, τής πολιτικής οικονομίας, τής πολιτειολογίας, κ.λπ.), εί-

ναι κάτι δευτερεύον, ή έλάχιστης σημασίας, έτσι ώστε θά μπορούσαμε νά τό παραβλέψουμε δίχως νά διατρέχουμε κανέναν κίνδυνο. Άντίθετα, ό έπιστημονικός στοχασμός δέν είναι μόνο μιά γενετική στιγμή που περιορίζεται στις άπαρχές και τή διαμόρφωση κάποιας έπιστημονικής γνώσης, αλλά είναι ουσιαστική στιγμή για όλες τις φάσεις τής άνάπτυξης και τών βαθμιαίων μετασχηματισμών τής έπιστημονικής γνώσης καθ' έαυτήν. Έδω θέλουμε άποκλειστικά νά πούμε ότι ή φιλοσοφία του ιστορικού ύλισμου δέν άνάγεται διόλου στή μόνη και άναγκαία έπιστημολογία του ιστορικού ύλισμου.

Έπιστημονική γνώση, ιδιαίτερα ή έκφραστική γνώση (*savoir expressif*), έννοείται μόνο έφόσον έντάσσεται σέ ένα καθορισμένο «ίδεολογικό» σύνολο, τό όποιο είναι άδύνατο νά μή λάβουμε ύπόψη· τό σύνολο αυτό περιλαμβάνει τό πολυσύνθετο σύνολο τών καθημερινών και προεπιστημονικών παραστάσεων, στό πλαίσιο τών όποιών ζει ό συγκεκριμένος άνθρωπος. Μνημονεύοντας τόν «άνθρωπο», δέν έπιδιώκουμε διόλου νά έπανεισαγάγουμε τό ιδεολογικό σχήμα τό όποιο δημιούργησε ή ιδεολογία που άποκαλείται «ούμανισμός» (σχετικά μέ τό θέμα αυτό θεωρούμε πώς ή άλτρουσεριανή κριτική τών άφελών παραστάσεων για τις έννοιες του Άνθρώπου —που άναπτύσσονται στόν ένδότερο χώρο τών καθορισμένων και έξειδικευμένων κοινωνικών σχέσεων παραγωγής— είναι έφεξης άμετάκλητη)· έντούτοις, τό ύποκείμενο του ιστορικού σχεδίου και τής έπιλογής άνάμεσα στις τεχνολογικές και έναλλακτικές λύσεις είναι πάντοτε αυτός ό «συγκεκριμένος άνθρωπος», μέ τήν ιστορική και ιδιόμορφη προσωπική του άτομικότητα. Συνεπώς, ή κοινωνική έκφραστικότητα αυτής τής έπιστημονικής γνώσης άναπόφευκτα διαμεσολαβείται από μιά φιλοσοφική «παράσταση» του κόσμου (και είναι παράδοξο ότι αυτή ή σχετική προφάνεια είναι άποδεκτή όσον άφορά τήν έλληνική άρχαιότητα ή τό Μεσαίωνα, ένω για τό ιστορικό παρόν δύσκολα τήν άναγνωρίζουμε).

Στή διάρκεια τών δέκα τελευταίων έτών σημαντικά ρεύματα τής μαρξιστικής σκέψης έπιδαψίλευσαν θησαυρούς λεπτολογίας και νοητικής δεξιοτήτας, για νά «άποδείξουν» ότι τό προϊόν τών θεωρητικών τους έγχειρημάτων ήταν «έπιστημολογικά έγγυημένο», σάν νά συνίστατο ή πρωταρχική όψη τής άντίφασης (για νά χρησιμοποιήσουμε ένα άθώο δάνειο από τό λεξιλόγιο του Μάο Τσέ Τούγγκ) στό γεγονός ότι έπρεπε νά πείσουν τούς διάφορους έρευνητές τών κοινωνικών έπιστημών του πανεπιστημίου για τήν ποιότητα τών έπιστημολογικών διαπιστευτηρίων τών μαρξιστών και για τήν «ίσοτιμία» τους σέ σχέση μέ κάθε άλλον τύπο κοινωνικής γνώσης. Όστόσο, ή πρωταρχική όψη τής άντίφασης (έδω χρη-

Έδω θέλουμε άποκλειστικά νά πούμε ότι ή φιλοσοφία άναγκαία έπιστημολογία του ιστορικού ύλισμου.

«Αν η ανάλυση αυτή είναι όρθη, τότε είναι ελλογο-ότι πρέπει ν' αναδιατυπώσουμε, με τρόπο σύνθετο, τη φιλοσοφία του ιστορικού υλισμού υπό την εκπεφρασμένη μορφή μιᾶς «όντολογίας του κοινωνικού Είναι».

σιμοποιούμε τον όρο αντίφαση μέσα στο αναφορικό πλαίσιο της ιδεολογικής και πολιτισμικής πάλης) στο μεταξύ μετατοπίστηκε από τον επιστημολογικό τομέα σ' έναν τομέα πολύ γενικότερο και θεμελιακό: ή σχεδόν ταυτόχρονη ήττα του σχεδίου της κινεζικής πολιτιστικής επανάστασης στην Ανατολή και της μεγάλης εργατικής και φοιτητικής άμφισβήτησης στη Δύση δημιούργησε ένα ευρύ ιδεολογικό και αντικομμουνιστικό *fall out* [καταφύγιο], που θεμελιώνεται πάνω σ' ένα απλό και σαφές μήνυμα τό οποίο μπορεί νά μεταδοθῆ και νά κατανοηθῆ εύκολα από όλους. Μέ δύο λόγια, τό μήνυμα ήταν τό ακόλουθο: ανεξάρτητα από τίς «ἀξιώσεις» επιστημονικότητας που προωθεῖ, ὁ κομμουνιστικός μετασχηματισμός δέν εἶναι δυνατός οὔτε επιθυμητός, και συνεπῶς εἶναι ἀθεμελιώτος ὅσον ἀφορᾷ τό ὄντολογικό ἐπίπεδο και ἀρνητικός ὡς πρός τό ἀξιολογικό. Ἐνῶ οἱ μαρξιστές πίστευαν ὅτι εἶχαν στρατευθῆ και θριάμβευαν στό πεδίο τῆς επιστημολογίας τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, οἱ ἀντίπαλοί τους κατελάμβαναν τίς σημαντικότερες θέσεις, ἀπό στρατηγική ἀποψη, στό χῶρο τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας και γενικότερα στήν περιοχή τῆς συνολικῆς, ἀκόμη και «μεταφυσικῆς», σύλληψης τοῦ κόσμου.

* * *

Ἡ «συνολική» ἐπιαναφορά τῆς συζήτησης γιά τή φιλοσοφική μορφή τοῦ μαρξισμοῦ φαίνεται συνεπῶς πῶς εἶναι ἀναγκαῖα (ὅταν, ἀντίθετα, διαπιστώνουμε ὅτι ἤδη ἔχουμε πολύ ἐπικίνδυνα καθυστερήσει). Τό πρόβλημα ἐμφανίζεται ἀμέσως πολύ δύσκολα, ἐφόσον πράγματι δέν φαίνεται πῶς εἶναι δυνατό νά ἐπαναθεμελιώσουμε ἕναν συνεκτικό και ἀξιόπιστο μαρξιστικό φιλοσοφικό λόγο ἔχοντας ὡς ἀφετηρία παλαιές διατυπώσεις, πού μᾶς εἶναι οἰκειές, διατυπώσεις πού θά χαρα-

κτηρίζαμε ὡς σοβιετικό, «ἀνατολικό μαρξισμό» και «δυτικό μαρξισμό» πού εἶναι διαδεδομένοι σέ διάφορους τομείς, μεταξύ τῶν ὁμάδων πού ἀντικρούουν τόν καπιταλισμό, μέσα ἢ ἔξω ἀπό τά κομμουνιστικά κόμματα.

Ἐδῶ, μέ τόν ὄρο «ἀνατολικός μαρξισμός» ἐνοοῦμε πρωταρχικά ὅ,τι ὀνομάζουμε «διαλεκτικό υλισμό», θεωρούμενο ὡς φυσική υλιστική κοσμολογία πού θεμελιώνεται στούς ἀποκαλούμενους «νόμους τῆς διαλεκτικῆς» και «ἱστορικό υλισμό» θεωρούμενο ὡς ἱστορική-ἐξελικτική θεωρία τῆς διαδοχῆς τῶν τρόπων παραγωγῆς, ἡ ὁποία διέπεται ἀπό τήν «οὐδέτερη» πρόοδο τῆς ἐπιστήμης και τῆς τεχνολογίας. Πρόκειται, ὅπως εἶναι γνωστό, γιά εἰδικούς ὄρους τοῦ διαλεκτικοῦ και ἱστορικοῦ υλισμοῦ πού λειτουργοῦν στά κόμματα και στίς χῶρες τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» ὡς ἰδεολογία τῆς κοινωνικῆς νομιμοποίησης. Εἶναι ἀδύνατο πιά νά ἐπαναπροβληθοῦν μέ σοβαρότητα, ἐφόσον ἡ κοινωνική και πολιτική κρίση αὐτῶν τῶν κοινωνικῶν ἔχει δεῖξει ἐφεξῆς μέ σαφήνεια τήν ὑποκρισία και τόν ἀπατηλό χαρακτήρα τῆς ἐξελικτικιστικῆς-τεχνολογικῆς σύλληψης τῶν τρόπων παραγωγῆς.

Μέ τόν ὄρο «δυτικός μαρξισμός» ἐνοοῦμε ἀντίθετα τό φιλοσοφικό παράδειγμα πού ἐπικεντρώνεται στήν ἐνότητα τοῦ ὑποκειμένου και τοῦ ἀντικειμένου, δηλαδή στόν ἰδεαλιστικό μύθο τῆς συνταύτισης τῆς συνείδησης τοῦ προλεταριάτου και τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Ὅπως γνωρίζουμε, ἡ ἱστορικοψυχολογική του γένεση, πού ἐπαληθεύτηκε εὐρέως, προκάλεσε τήν προσχώρηση μεγάλων στρωμάτων διανοουμένων στή ρωσική ἐπανάσταση τοῦ 1917 και τήν ἔκπτωση τῶν ἀντιδραστικῶν μυθευμάτων γιά τήν ἀνωτερότητα και τήν οὐδετερότητα τῶν διανοουμένων ὅσον ἀφορᾷ τή σχέση τους μέ τίς κοινωνικές τάξεις. Ὡστόσο, ἡ «ἰδεώδης ὑποταγή», ὑποκειμενικά εἰλικρινῆς, τῶν διανοουμένων στό πολυσχιδές περιεχόμενο τῆς συνείδησης τοῦ προλεταριάτου (εἴτε αὐτό τό περιεχόμενο κατανοήθηκε ὑπό τήν ἐμπράγματη (factuelle), ἐμπειρικοκοινωνιολογική μορφή, εἴτε μεταμορφώθηκε σέ ἰδεοτυπική μεταφυσική ἔκφανση) τελικά ἀποκαλύφθηκε πῶς εἶναι μιᾶ παγίδα, ἡ ὁποία ἀντί νά τοῦς φέρει κοντά, ἀπομάκρυνε τοῦς διανοούμενους ἀπό τή γνώση τῆς ὁλότητας τῶν κοινωνικῶν σχέσεων και τῆς πολυσύνθετης ἀναπαραγωγῆς τοῦ τρόπου τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς.

Ἄν δέν μπορούμε νά προτάξουμε αὐτούς τοῦς δύο «μαρξισμούς», ἐπιβάλλεται ἡ ἐπιαναφορά μιᾶς ἀξιόπιστης φιλοσοφικῆς μορφῆς τοῦ μαρξιστικοῦ λόγου νά μὴν εἶναι ἡ σχεδόν πανομοιότυπη ἀναπαραγωγή τῶν οὐσιαστικῶν στοιχείων αὐτῶν τῶν δύο παραδειγμάτων, ἀλλά νά ἔχει τή θεωρητική και πολιτική τόλμη νά ἀποχωριστεῖ ἀπό αὐτές. Προφανῶς ἡ ρῆξη αὐτή δέν πρέπει νά

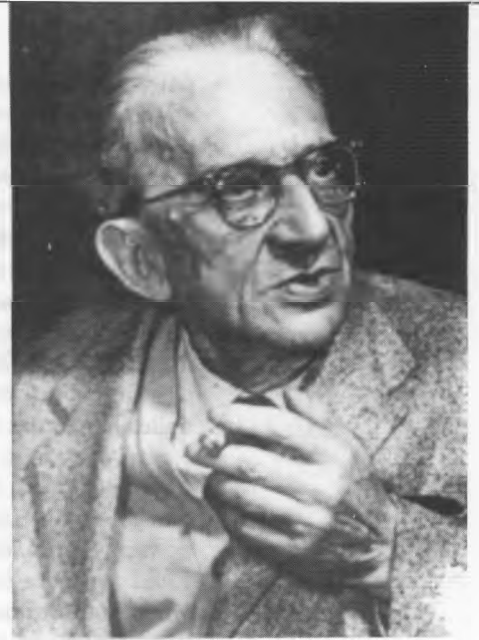
ἀκυρώσει τις ιστορικές ἀρετές πού φανέρωσαν αυτές οἱ δύο ἑτερογενεῖς διατυπώσεις τοῦ μαρξισμοῦ στίς καθορισμένες κοινωνικοϊστορικές συγκυρίες (ὅ,τι θά χαρακτηρίζαμε ὡς τήν «ἀξιακή θέση» τους). "Ὁμως εἶναι ἀπαραίτητο νά ἀποπέμψουμε αὐτές τις διατυπώσεις μέ τρόπο ἀνέκκλητο καί σαφή καί νά ἀποβάλουμε τις «ἐπιστημολογικές αὐταπάτες» σχετικά μέ τήν καθολική «ἐπιστημονικότητα» —θετικιστικῆς σύλληψης— τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ ὡς κοινωνικῆς ἐπιστήμης τῶν τρόπων παραγωγῆς.

* * *

Τό πρόβλημα τῆς φιλοσοφικῆς μορφῆς μέσω τῆς ὁποίας «ἐκφράζεται» ὁ ἱστορικός ὕλισμός δέν μπορεῖ φυσικά νά λυθεῖ τελεσίδικα. Πρόκειται γιά πρόβλημα «συγκυριακό» (ἡ ἀλτουσεριανή διατύπωση πού θεωρεῖ τήν πάλη μεταξύ τῶν διαφόρων φιλοσοφῶν ὡς λειτουργία τῆς πάλης τῶν τάξεων εἶναι συνεπῶς οὐσιαστικά ὀρθή), ἀρκεῖ νά κατανοήσουμε ἐπαρκῶς ὅτι ὁ ὅρος «συγκυριακός» («conjoncturel») δέν ἔχει καμία σχέση μέ τή δολιότητα, τόν καιροσκοπισμό, τήν τέχνη νά συλλαμβάνουμε ἕνα γενολογικό καί ἀόριστο «πνεῦμα τῶν καιρῶν». Ἡ σημερινή συγκυρία οὐσιαστικά χαρακτηρίζεται, διαλεκτικά, ἀπό μία προϊούσα παγκοσμιοποίηση τοῦ προβλήματος τοῦ κομμουνισμοῦ (ἀπό τήν ἐπιδείνωση τῆς ἱμπεριαλιστικῆς ἐκμετάλλευσης ὡς τήν παγκόσμια οἰκολογική κρίση καί τις αὐξάνουσες ἀπειλές ἐναντίον τῆς εἰρήνης) καί ταυτόχρονα ἀπό μία βαθιά κρίση τῶν παλαιῶν συλλογικῶν ὑποκειμένων (πρωταρχικά τῆς ἐργατικῆς τάξης στά μεγάλα ἐργοστάσια) πού παραδοσιακά λειτουργοῦσαν στά ἐπαναστατικά σχέδια ὡς πλαίσιο ἀναφοράς. "Αν ἡ ἀνάλυση αὐτή εἶναι ὀρθή, τότε εἶναι εὐλογο ὅτι πρέπει νά ἀναδιατυπώσουμε, μέ τρόπο σύνθετο, τή φιλοσοφία τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ ὑπό τήν ἐκπεφρασμένη μορφή μιᾶς «ὄντολογίας τοῦ κοινωνικοῦ εἶναι».

* * *

Τό πρῶτο συστηματικό ἐγχείρημα αὐτοῦ τοῦ εἴδους —ἀναγκαστικά κατέληξε σέ μορφή ἀποσπάσματος— ἔγινε μετά τό 1956 ἀπό τόν μεγάλο Οὐγγρο φιλόσοφο Γκιόργκυ Λούκατς, κατά τήν τελευταία δεκαπενταετία τῆς ζωῆς του. Τό ἔργο του —ἔχει τόν τίτλο *Γιά μιᾶ ὄντολογία τοῦ κοινωνικοῦ εἶναι*, εἶναι γραμμένο στή γερμανική γλῶσσα καί δυστυχῶς δέν ὑπάρχει ἡ γαλλική μετάφραση* (ἀντίθετα ἡ καλή ἰταλική μετάφραση τοῦ Ἀλμπέρτο Σκαρπόνι εἶναι διαθέσιμη)— σηματοδοτεῖ μιᾶ σαφή στροφή σέ σχέση μέ τις τρεῖς φιλοσοφικές θέσεις πού σχολιάσαμε προηγουμένως: τήν ἐπιστημολογική αὐταπάτη τῆς ἀπόλυτης ἐπιστημονικότητας τοῦ μαρξιστικοῦ λό-

γου, τόν θετικιστικό ἐξελικτικό μῦθο τῆς προόδου τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, τόν ὁποῖο ἐγγυᾶται μιᾶ ἄθετη ὕλιστική κοσμολογία, καί τέλος τό θρύλο γιά τήν παντοδυναμία τοῦ προλεταριάτου καί τις μορφές συνείδησης καί δράσης του. Ἡ ὄντολογικοκοινωνική ἄποψη εἶναι αὐστηρά ἀπρόσωπη καί μή ἀνθρωπομορφική· πρωταρχικά τό ἀντικείμενό της εἶναι ἡ θεωρία τῶν λογικοοντολογικῶν κατηγοριῶν (ὑπό μιᾶ ἐγελιανῆ ἔννοια, συνεπῶς, καί ὄχι καντιανῆ, ἀλλά δίχως τήν ἐπιαναφορά τῆς μεταφυσικῆς μεταμόρφωσης (transfiguration) τῆς ἀπόλυτης ἀναγκαιότητας τῆς ἐξέλιξης τοῦ «Πνεύματος», ἡ ὁποία ὑπάρχει στόν ἀπόλυτο ἰδεαλισμό τοῦ Χέγκελ), οἱ ὁποῖες, ἐπειδή προσιδιάζουν στό καθορισμένο κοινωνικό εἶναι (Etre social), εἶναι ἀναγκαστικά ἀπρόσωπες καί μή ἀνθρωπομορφικές. Στή συνέχεια ἡ ἄποψη αὐτή φθάνει σ' ἕνα εἶδος ἐξατομίκευσης καί ἀνθρωπομορφοποίησης «δευτέρου βαθμοῦ», κατά τήν ὁποία ἡ κοινωνική μετάβαση τοῦ καπιταλισμοῦ στόν κομμουνισμό ἐμφανίζεται ὡς ὄντολογικά δυνατή καί ἀξιολογικά ἐπιθυμητή.

* * *

Ἡ οὐσιαστική ἐνότητα τῆς ἠθικῆς καί τῆς ὄντολογίας (τυπικό γνώρισμα τῶν καλύτερων φιλοσοφῶν τοῦ παρελθόντος· ἐδῶ ἔχουμε κατά νοῦν ἀρχικά τήν ἐπικούρεια φιλοσοφία), ἡ καλύτερα ἡ ὄντολογική θεμελίωση τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν (τῆς ὁποίας τό λαμπρότερο παράδειγμα εἶναι ἡ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα), παρουσιάζεται ὡς ἄληθινή «κοπερνίκεια ἐπανάσταση» σέ σχέση μέ τις παραδοσιακές μαρξιστικές προσεγγίσεις, πού πάντοτε ταλαντεύονταν, φιλοσοφικῶς, ἀπό τόν καιροσκοπικό πραγματισμό καί τή νεοκαντιανή φιλοσοφία τῶν «ἀξιῶν» (τυπικές ἰδεολογικές «ἐπικαλύ-

Σ' ἕνα πρῶτο ἐπίπεδο προσέγγισης, τό θεωρητικό παράδειγμα τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ παρουσιάζει δύο διαστάσεις: ἡ μία εἶναι ἐπιστημονικοῦ τύπου, ἡ ἄλλη ἔχει φιλοσοφικό χαρακτήρα

* Οὔτε βέβαια στήν ἑλληνική γλῶσσα (Σ.τ.Μ.)

φεις» του σοσιαλδημοκρατικού ρεφορμισμού) ως τον υποκειμενισμό του βολονταρισμού και την ήρωική λατρεία της θυσίας των πρωτοποριών (τυπικές «έπικαλύψεις» οποιασδήποτε μορφής έξτρεμισμού). Ειδικότερα, η ύλιστική και διαλεκτική αναθεμελίωση της ένότητας της όντολογίας και της ήθικης στο πλαίσιο της θεώρησης της ιδιομορφίας του κοινωνικού Είναι φαίνεται ότι είναι η μοναδική θέση που έχει τη δυνατότητα να αντιπαραταχθεί με έλλογο τρόπο προς ό,τι ονομάζουμε «διαφορική όντολογία» («ontologie différentielle»), η οποία αναπτύχθηκε έχοντας ως αφετηρία τό στοχασμό του Μάρτιν Χάιντεγγερ. Αυτή η «διαφοριστική όντολογία» («ontologie différentialiste») που εκλαμβάνει τη διαρθρωμένη και πολυσύνθετη ολότητα του σύγχρονου κοινωνικού Είναι ως ένα είδος αναλλοίωτης Μοίρας, παράγωγο του ενιαίου μετασηματισμού της δυτικής μεταφυσικής σε απρόσωπη και ανεπίστρεπτη κυριαρχία της τεχνικής, στοιχειοθετεί μιά πρόκληση έναντι του ιστορικού ύλισμού πολύ μεγαλύτερη από την αντίστοιχη των παραδοσιακών ρευμάτων του χυδαίου αντικομμουνισμού. Έδω αντιμετωπίζουμε μιά διαρθρωμένη και ρωμαλέα σκέψη, που επιπλέον φαίνεται ότι «άνταποκρίνεται» σε κάποια προϊούσα και διαδεδομένη κοινή λογική σχετικά με τό αναπόδραστο και τό άήτητο της καπιταλιστικής κυριαρχίας, προς την οποία θά ήταν έφεξης μάταιο να αντιπαραθέσουμε ένα εναλλακτικό σχέδιο υπέρβασης.

Προφανώς, τό άμεσο και έκπεφρασμένο περιεχόμενο της χαιντεγγεριανής διαφοριστικής όντολογίας δέν είναι διόλου ή άμεση άπολογία της καθημερινής ζωής υπό την αίγίδα του καπιταλισμού. Αντίθετα, ή όντολογία αυτή προτείνει ένα είδος άριστοκρατικής «άποσκίρτησης» σε σχέση με τίς ήθικές και κοινωνικές άξίες του σύγχρονου καπιταλισμού, που όρθως αναλύεται ως έξολοθρευτής είτε του φυσικού περιβάλλοντος είτε οποιασδήποτε συνετής μορφής της ανθρώπινης ύπαρξης. Ωστόσο, ή «άποσκίρτηση» αυτή παρουσιάζεται έμπρακτα ως καθαρή «έσωτερικότητα υπό τή σκιά της έξουσίας», μιά θέση καθαρά συνειδησιακή, έφόσον δηλώνεται ότι τό σύνολο των κοινωνικών σχέσεων εκ των πραγμάτων δέν μπορεί να αλλάξει από οποιοδήποτε σχέδιο επαναστατικής πρακτικής. Κατ' αυτό τόν τρόπο ή έννοια της «πράξης» καθ' έαυτήν εκλαμβάνεται έπιπλέον ως «έσωτερικό» στοιχείο του μηχανισμού που αναπαράγει τήν κυριαρχία, με τόν ίδιο τρόπο που ή κυριαρχία αυτή στην «ούμανιστική» ιδεολογία αναπαρίσταται μέσω ενός μυθευμένου σχήματος.

* * *

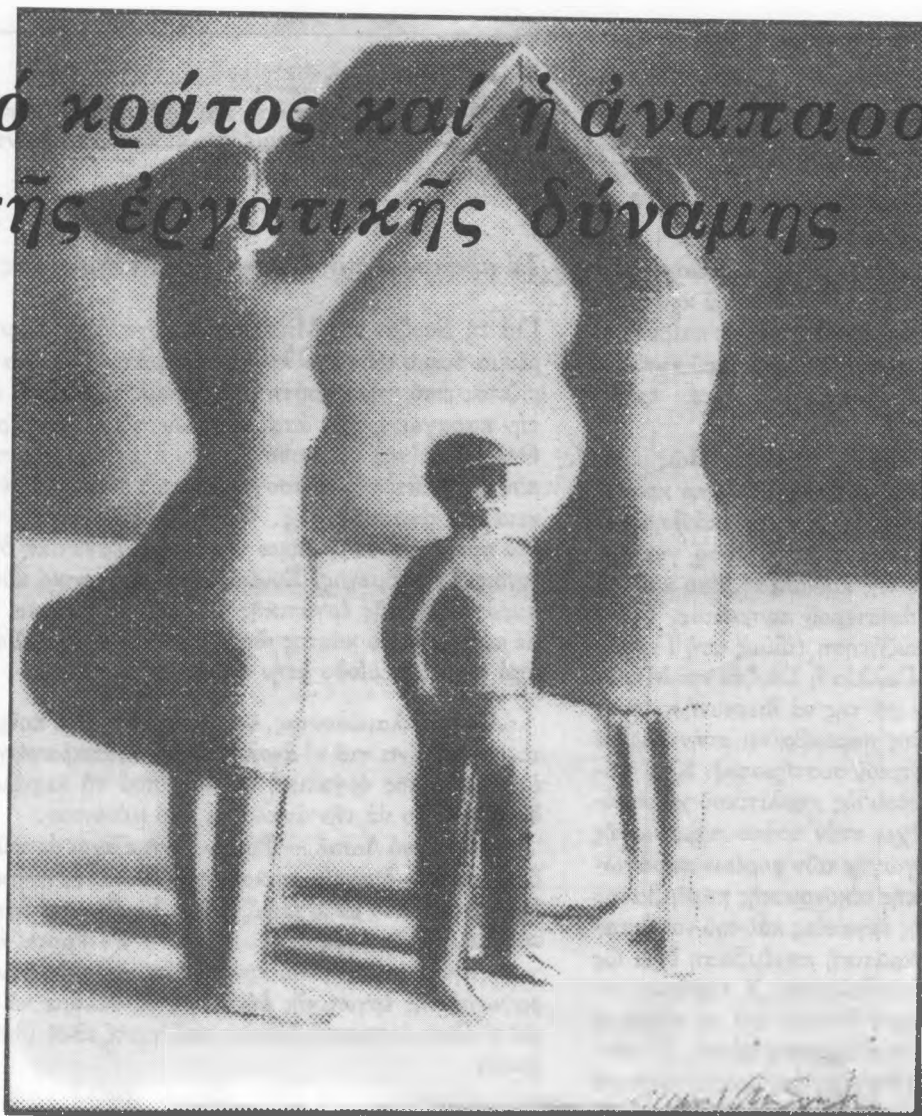
Ή διαφοριστική χαιντεγγεριανή όντολογία σε γενικές γραμμές προέταξε όξυδερκείς και άπολύ-

τως προσήκουσες αντίρρησης στις γηραιές «φιλοσοφίες της πράξης» (συμπεριλαμβανομένης και αυτής που αναφέρεται στη σκέψη του Άντόνιο Γκράμισι), στο βαθμό που αυτές προώθησαν μιά θεωρητική αυτοσυνείδηση ή όποια διακατέχεται από κάποιο βολονταρισμό και υποκειμενισμό· ή συνείδηση αυτή χαρακτηρίζεται έπίσης από έναν ούμανιστικό «προμηθειισμό» κίβδηλης ποιότητας, ό όποιος έμελλε να γίνει πολύ γρήγορα υποτελής της σταλινικής πολιτικής. Με άλλα λόγια, ή έπαρκής «φιλοσοφία της πράξης» μπορεί να άναγεννηθεί μόνο πάνω σε καθαρά όντολογικές βάσεις. Σχετικά με τό θέμα αυτό, ή κατηγορία της «έργασίας» —στην όποία ό Λούκατς αποδίδει τόση σημασία, έφόσον σ' αυτήν έντοπίζει τήν άρχέγονη μορφή και τό μοντέλο κάθε τελεολογικής δράσης— μπορεί να έρμηνευθεί, δίχως να προκύψουν διαστρεβλώσεις, ως θεμελιακή όντολογική ιδιαιτερότητα της κατηγορίας της πράξης καθ' έαυτήν αφαιρώντας οποιαδήποτε βολονταριστική και άκτιβιστική άοριστία.

Ό ίταλικός θεωρητικός μαρξισμός (ή ένδελεχής και άκριβής ιστορία του διατίθεται τώρα στον Γάλλο άναγνώστη χάρη στο έργο του Ζάν-Πιέρ Ποτιέ) διανύει σήμερα μιά σοβαρή κρίση θεωρητικής ταυτότητας και ανάπτυξης· τήν κρίση αυτή τή συμμερίζεται μαζί με τή θεωρητική παράδοση του γαλλικού μαρξισμού. Όπως είναι γνωστό, ή πρωταρχική φιλοσοφική παράδοση του τελευταίου προέρχεται από τή «φιλοσοφία της πράξης» του Άντόνιο Γκράμισι (τό 1987 θά έορτάσουμε τά πενήντα χρόνια από τό θάνατό του). Ή παράδοση αυτή, παρά τή σχετική άκαδημαϊκή έκλαίχευση και κάποια πτώχευση έξαιτίας προπαγανδιστικών σκοπιμοτήτων, έμφανίζει άόκητη όρισμένα στοιχεία που άξίζει να «σωθούν» και κατά κάποιον τρόπο να επαναξιολογηθούν. Ή επανεκτίμηση της γκραμισιανής «φιλοσοφίας της πράξης» δέν θά κατορθώσει έντούτοις να έπιτευχθεί δίχως τήν έμβάθυνση της άνάλυσής της μέσω της όντολογικοκοινωνικής διάστασης αυτής της προβληματικής. Πρόκειται για ένα έγχείρημα που έναρμονίζεται άπολύτως με τά γονιμότερα στοιχεία της φιλοσοφίας της πράξης καθ' έαυτήν, ένώ τό ίδιο έγχείρημα άπάδει προς τή διάλυση της γκραμισικής κληρονομιάς στον έκλεκτικισμό, στον καιροσκοπισμό, στην σιωπηρή ή ρητή έγκατάλειψη κάθε κομμουνιστικής και μαρξιστικής προοπτικής. Ή Ήταλική μαρξιστική φιλοσοφία διατρέχει σοβαρό κίνδυνο. Μόνο ένα ένσυνείδητο συλλογικό σχέδιο —που άποβλέπει στη διασύνδεση των χειραφετητικών περιεχομένων της γκραμισιανής παράδοσης και της άνοικτης, νέας προοπτικής όντολογικοκοινωνικού τύπου μέσω του μεγάλου συστηματικού έγχειρήματος του Λούκατς— θά κατορθώσει όπωσδήποτε να χάρξει ένα δρόμο ώστε να βγοϋμε από τό σημερινό άδιέξοδο.

Τό κράτος καί ἡ ἀναπαραγωγή τῆς ἐργατικῆς δύναμης

τοῦ Μιχάλη Χλέτσου

Η βιομηχανική ἐπανάσταση, πέρα ἀπ' τό ὅτι προκάλεσε ἀλλαγές στόν τρόπο ἀπόσπασης τοῦ ὑπερπροϊόντος (ἀπό τήν ἀπόλυτη ὑπεραξία στή σχετική ὑπεραξία), δημιούργησε καί καινούργιες ἀνάγκες πού θά μπορούσαμε νά τίς κατατάξουμε σέ τρεῖς μεγάλες κατηγορίες:

α) συγκέντρωση τῶν ἐργατῶν σ' ἕναν συγκεκριμένο χώρο (κατοικία, σταθερότητα τῶν ἐργατῶν στόν τρόπο δουλειᾶς κ.λπ.)

β) κατάρτιση τῶν ἐργατῶν (σχολική ἐκπαίδευση κ.λπ.)

γ) ἀναπαραγωγή τῶν ἐργαζομένων καί τῶν ὑπαρχουσῶν σχέσεων παραγωγῆς (ιατρικό σύστημα, διατήρηση τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογένειας κ.λπ.)

Στό δεύτερο μισό τοῦ 19ου αἰῶνα οἱ ἐπιχειρήσεις προσπαθοῦν ἀπό μόνης τους νά ἀναλάβουν ἕνα μέρος τῶν ἐξόδων τῆς ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης. "Ἐνα χαρακτηριστικό παράδειγμα εἶναι ἡ δημιουργία τῶν «internats» καί τῶν «villes-usines» στή Γαλλία. Τελικά αὐτή ἡ προσπάθεια κατέληξε σέ ἀποτυχία. Ἡ ἀνάγκη γιά κοινωνικοποίηση τῆς παραγωγῆς τῶν ἐργαζομένων καί οἱ καινούργιες συνθήκες πού προέκυπταν ἀπό τή βιομηχανική ἐπανάσταση (ἀστικοποίηση, ἐπέκταση τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος, ἀνάγκες συνεχοῦς τροφοδότησης

τῶν ἐπιχειρήσεων μέ ἐργατικό δυναμικό κ.λπ.) ἀπαιτοῦσαν τήν ἐπέμβαση τοῦ κράτους. Στήν ἀρχή ὁ ρόλος τοῦ κράτους ἦταν νά ἐπιβλέπει τήν καλή λειτουργία τοῦ συστήματος δημιουργώντας καινούργιους νόμους (περιορισμός τῆς ἡμερήσιας διάρκειας ἐργασίας, ἀπαγόρευση τῆς ἐργασίας τῶν παιδιῶν κ.λπ.) ἢ τροποποιώντας τούς παλιούς νόμους. Μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου τό κράτος ἀρχίζει νά ἐπεμβαίνει ἀπό μόνο του καί στήν παραγωγή. Ἡ μεγάλη κρίση τοῦ 1929 καί ἡ ρωσική ἐπανάσταση τοῦ 1917 ἔδειξαν στούς ἰδεολόγους τῆς ἄρχουσας τάξης πού βρισκόταν τό πρόβλημα. Ὁ Κένυς κατάλαβε πολύ καλά ὅτι ἔπρεπε ν' ἀλλάξει ὁ ρόλος τοῦ κράτους. Ὑπῆρχε ἡ ἀνάγκη ἑνός κράτους-ρυθμιστῆ, ἑνός κράτους πού θά ἐπενέβαινε ἀπό μόνο του στήν παραγωγή γιά νά λύσει τά ὑπάρχοντα προβλήματα. "Ἐπρεπε νά ληφθοῦν ὄλα τά ἀπαραίτητα μέτρα γιά ν' ἀποφευχθοῦν στό μέλλον κρίσεις ὅπως τοῦ 1929 καί ἄλλες ἐπαναστάσεις κατά τό παράδειγμα τῆς ρωσικῆς.

Ὁ φορντισμός πού δημιούργησε τή «μαζική κατανάλωση» ἀρχίζει νά ἐμφανίζεται κατά τή διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου, ἀλλά γίνεται αἰσθητός μετά τόν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Ἡ πλήρης ἐνσωμάτωση τῆς ἐργατικῆς τάξης στό σύστημα ἔχει ἀρχίσει. Τό κράτος ἐπεμβαίνει ὀλοένα καί περισσότερο

στήν παραγωγή. 'Η κρίση όμως του κράτους πρόνοιας δημιουργεί καινούργια προβλήματα. 'Η προσπάθεια των κεϋνσιανών να αποδείξουν ότι τό πρόβλημα του συστήματος βρίσκεται στη σφαίρα της διανομής και όχι της παραγωγής καταλήγει σε άποτυχία.

Σήμερα πού τό εργοστάσιο επεκτείνεται σ' όλόκληρη τήν κοινωνία τίθεται τό πρόβλημα για ένα νέο ρόλο του κράτους. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι «τό κράτος αρχίζει να παίρνει τή μορφή μιᾶς ήγεμονικής δύναμης μέσα στη σφαίρα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής· συσσωρεύει κατά τρόπο υπερισχύοντα και καθοριστικό».¹

Ποιός όμως είναι ο ρόλος του κράτους σήμερα; Πώς μπορούμε να ερμηνεύσουμε τή φύση του κράτους; Πώς τό κράτος παρεμβαίνει στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα; 'Η απάντηση σ' αυτά τά ερωτήματα αποτελεί ζωτικό πυρήνα τόσο για τήν εξέλιξη της μαρξιστικής ανάλυσης της κοινωνίας, όσο και για τόν καθορισμό της πορείας του άριστερου κινήματος. Γύρω στα 1970 ξεκίνησε μιᾶ μεγάλη συζήτηση (ιδίως στη Γερμανία) γι' αυτά τά ζητήματα. Στη Γαλλία ή Σουζάν ντέ Μπρυνόφ² προσπαθεί κι αυτή με τή σειρά της να διερευνήσει τούς λόγους για τούς οποίους τό κράτος παρεμβαίνει στην καρδιά της λειτουργίας του κεφαλαιοκρατικού συστήματος. Κατ' αυτήν τό κράτος εκτός από τό ρόλο του ως «πολιτικού χωροφύλαχα» είναι δυνατόν να συμμετέχει στον τρόπο παραγωγής αγαθών και στον τρόπο αναπαραγωγής των φορέων παραγωγής. Τό σημείο-κλειδί της κρατικής οικονομικής παρέμβασης αφορά τή διαχείριση της μισθωτής εργασίας και του νομίματος ως γενικού ισοδυνάμου. 'Η κρατική παρέμβαση έχει ως σκοπό τή συνεχή λειτουργία του κυκλώματος Χ «χρήμα» — Ε (έμπορεύμα) — Χ'. 'Η εργατική δύναμη και τό νόμισμα αποτελούν συστατικά στοιχεία του κυκλώματος αυτού. 'Η σύνδεση του Χ με τό Ε και με τό Χ' μπορεί να επιτευχθεί μόνο με τήν κρατική διαχείριση της εργατικής δύναμης και του νομίματος ως γενικού ισοδυνάμου δηλαδή, μόνο με μή καπιταλιστικά μέσα. Σε περίπτωση μιᾶς γενικής κρίσης³ «της οποίας ή μορφή, στο επίπεδο της κυκλοφορίας του κεφαλαίου, είναι ή διακοπή των συναλλαγών, τότε ή σχέση Χ-Ε διασπάται στην παραλληλία Χ//Ε. Στην περίπτωση αυτή εμφανίζεται από τή μιᾶ μεριά χρηματιστική κρίση και από τήν άλλη μεριά άνεργία. 'Η κρατική διαχείριση της εργατικής δύναμης και του νομίματος είναι έντελώς άνίσχυρη, στο μέτρο πού ή μιᾶ παραμένει άνεξάρτητη από τήν άλλη».

Στό άρθρο αυτό δέν θα προσπαθήσουμε να ξεετάσουμε γιατί τό κράτος παρεμβαίνει στην καρδιά της λειτουργίας του κεφαλαιοκρατικού συστήματος αλλά τήν παρέμβαση του κράτους σ' ένα συγκεκριμένο πρόβλημα: τήν αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης πού είναι ιδιόμορφο έμπορεύμα.

'Η Σουζάν ντέ Μπρυνόφ μᾶς λέει ότι ή επέμβαση του κράτους έχει ως σκοπό να εξασφαλίσει τήν εργασιακή πειθαρχία με τήν ανασφάλεια της άπασχόλησης και τή σταθερότητα του έφοδιασμού με προλεταριακή εργατική δύναμη στο μικρότερο δυνατό κόστος. 'Αναλαμβάνει τή διαχείριση της εργατικής δύναμης ή οποία είναι «ειδικό έμπορεύμα». Αυτή ή διαχείριση είναι μιᾶ απάντηση σε μιᾶ ανάγκη του κεφαλαίου πού δέν μπορεί να ικανοποιηθεί από τό ίδιο τό κεφάλαιο.

Με τήν αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης και τό λόγο της διαχείρισής της από τό κράτος έχουν άσχοληθεί τόσο ή

Σουζάν ντέ Μπρυνόφ όσο και οί Μπρυνό Λωτιέ — Ραμόν Τορταζάντα.⁴ Πιστεύουμε ότι οί δύο αυτές αντιλήψεις είναι οί κυρίαρχες σ' αυτό τό θέμα.

Τό κράτος ως συλλογικός καπιταλιστής

Για τή Σουζάν ντέ Μπρυνόφ, ή εργατική δύναμη είναι έμπορεύμα όμοιο με τά άλλα έμπορεύματα. 'Η αξία του προσδιορίζεται από τήν ποσότητα εργασίας πού είναι αναγκαία για τήν παραγωγή των άπαραίτητων για τή συντήρηση αγαθών. Θεωρεί επίσης τό μισθό ως τήν αξία της εργατικής δύναμης πού επιτρέπει τήν άνασυγκρότηση του εργαζόμενου στη διάρκεια της άπασχόλησης. 'Εδω όμως πρέπει να τονίσουμε ότι δέν πρέπει να συγχέουμε τήν έννοια εργατική δύναμη με τήν έννοια εργαζόμενος. Συνεπώς, τό κοινωνικό κόστος της άναπαραγωγής της εργατικής δύναμης δέν πρέπει να συγχέεται με τό αναγκαίο κόστος ώστε ο εργαζόμενος να άναπαράγεται από τή μιᾶ περίοδο στην άλλη.

'Ανακεφαλαιώνοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι τό κράτος επεμβαίνει για ν' αναλάβει τήν αναπαραγωγή του ειδικού έμπορεύματος εργατική δύναμη πού τό κεφάλαιο δέν είναι διατεθειμένο να τήν αναλάβει από μόνο του.

Οί Μπρυνό Λωτιέ — Ραμόν Τορταζάντα άσχοϋν κριτική στον όρο κρατική διαχείριση και στην έννοια εργατική δύναμη ως έμπορεύμα πού μεταχειρίζεται ή Σουζάν ντέ Μπρυνόφ. Προτού όμως δούμε πώς οί Μ. Λωτιέ — Ρ. Τορταζάντα δικαιολογούν τήν επέμβαση του κράτους και τό ρόλο του στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, θα θέλαμε να διευκρινίσουμε τί είναι εργατική δύναμη και γιατί είναι ιδιόμορφο έμπορεύμα.

'Εργασία — εργατική δύναμη

'Η πιό συζητήσιμη έννοια άνάμεσα στις οικονομικές, κοινωνιολογικές, πολιτικές και φιλοσοφικές έννοιες είναι ή έννοια της εργασίας. 'Ο όρος εργασία έχει διπλή σημασία. 'Από τή μιᾶ είναι ή δραστηριότητα πού δημιουργεί κοινωνικό πλούτο και από τήν άλλη είναι ή εισοδος σε μιᾶ σχέση (κεφάλαιο-εργασία) πού μπορεί να είναι έμπορευματική ή νομισματική. Αυτή ή σχέση, ή σχέση μισθωτής εργασίας είναι τό χαρακτηριστικό σημείο της καπιταλιστικής κοινωνίας. «'Ο καπιταλισμός παράγει τό έλεύθερο άτομο ίσο προς όλους τούς άλλους και χωρισμένο από όλους τούς άλλους από τήν έμπορευματική άνταλλαγή».⁵

Αυτό τό άτομο μπαίνει σ' αυτή τήν κοινωνική σχέση της μισθωτής εργασίας και γίνεται εργαζόμενος μέσα σ' αυτή τήν κοινωνική σχέση γιατί δέν μπορεί να εργαστεί έξω από αυτήν. Στερημένος από τά μέσα παραγωγής, ο εργαζόμενος άναγκάζεται να μπει σ' αυτή τή σχέση γιατί άλλιώς δέν θα μπορεί να ζήσει. Σύμφωνα με τόν Μάρξ, ο εργαζόμενος πού δέν έχει μέσα παραγωγής είναι άναγκασμένος να πουλήσει τήν εργατική του δύναμη (και όχι τήν εργασία του). 'Η εργατική του δύναμη είναι ένα έμπορεύμα όπως όλα τ' άλλα και έχει μιᾶ αξία όπως όλα τά έμπορεύματα. 'Ο διαχωρισμός πού γίνεται άνάμεσα στην εργατική δύναμη και στην εργασία μᾶς επιτρέπει να μετρήσουμε τήν άνταλλακτική αξία των άλλων έμπορευ-

μάτων σε όρους εργασίας. Τό εμπόρευμα, όμως, εργατική δύναμη έχει μία ιδιαιτερότητα εν σχέσει με τ' άλλα εμπορεύματα στο ότι η αξία χρήσης του είναι τό νά δημιουργηεί αξία. «Ο Μάρξ χρησιμοποιεί τήν έννοια εργατική δύναμη για νά δείξει τή χαρακτηριστική αντίφαση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, δηλαδή σε μία κοινωνία όπου η ανταλλαγή των ίσων είναι ο κανόνας και στή βάση αυτού του κανόνα μία τάξη μπορεί νά αποσπάσει ένα μέρος του προϊόντος της εργασίας της άλλης τάξης διαμέσου αυτής της ανταλλαγής».⁶

"Αρα η εργατική δύναμη είναι ένα εμπόρευμα ίδιο με τά άλλα σε ό,τι αφορά τόν καθορισμό της αξίας της (ανταλλακτική αξία) και διαφορετικό από τά άλλα σε ό,τι αφορά τήν αξία χρήσης της (παράγει υπεραξία). Έδω όμως τίθενται δύο βασικά προβλήματα: τό πρώτο αφορά τόν καθορισμό της αξίας της εργατικής δύναμης και τό δεύτερο τήν εξομοίωσή της σε εμπόρευμα —μέ κάποια ιδιαιτερότητα— όμοια με τά άλλα.

Η αξία της εργατικής δύναμης και τό κράτος

"Όπως ξέρουμε, βάση της θεωρίας του Μάρξ είναι η θεωρία της αξίας. Αυτό τόν υποχρεώνει νά όρίσει τήν εργατική δύναμη σε όρους αξίας. Μέσα στις γραμμές του *Κεφαλαίου* ο Μάρξ υποστηρίζει ότι τό εμπόρευμα (εργατική δύναμη) πού είναι τό ίδιο με τά άλλα έχει μία αξία. Η αξία της καθορίζεται από τόν απαραίτητο χρόνο εργασίας για τήν παραγωγή της. Η εργατική δύναμη παριστᾶ τό απαραίτητο μερίδιο κοινωνικής εργασίας πού έχει πραγματοποιηθεί σ' αυτήν. Η αξία της είναι ίση με τήν αξία των απαραίτητων μέσων συντήρησής της και μεταβάλλεται ανάλογα με τήν αξία των εμπορευμάτων αυτών. "Αρα τρία στοιχεία καθορίζουν τήν αξία της εργατικής δύναμης:

- i) οί φυσιολογικές ανάγκες
- ii) τό ήθικό και ιστορικό στοιχείο
- iii) τά έξοδα της εκπαίδευσης.

Οί Μπρυνό Λωτιέ — Ραμόν Τορταζάντα ασκοῦν κριτική στήν εξομοίωση της εργατικής δύναμης ως εμπορεύματος ίδιου με τά άλλα σε ό,τι αφορά τόν καθορισμό της αξίας της (αξία ανταλλαγής) και τόν τρόπο αναπαραγωγής της.

"Αν η εργατική δύναμη ήταν εμπόρευμα⁷ όμοιο με τά άλλα εμπορεύματα, τότε η αξία της θά ήταν ίση με τήν κοινωνική εργασία τήν απαραίτητη για τήν παραγωγή της. "Όποτε θά είχαμε τό παρακάτω σύστημα εξισώσεων:

$$\begin{aligned} A_e &= P_e + Z_e \text{ (I)} \\ A_d &= (K_d + E_d) + Z_d \text{ (II)} \end{aligned}$$

όπου A_e = είναι η αξία των E παραγόμενων εμπορευμάτων, P_e = η αξία των μέσων παραγωγής, Z_e = οί ποσότητες της ζωντανής εργασίας, A_d = η αξία των d εργατικών δυνάμεων, K_d = η αξία των διαφόρων εμπορευμάτων για τήν αναπαραγωγή των d εργατικών δυνάμεων διαφορετικού τύπου, E_d = η αξία των εξόδων εκπαίδευσης, Z_d = οί ποσότητες της απαραίτητης εργασίας για τήν κατανάλωση των εμπορευμάτων των απαραίτητων για τήν αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης.

Σύμφωνα με τόν Μάρξ, η υπεραξία όρίζεται ως η διαφορά ανάμεσα στήν αξία των εμπορευμάτων πού παρήγαγε η εργατική δύναμη και τήν αξία της εργατικής δύναμης. Παρατη-

ρούμε λοιπόν ότι σύμφωνα με τό παραπάνω σύστημα εξισώσεων, η υπεραξία (U) είναι η διαφορά:

$$U = (Z_e + Z_d) - A_d \text{ (III)}$$

Έδω όμως προκύπτουν δύο προβλήματα:

i) η η εργατική δύναμη δέν πουλιέται στήν αξία της αλλά σε μία αξία κατώτερη. "Ο καπιταλισμός με μία δαπάνη ($K_d + E_d$) παίρνει μία αξία ανώτερη ($K_d + E_d$) + Z_e , ἄρα σφετερίζεται τό υπερπρόϊόν πού βγαίνει από τήν οικιακή εργασία. Αυτή η θέση δέν είναι σωστή για δύο λόγους: α) κατ' αρχήν δέν ισχύει ο κανόνας των ίσων πραγμάτων στή γενικευμένη εμπορευματική ανταλλαγή, β) κατά δεύτερο λόγο η υπεραξία πού σφετερίζεται ο καπιταλιστής παρουσιάζει διπλό χαρακτήρα. Από τήν μία μεριά είναι απόσπαση της υπεραξίας, από τήν άλλη είναι μεταφορά της αξίας από τά χέρια του εργαζομένου στα χέρια του καπιταλιστή. Δηλαδή ο εργαζόμενος είναι ένας κακός συναλασσόμενος γιατί δέν πουλάει τό προϊόν της οικιακής εργασίας στήν αξία του.

ii) η η εργατική δύναμη πουλιέται στήν αξία της (μέσα σ' αυτήν είναι ένσωματωμένη η Z_d), όποτε η υπεραξία δέν εμφανίζεται και δέν κυκλοφορεί έξω από τή σφαίρα της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης και τή σφετερίζεται ο ίδιος ο εργαζόμενος. "Αρα η ο εργαζόμενος έκμεταλλεύεται τόν εαυτό του η έκμεταλλεύεται κάποιον άλλο (σ' αυτή τήν περίπτωση, συνήθως, ο ύφιστάμενος τήν έκμετάλλευση είναι η γυναίκα του), όποτε είναι καπιταλιστής.

"Αρα η εξομοίωση της εργατικής δύναμης ως εμπορεύματος όμοιου με τ' άλλα εξομοιώνει τόν εργαζόμενο με τόν καπιταλιστή. Οί πωλητές και οί αγοραστές της εργατικής δύναμης είναι και οί δύο καπιταλιστές. Αυτό όμως μάς οδηγεί νά μήν πάρουμε υπόψη μας τήν ύπαρξη των κοινωνικών τάξεων.

"Ο Μάρξ προτείνει και έναν δεύτερο όρισμό για τήν αξία της εργατικής δύναμης. Η αξία της είναι ίση με τήν αξία των εμπορευμάτων πού καταναλώνονται από τόν εργαζόμενο σύν τά έξοδα εκπαίδευσης. Η εργασία πού χρησιμοποιείται για τήν κατανάλωση των εμπορευμάτων και τήν απόκτηση γνώσεων δέν παράγει αξία. "Αρα έχουμε τό παρακάτω σύστημα εξισώσεων:

$$\begin{aligned} A_e &= P_e + Z_e \text{ (I)} \\ A'_d &= K_d + E_d \text{ (II')} \\ U' &= [Z_e - (A'_d)] \text{ (III')} \end{aligned}$$

(ο όρισμός των συμβόλων είναι ακριβώς ο ίδιος μ' εκείνον πού χρησιμοποιήσαμε στο προηγούμενο σύστημα εξισώσεων).

Έδω υπάρχει τό εξής πρόβλημα: Για τόν Μάρξ η αξία είναι τό αποτέλεσμα της διαδικασίας μιᾶς συγκεκριμένης ζωντανής εργασίας πού φάχνει νά πραγματοποιηθεί μέσα στήν κυκλοφορία. Σ' αυτήν όμως τήν περίπτωση, η αξία των εμπορευμάτων για κατανάλωση έχει ήδη πραγματοποιηθεί πρίν από τήν αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. "Αρα, η αξία από τήν πώληση της εργατικής δύναμης είναι η διπλή πραγματοποίηση της ίδιας αξίας, χωρίς καμιά διαδικασία αναγνωρισμένης κοινωνικής εργασίας νά υπάρχει ανάμεσα σ' αυτές τίς δύο πραγματοποιήσεις.

Συνεπώς η μόνη μας δυνατότητα είναι η εργατική δύναμη νά μήν έχει αξία· έχει όμως ένα κόστος σε αξία.

Στόν κύκλο του κεφαλαίου η «τιμή» της εργατικής δύναμης δέν είναι άφομοιώσιμη σε καμιά άλλη.

X (χρήμα)—E (εμπόρευμα)
 Eδ' (εργατική δύναμη)
 Eμπ (άλλα εμπορεύματα) E' — A'

Τά Eμπ όταν καταναλωθούν μέσα στην παραγωγή είναι απαραίτητα των E' άλλων κύκλων του κεφαλαίου. "Όμως η εργατική δύναμη Eδ' δεν είναι άμεσα τό E' κανενός κύκλου. Τό ποσοστό του X πού αποτελεί τό μεταβλητό κεφάλαιο όταν βγαίνει από την άλυσίδα των κύκλων του κεφαλαίου παύει ν' αποτελεί στά χέρια του εργαζομένου κεφάλαιο και μπαίνει σέ μία άλλη κυκλοφορία όπου αλλάσσεται έναντι των E', δηλαδή της αξίας των K και E του συστήματος (II). Αυτά τά E' έχουν μία αξία πού πραγματοποιείται στην ανταλλαγή: μισθοί έναντι των εμπορευμάτων για κατανάλωση σύν έξοδα εκπαίδευσης. "Αρα ό μισθός έχει διπλό ρόλο. 'Από τή μία είναι η τιμή των αγαθών των απαιτούμενων για τήν αναπαραγωγή του εργαζομένου τά όποια είναι αξίες. 'Από τήν άλλη είναι η τιμή της εργατικής δύναμης πού προηγουμένως δεν έχει αξία. Τέλος, η εργατική δύναμη δεν είναι μία αξία πού φάχνει νά πραγματοποιηθεί. Μέ τό νά μήν είναι αξία βρίσκεται έξω από τόν κόσμο του κεφαλαίου και υπάρχει μία διαδικασία αναπαραγωγής της έξω από τήν οικονομία.

'Η εργατική δύναμη από τήν πλευρά του καπιταλιστή έχει μία ανταλλακτική αξία και μία αξία χρήσης (παράγει αξία). 'Από τήν πλευρά του εργαζομένου έχει μόνο ανταλλακτική αξία. "Αρα, δεν είναι καπιταλιστικό εμπόρευμα όμοιο μέ τά άλλα. 'Η ιδιαιτερότητά της δεν βρίσκεται μόνο στό ότι παράγει αξία, αλλά και στό ότι βρίσκεται έξω από τό κεφάλαιο. 'Αναπαράγεται σέ μία διαδικασία παραγωγής πού δεν είναι καπιταλιστική (άντίθετα από τά άλλα εμπορεύματα).

"Αρα για τούς Μπρυνό Λωτιέ — Ραμόν Τορταζάντα η επέμβαση του κράτους μπορεί νά εξηγηθεί από τήν εξωτερικότητα της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης έν σχέσει μέ τή διαδικασία αναπαραγωγής των εμπορευμάτων. "Αρα, οι καπιταλιστές έχουν ανάγκη από τήν επέμβαση του κράτους για νά ελέγξουν τήν αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης πού γίνεται έξω από τήν οικονομία. 'Η λειτουργία του κράτους συνίσταται στό νά μετατρέψει τόν εργαζόμενο σέ πωλητή εργατικής δύναμης και τούς εργαζόμενους σέ πωλητές μιας συγκεκριμένης εργατικής δύναμης, η οποία νά προσαρμόζεται στίς ανάγκες αναπαραγωγής της παραγωγής των εμπορευμάτων.

'Επίλογος

'Η Σουζάν ντέ Μπρυνόφ προσπαθώντας νά απαντήσει στή βασική ερώτηση —γιατί τό κράτος παρεμβαίνει στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης— απορρίπτει τίς κεινσιανές και τίς νεοκλασικές αντιλήψεις περί κράτους. Ξεφεύγει επίσης και από τήν εργαλειακή αντίληψη περί κράτους πού υπάρχει στή θεωρία του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού (τό κράτος είναι ένα εργαλείο στά χέρια των μονοπωλιακών καπιταλιστών). Για τή Σουζάν ντέ Μπρυνόφ, η κρατική διαχείριση της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης (πού είναι ιδίομορφο εμπόρευμα) είναι μία ανάγκη πού τό κεφάλαιο δεν μπορεί νά εκπληρώσει μόνο του. 'Η κυριότερη παρατήρηση πού θά μπορούσαμε νά κάνουμε είναι ότι θεωρεί πώς τό κράτος απορρέει από τίς εσωτερικές αντιθέσεις της άστικής κοι-

ωνίας, από τή σύγκρουση ανάμεσα στό άτομικό συμφέρον του καπιταλιστή και στό γενικό (συλλογικό) συμφέρον του κεφαλαίου. "Αρα, τό κράτος απορρέει από τήν ανάγκη νά εγκαθιδρύσουμε τό γενικό συμφέρον του κεφαλαίου σέ μία αναρχούμενη κοινωνία. "Έχουμε ταύτιση του κράτους μέ τό γενικό συμφέρον του κεφαλαίου και η κυριότερη ανταγωνιστική σχέση μέσα στην κοινωνία γίνεται η σχέση ανάμεσα στό άτομικό συμφέρον του καπιταλιστή και στό συλλογικό συμφέρον του κεφαλαίου.

Οί Μπρυνό Λωτιέ — Ραμόν Τορταζάντα ξεπερνούν τήν άποψη της Σουζάν ντέ Μπρυνόφ υποστηρίζοντας ότι η επέμβαση του κράτους απορρέει όχι μόνο από τό γεγονός ότι τό συλλογικό συμφέρον των καπιταλιστών βρίσκεται σέ σύγκρουση μέ τό άτομικό συμφέρον, αλλά και από τήν εξωτερικότητα της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης έν σχέσει μέ τή διαδικασία παραγωγής των άλλων εμπορευμάτων.

Γιά μās, η κύρια ανταγωνιστική σχέση στην κοινωνία είναι η σχέση ανάμεσα στην εργασία και στό κεφάλαιο, η εκμετάλλευση της εργασίας από τό κεφάλαιο. Τό κράτος επέμβαίνει για νά διατηρεί και νά αναπαράγει αυτή τή σχέση. Πρέπει νά αναπαράγει τά δύο μέρη των συναλλασσομένων. 'Οφείλει δηλαδή νά αναπαράγει τόσο τήν τάξη των καπιταλιστών, όσο και τήν τάξη των εργαζομένων και νά διατηρεί τήν ύπάρχουσα μεταξύ τους σχέση. Πρέπει νά εξασφαλίζει τίς απαραίτητες συνθήκες για τήν παραγωγή της υπεραξίας. Πολλές φορές είναι εξαναγκασμένο νά έρχεται σέ σύγκρουση μέ τά συμφέροντα των ατομικών καπιταλιστών για νά συνεχίσουν νά υπάρχουν ως τάξη. Παρεμβαίνει επίσης στην αναπαραγωγή των εργαζομένων τροφοδοτώντας τους μέ τά απαραίτητα πολλές φορές μέσα για τήν αναπαραγωγή τους, για τόν έλεγχο της αναπαραγωγής αυτής (μιά και γίνεται έξω από τήν οικονομία και δεν μπορεί νά ελεγχθεί από τούς καπιταλιστές) και για τήν επανένταξή τους στην καπιταλιστική σχέση της μισθωτής εργασίας.

"Αρα, η κρατική διαχείριση της εργατικής δύναμης πρέπει νά εξηγηθεί όχι μόνο από τήν ανικανότητα των καπιταλιστών νά τήν αναλάβουν μόνοι τους, όχι μόνο από τήν εξωτερικότητα της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, αλλά κυρίως από τήν ανάγκη της συνέχισης της διατήρησης της εκμετάλλευσης της εργασίας από τό κεφάλαιο.

1. A. Negri, *L'Etat, les dépenses publiques: problèmes et perspectives*, C.E.P. No 3, 'Απρίλιος-Ιούνιος 1978.
2. Suzanne de Brunhoff, *Etat et capital*, ed. PUG Maspero 1976. 'Η ελληνική μετάφραση έχει γίνει από τίς εκδόσεις Θεμέλιο τό 1983.
3. Suzanne de Brunhoff, *δ.π.*, σελ. 12.
4. Για τό πρόβλημα της εργατικής δύναμης δές: B. Lautier — R. Tortajada, *Ecole, force de travail et salariat*, ed. Maspero 1978· B. Lautier — R. Tortajada, *La force de travail comme marchandise particulier*, Sur l'Etat, ed. Contradictions 1977· C. Palloix, *Travail et production* ed. Maspero 1978· Drugman, *Etat-capital et salariat: these d'Etat*. Grenoble 1979.
5. C. Palloix, *Cours sur la socialisation*, 1984.
6. B. Lautier — R. Tortajada, *Ecole, force de travail et salariat*, ed. Maspero 1978.
7. B. Lautier — R. Tortajada, *δ.π.*, σελ. 93.

Η φιλοσοφία στην 'Αμερική σήμερα

Συζητούν οι: 'Αριστείδης Μπαλτᾶς

καί 'Αλέξανδρος Νεχαμᾶς

'Αριστείδης Μπαλτᾶς: Πῶς θά μπορούσε νά χαρακτηρίσει κανείς, πολύ γενικά, τήν κατάσταση τῆς Φιλοσοφίας σήμερα στην 'Αμερική, δηλαδή τούς κύριους τομείς ἐνδιαφέροντός της, τά βασικά προβλήματα μέ τά ὁποῖα ἀσχολεῖται;

'Αλέξανδρος Νεχαμᾶς: Μετά τόν πόλεμο, τήν ἀμερικανική φιλοσοφία τή χαρακτηρίζει τό μεγάλο ἐνδιαφέρον της γιά προβλήματα Λογικῆς καί Μεταφυσικῆς. Ἡ τεράστια πρόοδος πού σημείωσε ἡ Μαθηματική Λογική μέ τό ἔργο τοῦ Φρέγκε καί τοῦ Ράσελ, καί ἀργότερα μέ τά θεωρήματα τοῦ Γκέντελ, τήν κατέστησε πρότυπο καί πηγή μεθόδων. Οἱ τομείς τῆς Φιλοσοφίας πού μποροῦσαν νά χρησιμοποιήσουν τίς μεθόδους τῆς Λογικῆς γιά τή λύση τῶν σχετικῶν προβλημάτων (Μεταφυσική, Γνωσιολογία, Φιλοσοφία τῆς Ἐπιστήμης κ.λπ.), εἶχαν τεράστια ἀνθήση. Ἀντίθετα, τομείς πού δέν μποροῦσαν νά χρησιμοποιήσουν αὐτά τά ἀποτελέσματα καί αὐτές τίς μεθόδους ἔμειναν στάσιμοι, ὅπως π.χ. ἡ Αἰσθητική ἢ ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ περίπτωση Ἠθικῆς καί Πολιτικῆς Φιλοσοφίας, οἱ ὁποῖες δέν φαίνεται νά προσφέρονται σέ μιά μεταχείριση διά τῆς Λογικῆς. Ὡστόσο καί αὐτές, τουλάχιστον μέχρι ενός σημείου, υπέκυψαν. Μιλῶ γιά τή Θεωρία τῆς Ἀπόφασης (Decision Theory) ἢ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ μεθόδους ἀπό τή Θεωρία τῶν Παιγνίων (Game Theory) καί τή Θεωρία τῶν Πιθανοτήτων γιά νά δείξει πῶς ἕνας ἄνθρωπος ἀποφασίζει ἂν θά κάνει τό α ἢ τό β καί ἂν ἡ ἀπόφαση πού πήρε ἦταν «σωστή». Μιά τέτοια προσέγγιση τῆς Ἠθικῆς καί τῆς Πολιτικῆς Φιλοσοφίας σημαίνει, βέβαια, ὅτι ἡ φιλοσοφία στην 'Αμερική δέν συνηθίζει νά παίρνει θέση ἀπέναντι στίς πολιτικές ἐξελίξεις καί τήν κρατούσα πολιτική κατάσταση, σέ ἀντίθεση μέ ὅ,τι, ὅπως νομίζω, συμβαίνει στην Εὐρώπη. Ἡ ἀμερικανική φιλοσοφία βλέπει γενικά τόν ἑαυτό της ὡς μιά ἀφηρημένη «ἐπιστήμη». Καί χρησιμοποιῶ τή λέξη «ἐπιστήμη» ἐπίτηδες γιά νά τονίσω τήν πολιτική ιδιαιτερότητα τήν ὁποῖα ἡ ἀμερικανική φιλοσοφία ἐπιφυλάσσει στόν ἑαυτό της.

Ὡστόσο, τά τελευταῖα χρόνια παρατηρεῖται μιά σοβαρή μεταστροφή. Ἄν καί ἡ Λογική, ἡ Μεταφυσική καί ἡ Ἐπιστημολογία παραμένουν ἰσχυρές, ἔχει δημιουργηθεῖ ἕνα μεγάλο ἐνδιαφέρον γιά τήν Ἱστορία τῆς

Φιλοσοφίας. Τό ἐνδιαφέρον αὐτό ἀφορᾷ ὡς ἕνα βαθμό τήν ἀρχαία ἑλληνική φιλοσοφία —πράγμα πού ἴσως ἔχει μιά κάποια ἰδιαίτερη σημασία γιά μᾶς τούς Ἕλληνες— καί ὀφείλεται κατά ἕνα μεγάλο μέρος στό ἔργο ἑνός Ἑλληνα, τοῦ Γρηγόρη Βλαστοῦ. Ὁ Γρηγόρης Βλαστός ἐφάρμοσε τίς λογικές μεθόδους, τίς ὁποῖες ὡς τότε χρησιμοποιοῦσαν γιά ἄλλα θέματα, στή μελέτη τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν φιλοσοφικῶν κειμένων, καί κυρίως τῶν κειμένων τοῦ Πλάτωνα. Ὅποτε οἱ Ἄμερικανοί καθηγητές Φιλοσοφίας διαπίστωσαν μέ ἐκπληξη —ὄντας μέχρι τότε μᾶλλον ἀμόρφωτοι ὅσον ἀφορᾷ τήν Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας— ὅτι ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας δέν εἶναι μόνο μιά ἐρμηνευτική τῶν ἀρχαίων κειμένων ἀλλά ὅτι μπορεῖ νά συνιστᾷ μιά αὐστηρή «ἐπιστημονική» δουλειά.

'Αριστείδης Μπαλτᾶς: Μέ αὐτό που λές, μοῦ δίνεις τήν ἐντύπωση ὅτι ὅταν ἀναφερόμαστε στην Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας ἐννοοῦμε διαφορετικά πράγματα στην 'Αμερική ἀπό αὐτά πού ἐννοοῦμε στην Εὐρώπη. Δηλαδή στην 'Αμερική ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας δέν ἐξετάζει τό πῶς ἕνα φιλοσοφικό σύστημα καί τό ἔργο ἑνός φιλοσόφου σχετίζεται μέ τά προηγούμενα καί τά ἐπόμενά του, ἀπό πού προέρχεται καί τί συνεπάγεται. Ἡ μελέτη τῶν συνεχειῶν καί τῶν ἐνδεχόμενων ρήξεων δέν ἐνδιαφέρει. Αὐτό πού γίνεται εἶναι ἡ ἀνάγνωση κειμένων μέ μεθόδους πού προέρχονται ἀπό τή Λογική. Εἶναι ἔτσι;

'Αλέξανδρος Νεχαμᾶς: Ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας ἄρχισε νά γίνεται δημοφιλῆς γύρω στά 1955, ἀκριβῶς γιατί δέν εἶχε αὐτή τήν, θά ἔλεγα, «ἱστορικιστική» διάσταση πού ὑπαινίσσεσαι. Ἐπαιρνες ἕνα ὁποιοδήποτε κείμενο, ἀναγνώριζες τό ἐπιχείρημα καί μετά ἔβλεπες ἂν τό ἐπιχείρημα αὐτό εἶναι σωστό ἢ ὄχι καί τί σχέση ἔχει αὐτό μέ τά ἐπιχειρήματα πού διατυπώνουμε σήμερα γιά τό ἴδιο θέμα. Ὅμως, διαβάζοντας τά παλαιά κείμενα, σιγά σιγά καταλαβαίνει κανείς ὅτι ἡ σχέση μεταξύ φιλοσοφικῶν κειμένων τοῦ παρόντος καί τοῦ παρελθόντος δέν εἶναι ποτέ ἄμεση, ὅτι τά προβλήματα τίθενται διαφορετικά. Ἐπάρχει μιά —ἄς τήν ποῦμε— γενεαλογική σχέση. Ἀλλά ἡ «ἐπιστημονική» ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων ἔφτασε νά δεῖ ὅτι δέν μπορεῖ

νά συνεχίσει έτσι. "Όσοι ασχολούνται με παλαιά κείμενα —τά όποια εξετάζονται πάντα στή γλώσσα του πρωτοτύπου— άρχισαν νά κάνουν καί Ιστορική έρευνα. Σήμερα έχει άποκατασταθεί μία πιό διαλεκτική, πιό «έρμηνευτική» άντιμετώπιση τῆς 'Ιστορίας τῆς Φιλοσοφίας.

'Αριστείδης Μπαλτᾶς: Στήν 'Ελλάδα, ἔστω καί μέ τή μορφή συνθήματος, ξέρομε ότι ή σημερινή άγγλοσαξονική φιλοσοφία διακρίνει τή Φιλοσοφία σέ δύο «παραδόσεις»: τήν άναλυτική καί τήν «ήπειρωτική» (εύρωπαϊκή). Σύμφωνα δέ καί μέ όσα εἶπες, ή άναλυτική παράδοση ἔγκειται σέ μία προσέγγιση στό φιλοσοφικό κείμενο ή όποία προσπαθεί μέ μεθόδους δανεισμένες άπό τή Λογική, νά άναλύσει —ἐξ οὗ καί ή λέξη— τά ἐπιχειρήματα του κειμένου καί τίς λογικές σχέσεις μεταξύ ἐπιχειρημάτων.

'Αλέξανδρος Νεχαμᾶς: Αυτό είναι τό ένα ουσιαστικό γνώρισμα. Τό άλλο είναι ότι άντιμετωπίζει κάθε κείμενο ως αὐτοτελές άντικείμενο. Δέν τήν ενδιαφέρει τόσο ή σχέση του κειμένου αὐτοῦ μέ άλλα κείμενα, όσο ή κατανόηση του ίδιου του κειμένου-άντικειμένου.

'Αριστείδης Μπαλτᾶς: "Έτσι, βέβαια, τό πρότυπο τῆς Λογικῆς καί τῶν Φυσικῶν 'Επιστημῶν ἐπεκτείνεται καί στόν τρόπο μέ τόν όποιο γράφονται τά φιλοσοφικά κείμενα. Δέν περιορίζεται μόνο στό επίπεδο τῆς γενικῆς ἐμπνευσης καί τῆς τάσης γιά λογική αὐστηρότητα.

'Αλέξανδρος Νεχαμᾶς: "Έχει ἐπηρεαστεῖ ὄχι μόνο ή φιλοσοφική γλώσσα αλλά καί ὁ τρόπος ἐπικοινωνίας μεταξύ φιλοσόφων. Μονάδα ἐπικοινωνίας δέν είναι πλέον τό φιλοσοφικό σύγγραμμα αλλά ή αὐτοτελής ἐργασία. Μιά τέτοια ἐργασία μπορεί νά καταλαμβάνει μόνο δύο σελίδες (ὅπως οἱ ἐργασίες πού κατά κανόνα φιλοξενεῖ τό περίφημο άγγλικό περιοδικό *Analysis* καί οἱ όποίες καταπιάνονται μέ τή «λύση» πολύ συγκεκριμένων «προβλημάτων») ή νά είναι ἐργασία τῶν 10.000-15.000 λέξεων ὅπως αὐτές πού δημοσιεύονται σέ περιοδικά σάν τό *Journal of Philosophy* ή τό *Philosophical Review*.

'Αριστείδης Μπαλτᾶς: Βρίσκω ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα τή διαπίστωσή σου ότι σήμερα ή άμερικανική φιλοσοφία διανύει μία περίοδο μεταστροφῆς. Κάτι τέτοιο παρατήρησα καί ἐγώ ἐδῶ στό Πίτσμπουργκ, ὅπου περίμενα νά βρῶ τό ἀπόρητο ὄχυρό τῆς άναλυτικῆς παράδοσης. 'Αντ' αὐτοῦ εἶδα τό ἐξῆς: Π.χ., ἐσύ πού ἔχεις εἰδικευτεῖ στόν Πλάτωνα καί στήν άρχαία ἑλληνική φιλοσοφία γράφεις τό πρῶτο σου βιβλίό γιά τόν Νίτσε. "Η κάποιος συνάδελφός σου, ὁ όποιος ἔχει εἰδικευτεῖ στή Φιλοσοφία τῆς Ψυχολογίας καί τήν Τεχνητή Νοημοσύνη διδάσκει Χάιντεγκερ. "Η, άκόμη, κάποιος άλλος συνάδελφος, εἰδικός τῆς Μεσαιωνικῆς Φιλοσοφίας, διδάσκει Μάρξ. Είναι αὐτά συμπτώματα τῆς μεταστροφῆς πού ἔλεγες;

'Αλέξανδρος Νεχαμᾶς: Ναι, αὐτά είναι συμπτώματα

μιάς μεγάλης στροφῆς. Καί τό πολύ ενδιαφέρον στοιχείο τῆς ἐν λόγω στροφῆς είναι τό ότι αὐτή φαίνεται νά προέρχεται μέσα άπό τήν ίδια τήν άναλυτική παράδοση. 'Η άναλυτική φιλοσοφία φαίνεται σάν νά αὐτοδιαλύεται. Καί αὐτό μέ τήν ἐξῆς ἔννοια. "Ένας άπό τούς σημαντικότερους 'Αμερικανούς φιλοσόφους, ὁ W.V.O. Quine —ὁ όποιος μάλιστα, σέ αντίθεση μέ τούς περισσότερους συναδέλφους του, γράφει καί πολύ ὠραία— ἐξαπέλυσε, ἤδη άπό τό 1950, μία ἐπίθεση ἐναντία σέ μία θεμελιώδη άρχή τῆς άναλυτικῆς παράδοσης, άρχή τήν όποία ή παράδοση αὐτή εἶχε υἱοθετήσει άπό τόν Κάντ: τή διάκριση άνάμεσα σέ άναλυτικές καί συνθετικές προτάσεις. 'Ο Quine χρησιμοποίησε μία σειρά ἐπιχειρημάτων γιά νά δείξει ότι οἱ άναλυτικές προτάσεις (αὐτές τῶν όποιῶν ή ἀλήθεια προκύπτει άπό τό ίδιο τό νόημα τῶν λέξεων πού περιέχουν), ὅπως π.χ. ή πρόταση «2 + 2 = 4», δέν μπορεί νά διακριθοῦν καθαρά άπό τίς συνθετικές προτάσεις (αὐτές τῶν όποιῶν ή ἀλήθεια συνάγεται άπό τόν ἐμπειρικό ἔλεγχο τῶν γεγονότων), ὅπως π.χ. ή πρόταση «υπάρχει ένα φλιτζάνι καφέ σ' αὐτό τό τραπέζι». 'Η σιχασιά αὐτῆς τῆς διάκρισης γιά τήν άναλυτική παράδοση ἦταν τεράστια. 'Η άναλυτική φιλοσοφία ἔβλεπε πάντα τόν ἑαυτό της ως μία προσπάθεια νά ἀναλύσει τά νοήματα μέ τά όποια ἐπικοινωνεῖ ὁ ἄνθρωπος καί τά όποια, ως ένα τουλάχιστον βαθμό, ἐνυπάρχουν στή γλώσσα. 'Η άναλυτική φιλοσοφία είναι κατά βάση μία μελέτη τῆς γλώσσας. Αὐτή, πιό συγκεκριμένα, ασχολεῖται μέ ἐκείνες τίς προτάσεις, ἔννοιες καί άρχές οἱ όποίες είναι μόνο συναρτήσεις τῆς γλώσσας (καί ὄχι τῆς ἐμπειρίας) καί κατά τοῦτο είναι άναλυτικές. Τίς συνθετικές προτάσεις τίς ἀφήνει στή δικαιοδοσία τῶν ἐπιμέρους ἐπιστημῶν. "Όταν ὅμως, άπό φιλοσοφική ἄποψη, χαθεῖ ή διάκριση, ή άναλυτική φιλοσοφία χάνει τό ἔδαφος κάτω άπό τά πόδια της. Παύει νά γνωρίζει πού βρίσκεται καί τίθεται ὑποχρεωτικά σέ μία διαδικασία ἀνακάλυψης του ἑαυτοῦ της. Αὐτή τή φάση πιστεύω πώς περνάει σήμερα ή άμερικανική φιλοσοφία. Καί αὐτό, κατά τή γνώμη μου, είναι ιδιαίτερα θετικό. 'Η φιλοσοφία ἀρχίζει νά ἀποκτᾶ πολύ πιό σύνθετες σχέσεις μέ τίς ἐπιστήμες αλλά καί μέ τίς άλλες θεωρητικές δραστηριότητες (πολιτική σκέψη, κοινωνική θεωρία, λογοτεχνική κριτική κ.λπ.).

'Αριστείδης Μπαλτᾶς: Νά αναφέρω ἐδῶ κάτι άλλο πού μου δημιούργησε κατάπληξη. Οἱ Γάλλοι διανοητές τῆς δεκαετίας του '60 (Φουκώ, 'Αλτουσέρ, Ντεριντά κ.λπ.) μελετῶνται σήμερα στήν 'Αμερική πολύ, ἴσως πολύ περισσότερο άπ' ὅσο στή Γαλλία. 'Αλλά αὐτοί, κατά ἕναν περίεργο τρόπο, δέν θεωροῦνται φιλόσοφοι. Θεωροῦνται ὅλοι συλλήβδην κριτικοί τῆς λογοτεχνίας καί είναι ἐξορισμένοι σέ τμήματα Γαλλικῶν Σπουδῶν, 'Αγγλικῶν Σπουδῶν, Συγκριτικῆς Λογοτεχνίας κ.λπ.

'Αλέξανδρος Νεχαμᾶς: Κι αὐτό ἔχει ἀρχίσει νά ἀλλάξει. 'Αρκεῖ κανεῖς νά δεῖ τό πρόγραμμα του ἐτήσιου συνεδρίου τῆς 'Αμερικανικῆς Φιλοσοφικῆς 'Εταιρείας, ὅπου κάθε χρόνο ένα ὁλόένα καί μεγαλύτερο μέρος του ἀφιερῶνεται στόν Φουκώ, στόν Ντεριντά, στόν Λεβι-

νάς. Εἶναι ὡστόσο ἐνδιαφέρον νά δεῖ κανεὶς γιατί ἡ εἰσαγωγὴ αὐτῆς τῆς γαλλικῆς σκέψης ἔγινε μέσω τῶν φιλολογικῶν καὶ ὄχι τῶν φιλοσοφικῶν τμημάτων. Κατὰ τὴ γνώμη μου ὑπάρχουν δύο λόγοι. Ὁ πρῶτος λόγος ἔχει νά κάνει μὲ τὴ φιλοσοφία καὶ εἶναι ὁ ἐξῆς: τόσο ἡ ἀναλυτικὴ φιλοσοφία ὅσο καὶ ὁ στρουκτουραλισμὸς ἔβλεπαν τὸν ἑαυτό τους ὡς ἐπιστῆμες καὶ ἀναζητοῦσαν ἀναλλοιώτες δομές· δομές τῆς γλώσσας ἢ ἀναλυτικὴ φιλοσοφία, δομές τοῦ ἀνθρώπινου μυαλοῦ ὁ στρουκτουραλισμὸς. Καὶ οἱ δύο ἦταν, ἄς ποῦμε, καντιανῆς ἀπόχρωσης. Ὅποτε, ὅσοι ἐπιτέθηκαν στὴ Γαλλία ἐναντίον τοῦ στρουκτουραλισμοῦ, ὑποστηρίζοντας ὅτι τέτοιες ἀναλλοιώτες δομές δὲν ὑπάρχουν, στὴν Ἀμερικὴ ἦταν κυριολεκτικὰ ἀδύνατο νά διαβαστοῦν. Τὸ 1967, ὁ ἀναλυτικὸς φιλόσοφος θεωροῦσε τὸ *De la Grammatologie* τοῦ Ντερντά ὡς τίποτα λιγότερο ἀπὸ καθαρὴ τρέλα. Ὁ δεῦτερος λόγος ἔχει νά κάνει μὲ τὴ θέση τῆς φιλοσοφίας στὰ Ἀμερικανικὰ Πανεπιστήμια. Ὅρισμένοι Ἀμερικανοὶ φιλόλογοι, πού ἀναζητοῦσαν τὰ μέσα γιὰ μιὰ περισσότερο θεωρητικὴ προσέγγιση στὴ λογοτεχνία, ἀνακάλυψαν τὸ στρουκτουραλισμὸ. Καὶ αὐτὸς μὲν ἐξελάμβανε τὸν ἑαυτό του ὡς ἐπιστῆμη ἀλλὰ, λόγω ὀλοκληρῆς τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφικῆς παράδοσης, αὐτὸς ἦταν πολὺ περισσότερο ἀνοιχτὸς στὴ λογοτεχνία ἀπ' ὅσο ἦταν ἡ ἀναλυτικὴ φιλοσοφία. Ὅποτε οἱ φιλόλογοι αὐτοὶ προσπάθησαν νά εἰσαγάγουν τὸ στρουκτουραλισμὸ στὴν Ἀμερικὴ γιὰ νά δείξουν ὅτι καὶ ἡ λογοτεχνία μπορεῖ νά ἀντιμετωπιστεῖ «ἐπιστημονικά». Μὲ αὐτὸ τὸ στόχο ὀργανώθηκε τὸ 1966 στὸ Πανεπιστήμιο Johns Hopkins ἓνα περίφημο συνέδριο μὲ τίτλο «The Structuralist Controversy». Ὅμως ἐκεῖ, μαζί μὲ τὸν Λεβύ-Στρώς καὶ τοὺς ἄλλους στρουκτουραλιστὲς ἦρθε καὶ ἓνας νεαρός, ὁ Ζάκ Ντερντά, ὁ ὁποῖος ἐπιτέθηκε στὸ στρουκτουραλισμὸ μὲ μιὰ ἀνακοίνωση πού μάγεψε τοὺς πάντες. Ἐδῶ ὑπάρχει μιὰ εἰρωνεία. Ἀντὶ νά θέσει ἐπιτέλους τὴ μελέτη τῆς λογοτεχνίας σὲ ἐπιστημονικὲς βάσεις, τὸ Συνέδριο αὐτὸ ἔδειξε πειστικά τὸ ἀδύνατο τοῦ ἐγχειρήματος. Ὅποτε ξαφνικά ἔγινε ἀντιληπτό ὅτι ὄχι μόνο δὲν χρειάζεται (γιατί εἶναι ἀδύνατο) νά μελετήσεις τὴ λογοτεχνία «ἐπιστημονικά» ἀλλὰ καὶ ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τῆς ἐπιστῆμης πού προβάλλει ἡ ἀναλυτικὴ φιλοσοφία μπορεῖ νά ὑποβληθεῖ σὲ σοβαρὴ κριτικὴ. Καὶ αὐτὸ ἦταν ἰδιαίτερα σημαντικό γιὰ τοὺς Ἀμερικανοὺς φιλόλογους οἱ ὁποῖοι ἐπὶ χρόνια ἦταν πολῖτες β' κατηγορίας στὰ ἀμερικανικὰ πανεπιστήμια: πρῶτοι ἔρχονταν οἱ ἐπιστῆμονες, μετὰ οἱ φιλόσοφοι οἱ ὁποῖοι κάνουν καὶ αὐτοὶ «ἐπιστῆμη» καὶ μετὰ οἱ φιλόλογοι, οἱ λογοτέχνες κ.λπ. Ἄν, λοιπόν, ἐπιστῆμη δὲν εἶναι αὐτὸ πού μᾶς ἔλεγαν, ἂν ἡ ἐπιστῆμη δὲν χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν πειθαρχία καὶ τὴν τάξη πού νομίζαμε, τότε, σκέφτηκαν οἱ φιλόλογοι, ἡ δουλειὰ πού κάνουμε ἐμεῖς εἶναι ἐξίσου σημαντικὴ, ἂν ὄχι σοβαρότερη ἀπὸ τὴ δουλειὰ πού κάνουν οἱ ἄλλοι. Διότι ἐμεῖς εἴμαστε αὐτοὶ πού μελετοῦν πραγματικὰ τὴ γλώσσα, δηλαδή αὐτὸ πού οἱ φιλόσοφοι ἰσχυρίζονται ὅτι ἀποτελεῖ τὴν πιὸ βαθιὰ καὶ τὴν πιὸ πλατιά ἀνθρώπινη δραστηριότητα.

Καὶ βέβαια ἀφοῦ «ἤρθαν» στὴν Ἀμερικὴ, οἱ Γάλλοι

διανοητὲς ἔγιναν εὐρύτερα γνωστοί. Σὲ μιὰ φάση μάλιστα ὅπου, ὅπως εἴπαμε, ἡ ἀναλυτικὴ φιλοσοφία εἶχε ἀρχίσει ἡ ἴδια νά ὑπονομεύει τὰ θεμέλιά της, ἡ παρουσία ὀρισμένων διανοητῶν, γιὰ τοὺς ὁποῖους ὁ διαχωρισμὸς ἀνάμεσα σὲ συνθετικὲς καὶ σὲ ἀναλυτικὲς προτάσεις ἦταν ὄχι μόνο ἀπαράδεκτος ἀλλὰ καὶ ἀδιανόητος, συνιστοῦσε σημαντικό γεγονός. Ὅποτε καὶ ὀρισμένοι Ἀμερικανοὶ φιλόσοφοι, ὅπως ὁ Ρίτσαρντ Ρόρτυ, ὑποχρεώθηκαν νά ἀντιμετωπίσουν πολὺ σοβαρὰ τοὺς Γάλλους διανοητὲς ἀπὸ φιλοσοφικὴ καθαρὰ ἄποψη. Αὐτὴ εἶναι ἡ φάση πού διανύουμε σήμερα.

Ἀριστείδης Μπαλτᾶς: Εἶναι πράγματι πολὺ ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ ἡ ἐξέλιξη. Ἀλλὰ θέλω ἐδῶ νά ἐκφράσω μιὰ ἀπορία σὲ σχέση μὲ κάτι πού εἶπες προηγουμένως. Εἶπες ὅτι οἱ φιλόσοφοι στὴν Ἀμερικὴ εἶναι κλεισμένοι στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἀκαδημαϊκῶν θεσμῶν καὶ κατὰ κανόνα δὲν τοποθετοῦνται πολιτικά. Ὅμως οἱ προπάτορες τῆς σημερινῆς ἀμερικανικῆς φιλοσοφίας εἶναι οἱ θετικιστὲς πού διώχθηκαν ἀπὸ τὴ Γερμανία, τὴν Αὐστρία κ.λπ. μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ ναζισμοῦ. Καὶ οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν πολιτικὰ ἐνεργοὶ στὶς πατρίδες τους καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἄλλωστε ἀναγκάστηκαν νά φύγουν. Πῶς ἔγινε νά χαθεῖ αὐτὴ ἡ πολιτικὴ διάσταση ἀπὸ τὴν ἀμερικανικὴ φιλοσοφία;

Ἀλέξανδρος Νεχαμᾶς: Πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἐρώτηση καὶ πολὺ δύσκολο θέμα. Αὐτὸ πού πρέπει νά ἐξετάσει κανεὶς ἐδῶ εἶναι τὸ ἂν ἡ πολιτικὴ δράση ἀνθρώπων σάν τὸν Κάρναπ, τὸν Νούρατ κ.λπ. σχετιζόταν μὲ τίς φιλοσοφικὲς τους ἀπόψεις.

Ἀριστείδης Μπαλτᾶς: Νομίζω πῶς ναί, μὲ τὴν ἐξῆς ἔννοια: Ὁ κύκλος τῆς Βιέννης, ἡ ομάδα τοῦ Βερολίνου καὶ γενικὰ ἡ θετικιστικὴ στάση συνιστοῦσε τότε μιὰ προσπάθεια ἀπάντησης στὸν ἱρασιοναλισμὸ πού ἔφεραν μαζί τους ὁ ναζισμὸς καὶ ὁ φασισμὸς. Οἱ θετικιστὲς ἤθελαν νά καθαρίσουν καὶ νά καταστήσουν ἐπιστημονικὰ αὐστηρὴ τὴ γλώσσα τῆς φιλοσοφίας ὥστε νά τὴν κάνουν νά ἀποβάλλει ὀριστικά ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα πού δίνουν λαβὴ στὸν ἱρασιοναλισμὸ...

Ἀλέξανδρος Νεχαμᾶς:... ὅπως καὶ ὀρισμένες αὐταρχικὲς καὶ ἀπολυταρχικὲς τάσεις τίς ὁποῖες ἔβλεπαν νά ἀπορροεῖν ἀπὸ τὸν Χέγκελ. Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι ἔρχονται στὴν Ἀμερικὴ, ὅπου τότε τέτοιες τάσεις δὲν ὑπάρχουν. Ὅχι ὅτι βρῆκαν τὸν παράδεισο, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ὁ ναζισμὸς ὡς πολιτικὴ ἰδεολογία καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ χεγκελιανισμὸς ὡς φιλοσοφικὴ ἰδεολογία εἶναι ἀνύπαρκτοι. Ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ ἡ Ἀμερικὴ εἶναι φανατικὰ ἐναντίον τοῦ ναζισμοῦ καὶ ὁ Χέγκελ δὲν ἔχει καμιά ἀπολύτως παρουσία. Ἡ πολιτικὴ διάσταση τοῦ θετικισμοῦ χάνεται γιατί δὲν ἔχει ἀντίπαλο. Καὶ εὐχολὰ ἡ ἀμερικανικὴ ἰδεολογία, γιὰ τὴν ὁποία ἡ ἐπιστῆμη εἶναι πολιτικὰ καὶ ἠθικὰ οὐδέτερη, μπόρεσε νά πάρει τὸ θετικισμὸ καὶ νά τὸν ἐνσωματώσει.

Ἀριστείδης Μπαλτᾶς: Τὸ πολιτικὸ σύστημα στὴν Ἀμερικὴ δὲν δημιουργεῖ συνθῆκες γιὰ νά ὑπάρξουν ὀρ-

γανικοί διανοούμενοι, δηλαδή διανοητές που νά μπορούν νά συλλάβουν και νά εκφράσουν μέ τό έργο τους τή σχέση έπιστήμης, κοινωνίας και πολιτικής.

Άλέξανδρος Νεχαμάς: Οί σχέσεις αυτές εμφανίζονται μέ πιό έμμεσο τρόπο στήν Άμερική άπ' ό,τι στήν Εύρώπη. Καί αυτό προσδίδει στήν άμερικανική φιλοσοφία έναν επαγγελματισμό. Τό νά όνομάσεις έναν φιλόσοφο επαγγελματία είναι στήν Άμερική ένα από τά μεγαλύτερα κομπλιμέντα. Πράγμα που σέ έλληνικό ή σέ εύρωπαϊκό αυτί ήχει παράταιρα. Ποιός είναι επαγγελματίας; Αυτός ό όποιος έχει τήν ικανότητα νά δουλέψει μέσα σ' ένα σύστημα, ό όποιος μπορεί ένδεχομένως νά δώσει καινούργια πράγματα και νά ταράξει τά νερά άλλα όχι τόσο ώστε νά χαλάσει τό σύστημα, νά διαλύσει τή συνοχή του. Για νά θεωρηθεί επαγγελματίας ένας Άμερικανός φιλόσοφος, πρέπει αυτός νά μήν άσκει κριτική τόσο ριζοσπαστική ώστε νά τεθεί εκτός Πανεπιστημίου. Βέβαια, χωρίς νά είναι κανείς εύτελώς άθώος, πρέπει νά πεί ό,τι στά άμερικανικά Πανεπιστήμια υπάρχει σοβαρή έλευθερία λόγου. Καί μπορεί κανείς νά άσκήσει σημαντική κριτική μέσα από τά Πανεπιστήμια. Άλλά αυτό, βέβαια, είναι δίκοπο μαχαίρι. Έπειδή ή κριτική μπορεί νά γίνει τόσο εύκολα, δέν χρειάζεται νά γίνει τόσο σκληρή.

Άριστείδης Μπαλτάς: Ό επαγγελματισμός που αναφέρεις δείχνει και μία στάση του φιλοσόφου άπέναντι στή φιλοσοφία καθ' έαυτήν. "Αν είσαι επαγγελματίας δέν είσαι, άς πούμε, πλατωνιστής, καντιανός, μαρξιστής μέ τήν έννοια ό,τι πιστεύεις βαθιά στις βασικές άρχές τής σχολής ή τής παράδοσης όπου τοποθετείσαι. Καί ό,τι, από κει και πέρα, άνάγεις αυτά που κάνεις σ' αυτές τις άρχές, προσδίδοντας έτσι στή φιλοσοφία σου

σαφές κοινωνικό περιεχόμενο. "Αν είσαι επαγγελματίας, παίρνεις όρισμένες ιδέες από τον Κάντ, όρισμένες, ένδεχομένως, από τον Μάρξ ή από όποιονδήποτε άλλον και γράφεις ένα δοκίμιο, μία έργασία όπου έπισημαίνεις ένα ζήτημα και «λύνεις ένα πρόβλημα». Δέν υπάρχει δέσμευση άπέναντι σέ ένα εύρύτερο φιλοσοφικό σύστημα.

Άλέξανδρος Νεχαμάς: Άκριβώς. Έπαγγελματίας είναι αυτός που λύνει συγκεκριμένα προβλήματα. Καί τις άρχές μέ βάση τις όποιες λύνουμε ένα πρόβλημα κατά κανόνα δέν τις έξετάζουμε. Αυτό τό χαρακτηριστικό τής αναλυτικής φιλοσοφίας πάει πίσω μέχρι τον Άριστοτέλη, ό όποιος λέει ότι δέν είναι έργο του έπιστήμονα νά έξετάζει τις άρχές τής έπιστήμης του. Πρέπει νά δουλεύει μέσα στις άρχές αυτές. Φυσικά ό Άριστοτέλης είναι ό φιλόσοφος. Άλλά όταν πλέον ό φιλόσοφος βλέπει τον έαυτό του ως έπιστήμονα, τότε παύει νά έξετάζει εύθέως τις άρχές.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό που προσδιορίζει τή μορφή επαγγελματισμού που συζητάμε, είναι ό τρόπος μέ τον όποιο μορφώνονται οι Άμερικανοί φιλόσοφοι. Η μόρφωση αυτή δέν στηρίζεται στή συγκριτική μελέτη των φιλοσοφικών συστημάτων και των άρχων τής φιλοσοφίας, π.χ. του Πλάτωνα ή του Κάντ, άλλα στήν εξέταση προβλημάτων. Μαθαίνεις τί ειπε ό τάδε ή ό δείνα φιλόσοφος για κάποιο πρόβλημα και μετά βλέπεις ότι τό πρόβλημα αυτό έμεινε άλυτο. Έπάρχει εδώ μία ειρωνεία. Από τή μία μεριά βλέπεις ότι τό παρελθόν δέν έλυσε τά προβλήματα και από τήν άλλη μεριά άποκτάς τήν άφελή αισιοδοξία ότι σήμερα μπορούμε νά τά λύσουμε γιατί έχει προχωρήσει ή Λογική και ή έπιστήμη και έπειδή μάθαμε νά κάνουμε τά προβλήματα μικρότερα. Ό Άμερικανός φιλόσοφος άντιμετωπίζει έντελώς καχύποπτα τις γενικεύσεις. Καί αυτό είναι μία επαγγελματική και μία έπιστημονική στάση. "Όπως στή Φυσική δέν λύνεις ποτέ τό γενικό πρόβλημα τής κίνησης, έτσι και στή Φιλοσοφία δέν θέτεις τό γενικό πρόβλημα του έάν ό άνθρωπος διαχωρίζεται ή όχι από τά ζώα. Άπλως έξετάζεις τις διάφορες δραστηριότητες του ανθρώπου και κοιτάς ποιές από αυτές μπορούμε ή δέν μπορούμε νά βρούμε στά ζώα. Άντί νά δούμε τήν ύπαρξη τής συνείδησης ως πρόβλημα τό όποιο καλούμαστε νά άντιμετωπίσουμε φιλοσοφικά, λέμε ότι δέν ύπάρχει γενικό πρόβλημα συνείδησης άλλα τριάντα ή πενήντα έπιμέρους προβλήματα μέ τά όποια άσχολούμαστε.

Άριστείδης Μπαλτάς: Αυτή ή στάση, βέβαια, έχει ως προϋπόθεση μερικές πολύ συγκεκριμένες και σαφείς θεωρήσεις και θέσεις οι όποιες δέν συζητούνται ποτέ.

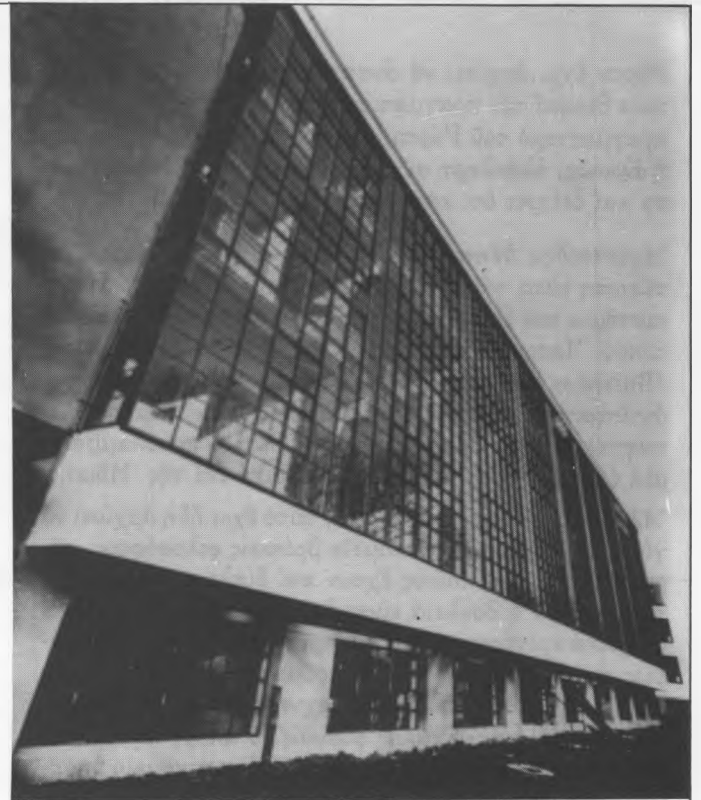
Άλέξανδρος Νεχαμάς: Δέν συζητούνταν ποτέ μέχρι πρόσφατα. Ήταν ύπερβατικές.

Άριστείδης Μπαλτάς: Έννοώ ότι πίσω ή κάτω από τήν προσέγγιση τής αναλυτικής φιλοσοφίας, σέ όλα λίγο πολύ, τά ζητήματα ύπάρχουν κάποιες θεμελιώδεις άρχές, όπως π.χ. ή άναγωγή στο άτομο και σέ ό,τι αυ-

τό προτίθεται, θεωρεῖ ἢ πιστεύει, οἱ ὅποιες ἐκλαμβάνονται σιωπηρά ὡς αὐτονόητες καί δέν ἀντιμετωπίζονται φιλοσοφικά. Πῶς γίνεται νά μήν ἀπασχολεῖ καθόλου τήν ἀναλυτική φιλοσοφία τό ἐρώτημα, π.χ., ἂν εἶναι ἡ πίστη καί ἡ πρόθεση θεμελιώδεις ἔννοιες καί ὄχι ἡ ἰδεολογία, ἡ ὁποία, σύμφωνα μέ ἄλλες θεωρήσεις, διαμορφώνει τήν πρόθεση καί τήν πίστη τῶν ἀτόμων; Γιατί τέτοια ζητήματα δέν θίγονται καθόλου;

Ἀλεξάνδρος Νεχαμᾶς: Τέτοια ζητήματα χαρακτηρίζονται συχνά ὡς μεταφιλοσοφικά. Ἐνας ἀπό τοὺς σημαντικότερους σύγχρονους Ἀμερικανούς φιλοσόφους —ὁ ὁποῖος, κατά τή γνώμη μου, συνέβαλε πολύ στή δημιουργία τῆς κρίσης πού συζητάμε— εἶναι ὁ Νέλσον Γκούντμαν. Αὐτός, πρὶν ἀπό εἴκοσι περίπου χρόνια ἔγραφε ἕνα πολύ σημαντικό ἄρθρο ὅπου ἰσχυριζόταν ὅτι ὁ μεταφιλοσοφικός στοχασμός εἶναι δεῖγμα παρακμῆς. Μόνον ὅταν ἡ φιλοσοφία ἔχει χάσει τήν υἰεῖα της —δηλαδή ἔχει πάψει νά ἔχει συγκεκριμένα, χειροπιαστά προβλήματα νά λύσει—, τότε μόνο στρέφεται στή μεταφιλοσοφία. Εἶναι αὐτή μιὰ ἰδεολογία ἡ ὁποία ἔχει ἐπηρεάσει πολύ τήν ἀμερικανική φιλοσοφία. Ἀλλά καί αὐτή ἡ ἰδεολογία ἔχει ἀρχίσει νά χάνει ἔδαφος.

Ποιά εἶναι ἡ γνώμη σου; Συμφωνῶ μέ τόν Γκούντμαν ὅτι ἡ μεταφιλοσοφική ἀναζήτηση συνιστᾶ σύμπτωμα κρίσης. Ἀλλά διαφωνῶ στό ὅτι ἡ κρίση ἀποτελεῖ δυστύχημα. Ἀντίθετα, μέσα ἀπό τήν κρίση βγαίνουν πολύ ἐνδιαφέροντα πράγματα. Καί αὐτό παρατηροῦμε νά συμβαίνει σήμερα. Βλέπω νά ἀναπτύσσεται π.χ. ἕνα τεράστιο ἐνδιαφέρον γιά τήν εὐρωπαϊκή φιλοσοφία τό ὁποῖο στηρίζεται σέ ὀρισμένες νέες διακρίσεις. (Ἡ ἔννοια τῆς διάκρισης ἀποτελεῖ θεμελιώδες μεθοδολογικό ἐργαλεῖο τῆς ἀναλυτικῆς φιλοσοφίας). Τί ἔννοω: Μέχρι πρὶν λίγα χρόνια ἡ Φιλοσοφία διακρινόταν ἀπλῶς σέ ἀναλυτική καί εὐρωπαϊκή. Σήμερα ἡ ἴδια ἡ εὐρωπαϊκή φιλοσοφία χωρίζεται σέ δύο πολύ διαφορετικές παραδόσεις, μιὰ μέ ἐκπρόσωπο τόν Χούσερλ καί μιὰ ἄλλη μέ ἐκπρόσωπο τόν Χάιντεγκερ. Ὁ Χούσερλ ἔβλεπε τή Φιλοσοφία ὡς ἐπιστήμη καί προσπαθοῦσε νά τή θεμελιώσει πάνω στά δεδομένα τῆς συνειδήσης. Στήν ἀγγλοσαξονική ἀναλυτική κίνηση ὁ Φρέγκε καί ὁ Ράσελ, φυσικά, ὁ Κάρναπ καί οἱ ἐπίγονοί του προσπαθοῦσαν νά κάνουν κάτι ἀνάλογο. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ Χάιντεγκερ προσπάθησε νά ὑπονομεύσει τήν ἰδέα ὅτι ἡ Φιλοσοφία εἶναι ἐπιστήμη. Καί γιά νά τό κάνει αὐτό, πῆγε πίσω στόν Νίτσε καί σέ μιὰ ὀλόκληρη εὐρωπαϊκή φιλοσοφική παράδοση. Αὐτή ἡ παράδοση ἀντανακλάται σήμερα στή δουλειά σύγχρονων Ἀμερικανῶν φιλοσόφων ὅπως ὁ Ρόρτυ ἢ, ἀκόμη, ὅπως ὁ Κούν στή φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης. Ἄν κάνουμε αὐτόν τό διαχωρισμό, δηλαδή διακρίνουμε τίς τοποθετήσεις σύμφωνα μέ τό πῶς ἀπαντοῦν στό ἐρώτημα ἂν ἡ Φιλοσοφία εἶναι (ἢ ἔστω μπορεῖ νά γίνει) ἐπιστήμη ἢ ὄχι, τότε διαπιστώνουμε ὅτι καί ἡ ἀναλυτική φιλοσοφία χωρίζεται στά δύο. Ἀπό τή μιὰ μεριά εἶναι, ὅπως εἶπα, ὁ Ράσελ καί ὁ Κάρναπ οἱ ὁποῖοι ἀναζητοῦν τό ἀναμφισβήτητο θεμέλιο τῆς φιλοσοφίας. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά εἶναι ὁ Κουάιν καί ὁ Ρόρτυ οἱ ὁποῖοι ἀμφισβητοῦν τήν ἴδια ἔννοια τοῦ

θεμελίου. Ὅποτε καί οἱ σχέσεις ἀνάμεσα σέ ἀναλυτική καί εὐρωπαϊκή φιλοσοφία γίνονται πολύ πιό σύνθετες. Π.χ. ὁ Χούσερλ καί ὁ Ράσελ διαφέρουν ὡς πρὸς τό ποιό εἶναι τό θεμέλιο ἀλλά πιστεύουν καί οἱ δύο ὅτι θεμέλιο ὑπάρχει. Ἐνῶ ὁ Χάιντεγκερ καί ὁ Κουάιν εἶναι ἀντίθετοι σέ κάθε ἀπόπειρα ἀναμφισβήτητης θεμελίωσης. (Βέβαια, ἂν ἄκουγε ὁ Κουάιν ὅτι τόν προσομοιάζουμε μέ τόν Χάιντεγκερ, θά τό ἔβρισκε ἀστεῖο).

Ἀριστείδης Μπαλτᾶς: Ὡστόσο, παρόλο πού ὅπως λές, ὁ Χούσερλ συνδέεται μέ τόν κύριο κορμό τῆς ἀναλυτικῆς παράδοσης, αὐτός παραμένει λίγο-πολύ ἐξόριστος καί ὅσοι ἀσχολοῦνται μέ τό ἔργο του εἶναι ἀπομονωμένοι.

Ἀλέξανδρος Νεχαμᾶς: Ναι, γιατί μέχρι σήμερα ὁ διαχωρισμός πού ἔλεγα δέν ὑπῆρχε. Ἐνῶ τώρα μπορεῖ κανεὶς νά χρησιμοποιήσει τόν Χούσερλ γιά σκοπούς τέτοιους πού ὁ Χάιντεγκερ νά εἶναι ὁ μεγάλος ἀντίπαλος. Ἀλλά καί πάλι, τό ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ὅλοι σχεδόν οἱ φιλόσοφοι, εἴτε τοποθετοῦνται ὑπέρ τῆς ὑπαρξῆς ἀκλόνητων θεμελίων τῆς φιλοσοφίας εἴτε τοποθετοῦνται ἐναντίον, βρίσκονται ἐκτός πολιτικῆς. Ἐνῶ στήν Εὐρώπη ὁ Χούσερλ, ἄς ποῦμε, ἤθελε νά βρεῖ τήν ἐπιστημονική βάση τῆς φιλοσοφίας γιά νά ἄρει τήν κρίση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος. Τίποτε λιγότερο ἀπό αὐτό. Τά κίνητρά του μποροῦν νά χαρακτηριστοῦν πολιτικά. Ἐνῶ στήν Ἀμερική ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τοῦ γενικοῦ διανοουμένου, αὐτοῦ πού βλέπει τό ἔργο του σέ συνάρτηση μέ τήν κοινωνία, δέν ὑπάρχει. Μόλις τώρα μιὰ τέτοια ἔννοια ἀρχίζει ἴσως νά ἐμφανίζεται. Π.χ. ὁ Ρόρτυ παίρνει πολιτικές θέσεις. Ὅμως οἱ θέσεις αὐτές εἶναι συντηρητικές. Ὁ πραγματισμός τοῦ Ρόρτυ εἶναι συντηρητικός. Καί μάλιστα τώρα τελευταία, μέ ἀφορμή τό ἔργο τοῦ

Ρόρτυ ἔχει ἀρχίσει νά ἀναπτύσσεται μιά κριτική ἢ ὁποία θεωρεῖ τόν πραγματισμό γενικά, καί ὄχι μόνο τόν πραγματισμό τοῦ Ρόρτυ, ὡς συντηρητισμό. Ἄλλά ἔτσι ἢ ἄλλιῶς, ὀλόκληρη αὐτή ἡ συζήτηση εἶναι ἐνδιαφέρουσα καί δείχνει ὅτι κάτι ἴσως πάει νά ἀλλάξει.

Ἀριστείδης Μπαλτᾶς: Κάτι ἄλλο πού μοῦ ἔκανε ἐντύπωση εἶναι τό ἐξῆς: διαπίστωσα ὅτι ἐδῶ, στό Πανεπιστήμιο τοῦ Πίτσμπουργκ, διδάσκονται μαθήματα τοῦ τύπου Ἰατρική Ἠθική ἢ Ἠθική τῆς Ἐπιχείρησης (Business Ethics). Φαντάζομαι, λοιπόν, ὅτι υπάρχουν ἀντίστοιχες φιλοσοφικές εἰδικεύσεις ἢ καί ἀνάλογες ἐπαγγελματικές ἀπασχολήσεις. Ὡντως προσλαμβάνει μιά ἐπιχείρηση ἕναν φιλόσοφο, εἰδικό ἐπί τῆς Ἠθικῆς;

Ἀλέξανδρος Νεχαμᾶς: Ναι, αὐτό ἔχει ἤδη ἀρχίσει νά γίνεται. Π.χ. στό νοσοκομεῖα βρίσκεις φιλοσόφους, μερικοί ἀπό τούς ὁποίους ἔχουν καί δίπλωμα Ἰατρικῆς, τῶν ὁποίων ἡ δουλειά εἶναι ἀκριβῶς νά συμβουλευοῦν μέ ἠθικά κριτήρια τό ἱατρικό προσωπικό γιά τίς ἀποφάσεις πού ἔχει νά πάρει. Ἄς πούμε ὅτι ἔχεις δύο νεφροπαθεῖς οἱ ὁποῖοι χρειάζονται τεχνητό νεφρό. Ὁ ἕνας εἶναι 68 ἐτῶν καί μεγάλος φυσικός, ὁ ἄλλος εἶναι 22 ἐτῶν χωρίς νά ἔχει ἄλλο προσόν. Στό νοσοκομεῖο ὑπάρχει μόνο ἕνα σχετικό μηχάνημα. Τί κάνουμε; Στήν Ἀγγλία ἡ κυβέρνηση πῆρε ἀπόφαση ὅτι ἂν εἶσαι πάνω ἀπό 65 ἐτῶν δέν σοῦ δίνουν βοήθεια μέ τέτοια μηχανήματα.

Ἀριστείδης Μπαλτᾶς: Τό πρόβλημα εἶναι ἴσως ὑπαρκτό ἀλλά εἶναι περίεργο ὅτι χρειάζεται εἰδικός γιά νά τό ἀντιμετωπίσει. Ἴσως αὐτό εἶναι τό ὄριο στό ὁποῖο μπορεῖ νά καταλήξει ὁ ἐπαγγελματίας.

Ἀλέξανδρος Νεχαμᾶς: Πραγματικά. Ἐπειδή ἔχουμε συνηθίσει στήν ἰδέα τοῦ ἐπαγγελματικοῦ φιλοσόφου, ὁ ὁποῖος καταπιάνεται μέ συγκεκριμένα προβλήματα, μποροῦμε νά μεταφέρουμε εὐχολα αὐτό τό μοντέλο καί ἐκτός Πανεπιστημίου.

Ἀριστείδης Μπαλτᾶς: Ὑπάρχει ἀντίδραση σ' αὐτό τοῦ τύπου τήν «ἐφαρμοσμένη φιλοσοφία»;

Ἀλέξανδρος Νεχαμᾶς: Ὑπάρχουν δύο ἀντιδράσεις. Ἡ μιά εἶναι ὅτι «ἐφαρμοσμένη φιλοσοφία» συνιστᾶ σχῆμα ὀξύμωρο. Ἀφοῦ ἡ φιλοσοφία εἶναι ἐπιστήμη, τί σημαίνει ἐφαρμοσμένη φιλοσοφία; Ἡ ἄλλη ἀντίδραση εἶναι ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἀπό τήν ἴδια τήν οὐσία τῆς «ἐφαρμοσμένης», μέ τήν ἔννοια ὅτι εἶναι συνάρτηση τῆς κοινωνίας. Ὅποτε ὁ ὅρος «ἐφαρμοσμένη φιλοσοφία» συνιστᾶ πλεονασμό.

Ἀριστείδης Μπαλτᾶς: Αὐτή ἡ ἀνάπτυξη τῆς «ἐφαρμοσμένης Ἠθικῆς» πιστεύω ὅτι ὀφείλεται καί σέ ἕναν ἀκόμη λόγο. Πολύ περισσότερο ζητήματα χαρακτηρίζονται στήν Ἀμερική σάν καθαυτό ἠθικά ἀπ' ὅ,τι συμβαίνει στήν Εὐρώπη. Ἐνα πρόβλημα τό ὁποῖο θά ἔβλεπε στήν Εὐρώπη σάν καθαυτό πολιτικό, στήν Ἀμερική τό ἀντιμετωπίζεις σάν καθαυτό ἠθικό. Ὅποτε, στή βάση αὐτῆς τῆς ἰδεολογίας ἀναπτύσσεται μιά πίεση

στῆς ἐπιχειρήσεις καί στό νοσοκομεῖα γιά μιά πολιτική περισσότερο ἠθική. Ὅποτε, ἄς πούμε, μιά ἐπιχείρηση μπορεῖ νά ἀπαντήσει σ' αὐτή τήν πίεση προσλαμβάνοντας τόν εἰδικό ἐπί τῆς Ἠθικῆς φιλόσοφο, ὁ ὁποῖος θά τίς δίνει τίς κατάλληλες «συμβουλές».

Ἀλέξανδρος Νεχαμᾶς: Καί ἡ ὑπαρξη μιᾶς τέτοιας ἰδεολογίας δέν εἶναι καθόλου τυχαῖο γεγονός. Καθρεφτίζει τό γεγονός ὅτι ἡ πολιτική σφαῖρα ἔχει στήν Ἀμερική πολύ πιό ἔμμεση σχέση μέ τό ἄτομο ἀπ' ὅ,τι συμβαίνει στήν Εὐρώπη. Στήν Ἀμερική δέν ὑπάρχει δελτίο ταυτότητας καί ἀναπτύσσονται τεράστιες ἀντιδράσεις ἐναντία στήν ἰδέα νά καθιερωθεῖ ἕνα τέτοιο δελτίο, γιάτι ἔτσι θέτεις τόν ἑαυτό σου ὑπό τόν ἔλεγχο τοῦ κράτους καί τῆς κοινωνίας. Στήν Ἀμερική δείχνεις ποιός εἶσαι μέ τίς πιστωτικές σου κάρτες, μέ τήν ἄδεια ὀδήγησης κ.λπ. Καί ἔτσι στήν Ἀμερική δημιουργεῖται μιά ἄλλη εἰκόνα, περισσότερο διαφοροποιημένη, γιά τό τί εἶναι τό ἄτομο. Δέν ὑπάρχει ὁ ἕνας, ἐνιαῖος καί μοναδικός παράγοντας μέ τόν ὁποῖο τό κάθε ἄτομο ὀρίζεται. Ἄρα καί οἱ δεσμοί μεταξύ τῶν ἀτόμων δέν φαίνονται κοινωνικοί καί πολιτικοί. Φαίνονται μόνο προσωπικοί. Καί ἀνάγονται ἔτσι στή σφαῖρα τῆς Ἠθικῆς.

Ἀριστείδης Μπαλτᾶς: Καί γιά νά τελειώσουμε τή συζήτησή μας, ἄς σέ ρωτήσω κάτι πιό προσωπικό. Πῶς «ἐφαρμόζονται» ὅλα τά παραπάνω στή δική σου περίπτωση; Ἀσχολεῖσαι μέ τόν Πλάτωνα καί τήν ἀρχαία ἑλληνική φιλοσοφία, ἔχει γράψει ἕνα βιβλίο γιά τόν Νίτσε, σέ ἐνδιαφέρει ἡ Θεωρία τῆς Λογοτεχνίας. Βλέπεις τίς δραστηριότητες αὐτές κατά ἐνιαῖο τρόπο ἢ τίς θεωρεῖς σχετικά ἀνεξάρτητους τομεῖς ἐνδιαφέροντος;

Ἀλέξανδρος Νεχαμᾶς: Προσωπικά τά βλέπω ὡς ἀπολύτως ἐνιαῖα. Ἀλλά μοῦ πῆρε πολλά χρόνια γιά νά τά δῶ ἔτσι. Τό διαπίστωσα μόνο ἀφοῦ εἶχα πλέον ἀρχίσει νά δουλεύω σοβαρά καί στούς τρεῖς τομεῖς. Νά τό ἐξηγήσω. Ἀρχισα νά δουλεύω στόν Πλάτωνα μέ τήν ἰδέα ὅτι ὀφείλα νά δείξω κατά πόσον οἱ μεταφυσικές θεωρίες τίς ὁποῖες εἶχε διατυπώσει ἦταν σωστές. Τί θά πεῖ σωστές; Θά πεῖ ὅτι εἶχαν ἄμεση σχέση μέ τίς ἰδέες πού ἦταν δημοφιλεῖς ὅταν ἔγραφα τή διατριβή μου. Θυμάμαι μάλιστα ὅτι, σέ ἕνα τμήμα τῆς διατριβῆς, προσπάθησα νά δείξω ὅτι ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν, ὅπως παρουσιάζεται στόν *Φαῖδωνα*, εἶναι ἰσόμορφη μέ τή θεωρία τῆς ἀλήθειας τοῦ Τάρακι. Καί, ὅπως νόμιζα τότε, αὐτό ἔδινε κάποια νομιμότητα στόν Πλάτωνα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά εἶχα ἕνα ἀνεξάρτητο ἐνδιαφέρον γιά τόν Νίτσε, τό ὁποῖο εἶχα ἀποκτήσει σχετικά τυχαῖα, καί, σάν «μορφωμένος ἄνθρωπος», διάβαζα πολύ λογοτεχνία καί μ' ἐνδιέφερε ἡ κριτική τῆς.

Αὐτό πού κατάλαβα σιγά σιγά ἦταν ὅτι, ἀνεξάρτητα ἀπό ἂν θεωροῦσα τή δουλειά μου γιά τόν Πλάτωνα «ἐπιστημονική» ἢ ὄχι, αὐτό πού στήν οὐσία ἔκανα ἦταν νά διαβάζω κείμενα. Κείμενα τά ὁποῖα βρίσκονταν πολύ μακριά ἀπό μένα ἀπό πλευρᾶς χρονικῆς, κοινωνικῆς, ἰδεολογικῆς, ἀκόμη καί συναισθηματικῆς, κείμενα τά ὁποῖα, ἀπό τή μιά μεριά, μέ εἶχαν δημιουργήσει ὡς ἄτομο, ἀλλά, ἀπό τήν ἄλλη, δέν κατάλαβαινα πῶς

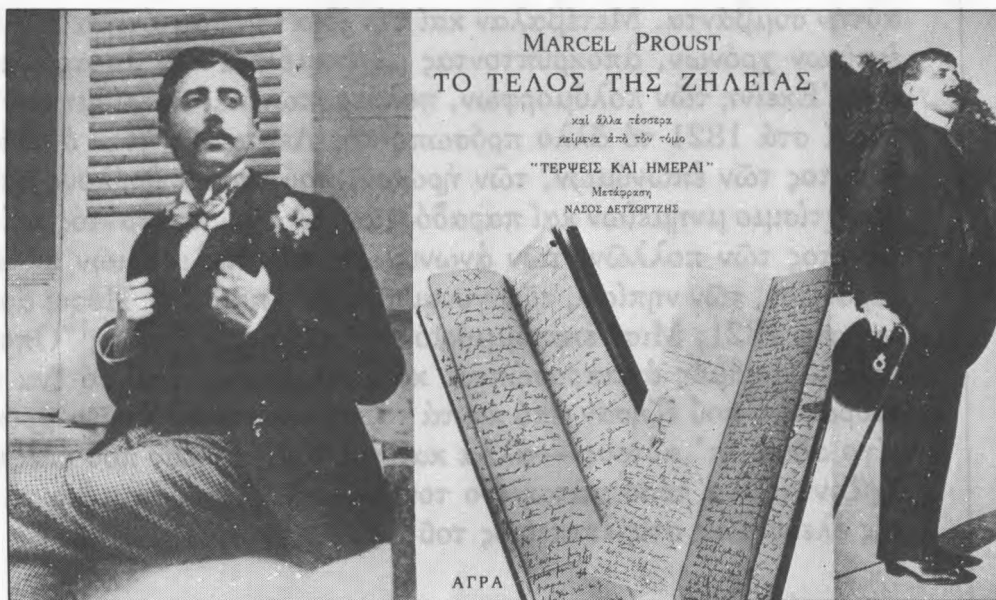
μπόρεσαν νά μέ δημιουργήσουν ἀφοῦ βρίσκονταν τόσο μακριά μου. Καί ἔτσι εἶδα τό πρόβλημα τῆς ἀνάγνωσης ἑνός κειμένου, τό πρόβλημα τοῦ τί πάει νά πει νά συσχετιστεῖς μέ ἕνα κείμενο— ἤ, ὅπως τό λέγαμε στή γλώσσα τῆς ἐποχῆς, νά συσχετιστεῖ μέ τό μυαλό ἑνός ἄλλου ἀνθρώπου— ὡς ἕνα νέο πρόβλημα. Αὐτό εἶναι ἕνα ἀπό τά κύρια προβλήματα που θεματοποιεῖ ὁ Νίτσε. Ἐπιπλέον, ὁ Νίτσε θεωρεῖ τόν Πλάτωνα ὡς τόν μεγάλο του ἀντίπαλο. Αὐτοί οἱ δύο συσχετισμοί μ' ἔφεραν λοιπόν στό νά δῶ τόν Πλάτωνα καί τόν Νίτσε μαζί καί κυρίως τόν Σωκράτη καί τόν Νίτσε. Ὁ τρίτος τομέας πού ἀνέφερε, ἡ Θεωρία τῆς Λογοτεχνίας, συνιστᾷ μιᾷ προσπάθεια νά ἀντιμετωπιστεῖ τό πρόβλημα τῆς ἀνάγνωσης ἀπό θεωρητική σκοπιά. Νά, λοιπόν, γιατί βλέπω αὐτούς τούς τρεῖς τομεῖς νά σχετίζονται, νά πηγαίνουν μαζί. Μοῦ πῆρε πολύ καιρό νά τό δῶ ἀλλά σήμερα τέτοιοι «περίεργοι» συσχετισμοί ἀναπτύσσονται πολύ στήν Ἀμερική. Γι' αὐτό καί εἶμαι αἰσιόδοξος γιά ὅσα γίνονται σήμερα στή φιλοσοφία. Ὅσο καί ἂν οἱ περισσότερες προφητείες κατά κανόνα διαφεύδονται, ἐγώ ἐξακολουθῶ νά νομίζω ὅτι ἡ κατάσταση εἶναι ὑγιής καί ὅτι ἀσφαλῶς θά ὀδηγήσει σέ κάτι καλό. Τό γεγονός π.χ. ὅτι ὑπάρχουν ἀνθρώποι σάν τόν συνάδελφό μου πού λέγαμε πῶς πρῶν ὁ ὁποῖος, ἀπό τή μιᾷ μεριά, ἀσχολεῖται μέ τό ἂν οἱ ἠλεκτρονικοί ὑπολογιστές ἔχουν ἤ δέν ἔχουν νοημοσύνη καί ἀπό τήν ἄλλη γράφει ἕνα βιβλίο γιά τόν Χάιντεγκερ, βλέποντας σ' αὐτόν ἕναν φιλόσοφο ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ὑπολογισμός εἶναι μόνο ἕνα μέρος τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης καί ὅτι ἀκόμα καί ἂν δημιουργηθοῦν ὑπολογιστές οἱ ὁποῖοι θά κάνουν ὄλους τούς ὑπολογισμούς πού μπορεῖ νά κάνει ὁ ἄνθρωπος πάντα θά μένει ἀπ' ἔξω ἡ ἔννοια τῆς δουλειᾶς, τοῦ ἔργου, τῆς πρακτικῆς, τό βρίσκω ιδιαίτερα ἐνθαρρυντικό. Τό γεγονός ὅτι σήμερα, στά ἀμερικανικά Πανεπιστήμια, «ἐπιτρέπεται» νά κάνεις πράγματα τά ὁποῖα πρῶν ἀπό λίγα χρόνια ἦταν ἀδιανόητα, εἶναι φαινόμενο ιδιαίτερα ἐλπιδοφόρο. Τό ἦθος τῆς φιλοσοφίας ἀλλάζει. Π.χ., τήν ἐποχή πού ἤμουνα μεταπτυχιακός φοιτητής

καί ὅταν πρωτοάρχισα νά διδάσκω, ἔπρεπε νά κάνεις ἕνα πράγμα, νά ἀσχολεῖσαι μέ ἕνα μόνο θέμα. Ὁ ἐπαγγελματισμός ἐπέβαλλε στόν καθένα τό θέμα του, ἔκανε τόν καθένα εἰδικό μόνο σέ ἕνα θέμα. Καί αὐτό ἔχει ἀρχίσει νά ἀλλάζει. Βέβαια ἀκόμα ἡ κατάσταση δέν ἔχει ἀλλάξει ἐντελῶς. Π.χ., ἐγώ δέν τόλμησα νά δημοσιεύσω τίποτε γιά τόν Νίτσε πρῶν ἀποκτήσω μονιμότητα στή Σχολή μου. Προσπάθησα πρῶτα νά καθιερώσω τόν ἑαυτό μου ὡς κάποιον πού ἀσχολεῖται μέ «σοβαρά» πράγματα πρῶν ἀρχίσω νά κινουῦμαι πρὸς «τά ἔξω». Αἰσθάνθηκα τήν ἀνάγκη νά καλύψω τά νῶτα μου. Ἀλλά σήμερα ὑπάρχει πολύ μεγαλύτερη ἀνοχή καί πολλοί νέοι ἄνθρωποι ἀσχολοῦνται σοβαρά μέ δύο τρία φαινομενικά ἀνεξάρτητα θέματα. Πρῶν ἀπό λίγα χρόνια αὐτό ἦταν ἀδιανόητο καί οἱ ἴδιοι θά θεωροῦνταν καί θά ἀντιμετωπίζονταν ὡς αἰρετικοί.

Ἀριστείδης Μπαλτᾶς: Ὅποτε καί τό στενό τῆς Μάγλης μπορεῖ νά γεφυρωθεῖ...

Ἀλέξανδρος Νεχαμᾶς: Πράγματι, ὑπάρχει σήμερα ἡ δυνατότητα τό χάσμα αὐτό τό ὁποῖο ἀπό τίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας καί κατά ἐντελῶς τεχνητό, κατά τή γνώμη μου, τρόπο διαιροῦσε στά δύο τή Φιλοσοφία, νά ἀρχίσει νά κλείνει. Καί μπορεῖ κανεῖς σήμερα νά ἐλπίζει ὅτι τά προτερήματα τῆς ἀναλυτικῆς παράδοσης — ἡ αὐστηρότητα τοῦ συλλογισμοῦ, ἡ λογική συνέπεια, ἡ λεπτομέρεια στήν ἀνάλυση τοῦ ἐπιμέρους, ἡ καθαρότητα στή διατύπωση— μποροῦν νά συναντήσουν τά προτερήματα τῆς εὐρωπαϊκῆς παράδοσης — τήν τόλμη στή σύλληψη, τό εὖρος τῆς ἀντιμετώπισης, τή συνθετική καί γενικευτική ικανότητα, τή γνώση τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας — ὅποτε ἡ Φιλοσοφία νά γίνεῖ κατά πολύ πλουσιότερη.

Ἀριστείδης Μπαλτᾶς: Δέν μένει παρά νά σέ εὐχαριστήσω καί νά εὐχηθῶ σέ ὄλους μας καλύτερες φιλοσοφικές μέρες. Γιατί οἱ καλύτερες φιλοσοφικές μέρες δέν εἶναι μόνο φιλοσοφικές.

ΙΣΤΟΡΙΑ

Οι εικόνες του 1821, πού μιά όρισμένη συλλογική μυθοπλασία συντηρεί και τρέφει στό νοῦ μας, ἔχουν ἐξαγνιστεῖ μέσα ἀπό ἅ ἐπάλληλα φίλτρα. Οἱ ἐπετειακοὶ ὕμνοι στή λεβεντιά ἐκείνων τῶν καιρῶν δέν ἐξοβέλισαν ἀπό τό νοῦ μονάχα τήν προδοσία τοῦ Βαρνακιώτη καί τά ἀνάλογα μέ αὐτήν συμβάντα. Μετέβαλαν καί τήν ἴδια τήν ταυτότητα τῶν δύσκολων ἐκείνων χρόνων, ἀποκρύπτοντας μέ ἐπιμέλεια τήν ἀποτρόπαιη πλευρά της. Ἐκείνη τῶν πολύμορφων, πολύτροπων καί ἀναρίθμητων θανάτων. Γιατί στά 1821 τό ἄλλο πρόσωπο τῆς Λευτεριάς ἦταν ὁ Θάνατος: Ὁ θάνατος τῶν ἐπωνύμων, τῶν ἡρώων, πού ἔθρεψε θρύλους καί ὀδήγησε στό χτίσιμο μνημείων καί παραδόσεων. Ἄλλά, προπαντός καί κυρίως, ὁ θάνατος τῶν πολλῶν, τῶν ἀνωνύμων, τῶν παλικαριῶν ἀλλά καί τῶν γερόντων, τῶν νηπιῶν, τῶν γυναικῶν, τῶν παιδιῶν. Πόσοι ἄραγε πέθαναν στά 1821; Μισό ἑκατομμῦριο; Τριακόσιες χιλιάδες; Ὅποιος καί νά εἶναι ὁ ἀριθμός ἀντιπροσώπευε κάτι παραπάνω ἀπό τό ἕνα τρίτο τῶν ἀνθρώπων πού ἔζησαν ἀπό κοντά τά ἐπαναστατικά ἐκεῖνα χρόνια. Εἶναι λίγο ἄδικο γι' αὐτούς —ἀλλά καί γιά τούς ἄλλους πού ἐπέζησαν, διασχίζοντας ἕνα τόσο ματωμένο τοπίο— νά βλέπουμε μόνο τό πρόσωπο τῆς ἐλευθερίας στίς ἐπετείες τοῦ 1821.

1821

Ο Θάνατος, τό άλλο πρόσωπο τῆς Λευτεριάς

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

Ο θάνατος τοῦ Μάρκου Μπότσαρη συγκλόνισε τήν Ἑλλάδα τῆς ἐποχῆς καί ἡ κηδεῖα του ἦταν μιά λαμπρότατη, γιά τά μέτρα τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, τελετή. Ἐπρόκειτο γιά ἕναν θάνατο ἥρωα. Ὁ θρῦλος τόν παρουσιάζει πληγωμένο, ἀνάμεσα στούς πολεμιστές του πού τόν μετέφεραν στό Μεσολόγγι, νά προφέρει λόγια ἠρωικά γιά τήν πατρίδα, τήν ἐλευθερία, τόν θεό τῶν Ἑλλήνων. Μιά διαθήκη φανταστική πού βαφτισμένη στό θάνατο μεταβίβαζε στούς γύρω ὑποχρεώσεις βαριές καί ἱερές: νά συνεχίσουν τό ἔργο πού ὁ νεκρός ξεκίνησε. Λέγεται ὅτι ἡ προφορική αὐτή διαθήκη τελείωνε μέ μιά παρότρυνση γιά θάνατο ἠρωικό: «Μὴν ξεχνάτε ὅτι ἕνας λαός δέν μπορεῖ νά σπάσει τίς ἀλυσίδες του καί νά στηριξέι τή λευτεριά του παρά μόνο μέσα ἀπό τόν θάνατο καί τό αἷμα».¹

Ἡ λαμπρότητα τῆς κηδεῖας ἐπιβεβαίωσε τή σημασία τῆς διαθήκης. Ὅλοι οἱ κάτοικοι τοῦ Μεσολογγίου συνόδεψαν τήν ἐκφορά τοῦ νεκροῦ. Ἡ πομπή περιλάμβανε σιδηροδέσμιους αἰχμαλώτους καί ἄλογα τοῦ πολέμου, λάφυρα τῶν μαχῶν. Ἀκολουθοῦσαν μουλάρια φορτωμένα μέ ὄπλα χρυσοπλούμιστα, μπακίρια καί ἀσήμια. Ὅλα ὅσα βρέθηκαν στίς σκηνές, στό στρατόπεδο τοῦ ἐχθροῦ μαζί μέ τίς σκηνές τίς ἴδιες. Ἐπειτα, ποίος θά τό περίμενε, μαζί μέ τίς σημαῖες τίς αἰχμαλώτες, ὀκτώ χιλιάδες πρόβατα, ἀκολουθοῦσαν τόν νεκρό. Σύμβολο πλούτου καί δόξας, ἀντάξια ἑνός νεκροῦ πού ἔγινε σύμβολο μιᾶς ἐπανάστασης.²

Σίγουρα ἡ κηδεῖα ἀπρέπει νά ἦταν πιό περιορισμένη καί ταπεινή ἀπ' ὅ,τι ὁ ἀπόηχός της τήν παρουσίασε στό Παρίσι. Δέν ἔπαυε ὅμως νά εἶναι κάτι τό ἐξαιρετικό, τό ἀσυνήθιστο γιά τά μέτρα τοῦ τόπου καί τῆς ἐποχῆς. Θά ἔλεγε κανεῖς ὅτι ἡ κηδεῖα αὐτή ἐξέφραζε τή θέληση τοῦ νέου κράτους νά προβάλει τήν ἰσχύ καί τήν ἀποφασιστικότητά του, ὑπογραμμίζοντας τήν ἀξία ἑνός νεκροῦ. Τό κράτος μπορεῖ καί τιμᾶ ὅσους πεθαίνουν γι' αὐτό ἄρα εἶναι σέ θέση νά ζητήσῃ νά πεθάνουν καί ἄλλοι γι' αὐτό. Εἶναι ἀξιο τῶν θανάτων πού ἡ λευτεριά του θά ἀπαιτήσῃ...

Στήν διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης, ἐκτός ἀπό τόν Μάρκο Μπότσαρη, οἱ τέσσερεις στούς πέντε Σουλιώτες σκοτώθηκαν.³ Πιό ἀθόρυβοι θάνατοι, ἄν καί ἐξίσου ἠρωικοί. Μέ τό Σούλι στά χέρια τῶν Τούρκων, οἱ θερμόαιμοι κάτοικοί του θά μπορούσαν νά περιμένουν τό τέλος τῶν δεινῶν στά Ἰόνια νησιά ὅπου βρέθηκαν πρόσφυγες. Προτίμησαν νά πολεμήσουν καί νά πεθάνουν στίς μάχες τῆς Ἐπανάστασης. Ἐφεραν μαζί καί τίς συνθήειές τους. Στούς προεπαναστατικούς πολέμους τοῦ Σουλίου ἡ κοινότητα συμμετεῖχε σύσσωμη καί οἱ πολεμιστές ἐνωθῶν δεμένοι ὁ ἕνας μέ τόν ἄλλον μέ δεσμούς αἵματος, οἰκογένειας καί ἀμοιβαίας ἰσότητος. Ὁ καθένας ἦταν ὑ-

πεύθυνος γιά τήν τύχη τοῦ διπλανοῦ του, ἀκόμα κι ὅταν ὁ τελευταῖος τραυματιζόταν ἢ σκοτωνόταν στή μάχη. Προπαντός τότε. Στή μάχη τῆς Μπογόριζας, λίγο μετά τό Πάσχα τοῦ 1821, ἡ θύελλα διέκοψε τή λυσσασμένη σύγκρουση Σουλιωτῶν καί Τούρκων. Γιά τούς πρώτους, ἡ νύχτα πού ἀκολούθησε ἦταν γεμάτη ἀγωνία. Εἶχαν μαζί τους τά πτώματα δεκαπέντε συντρόφων πού τράβηξαν μέ κίνδυνο ἀπό τό πεδίο τῆς μάχης. Ἐφιάλτης τῶν ζωντανῶν ἔγινε ἡ φύλαξη αὐτῶν τῶν πτωμάτων. Ὑποψιάζονται κάποια ἀπόπειρα τοῦ ἐχθροῦ νά τά κλέψῃ μέσα στή θύελλα καί ἄ σῦρει τά κεφάλια τους μαζί του, ὕψιστο σημεῖο ἀνδρείας καί νίκης. Μέχρι τά ξημερώματα, ὅποτε οἱ νεκροί παρελήφθησαν ἀπό τούς ἱερεῖς γιά τήν ταφή, κανεῖς Σουλιώτης δέν κοιμήθηκε, παρά τήν κούραση τῆς ἡμέρας καί τή συνεχῆ βροχή. Μόλις ὅμως οἱ νεκροί ἀσφαλίστηκαν καί εὐλογήθηκαν ἀπό τούς ἱερεῖς κάθε κούραση χάθηκε. Τώρα πού τό καθῆκον ἐπιτελέστηκε ὅλα ἦταν ἔτοιμα γιά τή νέα μάχη. Οἱ δεκαπέντε νεκροί τοποθετήθηκαν ἀπέναντι στήν πλαγιά γιά νά παρακολουθήσουν τή νέα ἔφοδο καί νά χαροῦν κι αὐτοί γιά τή σφαγή τῶν ἐχθρῶν, γιά τήν ἐκδίκηση τοῦ δικοῦ τους χυμένου αἵματος.⁴ Οἱ δεσμοί ἀνάμεσα στούς ζωντανούς ἴσχυαν καί γιά τούς πεθαμένους καί τό ἔργο τῶν πρώτων ἐνδιέφερε ἄμεσα τούς δεύτερους.

Ὅταν οἱ Σουλιώτες σκορπίστηκαν στήν ἐπαναστατική Ἑλλάδα, μετέφεραν μαζί καί τήν ἀγωνία τους γιά τήν τύχη τοῦ νεκροῦ συναγωνιστῆ καί τήν φροντίδα τους γι' αὐτόν. Στήν πολιορκία τοῦ Ναυπλίου, στό Μεσολόγγι, τούς βλέπουμε νά κουβαλοῦν συχνά μαζί τους, ἀκόμα καί στήν ἔφοδο, τά πτώματα τῶν ἄτυχων συντρόφων τους. Γιά ἀσπίδα, ἔλεγαν οἱ ἄλλοι μέ κάποια εἰρωνία. Τό μεγάλο πλῆθος τῶν πολεμιστῶν τῆς Ἐπανάστασης δέν εἶχε παρόμοιες συμπεριφορές, καθώς οἱ δεσμοί πού ἔκαναν τούς ἀνθρώπους μεταξύ τους δέν ἦταν τῆς ἴδιας ποιότητας μέ ἐκείνους τῶν Σουλιωτῶν. Ἀνθρωποὶ ἀπό διάφορες περιοχές, πού συσπείρωνε ἡ ἐπανα-

1. *Biographie des Hellènes, Marcos Botzaris*, Παρίσι, Νοέμβριος 1825, Delaunay – Libraire, σελ. 78.

2. Στό ἴδιο, σελ. 78-81.

3. Βλ. Κουτσονίκα Λάμπρου, *Γενική Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης*, Ἀθήνα, 1863-1864, στά *Ἀπομνημονεύματα τῶν Ἀγωνιστῶν τοῦ 1821* τοῦ Ἐμμ. Γ. Πρωτοφάλλη, τόμος Δ', σελ. 151.

4. Περραιβός Χριστόφορος, *Ἀπομνημονεύματα πολεμικά, στά Ἀπομνημονεύματα τῶν Ἀγωνιστῶν τοῦ 1821* τοῦ Ἐμμ. Γ. Πρωτοφάλλη, τόμος Β', σελ. 36-37.

στατική όρμη αλλά και οι μισθοί που μοίραζαν οι καπετάνιοι και η προσδοκία απόκτησης λαφύρων από μία πετυχημένη επιχείρηση. Έκείνος που δίπλα ξεφυχούσε δέν τους ενδιέφερε ιδιαίτερα κι έτσι στα πεδία των μαχών έμεναν άταφα τά πτώματα, σάπιζαν στή βροχή ή ξεραίνονταν στον ήλιο. "Αν σ' αυτούς τους νεκρούς προσθέσουμε και τά πτώματα των σφαγμένων άμάχων και αιχμαλώτων, τότε μπορούμε νά φανταστούμε τό πόσο μακάβρια όψη παρουσίαζε ή χώρα.

«μέ τράβηξε γρήγορα άπ' αυτές τίς σκέψεις τό θέαμα πτωμάτων άνδρών, γυναικών και παιδιών που συναντούσαμε σε κάθε μας βήμα· ό άέρας είχε βρωμίσει!... Τί χώρα!... Τί καιροί!...».⁵

«Πτώματα αποξηραμένα από τόν ήλιο, ύπολείμματα παραπηγμάτων και σωροί από πέτρες... μου έδειξαν τή θέση του στρατοπέδου των κατά τή διάρκεια τής πολιορκίας, και τό θέατρο των μαχών τους».⁶ «Καθώς πλησιάζαμε, έφαξα μέσα στό σκοτάδι, νά ιδώ ποιά ήταν ή άφορμή που τό άλογο μου τινάχτηκε άπότομα: είχα περάσει κοντά σ' ένα πτώμα· διέκρινα έπειτα πολλά άλλα και σε λίγο τό έδαφος ήτανε στρωμένο άπ' αυτά...».⁷

Συχνά, ή άφθονία πτωμάτων έδινε παράξενες ιδέες στους ζωντανούς. Τά χρησιμοποιούσαν για όπλα, βιολογικά θά λέγαμε σήμερα. Η ιδέα ήταν νά ρίξουν σαπισμένα πτώματα στά πηγάδια ή στίς δεξαμενές ύδρευσης του άντιπάλου:

«...άπεφάσισαν λοιπόν νά μολύνωσι τό νερό... σταλέντες πέντε στρατιώται άφοφητί, έρριψαν εις τό φρέαρ ένα τριήμερον Τουρκικόν πτώμα και δύο χοίρους διηγηρημένους εις τέσσαρα τεμάχια και μέ όλα τά έντόσθια... ό μολυσμός του ύδατος έσύγχυσε και κατεπίκρανε τό πρωί αισθαντικώτατα τους Τούρκους...».⁸

"Όπλο άπόλυτο και επικίνδυνο για τίς εποχές εκείνες όπου παραμόνευαν οι επιδημίες και οι άρρώστιες. Πολλές φορές οι νικητές πλήρωναν περισσότερο από τους νικημένους τά άποτελέσματα τής αλόγιστης χρήσης πτωμάτων. Στην Τρίπολη μέσα στή σύγχυση των τελευταίων ήμερών τής πολιορκίας, οι σκοτωμένοι ριχνόντουσαν συνοπτικά στά πηγάδια. Κατά τή διάρκεια τής τρομερής τριήμερης σφαγής που άκολούθησε τήν άλωση τά πηγάδια γέμισαν από σφαγμένους Τούρκους και τά ύπόλοιπα πτώματα ρίχτηκαν στους δρόμους ή άφέθηκαν μέσα στά λεηλατημένα σπίτια. Οι θριαμβευτές Έλληνες τής Τριπολιτσάς βρέθηκαν έξαφνα μέ μολυσμένα όλα τά νερά τής πόλης και τής περιοχής και για νά πιουν έπρεπε νά κουβαλούν μέ άσκια τό νερό από ώρες μακριά. Ακόμα χειρότερα, ή λεηλασία που συνόδεψε τή σφαγή, άπλωσε σε όλον τόν Μωριά και στά νησιά τήν επιδημία και τό θανατικό μετατρέποντας τόν στρατιωτικό θρίαμβο των επαναστατών σε μάστιγα για τους πληθυσμούς τής Ελλάδας.⁹

Τύχη παράξενη στην περίσταση αυτή εκείνη του άφανους πρωτεργάτη τής νίκης, του επισκόπου του Έλους. Ό ιεράρχης αυτός, περισσότερο ίσως κι από τους καπετάνιους και όπλαρχηγούς έμαθε τους άπόλεμους ραγιάδες νά περιφρονούν τόν θάνατο. Ήταν ένα είδος Πασιονάρας του '21, μία χαρακτηριστική προσωπικότητα από εκείνος που κάθε επανάσταση γεννάει. Λειτουργούσε στό ύπαιθρο, στή μέση του στρατού άνεβασμένος σε ένα βράχο. Μίλαγε μετά για τήν πίστη, για τόν Χριστό, για τήν πατρίδα, για τους άπιστους και τά δεινά που προκαλούν. Ό λόγος δυνάμωνε και συνέπαιρνα τόν όμιλητή και τους άκροατές του. Ό ένθουσιασμός τελείωνε στην ύστερία:

«Θέλω νά πεθάνω, νά πεθάνω σαν μάρτυς, και νά ταφώ άνάμεσα στους γενναίους που θά χαθούν πολεμώντας· κι αυτοί επίσης θά είναι μάρτυρες!...».¹⁰

Τό κόμιφο των κεφαλιών των σκοτωμένων έχθρων ήταν συνήθεια κοινή σε Τούρκους και Έλληνες. Η ήρωική πράξη άποδεικνυόταν μέ τό κεφάλι του έχθρου και ή απόκτηση του επίζηλου αυτώ επάθλου προκαλούσε ειδικές επιχειρήσεις. Στίς άτέλειωτες πολιορκίες του Μεσολογγίου οι κυνηγοί κεφαλών συναγωνίζονται άναμεταξύ τους. Μόλις σκάσει ό ύπόνομος και άναποδογυριστούν τά όχυρά του έχθρου οι πολιορκημένοι έφορμούν ώστε νά φέρον: «...ϊκανάς κεφαλάς ως τρόπαια των θριάμβων των, ...πολλάς σημαίας, περισσότερα όπλα, φορέματα και λοιπά...».¹¹

Τή νύχτα μεμονωμένοι αγωνιστές ή μικρές ομάδες έβγαίναν σιωπηλά από τά προχώματα ως όμηρικοί Δόλωνες, σέρνονταν στό στρόπεδο του έχθρου και συναγωνίζονταν στό ποιός θά φέρει περισσότερα κεφάλια «ντουντούμηδων», άλογα και καμήλες για νά φάει ή φρουρά. Συχνά τά κεφάλια των γενναίων αυτών στόλιζαν τήν επόμενη τά κανονοστάσια του έχθρου, δίπλα στους παλουκωμένους άμάχους που επίσης άποτελοΰσαν μόνιμη διακόσμηση των ίδιων όχυρών.

Πάντως, οι επιχειρήσεις για τήν απόκτηση κεφαλών πρέπει νά έληξαν υπέρ των Έλλήνων καθώς βλέπουμε μία όλοένα και μεγαλύτερη φροντίδα των πολιορκητών Τούρκων και Αιγυπτίων νά περισυλλέγουν και νά θάβουν μακριά τά πτώματα των νεκρών στρατιωτών τους. Στην έφοδο των τακτικών του Ίμπραήμ ενάντια στην Κλείσοβα όλόκληρος μηχανισμός έχει στηθεί για τήν περισυλλογή των νεκρών από τό πεδίο τής μάχης ώστε νά μήν έπηρεάζεται τό ήθικό των στρατιωτών. Παρ' όλες τίς φροντίδες ή φρουρά ύπερηφανεύεται έπειδή 1200 πτώματα έχθρων έμειναν στην διάκρισή της.

Η Έπανάσταση μεταφέρει τίς εικόνες και τά πειστήρια του θανάτου και έξω από τίς περιοχές όπου λυσομανά ό πόλεμος. Στην Κωνσταντινούπολη όταν ό Τούρκικος στόλος έπιστρέφει νικητής, τά ξάρτια των πλοίων είναι βαρυφορτωμένα μέ κρεμασμένους. Τό ίδιο θέαμα παρουσίαζε και ή θλιβερή πομπή των αιχμαλώτων караβιών του Γαλαξειδιού που μεταφέρθηκαν «έν θριάμβω» στην Πόλη. Κι έπειτα στά σοκάκια, άνάμεσα στή λάσπη και τίς άκαθαρσίες, συναντούσε κανείς άκέφαλα πτώματα ή άνθρώπινα μέλη που τά σκυλιά έσυραν από κάποιο άτυχο κουφάρι. Μά για πολλούς μήνες τό κύριο εύρημα των διαβατών τής πολιτείας ήταν τά άνθρώπινα αυτιά. Αυτιά που συγκέντρωναν έπιμελώς οι σφαγείς τής Χίου, και που συγκέντρωναν έπιμελώς οι σφαγείς τής Χίου, και που συσκέυασαν σε σακιά που ανοίχτηκαν και σκόρπισαν τό μακάβριο περιεχόμενό τους στή σουλτανική πρωτεύουσα.

Στά 1821 τό άλλο πρόσωπο τής Έλευθερίας ήταν ό θάνατος.

5. Voutier Colonel, *Άπομνημονεύματα, στα Άπομνημονεύματα των Άγωνιστών του 1821* του Έμμ. Γ. Πρωτοφάλλη, τόμος ΙΑ', σελ. 160.

6. Στο ίδιο, σελ. 152.

7. Στο ίδιο, σελ. 153.

8. Περραιβός Χριστόφορος, *δ.π.*, σελ. 45.

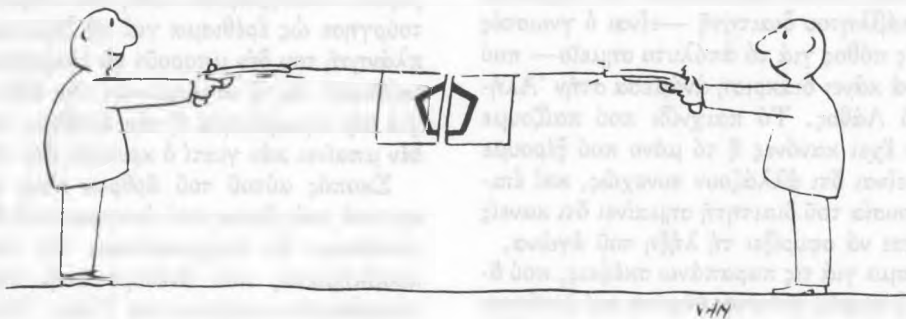
9. Voutier, *δ.π.*, σελ. 163-164.

10. Στο ίδιο, σελ. 128.

11. Μάγιερ Ίωάννου-Ίακώβου, *Έλληνικά Χρονικά, Ημερολόγιον Β' πολιορκίας Μεσολογγίου, σε Άπομνημονεύματα, δ.π.*, τόμος Ε', σελ. 201-202.

Ο δαίμονας του τυπογραφείου καί τὰ κενά δαιμόνια τῆς κριτικῆς

τοῦ Γιώργου Γιαννουλόπουλου

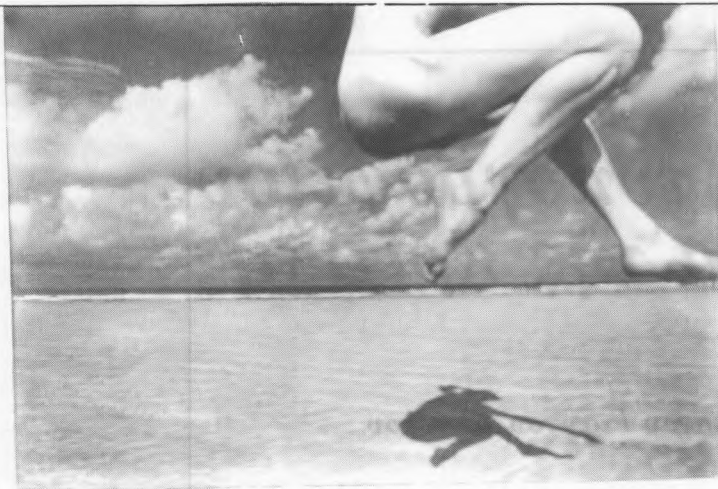
Στά στοιχεία πού συνιστοῦν τήν εἰδοποιό διαφορά ἀνάμεσα στή λογοτεχνία καί τὰ υπόλοιπα εἶδη τοῦ ἀνθρώπινου λόγου συγκαταλέγεται καί τό ἐξῆς παράδοξο: καμιά ἄλλη πρακτική δέν δίνει λαβή σέ τόσες πολλές διαφωνίες ἐνώ ταυτόχρονα ἐκεῖνοι πού τήν ἀσκοῦν, ὡς συγγραφεῖς, κριτικοί ἢ ἀναγνώστες, ἀποκλείεται ἐξ ὀρισμοῦ νά κάνουν αὐτό πού συνήθως ὀνομάζουμε «λάθος».

Τί κρύβεται πίσω ἀπό τόν περίεργο αὐτό συνδυασμό πού τά δύο σκέλη του ἀλληλοὑπονόμευονται; Φυσικά, θά ἔλεγε κάποιος, οἱ διαφωνίες συνεχίζονται καί θά συνεχίζονται ἐπ' ἀπειρον ἐφόσον δέν εἴμαστε σέ θέση νά ὀρίσουμε τί σημαίνει λάθος. Ἀλλά πῶς εἶναι δυνατό νά διαφωνήσουμε μέ κάποιον ὅταν δέν μπορούμε νά ξέρουμε ἄν σφάλει, κι ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὅταν ἀποκλειστεί ἡ πιθανότητα τοῦ σφάλματος πῶς μπορούμε νά ἔχουμε ἀποψη πού συνεπάγεται τήν ἐπιλογή μιᾶς συγκεκριμένης ἐκδοχῆς κι ὄχι μιᾶς ἄλλης; Τό λογικό ἀδιέξοδο πού συναντᾶμε δέν ἐπηρεάζει

τήν ὕπαρξη μιᾶς κατάστασης πού σίγουρα εἶναι ἐμπειρικά διαπιστώσιμη καί ἀδιαμφισβήτητη. Κι ὅπως συμβαίνει σχεδόν πάντα σέ τέτοιες περιπτώσεις, ἡ ἀντίφαση φανερώνει καί ταυτόχρονα κρύβει ἕνα πρόβλημα: τό φανερώνει ἀνασύροντας στήν ἐπιφάνεια τήν ἀναγκαστική συμβίωση δύο ὄρων πού ἀποκλείουν ὁ ἕνας τόν ἄλλο, καί τήν ἴδια στιγμή τό κρύβει γιατί οἱ ὄροι τοῦ διλήμματος εἶναι τέτοιοι ὥστε τό φαινόμενο νά ἐγκλωβίζεται στό ἄγονο ἐπίπεδο τῆς παραδοξολογίας.

Διέξοδος ὑπάρχει, θά ἔλεγαν πολλοί σήμερα. Τό μυστήριο φωτίζεται ὅταν διαπιστώσουμε ὅτι στήν καρδιά τοῦ προβλήματος βρίσκεται ἡ «νοηματική πανσπερμία» τῆς λογοτεχνίας, γιά νά θυμηθοῦμε τήν πετυχημένη φράση πού χρησιμοποίησε τελευταῖα ὁ Δημήτρης Δημηρούλης. Στίς μέρες μας ἡ «ἐνεργητική φωνή» ἔχει περιέλθει σέ δυσμένεια γιατί ἀρχίσαμε νά ἀμφισβητοῦμε τήν ἀφετηριακή λειτουργία τοῦ ὑποκειμένου ἐνώ ταυτόχρονα ἡ μεταβατικότητα τοῦ ρήματος σέ κάτι πού ὑπάρχει ἐξω ἀπό τή γλώσσα γεννάει τίς ἴδιες ἢ καί ἀκόμα χειρότερες ὑποψίες. Ζοῦμε στήν ἐ-

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

‘Η αυτοαναφορική κίνηση τής γλώσσας και τής λογοτεχνίας ειδικότερα είναι τό κλειδί τής πόρτας πού οδηγεί στον μαγικό κήπο του νοήματος.

ποχή τής «μέσης φωνής». Αυτό κάνει τīs διαφωνίες μας μοιραίες. ‘Η αυτοαναφορική κίνηση τής γλώσσας γενικά και τής λογοτεχνίας ειδικότερα είναι τό κλειδί τής πόρτας πού οδηγεί στον μαγικό κήπο του νοήματος πού υπάρχει μόνο για όσους δέν πιστεύουν στη στέρεη ύπαρξή του, κι εδῶ ἔγκειται ἑξάλλου ἡ μαγεία του. Λογικό είναι λοιπόν νά αποκλείονται και οί συμφωνίες και τά λάθη μιά και κάτι τέτοιο προϋποθέτει τήν παρουσία κάποιου αδιάβλητου διαιτητῆ —εἶναι ὁ γνωστός μεταφυσικός πόθος για τό ἀπόλυτο σημείο— πού θά μπορεῖ νά κάνει διάκριση ἀνάμεσα στήν Ἀλήθεια και τό Λάθος. Τό παιχνίδι πού παίζουμε ὅμως ἡ δέν ἔχει κανόνες ἡ τό μόνο πού ξέρουμε γι’ αὐτούς είναι ὅτι ἀλλάζουν συνεχῶς, και ἐπιπλέον ἡ ἀπουσία του διαιτητῆ σημαίνει ὅτι κανείς δέν πρόκειται νά σφυρίξει τή λήξη του ἀγώνα.

Τό ἐρέθισμα για τīs παραπάνω σκέψεις, πού ὅσο περνάει ὁ καιρός γίνονται ὀλοένα και λιγότερο πρωτότυπες, ἦταν ἕνα πρόσφατο γεγονός. Κάποιος Γερμανός καθηγητῆς μετά ἀπό πολλά χρόνια δουλειᾶς και μέ τή βοήθεια ἑνός κομπιούτερ ἀνακάλυψε, οὔτε λίγο οὔτε πολύ, ὅτι τό κείμενο του Ὀδυσσεᾶ του Τζαίμς Τζόυς ἦταν γεμάτο τυπογραφικά λάθη. Μερικά ἀπό αὐτά δέν ἔχουν ἰδιαίτερη σημασία γιατί εἶναι προφανή. Ὅμως υπάρχουν ἑκατοντάδες ἄλλα, μᾶς διαβεβαιώνει, πού ἐπηρεάζουν ἀποφασιστικά τό νόημα του κειμένου. Ὅπως θά ἔπρεπε νά περιμένει κανείς, ἡ εἰδηση προκάλεσε ἤδη εἰρωνικά σχόλια μέ στόχο τούς ἀπειράριθμους κριτικούς πού ἐπί δεκαετίες τώρα ἀκόνιζαν τά θεωρητικά τους δόντια πάνω στό κείμενο του Τζόυς, προσπαθώντας νά μαντέψουν και νά μᾶς ἐξηγήσουν τί σημαίνει αὐτή ἡ λέξη ἡ ἡ φράση, ὅταν πολλές φορές ἡ αἰτία τής πολυσημίας δέν ἦταν ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας ἀλλά κάποιος τυπογράφος πού δέν ἤξερε νά κάνει καλά τή δουλειά του. Για ὅσους ἐξακολουθοῦν νά ἀνθίστανται στά καινά δαιμόνια τής γλωσσικῆς αυτοαναφορικότητας και τῶν ἀτέρμονων σημασιολογικῶν γονιμοποιήσεων. ἡ εἰδηση δέν πρόκειται νά δημιουργήσει κανένα ἀπολύτως πρόβλημα. ‘Η ἀνακάλυψη του Γερμανοῦ καθηγητῆ ἀποτελεῖ

πολύτιμη συμβολή στίς μελέτες για τόν Τζόυς, θά πουν, και τό νέο διορθωμένο κείμενο πού κυκλοφόρησε ἤδη ἀντιπροσωπεύει τήν ἀποκατάσταση και τήν ἀνάκτηση του «πρωτοτύπου» ἀπαλλαγμένου ἀπό κάθε μειωτική πρόσμιξη ἐξωγενῶν στοιχείων. Τί θά πουν ὅμως οἱ ἄλλοι; Τί θά πουν ἐκεῖνοι πού μᾶς ἔπεισαν ὅτι ἡ πρόθεση του συγγραφέα στερεῖται συχνά ἐνδιαφέροντος και πάντοτε σημασίας; Γιατί φυσικά δέν ἔχει σημασία πῶς ἄρχισε ἕνα παιχνίδι πού μόνη φιλοδοξία του εἶναι νά μῆν τελειώσει.

Θά μπορούσε πάντως νά ἀντιτάξει κανείς ὅτι ὁ νέος Ὀδυσσεᾶς εἶναι ἀπλῶς και μόνο ἕνα διαφορετικό κείμενο. Διορθώνοντας μερικά τυπογραφικά λάθη δέν ἐπηρεάζουμε κατά κανέναν τρόπο τήν κριτική ἐπεξεργασία πού ἔχει γίνει πάνω στήν προηγούμενη μορφή του βιβλίου. Ὁ σύγχρονος κριτικός, σύμφωνα μέ τήν ἴδια ἄποψη, δέν εἶναι θηρευτῆς τής ἀλήθειας, κάποιος πού μέ δουλικότητα προσπαθεῖ νά ἀνασυγκροτήσει και νά διασώσει τήν ἀρχική πρόθεση του συγγραφέα — ἀντίθετα, εἶναι κι αὐτός συγγραφέας. Συνεπῶς, μερικά τυπογραφικά λάθη στό κείμενο πού λειτούργησε ὡς ἐρέθισμα για τή δημιουργική περιπλάνησή του δέν μποροῦν νά ἐπηρεάσουν τήν κατεύθυνσή της ἡ νά μειώσουν τήν ἀξία της. Ὅσο για τήν ἐγκυρότητα ἡ τήν ἀλήθεια της, τό θέμα δέν μπαίνει καν γιατί ὁ κριτικός δέν τή διεκδικεῖ.

Σκοπός αὐτοῦ του ἄρθρου εἶναι νά ἐξετάσει κριτικά τούς ὄρους πού ἀναγκαστικά θά χρησιμοποιούσαμε ἄν ἐπιχειρούσαμε τήν ἀνάλυση του προβλήματος πού ἀνέσυρε στήν ἐπιφάνεια τό «διορθωμένο» κείμενο του Τζόυς. Ὅπως θά διαπιστώσουμε στη συνέχεια, οἱ ὄροι αὐτοί ἔχουν τεράστια σημασία γιατί φωτίζουν ἀρκετά καθαρά διάφορες πτυχές τής διαμάχης πού ξέσπασε τελευταῖα ἀνάμεσα στους «παραδοσιακούς» και τούς «πρωτοποριακούς» τής λογοτεχνίας και τής θεωρίας για τή λογοτεχνία. Θά προσπαθήσουμε νά δείξουμε ὅτι ἡ προβληματική πού χρησιμοποιοῦν οἱ σύγχρονοι ριζοσπάστες περιέχει ἀδιέξοδες ἀντιφάσεις ὄχι ἐπειδή ἀπορρίπτει τήν παραδοσιακή ἐκδοχή, ἀλλά ἀντίθετα ἐπειδή δέν τήν ἀπορρίπτει ὅσο θά ἤθελε κι ὅσο θά ἔπρεπε. Ὡς εἰσαγωγική παρατήρηση, τό κύριο ἐλάττωμα τής νέας ριζοσπαστικῆς προβληματικῆς —ἡ μᾶλλον, για νά ἀκριβολογοῦμε, ὀρισμένων ἐκδοχῶν της — εἶναι ὅτι πίσω ἀπό τά μαχητικά συνθήματα και τήν εἰκονοκλαστική ρητορική ἐλλοχεύει μιά τάση, για νά μῆν ποῦμε στρατηγική, κατευνασμού και ἐξημέρωσης. Θά πρέπει ὅμως στό σημείο αὐτό νά κάνουμε μιά διευκρίνιση: δέν μιλάμε για κατευνασμό και ἐξημέρωση στό καθαρά πολιτικό ἐπίπεδο, ἄν και τέτοιες κατηγορίες ἔχουν ἤδη ἀπαγγελθεῖ ἀπό πολλούς — κατά τή γνώμη μας χωρίς τήν ἀπαιτούμενη θεωρητική ἀνάλυση και κατά συνέπεια χωρίς οὐσιαστικό ἀπο-

τέλεσμα. Ἡ μομφή πού ἀπευθύνουμε κινεῖται στό ἐπίπεδο πού θά ἤθελαν οἱ ἴδιοι οἱ ριζοσπάστες νά τοποθετηθεῖ ἡ συζήτηση ἢ, γιά νά τό ποῦμε διαφορετικά, προσπαθεῖ νά χρησιμοποιήσῃ τή δική τους γλώσσα, γι' αὐτό καί εἶναι μομφή βαριά. Θά πρέπει νά ἐξηγηθοῦμε.

Ἐνα ἀπό τά κλειδιά τοῦ προβλήματος εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ «λάθους». Πρόκειται γιά μιὰ λέξη ἀπατηλά ἀπλή πού σίγουρα ὅλοι ξέρουμε ἢ νομίζουμε ὅτι ξέρουμε τί σημαίνει ὅταν τή χρησιμοποιοῦμε καθημερινά. Στήν πραγματικότητα, ὅμως, τά πράγματα εἶναι ἀφάνταστα πιά δύσκολα, γιατί ἡ οἰκεία αὐτή ἔννοια μαζί μέ μερικές ἄλλες, ἐξίσου ταπεινές, ἀποτελοῦν τό σακάρι τῆς σκέψης μας, εἴτε τό γνωρίζουμε εἴτε ὄχι. Στή συγκεκριμένη χρήση πού ἐξετάζουμε, ἡ κατάργηση τοῦ «λάθους» ἔχει ἀποφασιστική σημασία, μᾶς λένε, διότι μόνον ἔτσι μπορούμε νά ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τήν ἀνασταλτική παρουσία κάποιας «ἀρχῆς» (μέ ὅλες τίς ἀπειλητικά αὐταρχικές ἔννοιες τοῦ ὄρου) πού ἀναγκαστικά θά βρισκόταν ἔξω καί πάνω ἀπό τό λογοτεχνικό κείμενο, μιᾶς ἀρχῆς πού θά τό δυνάστευε ἐπειδή θά τό καθόριζε ἀξιολογώντας τό ταυτόχρονα. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι τό «λάθος» συμβιώνει πάντα μέ τό «σωστό». Τέτοιες «ἀρχές» ὑπάρχουν καί εἶναι βασικά δύο. Ἡ πρώτη ὑποστηρίζει ὅτι ὁ λόγος, παρά τή γλωσσική του ὑπόσταση, ἐκπορεύεται ἀπό τό ὑποκείμενο πού τόν χρησιμοποιεῖ ὡς πειθήνιο ἐργαλεῖο γιά νά ἐκφράσῃ κάτι πού ἤδη δημιουργήσε στό ἄβατο τῆς ψυχῆς του, ἐνῶ ἡ δεύτερη ἀρχή ἀντιτείνει ὅτι τό κείμενο μπορεῖ μὲν νά ὑλοποιεῖται γλωσσικά, ἀλλά στήν οὐσία ἐκφράζει καί ἀντανακλᾷ, ἐξίσου πειθήνια, κάτι ποιοτικά διαφορετικό καί ἐπικρατέστερο — τήν κοινωνική ἢ τήν ἀντικειμενική πραγματικότητα. Φαίνεται λοιπόν καθαρά γιατί ἡ ἔννοια τοῦ λάθους ἔχει «στρατηγική» σημασία. Ἄν παραδεχθοῦμε ὅτι ἓνα κείμενο, καί μάλιστα ἓνα λογοτεχνικό κείμενο, μπορεῖ νά κάνει κατ' ἀρχὴν λάθος, ὑπονομεύουμε τόν ἀπόλυτο χαρακτήρα του ἐπειδή τό ἀξιολογοῦμε μέ κάποια μέτρα καί σταθμά πού βρίσκονται ἔξω ἀπ' αὐτό. Μέ ἄλλα λόγια, κρίνουμε ἂν «ἔκανε καλά τή δουλειά του». Καταργώντας λοιπόν τό λάθος πετυχαίνουμε τό στόχο μας νά ἀπελευθερώσουμε τήν ἀπεριόριστη ἐνεργητικότητα τοῦ λόγου/κειμένου πού εἶναι συνώνυμη μέ τή «νοηματική πανσπερμία» του.

Βάζοντας κατά μέρος, πρὸς τό παρόν, τή διάκριση ἀνάμεσα στή λογοτεχνία καί τά ὑπόλοιπα εἶδη τοῦ λόγου, ἄς δοῦμε πρῶτα τή σχέση κειμένου-πραγματικότητας. Μέσα ἀπὸ αὐτό τό πρίσμα φαίνεται καθαρά ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ λάθους ἐκτός ἀπὸ σημαντική εἶναι καί σύνθετη. Ἄν ἐξαιρέσουμε τά συστήματα πού ἐξασφαλίζουν τήν ἐσωτερική τους συνοχή μέ τή βοήθεια μιᾶς αὐστηρᾶ τυπικῆς λογικῆς πού εἴτε μᾶς ἐπιτρέπει εἴτε δέν μᾶς

ἐπιτρέπει νά ποῦμε κάτι, τό λάθος δέν ἀναφέρεται σέ ἓνα μόνο πράγμα ἢ σέ μιὰ ἀπλή κατάσταση, ὅπως οἱ περισσότερες ἔννοιες, ἀλλά ἔχει τρεῖς φάσεις. Ἡ πρώτη φάση ἀρχίζει μέ τήν ἐκφορά κάποιας κρίσης πού δέν εἶναι παρά ἡ σύνδεση ἐνός ἀντικειμένου μέ ἓνα — γλωσσικό φυσικά — κατηγορήμα. Ἐπεται ἡ δεύτερη φάση μέ τή σύγκρουση ἀνάμεσα σ' αὐτό πού ἀποδίδουμε στό ἀντικείμενο καί σέ διάφορες ἐνδείξεις ὅτι τό ἀντικείμενο εἶναι διαφορετικό, ὅτι τό κατηγορήμα πού τοῦ ἀποδώσαμε εἶναι λανθασμένο, ὅτι ἔχουμε κάνει λάθος. Ἡ σύγκρουση αὐτή εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητη γιά νά περάσουμε στήν τρίτη καί τελευταία φάση πού τοποθετεῖται σέ ἐπίπεδο χρονικά μεταγενέστερο ἢ ἀνώτερο, ὅπως θά ἤθελε ἡ διαλεκτική: ἡ φάση αὐτή ἐπιφέρει τήν ἄρση τῆς ἀρχικῆς διαφορᾶς μέ τήν ἐπικράτηση τοῦ νέου κατηγορήματος πού εἶναι ἀληθές στό μέτρο πού μᾶς τό ὑπαγόρευσε, σωστά αὐτή τή φορά, τό ἀντικείμενο. Τό παράδοξο εἶναι ὅτι τό λανθασμένο κατηγορήμα ἀπορρίπτεται ὡς «ἀπλά λόγια» χωρίς ἀντίκρισμα, ἐνῶ τό ἀληθές ἀπαρνέεται τή γλωσσική του ὑπόσταση γιατί ἐμφανίζεται καί ἐπικρατεῖ ὡς γνήσια ἀντανάκλαση τοῦ ἐξωγλωσσικοῦ ἀντικειμένου. Ἡ μητέρα γλώσσα πεθαίνει πάντα στόν τοκετό. Γιά νά συμβοῦν ὅμως ὅλα αὐτά θά πρέπει, ὅπως εἶπαμε, νά ἔχει προηγηθεῖ ἡ σύγκρουση. Πρόκειται γιά μιὰ σύγκρουση πού δέν μπορεῖ νά γίνει μέρος τοῦ λόγου μας ἂν δέν ἔχει ἤδη κριθεῖ ἢ ἔκβασή της. Γιά νά τό ποῦμε διαφορετικά, τό λάθος ὁμολογεῖ τή διαφορὰ καί τή διάσταση μόνον ὅταν ἔχει ξεπεραστεῖ, ὅταν ἔχει ἐπέλθει ἡ τελική ἀποκατάσταση τῆς ἁρμονίας. Ὅσο παράξενο καί νά φαίνεται, τό ρῆμα σφάλλω δέν ἔχει χρόνους. Δέν ἔχει ἐνεστώτα διότι ἀναφέρεται πάντοτε στό παρελθόν, κι ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά δέν μπορεῖ νά ἀναφερθεῖ στό παρελθόν χωρίς νά τό ὑπερβεῖ. Ἡ Ἀλήθεια βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τό χρόνο καί τό Λάθος αἰωρεῖται ἀνάμεσα στό πρὶν καί τό τώρα. Τό ζητούμενο ὅμως εἶναι τό ὁμιλοῦν παρόν. Ἀρχίζει κανεὶς νά καταλαβαίνει γιατί ἡ σύγχρονη ριζοσπαστική θεωρία θέλει νά ἐξοβελίσῃ μιὰ ἔννοια πού τή βλέπει νά μᾶς ὀδη-

Ἄν παραδεχτοῦμε ὅτι ἓνα κείμενο, καί μάλιστα ἓνα λογοτεχνικό κείμενο, μπορεῖ νά κάνει κατ' ἀρχὴν λάθος, ὑπονομεύουμε τόν ἀπόλυτο χαρακτήρα του.

γεῖ μοιραῖα στήν Ἀλήθεια καί ταυτόχρονα στό συνώνυμό της, τή Σιωπή.

Τά πράγματα ὅμως εἶναι ἀκόμα πιό περίπλοκα. Γιά νά εἰσχωρήσουμε βαθύτερα στό πρόβλημα θά πρέπει νά ἐξετάσουμε τώρα ὄχι ποιός εἶναι ὁ ἐχθρός — σ' αὐτό συμφωνοῦμε, ὁ ἐχθρός εἶναι ὄντως ἡ ἀλήθεια μέ ὄλες τίς μεταφυσικές προεκτάσεις της — ἀλλά μέ τί ὄπλα τόν πολεμοῦμε κι ἂν πράγματι τόν ὑποτάξαμε. Ἄς ξαναγυρίσουμε στόν ὀρισμό τοῦ λάθους πού δώσαμε προηγουμένως. Τό λάθος μπορεῖ νά εἶναι ὁ προάγγελος τῆς ἀρμονίας καί τῆς ἀλήθειας, ἀλλά γιά νά φτάσουμε μέχρι ἐκεῖ θά πρέπει νά προηγηθεῖ ἡ διαφορά καί ἡ ἀντιπαράθεση — αὐτό, ὅπως εἶδαμε, ἀποτελεῖ ἀπαραίτητη προϋπόθεση. Ἡ τελική φάση, ἡ ἀλήθεια, προβάλλει ὡς ἄρση τῆς προηγούμενης δυσαρμονίας, ἀποκαλύπτοντας ἔτσι τόν μεταφυσικό χαρακτήρα τῆς παραδοσιακῆς ἔννοιας τοῦ λάθους πού δέν εἶναι παρά ἡ κατάργηση τῆς διαφορᾶς πού τό γέννησε. Ἡδῆ μαντέψαμε τή μόνη δυνατή ἀπάντηση κάποιου πού πιστεύει στήν πρωτοκαθεδρία τῆς γλώσσας: ἡ ἀλήθεια καί τό λάθος, πού διορθώνεται μόνον ὅταν τό ἐξωγλωσσικό ἀντικείμενο ὑπαγορεύσει τά λόγια μας, καταργοῦνται ταυτόχρονα μιά καί τό ἕνα συνεπιφέρει ἀναγκαστικά τό ἄλλο. Ἐπιπλέον δέ, πώς εἶναι δυνατό νά προκύψει διαφορά μέ ἕνα ἀντικείμενο πού δέν καθορίζει τή σκέψη μας; Ἀλλά πρὶν ἀρχίσουμε νά θριαμβολογοῦμε καί νά διακηρύσσουμε τήν τελική νίκη κατά τῆς μεταφυσικῆς, καλό θά ἦταν νά βεβαιωθοῦμε πόσα καί ποιά ἦταν τά τρυγόνια πού χτύπησε ὁ σμπάρος μας.

Ἡ λύση πού προτείνει ἡ σύγχρονη ριζοσπαστική θεωρία στηρίζεται στήν ὑπόθεση ὅτι τό λάθος καί ἡ ἀλήθεια δέν εἶναι παρά οἱ δύο ὄψεις τοῦ ἴδιου νομίσματος. Ὅπως θά διαπιστώσουμε ὅμως στή συνέχεια, κάτι τέτοιο δέν συμβαίνει ἀναγκαστικά, καί γιά νά συμβεῖ θά πρέπει νά δεχθοῦμε ἕναν ὀρισμό τοῦ λάθους πού τό ὑπεραπλουστεύει. Τό πού καταλήγει τό λάθος καθορίζεται ἀπό τό πῶς ἀρχίζει, καί ἡ περιγραφή τῶν τριῶν φάσεων πού ἐπιχειρήσαμε πρὶν ἀπό λίγο δείχνει καθαρά τήν τάση του νά καταλήγει ὄντως στήν ἀλήθεια. Ἡ ἀφετηρία του ὅμως μπορεῖ νά ἀποδειχθεῖ ἐντελῶς διαφορετική μέ ὅλη τή σημασία τῆς λέξης. Δηλαδή, τίποτα δέν μᾶς ἐμποδίζει νά θεωρήσουμε μὴ ἀναγώγιμη τήν ἀρχική ἀντιπαράθεση ἀντικειμένου καί κατηγορήματος ἢ, πιό γενικά, τήν ἀντιπαράθεση γλώσσας καί πραγματικότητας. Κι αὐτό θά μᾶς ὀδηγήσει στή μὴ ἀναγώγιμη, στήν «πραγματική» σχέση μεταξύ τους. Πρὶν προχωρήσουμε ὅμως θά πρέπει νά ὀρίσουμε προσεκτικά τίς ἔννοιες πού χρησιμοποιοῦμε. Τό κύριο χαρακτηριστικό μᾶς μὴ ἀναγώγιμης σχέσης εἶναι ἡ ἑτερότητα τῶν σκελῶν της, ἡ ἀνομοιογένειά τους. Μέ ἄλλα λόγια, τό ἕνα σκέλος δέν μπορεῖ νά ἀναχθεῖ στό ἄλλο. Ἡ σχέση προκύπτει

ἐπειδὴ τὰ σκέλη της εἶναι ἀνομοιογενή, καί συντηρεῖται ἀπό τό γεγονός ὅτι καί τὰ δύο εἶναι ἐξίσου ἀπαραίτητα. Ἐχουμε μπροστά μας ἕναν παράξενο συνδυασμό ταυτότητας καί ἑτερότητας. Τό κάθε σκέλος διατηρεῖ τήν ταυτότητά του καί συνεπῶς τήν ἑτερότητά του πρὸς τό ἄλλο, κι αὐτό ἀντὶ νά ἀποκλείει τή μεταξύ τους σχέση τήν καθιστᾶ δυνατή. Ἄν κάτι τέτοιο μᾶς φαίνεται ἀντιφατικό καί δυσνόητο, εἶναι γιὰτί οἱ ἔννοιες πού ἀναγκαστικά χρησιμοποιοῦμε ἔχουν ἤδη φορτιστεῖ ἀπό τήν προβληματική πού προσπαθοῦμε νά ἀνατρέψουμε. Ἡ μεταφυσική παράδοση πού κινεῖ τά νήματα τῆς σκέψης μας στηρίζεται, μεταξύ ἄλλων, καί στήν ἀρχή ὅτι ὀφείλομε νά διαλέξουμε ἀνάμεσα στήν αὐτονομία καί τή σχέση. Μιά ὄντοτητα, μᾶς λέει, εἶναι αὐτόνομη στό μέτρο πού δέν σχετίζεται μέ ὀποιαδήποτε ἄλλη, ἐνῶ παράλληλα ἡ σχέση ὀδεύει πάντα πρὸς τήν αὐτοκατάργησή της ἐφόσον προϋποθέτει τήν ἀναγωγή τοῦ ἑνός ὄρου της στόν ἄλλο — ἂν κάτι τέτοιο δέν συμβεῖ, οἱ ὄροι εἶναι αὐτόνομοι, ἄρα δέν ὑπάρχει σχέση. Αὐτή εἶναι ἡ ἀρχή πού διέπει καί τή συντηρητική καί τήν πρωτοποριακή θεωρία. Καί οἱ δύο ἐκδοχές συμφωνοῦν σ' ἕνα καίριο σημεῖο: συλλαμβάνουν τή διαφορά κατὰ τέτοιον τρόπο ὥστε τό θῦμα νά εἶναι πάντα ἡ σχέση πού συνδέει δύο ἀνομοιογενῶς διαφορετικά στοιχεῖα. Οἱ παραδοσιακοὶ καταργοῦν τή σχέση μέ τόν ἰσχυρισμό ὅτι τό ἀληθές κατηγορήμα ἐπικρατεῖ ὑπὲρ τοῦ ἀντικειμένου. Ἀντίθετα (;) οἱ σύγχρονοι ριζοσπάστες προσπαθοῦν νά μᾶς πείσουν ὅτι τὰ κατηγορήματα δέν εἶναι παρά ἀμιγῆ γλωσσικά νοήματα πού διαδέχονται τό ἕνα τό ἄλλο ἐπειδὴ ἡ ἀσταθῆς «φύση» τους τὰ καταδικάζει νά πολλαπλασιάζονται ἐπ' ἄπειρον — τή φορά αὐτῆ κερδισμένη βγαίνει ἡ γλώσσα. Στήν οὐσία, ὅμως, μόνη κερδισμένη παραμένει ἡ ἀλήθεια γιὰτί σ' αὐτὴν πάντα καταλήγομε ὅταν τό ἕνα σκέλος μιᾶς σχέσης ἀναχθεῖ στό ἄλλο, χωρίς νά ἔχει τεράστια σημασία ποιό ἀπό τὰ δύο θά ἀναδειχθεῖ τελικά νικητῆς ἐφόσον ὁ ἠττημένος εἶναι ὁ ἴδιος: ἡ πραγματική, μὴ ἀναγώγιμη διαφορά καί ἡ πραγματική, μὴ ἀναγώγιμη σχέση.

Τό μεγάλο σφάλμα τῆς ριζοσπαστικῆς πρωτοπορίας εἶναι ὅτι καταρρίπτει μὲν μιά ἐκδοχή τῆς συντηρητικῆς παράδοσης, χωρίς ὅμως νά ἀμφισβητήσῃ τό γενικότερο πλαίσιο τῆς προβληματικῆς της, καί κατ' αὐτό τόν τρόπο γίνεται καί ἡ ἴδια ἄλλη μιά ἐκδοχή της — ἡ πρωτοπορία δέν εἶναι ἀρκετὰ πρωτοποριακή! Ἐτσι δέν ἀπορρίπτουμε τό λάθος ἀλλά τόν σύνθετο χαρακτήρα του, αὐτό δηλαδή πού ἐπιτελεῖ ἡ παραδοσιακή θεωρία μέ τήν ὑπέρβαση πρὸς τήν ἀλήθεια. Ἡ καινοτομία εἶναι ὅτι δέν ὑπάρχει πιά λόγος νά καταργήσουμε τή γλώσσα ἐναρμονίζοντάς την μέ τήν πραγματικότητα ὅπως ἔκαναν παλιά, γιὰτί ἔχουμε πειστεῖ ὅτι τό θῦμα μας τή φορά αὐτῆ εἶ-

Τό λάθος, ὁμολογεῖ τή διαφορά καί τή διάσταση μόνον ὅταν ἔχει ξεπεραστεῖ, ὅταν ἔχει ἐπέλθει ἡ τελική ἀποκατάσταση τῆς ἀρμονίας.

ναι ἡ πραγματικότητα πού ἴσως ὑπάρχει, ἀλλὰ ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει μέσα στὴ γλώσσα δὲν λειτουργεῖ. Οἱ συνέπειες τῆς ἐπιλογῆς αὐτῆς ἀνατρέπουν τοὺς στόχους πού ἐπιδιώκει ἡ ἴδια ἡ πρωτοπορία σήμερα. Ἡ ἄρση τῆς ἀντιπαράθεσης καὶ τῆς ἀντιστοιχίας ἀνάμεσα στὴ συνείδηση καὶ τὴν πραγματικότητα, ἀνάμεσα στὸ κείμενο καὶ στὸ ἀντικείμενο (κι ἄς ἀναλογιστοῦμε γιὰ λίγο, ὅπως ὑπαγορεύει ἡ μόδα, τὸν ὄρο «ἀντι-κείμενο») σημαίνει ἀναγκαστικά κατάργηση τῆς διαφορᾶς στὸ πιὸ γόνιμο ἐπίπεδο τῆς, σημαίνει ἐξημερωτικὴ ἀπλούστευση πού πολλαπλασιάζεται ἐπ' ἀπειρον ὡς ἐπανάληψη καὶ δὲν ἐπιρεάζει ἢ ἀπειλεῖ τίποτα ἔξω ἀπ' αὐτὴν, ἐφόσον ἔξω ἀπ' αὐτὴ δὲν ὑπάρχει τίποτα. Γιὰ νὰ διατηρήσουμε τὴ διαφορὰ, γιὰ νὰ μποροῦμε δηλαδὴ νὰ μιλάμε, θὰ πρέπει νὰ ἀντισταθοῦμε καὶ στὴν ἀφομοίωση τῆς γλώσσας μὲ τὴν πραγματικότητα καὶ στὴν ἀφομοίωση τῆς πραγματικότητος μὲ τὴ γλώσσα (κι ἐδῶ φαίνεται καθαρά πὼς ἓνας μονόλογος μεταμφιέζεται σὲ καβγά καὶ ἐπὶ αἰῶνες τώρα περιορίζει τὶς ἐπιλογές μας μὲ τὴν ψευδαίσθησή του ὅτι πάντα κρίνονται ἀπὸ τὴν ἔκβασή του). Ἀντίθετα, θὰ πρέπει νὰ δεχτοῦμε τὴ μὴ ἀναγνώσιμη καὶ τὴν ἐξ ὀρισμοῦ ἀσταθὴ ἀντιστοιχία τους. «Ὅλα παίζονται σ' αὐτὴν τὴ ζαριά. Ἡ μόνη λύση πού μᾶς ἀπομένει, λοιπόν, εἶναι νὰ ἐννοήσουμε διαφορετικὰ τὴν ἔννοια τοῦ λάθους: νὰ κρατήσουμε τὸ πρῶτο συστατικό τῆς, τὴ διαφορὰ, στὸ σωστὸ ἐπίπεδο, καὶ νὰ ἀπαλλαγοῦμε ἀπὸ τὸ ἄλλο μισό, τὴν ὑπέρβαση ἢ τὴν ἄρνησή τῆς.

Παραμένει ὅμως τὸ πρόβλημα τῆς πρόθεσης τοῦ συγγραφέα, κι αὐτὸ μᾶς φέρνει στὴ δεύτερη ἀπειλή κατὰ τῆς αὐτονομίας τοῦ κειμένου, τὴν «ὑποκειμενικὴ», πού θὰ πρέπει νὰ τὴν ἐξετάσουμε στὸ καθαρά λογοτεχνικὸ ἐπίπεδο αὐτῆς τῆς φορᾶς. Γιατί ἄραγε ἔχουμε ἀρχίσει νὰ ἀμφισβητοῦμε τὸ δικαίωμα κυριότητος τοῦ λογοτέχνη σ' αὐτὸ πού ὁ ἴδιος δημιούργησε, σ' αὐτὸ πού δὲν ὑπῆρχε πρὶν ἀρχίσει νὰ γράφει; «Ὅταν μᾶς λέει: «αὐτὸ θέλω νὰ πῶ», γιατί δυσπιστοῦμε καὶ δὲν τὸν παίρνουμε στὰ σοβαρά; Τὰ ἐπιχειρήματα πού ἐπιχειρεῖται ἢ σύγχρονη θεωρία γιὰ νὰ τεκμηριώσῃ τὴν ἀντίθεσή τῆς στὴν καθοριστικὴ πρόθεση τοῦ συγγραφέα εἶναι καὶ γνωστά καὶ πειστικά. Τὸ εἶδος τῆς δημιουργικότητος πού διεκδικεῖ ὁ παραδοσιακὸς λογοτέχνης ὑποβιβάζεται στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀφέλειας καὶ τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὸν ἰσχυρισμὸ του ὅτι τὸ κείμενο δὲν ὑπάρχει πρὶν τὸ δημιουργήσει. Ὁ συγγραφέας, λέει πολὺ σωστά ἢ σύγχρονη θεωρία, ἐφευρίσκει χρησιμοποιώντας ἀναγκαστικά τὴ γλώσσα καὶ τοὺς τρόπους τῆς πού ἔχουν ἤδη ἐφευρεθεῖ. Στὴν οὐσία, δὲν πρόκειται γιὰ ἐφεύρεση ἀλλὰ γιὰ μιά ἰδιότυπη ἀνακάλυψη ἢ μᾶλλον αὐτοανακάλυψη τῆς πρωταρχικῆς γλωσσικῆς βάσης πού ἀναγνωρίζει τὸν ἑαυτὸ τῆς ὡς συστατικὴ προϋπόθεση μέσα στὸ ἀσταθές

ἐποικοδόμημα πού ἔχτισαν τὰ λόγια τοῦ συγγραφέα. Ἔτσι βλέπουμε ξανά πὼς τὸ λογοτεχνικὸ κείμενο ἐνσαρκώνει τὴν αὐτοαναφορικότητα τῆς μέσης φωνῆς (κάτι σάν τὸ Ἀπόλυτο Πνεῦμα τοῦ Χέγκελ χωρὶς τὴν τελεολογία γιὰ ὅσους διάκεινται φιλικὰ ἢ χωρὶς τὴ διαχρονικότητα γιὰ ὅσους διάκεινται ἐχθρικά). Ἡ πρωτοτυπία, στὴν κυριολεξία τῆς, ἀποδεικνύεται οὐτοπία, γιατί κάθε φορά πού χρησιμοποιοῦμε μιά φράση ἐνεργοποιοῦμε ὀλόκληρο τὸ γλωσσικὸ σύστημα. Τὸ νόημα δὲν προϋπάρχει τῆς λέξης καὶ δὲν ἀνήκει ἀποκλειστικά σ' αὐτὴν. Τὸ νόημα γεννιέται μέσα ἀπὸ μιά ὀριζοντίως δικτυωτὴ καὶ καθέτως ἀμφίδρομη παραπομπή πού συνδυάζει δυναμικὰ τὸ βάθος μὲ τὴν ἐπιφάνεια, τὸ γενικὸ μὲ τὸ ἐπιμέρους, τὴ δυνατότητα μὲ τὴν πραγματικότητα, τὸ σταθερὸ μὲ τὸ ἀσταθές, τὸ κοινωνικὸ μὲ τὸ ἀτομικὸ. Ἡ λογοτεχνία κινεῖται ἀποκλειστικά μέσα στὸν κῆπο τοῦ μαγικοῦ καὶ αὐτόνομου νοήματος. Ἄν δεχθοῦμε τὴ συλλογιστικὴ αὐτὴ —καὶ πρέπει νὰ τὴ δεχτοῦμε— οἱ ἀτομικὲς ἐπιλογές τοῦ λογοτέχνη, τὰ λόγια του, αὐτὸ πού ἐννοεῖ, ὅλα χάνουν τὴν στερεότητα πού θὰ νομιμοποιούσε τὴν ἀξίωση κυριότητος πού προβάλλει γιατί παραπέμπουν καὶ ταυτόχρονα ἀνάγονται σ' ἓνα σύστημα πού λειτουργεῖ ὡς ἀπούσα προϋπόθεση. Ἄς μὴ βιαστοῦμε ὅμως νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὁ λογοτέχνης δὲν μπορεῖ ἢ δὲν πρέπει νὰ ἐκφράσει ἰδέες μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο του ἢ ὅτι οἱ ἰδέες αὐτές δὲν ἔχουν σημασία γιὰ τὸν ἴδιο καὶ γιὰ τοὺς ἀναγνωστές του — κάθε ἄλλο. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ λογοτεχνία λειτουργεῖ καὶ σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο πού γιὰ τὴν τεράστια πλειονότητα τῶν ἀναγνωστῶν εἶναι καὶ τὸ μοναδικό. Ἡ σύγχρονη θεωρία ὅμως κατάφερε νὰ ἐντοπίσει μὲ ἐπιτυχία ἓνα ἐπίπεδο πιὸ οὐσιαστικὸ (δύσκολο νὰ βρεθεῖ ἡ σωστὴ καὶ μεταφυσικὰ παρθένος λέξη) στὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ ἀναγάγει ὅλες τὶς ἄλλες διαστάσεις τοῦ κειμένου, κι αὐτὸ εἶναι πού τὶς κάνει τόσο τρωτές.

Ὅπως ὅμως διαπιστώσαμε ἤδη, ἡ ἀναίρεση μιᾶς παραδοσιακῆς ἐκδοχῆς δὲν σημαίνει ἀναγκαστικά καὶ ἀναίρεση τῆς παραδοσιακῆς προβληματικῆς πού τὴ στηρίζει. Γιὰ νὰ δοῦμε πὼς λειτουργοῦν στὸ ἐπίπεδο τοῦ λογοτεχνικοῦ νοήματος οἱ ἔννοιες πού χρησιμοποιήσαμε στὸ πρῶτο μέρος τῆς ἀνάλυσής μας, δηλαδὴ ἡ διαφορὰ, ἡ σχέση, τὸ λάθος καὶ ἡ ἀλήθεια, ἄς ἀρχίσουμε μὲ τὴν προφανῆ διαπίστωση ὅτι τὸ ἴδιο τὸ λογοτέχνημα διακηρύσσει τὴ μυθοπλαστικὴ ὑπόστασή του, πού σημαίνει ὅτι ἔχει ἀποσυνδεθεῖ ἀπὸ τὴ δεσμευτικότητα τοῦ πραγματικοῦ κόσμου. Τὸ κείμενο φυσικὰ ἀναφέρεται σὲ «κάτι», ἀλλὰ ἡ ἀνάλυση πού ἐπιχειρήσαμε πρὶν, ὅταν ἐξετάσαμε τὴ σχέση τοῦ κειμένου μὲ τὴν πραγματικότητα, δὲν ἰσχύει στὴν προκειμένη περίπτωση. Αὐτὸ τὸ «κάτι» δὲν ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ὑπαγορεύσει σωστά τὸ κατηγόρημά του γιατί ὑπάρχει μόνο

Γιὰ νὰ διατηρήσουμε τὴ διαφορὰ, γιὰ νὰ μποροῦμε δηλαδὴ νὰ μιλάμε, θὰ πρέπει νὰ ἀντισταθοῦμε καὶ στὴν ἀφομοίωση τῆς γλώσσας μὲ τὴν πραγματικότητα καὶ στὴν ἀφομοίωση τῆς πραγματικότητος μὲ τὴ γλώσσα.

Ἡ λογοτεχνία κινεῖται ἀποκλειστικά μέσα στὸν κῆπο τοῦ μαγικοῦ καὶ αὐτόνομου κινήματος.

μέσα σ' αὐτό καὶ λόγω αὐτοῦ, καὶ κατὰ μείζονα λόγο δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει τὸν ἄλλο ὄρο μιᾶς πραγματικῆς σχέσης μὲ τὸ κατηγόρημα, ἐφόσον δὲν χωρίζονται ἀπὸ μιά πραγματικὴ διαφορά. Τὸ μυθοπλαστικὸ ἀντικείμενο συμπίπτει ἀπόλυτα μὲ τὸ νόημα πού τοῦ ἀποδίδει τὸ μυθοπλαστικὸ κείμενο. Γιὰ νὰ τὸ ποῦμε διαφορετικὰ, ἡ λογοτεχνία καταφέρνει νὰ ὑπερφραλαγγίσει τὴν προβληματικὴ σύνδεση τῆς γλώσσας μὲ τὴν πραγματικότητα γιατί δὲν ὑπόκειται στὴ συνηθισμένη ἔννοια τῆς ἀλήθειας ἐνῶ τὴν ἴδια στιγμή ἀντιστέκεται μὲ ἐπιτυχία στὴ δυναμικὴ διαφορά καὶ ἀσταθὴ σχέση τῶν δύο αὐτῶν ἀνομοιογενῶν στοιχείων — ἡ συστατικὴ τῆς προϋπόθεσης εἶναι ἡ κατάργηση αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς διαφορᾶς μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ γλωσσικοῦ σκέλους. Τῆ θέση τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς μὴ ἀναγώγιμης σχέσης καταλαμβάνει τώρα ἡ διαφορετικὴ σχέση τῶν σημείων μέσα στὸ ἀπεριόριστο καὶ συγχρονικὸ γλωσσικὸ σύστημα, καὶ ἡ δυναμικὴ ἀστάθεια, πού χαρακτηρίζει τὴ σύζευξη δύο ὄρων οἱ ὁποῖοι διατηροῦν τὴν ἐτερότητα τους μέσα σὲ μιά σχέση πού τοὺς ἐπιτρέπει νὰ λειτουργοῦν, μετατρέπεται σὲ χαρακτηριστικὸ τῆς γλώσσας.

Τί ἔχει ἀλλάξει; Τὰ πάντα, θὰ ἰσχυριστοῦν οἱ θιασῶτες τῆς πρωτοπορίας. Τίποτα τὸ οὐσιαστικὸ, θὰ ἀπαντήσουμε, γιατί τὸ γλωσσικὸ σύστημα ἐξασφαλίζει τὴν αὐτάρχεια καὶ τὴν ἀποδοτικότητά του ἐνσωματώνοντας καὶ μετουσιώνοντας πρὸς ὄφελός του ὅλες τὶς προηγούμενες ἔννοιες καὶ διακρίσεις τῆς παραδοσιακῆς θεωρίας μὲ τὴν πρόφαση ὅτι τὶς καταργεῖ. Ὁ στόχος ὅμως παραμένει πεισματικά ὁ ἴδιος: ἡ μὴ ἀναγώγιμη σχέση τοῦ ἀντικειμένου μὲ τὸ κείμενο. Ἡ καινοτομία πού εἰσάγει ἡ σύγχρονη θεωρία εἶναι μιά νέα τακτικὴ γιὰ νὰ τὸν πλήξουμε. Ἀντὶ νὰ διακηρύσσουμε ὅπως πρὶν τὴν κατάργηση τῆς διαφορᾶς καὶ τῆς σχέσης μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ ἑνός σκέλους (τῆς πραγματικότητας), τώρα ἐξασφαλίζουμε τὴν ἐξίσου ἀπόλυτη ἐπικράτηση τοῦ ἄλλου σκέλους (τοῦ κειμένου), πῶς ἔξυπνα αὐτὴ τὴ φορά, μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι ἡ διαφορά καὶ ἡ σχέση ζοῦν καὶ βασιλεύουν ἀλλὰ μόνον μέσα του. Αὐτὸ πού κατάλαβε πολὺ καλά ὁ γλωσσικός μεταστρουκτουραλισμὸς εἶναι ὅτι οἱ προκάτοχοί του ἔκαναν λάθος ὅταν διάλεξαν γιὰ στόχο τους τὴν ἔννοια τῆς σχέσης. Δὲν εἶχαν καταλάβει ὅτι ἡ σχέση μπορεῖ νὰ λειτουργήσει ὡς σχέση μόνον σὲ μέτρο πού οἱ ὄροι τῆς διατηροῦν τὴν ἐτερότητά τους ὁ ἕνας πρὸς τὸν ἄλλο. Ἐκεῖ ἀκριβῶς χτυπάει ἡ σύγχρονη ριζοσπαστικὴ θεωρία: ἡ ἀνομοιογένεια τῶν ὄρων πού δημιουργεῖ τὴν σχέση ἀντικαταστάθηκε μὲ ταχυδακτυλογραφικὴ δεξιότητα ἀπὸ τὴν σχέση πού δημιουργεῖ μόνον ὁμοιογενεῖς ὄρους. Ἀντὶ ἡ μὴ ἀναγώγιμη διαφορά νὰ γεννάει τὴν σχέση, ἡ σχέση γεννάει τὴν ἀναγώγιμη διαφορά. Δὲν πρόκειται γιὰ διύλιση τοῦ κώνωπα ἀλλὰ

γιὰ μιά λεπτὴ καὶ ἀφάνταστα σημαντικὴ διάκριση. Ἡ νέα θεωρία δημιουργεῖ τὴν ψευδαίσθηση ὅτι δέχεται τὴν διαφορά καὶ τὴν σχέση καὶ μάλιστα τὴν ἀναγορεύει κινήτρια ἀρχὴ τῶν πάντων ἐνῶ στὴν οὐσία τὴν οἰκειοποιεῖται ἐξημερώνοντάς τη. Μέσα στὴ γλώσσα τὰ σημεία ἀποκοτῶν ὄντοτητα ἐνὸσω διατηροῦν τὴν ἐπαφή τους μὲ ἄλλα σημεία. Γιὰ νὰ διαφοροποιηθοῦν δηλαδὴ θὰ πρέπει νὰ εἶναι οὐσιαστικά τὰ ἴδια. Κάθε ἀπόπειρα νὰ στηριχθοῦν σὲ κάτι πού βρῖσκεται ἔξω ἀπὸ τὴν γλώσσα ἀποκλείεται ἐκ προοιμίου, γιατί τὸ σύστημα πού καυχᾶται γιὰ τὴν «ἀνοιχτὴ» δομὴ του ἔχει περιχαρακωθεῖ ἀπὸ τὴν ἀνομοιογένεια τῶν στοιχείων πού τὸ συγκροτοῦν. Τέτοιες ἀπόπειρες εἶναι καὶ ἄκαρπες καὶ λανθασμένες γιατί ἡ λύση δὲν εἶναι νὰ ἀναγάγουμε τὴ γλώσσα σὲ κάτι ἄλλο, ἀλλὰ νὰ τὴν καταστήσουμε ὄρο μιᾶς σχέσης πού θὰ τὴ διατηρήσει ὅπως εἶναι καὶ τὴν ἴδια στιγμή θὰ τὴ φέρει σὲ ἐπαφή μὲ κάτι διαφορετικὸ πού δὲν θὰ γίνῃ ποτὲ γλώσσα — τὴν πραγματικότητα.

Τὴ λειτουργία τῆς γλώσσας, ὅπως τὴν ἀνακάλυψε ἡ σύγχρονη γλωσσολογία, δὲν μπορούμε νὰ τὴν ἀλλάξουμε. Τὸ μόνον πού μπορούμε νὰ κάνομε εἶναι νὰ ὀρίσουμε σωστά τὸ πεδίο ἐφαρμογῆς τῆς. Ὁ ἀκραιὸς ἀντικειμενισμὸς πού θέλει νὰ δαμάσει ἢ καὶ νὰ καταργήσει τὴ γλώσσα εἶναι ἕνας παράξενος συνδυασμὸς οὐτοπίας καὶ ἐφιάλτη. Ἡ γλώσσα ἦταν καὶ θὰ παραμείνει γιὰ πάντα τὸ ἐρώτημα πού ἀπευθύνει ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν κόσμο. Ἡ ἀξία τῆς ἔγκειται σὲ ὅτι δὲν ἐμπεριέχει καὶ τὴν ἀπάντηση. Ἐτσι προκύπτει ἡ πραγματικὴ καὶ γόνιμη ἀστάθεια πού πάντα θὰ χωρίζει τὸ κείμενο ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ ἀντισταθοῦμε στὸν ἐπεκτατισμὸ τῆς — γλώσσα πού μπορεῖ νὰ λειτουργήσει μόνον ὅταν ἐνεργοποιεῖ τὴν διαφορά καὶ τὴν σχέση, ἀποτελεῖ τὴν ἴδια στιγμή καὶ τὴν πιὸ ριζικὴ ἀναίρεσή τους γιατί δὲν μπορεῖ νὰ ἀναγνωρίσει τίποτα πού δὲν ἔχει ἢ ἴδια ἤδη δημιουργήσει. Εἶναι τὸ νόμισμα μὲ μιά μόνον ὄψη, ἡ ρίζα καὶ ἡ ἀποθέωση τῆς μέσης φωνῆς πού τόσο βιαστικά καὶ ἄκριτα δοξάζουμε σήμερα. Μέσα στὴν παντοκράτειρα γλώσσα ξανασυναντᾶμε μεταμφιεσμένα ὅλα τὰ στηρίγματα τῆς μεταφυσικῆς σκέψης πού ὑποτίθεται ὅτι κατατροπώσαμε: τὸ τέλος πού εἶναι καὶ ἡ ἀρχὴ, τὸ ὑποκείμενο πού δὲν ἐπιδέχεται ἄλλο ἀντικείμενο ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, τὴ διαφορά πού γεννάει τοὺς ὄρους τῆς, τὴν Ἀλήθεια. Ὅσο γιὰ τὸ λάθος πού στάθηκε τὸ ἀρχικὸ μας ἐρέθισμα, ἔχει κι αὐτὸ γενετικὴ καὶ ἐπικρατήση τόσο καταλυτικὰ ὥστε δὲν εἶναι πιά δυνατὸ νὰ τὸ ἐντοπίσουμε. Τὰ ἐπιμέρους σημεία ψευδονται ἐκ φύσεως γιατί μόνον ὅλα μαζί μποροῦν νὰ ποῦν τὴν Ἀλήθεια. Κι αὐτὸ ἰσχύει ὅποια λέξη καὶ νὰ χρησιμοποιήσουμε.

Τότε ὅμως πῶς μπορούμε νὰ μιλήσουμε γιὰ τυπογραφικὰ λάθη;

Ὁ θάνατος τοῦ συγγραφέα καί ἡ διασπορά τοῦ νοήματος

τοῦ Σάββα Πατσαλίδη

Β' ΜΕΡΟΣ

4: Ἡ διασπορά τοῦ νοήματος

α: Μέ ὅσα προανέφερα (καί πού θά μπορούσαν νά εἶναι ἀπείρως ἐκτενέστερα) δέν ἔχω καμιά πρόθεση νά ἀμφισβητήσω τά δικαιώματα τοῦ συγγραφέα ἢ τό κύρος του. Κάθε ἄλλο. Πιστεύω πώς κι αὐτός, ὅπως καί ὄλοι μας, ἔχει τό δικαίωμα νά δηλώνει ὀρισμένα ἰδιόκτητα πράγματα. Ἀλλοίμονο ἐάν ἐπιστρέφαμε στήν «ἀνωθυμία» τοῦ Μεσαίωνα, τοῦ Βυζαντίου κ.λπ. Τότε, καί μέ τά δεδομένα τῆς σημερινῆς κοινωνίας, πολύ ἀμφιβάλλω ἐάν θά χαίρομασταν τά τόσα δημιουργήματα πού κατακλύζουν τήν ἀγορά. Ἀλλωστε σέ μία κοινωνία ὅπου ὅλα μετριοῦνται μέ τό βάρος τῶν ἀνταλλακτικῶν τους ἀξιών γιατί νά θυσιάζεται ὁ δημιουργός; Τό θέμα δέν εἶναι ἐκεῖ· ἄλλοῦ θέλω νά καταλήξω: σέ ἕνα συλλογισμό πού δέν ἄπτεται τοῦ χώρου τῆς οἰκονομίας (παραγωγῆς καί ζήτησης) ἀλλά τῶν ἰδεῶν.

Πιστεύω πώς ἡ παραδοσιακή ἀντίληψη τοῦ συγγραφέα ὡς δημιουργοῦ (ὡς ἀπόλυτου ἐλεγκτῆ τοῦ μυθιστορηματικοῦ) πρέπει νά ἐπανεξεταστεῖ. Ὅπως λέει καί ὁ Φουκώ, στό ἄρθρο του «Τί εἶναι ἕνας συγγραφέας;», ἡ ἀλήθεια τοῦ νοήματος δέν βρίσκεται ἐκεῖ πού τήν ἀναζητήσαμε ὡς τώρα ἀλλά ἀκριβῶς στήν ἀντίπερα ὄχθη. Ὁ συγγραφέας, διατείνεται ὁ Φουκώ, δέν εἶναι ἡ ἀνεξάντλητη πηγή «σημασιοδοτήσεων» («significations»). Ἀπλῶς εἶναι μία συγκεκριμένη λειτουργική ἀφετηρία μέ γνώμονα τήν ὁποία κάποιος, ἕνα μέλος μιᾶς συγκεκριμένης κουλτούρας, «ἐντοπίζει τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο φοβόμαστε τόν πολλαπλασιασμό τοῦ νοήματος». Ἡ παρουσία του δηλαδή (ἢ ἡ ἀϋθεντία του) εἶναι ἕνας τρόπος ἐλέγχου/ἀναστολῆς τῆς διασπορᾶς τοῦ νοήματος δεδομένου ὅτι ἀποκλείει τήν «παρουσία μου» (ὡς ἀναγνώστη/ἐρμηνευτῆ). Ὅπως λέει καί ὁ Βρετανός δραματικός συγγραφέας Τόμ Στόπαρντ στό ἔργο μονόπρακτό του Ὁ πραγματικός ἐπιθεωρητής Χάουντ (The Real Inspector Hound), «ἡ παρουσία μου (πού ἐδῶ μπορεῖ νά ἐρμηνευτεῖ ὡς ἡ ἐρμηνευτική παρουσία τοῦ δέκτη) καθορίζει τήν ἀπουσία του (συγγραφέα), ἡ ἀπουσία του ἐπιβεβαιώνει τήν παρουσία

μου, ἡ παρουσία του ἀποκλείει τή δική μου». Μιά τέτοια ἀντίληψη φυσικά εἶναι κάπως ἐνοχλητική ἐάν ἀναλογιστοῦμε τό κύρος τοῦ συγγραφέα στήν κουλτούρα μας ὅπως ἐπίσης καί τόν τρόπο ἐπιβολῆς τῆς παρουσίας του (ἀπό τή μέχρι σήμερα θεατρική κριτική) εἰς βάρος τῆς παρουσίας, ὅπως προεῖπα, ἄλλων ρυθμιστικῶν παραγόντων, ὅπως (στήν περίπτωση τοῦ θεάτρου) τοῦ σκηνοθέτη, ὀλιγοτεχνικῆς ὑποδομῆς κ.λπ.

«Ὁ συγγραφέας», γράφει ὁ Μπάρτ, «εἶναι μία μοντέρνα φιγούρα, ἕνα παράγωγο τῆς κοινωνίας ἡ ὁποία βγαίνοντας ἀπό τόν μεσαίωνα —μέ τή βοήθεια τοῦ ἀγγλικοῦ ἐμπειρισμοῦ, τοῦ γαλλικοῦ ὀρθολογισμοῦ καί τήν προσωπική πίστη στήν Παλινὸρθωση— ἀνακάλυψε τό γόητρο τοῦ ὑποκειμένου... τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος. Εἶναι λοιπόν λογικό νά ὑπάρχει στή λογοτεχνία μας αὐτός ὁ θετικισμός, τό ἀποκορύφωμα τῆς καπιταλιστικῆς ἰδεολογίας ἡ ὁποία προσέδωσε στό (πρόσωπο) τοῦ συγγραφέα τή μέγιστη δυνατή σπουδαιότητα. Ὁ συγγραφέας ἐξακολουθεῖ νά πρυτανεύει στίς ἱστορίες τῆς λογοτεχνίας, στίς βιογραφίες συγγραφέων, στίς συνεντεύξεις, στά περιοδικά ὅπως καί στήν ἴδια τή συνείδηση τῶν ἀνθρώπων τῶν γραμμάτων πού ἀδημονοῦν νά ἐνώσουν τό πρόσωπό τους καί τό ἔργο τους μέσα ἀπό ἡμερολόγια καί ἀπομνημονεύματα. Ἡ εἰκόνα τῆς λογοτεχνίας πού συναντᾶμε στή καθημερινή κουλτούρα εἶναι τυραννικά ἐπικεντρωμένη στό συγγραφέα...».²⁰

Φυσικά, τό τονίζω καί πάλι, ἄς μὴ νομιστεῖ πώς μ' αὐτές τίς ἀναφορές ἔρχομαι νά ἀμφισβητήσω τό ἴδιο τό ἔργο/ἐπίτευγμα τοῦ δημιουργοῦ. Θέλω ἀπλῶς νά προβάλω τήν ἰδέα πώς σ' ἕνα χώρο ὅπως τό θέατρο, ὅπου ἀκόμη καί τό ἴδιο τό ἔργο (work) δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπό μία παρερμηνεία (δανεῖζομαι τόν ὄρο «misreading» ἀπό τούς ἀποδομιστές — «deconstructionists»), εἶναι ἀφελές ἀλλά καί ἐπικίνδυνο νά ἐμμένουμε στή δικτατορία τοῦ συγγραφέα περιθωριοποιώντας τίς οὐσιαστικές δυνάμεις πού τόν ἐλέγχουν. Κανένα ἔργο δέν ἔχει μοναδικότητα ἢ ἐννοιολογικό ντετερμινισμό. Ἀπό μόνο του τό κάθε λογοτεχνικό ἔντυπο (ἐφόσον εἶναι καλό) εὐνοεῖ τήν ἐννοιολογική διασπορά ἀφοῦ δέν

μπορεί να υπάρξει χωρίς διαμεσολάβηση (συγγραφέας-κειμένο-ανάγνωσης). Αυτό που πρέπει ουσιαστικά να απασχολήσει την κριτική σκέψη είναι τα νοήματα που εμπεριέχει το έργο ως αναπτυσσόμενα (εξελισσόμενα ή μη) σχήματα και όχι ο στατικός (και όπως έδειξα πιο πριν, όχι ιδιαίτερα αξιόπιστος) χαρακτήρας της τυπωμένης σελίδας. Για μία έγκυρη μελέτη του θεάτρου όλα έχουν σημασία: η επιλογή του έργου, των ήθοποιων και του χώρου παράστασης, η τιμή του εισιτηρίου, ο χρόνος προετοιμασίας, τα οικονομικά του θεάτρου κ.λπ. "Όπως λέει και ο Πάτρικ Ντέιβις, «ένα παραστασιολογικό κείμενο μπορεί να αποδελτιωθεί με βάση τις ένδοκειμενικές σχέσεις με έναν κοινωνιολογικό Λόγο».²¹ Καμία παράσταση απ' όπουδήποτε και να προέρχεται δεν έχει (ή μάλλον δεν μπορεί να έχει) ένα προκαθορισμένο κειμενικό νόημα. Αντίθετα, γίνεται χώρος νοήματος όταν κατορθώσουν τελικά να συναντηθούν σ' αυτή όλοι οι θεατρικοί και έξωθεατρικοί Λόγοι και σχέσεις που προανέφερα.

Τό έργο μπορεί (και πρέπει) να είναι ένα τεκμήριο, πλην όμως αυτό τό τεκμήριο δεν είναι καθόλου σταθερό αφού μεταβάλλεται συνεχώς ανάλογα με την εκάστοτε ιστορικοκοινωνική του ένταξη. "Όπως λέει και ο Ούμπερτο Έκο, «κάθε λήψη ενός έργου τέχνης είναι και

μιά έρμηνεία και μία παράσταση του έργου, γιατί σέ κάθε λήψη τό έργο προσλαμβάνει μία νέα διάσταση για τόν έαυτό του».²² Δηλαδή ή κάθε νέα ανάγνωση (σκηνική ή άλλης μορφής) είναι αυτή που προσδίδει στό έργο τή διαχρονικότητά του, που συμβάλλει στην ανανέωσή του. Αυτή ουσιαστικά γράφει τήν πραγματική ιστορία του κειμένου κι όχι οι αρχικές προθέσεις του συγγραφέα. Τό αν θά συνεχίσει ένα έργο να υπάρχει έν ενεργεία ή όχι συνδέεται άρρηκτα μέ παράγοντες που ούτε προβλέπει μά ούτε θά μπορούσε να προβλέψει ο δημιουργός του. Παράδειγμα άλλωστε οι χιλιάδες versions τών σαιξπηρικών έργων και άλλων μεγάλων τής λογοτεχνίας.

β: Τό νόημα (τό «τί σημαίνει ένα έργο») δεν είναι κάτι που κληροδοτείται. Είναι κάτι που παράγεται τή στιγμή τής κατανάλωσής του. Είναι δηλαδή μία καθυστερημένη παραγωγή ή, αν θέλετε, ανακάλυψη μέ απόβλεπτο τελικό σχήμα.²³ Καμία συγγραφική ύπογραφή, είτε αυτή είναι του Αίσχύλου είτε ενός άσημου καλλιτέχνη, δεν μπορεί να έξουσιάζει (και θά 'λεγα εύτυχώς για τόν ίδιο τό λειτουργό και τό έργο του) έννοιολογικά, παραστασιολογικά ή μέ οποιαδήποτε άλλη μορφή τό σώμα του έργου, όπως δεν μπορεί και να έγγυηθεί τήν ίδια τή «λογοτεχνικότητά» του. Γι' αυτό άλλωστε

20. Βλ. *Image-Music-Text*, έπιμ. και μτφ. S. Heath (Νέα Υόρκη, Hilland Wang, 1977), σελ. 142-43. Παρόμοιες αντίληψεις υπάρχουν και στή σκέψη του Φουκώ, ο όποιος έντοπίζει τόν έρχομο του συγγραφέα μέ τήν άνοδο του καπιταλισμού. Μόνο που έδω πρέπει να τονιστεί πώς ή αντίληψη αυτή για τό συγγραφέα, αλλά ιδίως για τά «συγγραφικά δικαιώματα», δεν είναι, ιστορικά τουλάχιστον, άπόλυτα όρθη. Κι αυτό γιατί τά πρώτα δείγματα «δικαιωμάτων» μπορούν να άναζητηθούν πολύ πιο πριν, γύρω στά 1556 (στήν Άγγλία τουλάχιστον), όταν δημιουργήθηκε ή έταιρεία ή γνωστή ως *Stationers' Company*, ή οποία ήταν κάτι αντίστοιχο μέ τίς σημερινές έταιρείες διανομής έντυπου υλικού. Η έταιρεία αυτή ήταν δημιουργήμα τής βασιλικής αύλης και έργο της ήταν ο έλεγχος τής διακίνησης του βιβλίου. Άγόραζε δηλαδή τό έντυπο υλικό από τούς τυπογράφους, τό έδενε και κατόπιν τό πουλούσε ή τό προωθούσε υπό τή μορφή βιβλίου. Για να έχουν πλήρη εικόνα (άλλά και για να άσκοούν καλύτερο έλεγχο φυσικά) τών υπό κυκλοφορία τίτλων, οι διανομείς κρατούσαν ένα βιβλίο άπογραφής τό όποιο τή παρόδω του χρόνου πήρε τή μορφή άπόδειξης ιδιοκτησίας του τίτλου. Δηλαδή για πρώτη φορά συνδέεται τό όνομα του συγγραφέα μέ τά πνευματικά άγαθά. Επίσης αξίζει να άναφέρουμε έδω πώς πέραν τής έταιρείας αυτής ως άλλη άφετηρία τής ιδέας τών συγγραφικών δικαιωμάτων μπορεί να έκληφθει και ή βασιλική πρακτική τών ειδικών έπιχορηγήσεων, που είχαν καθαρά μονοπωλιακό χαρακτήρα. Μόνο που στην περίπτωση αυτή τά λεφτά που παραχωρούσε ο εκάστοτε εύγενής πηγαιναν στους ίδιους τούς συγγραφείς ένω μέ τήν Έταιρεία πηγαιναν στους τυπογράφους. Ήταν, θά μπορούσαμε να πούμε, ένα είδος προνομιακής μεταχείρισης και όχι ένδεικτης όποιωνδήποτε φυσιολογικών δικαιωμάτων του συγγραφέα. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι τά πρώτα σημάδια έντασης άνάμεσα στά κεκτημένα δικαιώματα τής συγγραφικής δημιουργίας και τής παραχώρησης ειδικών προνομίων από τήν κοινωνία (προνομίων που μπορούσαν να άνακληθούν άνα πάσα στιγμή στό όνομα είτε τής «νομιμότητας» είτε τής «σταθερότητας», κ.λπ.) όπως επίσης και τής έντασης άνάμεσα στην προσω-

πική πνευματική ιδιοκτησία και τά δικαιώματα αυτών που τήν ύποστηρίζουν, άρχισαν να διαφαίνονται πολύ πριν από τό 19ο αιώνα. Άπλως μέ τή βιομηχανική επανάσταση πήραν μία νέα, νομική πλέον ύπόσταση. Είναι ένδιαφέρον να τονίσουμε έδω ότι ή πρακτική τής ελισαβετιανής Άγγλίας μπορεί να μη χαρακτηρίζει πιά τή δραματική πρακτική, πλην όμως είναι τό σήμα κατατεθέν τών σεναριογράφων (ιδίαιτερα του Χόλλυγουντ), οι όποιοι δουλεύουν επί πληρωμή. Ο ισχύων νόμος δίνει τά δικαιώματα και τήν άπόλυτη έξουσία στό χρηματοδότη (έκτός και αν τό συμβόλαιο προνοεί διαφορετικά). Έλάχιστα εισακούεται ή προβάλλεται ο σεναριογράφος. Στόν κινηματογράφο ισχύει ή αντίληψη ότι ο πραγματικός συγγραφέας είναι, τίς περισσότερες φορές, ο σκηνοθέτης. Ύπάρχουν δε και περιπτώσεις όπου συμβαίνουν και παράλογα πράγματα, όπως λ.χ. στό έργο *Play it Again Sam*, όπου ένω σεναριογράφος, σκηνοθέτης και πρωταγωνιστής είναι ο Γούντνυ Άλλεν, τό έργο διαφημίζεται σαν «A Herbert Ross Film» (δηλαδή προβάλλεται τό όνομα του χρηματοδότη). Ο βασικότερος βέβαια λόγος αυτής τής περιθωριοποίησης του σεναριογράφου είναι και τό γεγονός ότι λείπει τό έντυπο που θά 'δινε μία κάποια ύπόσταση στό έπάγγελμα του. Ένω ο νόμος σήμερα καλύπτει τόν δραματικό συγγραφέα κατά τή διάρκεια τής καριέρας του και πενήντα χρόνια μετά τό θάνατό του, στους σεναριογράφους ή άπουσία του τυπωμένου τεκμηρίου τούς άφηνει έκθετους.

21. Βλ. τό έξοχο βιβλίο του *Languages of the Stage: Essays in the Semiology of Theatre* (Νέα Υόρκη, Performing Arts Journal Publications, 1982), σελ. 67.

22. Umberto Eco, *The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts* (Bloomington, Ind., 1979), σελ. 49.

23. Η σκέψη αυτή μάς παραπέμπει κατευθείαν στή σκέψη του Βιτγκενστάιν όταν λέει ότι ή γλώσσα δεν είναι κάτι δεδομένο αλλά ένα παιγνίδι σχέσεων όπου ο χώρος και ο χρόνος όπου διεξάγεται έχει μεγάλη σημασία. Βλ. *Philosophical Investigations* (Όξφόρδη, Basil Blackwell, 1958).

βλέπουμε κείμενα ἢ ἔννοιες πού κάποτε θεωροῦνταν λογοτεχνικά νά ταξινομοῦνται λίγες δεκαετίες ἀργότερα σέ ἄλλους χώρους ἔκφρασης ἢ ἔργα μή-λογοτεχνικά νά φορᾶνε τῆ παρόδω τοῦ χρόνου τό μανδύα τοῦ ἔντεχνου λόγου. Πράγμα πού σημαίνει ὅτι τόσο ἡ «λογοτεχνικότητα», ὅσο καί τό «νόημα» ἑνός κειμένου, πού μέ τόσο πάθος ὑπερασπίζονται καί οἱ κριτικοί καί οἱ συγγραφείς, δέν εἶναι κάτι δοτό καί ἀμετάθετο ἀλλά κάτι πού ἀνακαλύπτεται/παράγεται συνεχῶς ἀπό τήν «ἐρμηνευτική κοινότητα», ἡ ὁποία ἀλλάζει καί ἀπό ἐποχή σέ ἐποχή ἀλλά καί ἀπό περιοχὴ σέ περιοχὴ.²⁴

Μέ αὐτό τό σκεπτικό θαρῶ ὁ Μάρτιν Χάιντεγκερ, μιλώντας γιά τό «ἔργο καταστροφῆς τῆς ἱστορίας τῆς Ὀντολογίας» (στό βιβλίο του *Being and Time*), τονίζει πῶς καθήκον τοῦ κριτικοῦ εἶναι ἡ καταστροφὴ (Destruktion) τῆς ἱστορίας. "Ὅχι φυσικά μέ τήν ἔννοια τῆς ἐξαφάνισής της (Zerstörung), ὅπως θά τό 'θελαν οἱ φουτουριστές τοῦ Μαρινέτι λ.χ., ἀλλά τῆς επανεξέτασής της.²⁵ Ἡ παράδοση (πρόσφατη ἢ μακρινή) εἶναι ὄντως ἕνας σημαντικός φορέας γνώσης, ἕνας παιδαγωγός.

24. Ὁ ὅρος «ἐρμηνευτική κοινότητα» ἀνήκει στόν Στάνλεϋ Φίς ὁ ὁποῖος τονίζει ὅτι μιά κοινότητα ἀπαρτίζεται ἀπό διάφορα μέλη τά ὁποῖα μοιράζονται κοινούς κώδικες καί συμβάσεις πού διαφοροποιοῦνται ἀπό περιοχὴ σέ περιοχὴ καί ἀπό περίοδο σέ περίοδο. Κι αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ πολλαπλότητα δικαιολογεῖ καί τίς διαφοροποιημένες ἀναγνώσεις. Βλ. *Is there a text in this class? The Authority of Interpretive Communities* (Καίμπριτζ, Mass.: Harvard U.P., 1980), 167-173, 97-111.

25. Βλ. Martin Heidegger, *Being and Time*, μτφ. John Macquarrie καί G. Robinson (Νέα Ὑόρκη, Harper and Row, 1962).

26. Τό θέμα τῆς «καταστροφῆς» ἀπασχόλησε ἰδιαίτερα τόν Ἀντονέν Ἀρτώ ὁ ὁποῖος ἀναφερόμενος στά ἀριστουργήματα τῆς παράδοσης ἀναφέρει ὅτι δέν ἀνταποκρίνονται πιά στίς ἀνάγκες τῆς σύγχρονης ἐποχῆς. «Ἡ εἰδωλολατρία τῶν παγιωμένων ἀριστουργημάτων», γράφει ἐνδεικτικά στό *Théâtre et son Double*, «εἶναι μιά ὄψη τοῦ κομπορμισμοῦ τῆς μπουρζουαζίας πού ὀδηγεῖ τούς ἀνθρώπους τοῦ θεάτρου στήν καλλιέργεια μιᾶς νοοτροπίας πού τό κοινό ἀδυνατεῖ νά καταλάβει». Ὁ Ἀρτώ ἀμφισβητεῖ τό σέβας πού δείχνουμε σ' ἕνα θέατρο πού μπορεῖ νά ἔθεσε ἀρχές καί δρομολόγια στό χῶρο, πλὴν ὅμως σήμερα ναρκώνει. Οἱ μεγαλοπρεπεῖς καί οἰκουμενικές του ἰδέες θά μπορέσουν νά μᾶς συγκινήσουν καί πάλι, διατείνεται ὁ Γάλλος ὀραματιστής, μόνον ὅταν καταστραφοῦν καί ἀναπροσαρμοστοῦν στοὺς σύγχρονους ρυθμούς καί προβληματισμούς.

27. William Spanos, "Breaking the Circle: Hermeneutics as Disclosure", *Boundary 2* (Χειμῶνας 1972), σελ. 445. Βλ. ἐπίσης Vincent Leitch, *Deconstructive Criticism: An Advanced Introduction* (Νέα Ὑόρκη, Columbia U.P., 1983).

28. Βλ. Martin Heidegger, "Letter on Humanism" (1947), μτφ. F.A. Capuzzi καί S.G. Gray στό *Martin Heidegger, Basic Writings*, ἐπιμέλεια D.F. Krell (Νέα Ὑόρκη, Harper and Row, 1977).

29. Βλ. Martin Heidegger, "Building Dwelling Thinkig" (1951) στό *Poetry, Language, Thought*, μτφ. A. Holstader (Νέα Ὑόρκη, Harper and Row, 1971), σελ. 146.

30. Βλ. Jacques Derrida, *Of Grammatology*, μτφ. G.C. Spivak (Βαλτιμόρη, Md.: Johns Hopkins U.P., 1977).

31. "Hermeneutics and Memory: Destroying T.S. Eliot's *Four Quartets*," *Genre* (Χειμῶνας 1978), σελ. 563.

Ἀπό τῆ στιγμή ὅμως πού ἀντιμετωπίζεται ὡς μιά ἀποθήκη αὐταπόδεικτων, ἀσώματων ἀληθειῶν, τότε μοιραῖα σφραγίζει ὅλες τίς προσβάσεις πρὸς τίς αὐθεντικές πηγές ἀπ' ὅπου ξεκίνησε. Διαγράφει διαμιάς ὅλες τίς ἀρχικές ἐρωτήσεις καί τούς ζωτικούς προβληματισμούς πού κάποτε ταλάνιζαν ἄλλους δημιουργούς. Ὅπως δὲ ποτε σεβαστὴ ἢ προσπάθεια θεοποίησης τοῦ Σαίξπηρ. Γιά νά εἶναι ὅμως ἀκόμη πιὸ σεβαστὴ (καί ἔγκυρη), ὀφείλει νά δεῖ τόν μεγάλο αὐτόν συγγραφέα καί ἀρνητικά. Νά φάξει δηλαδή νά ἐντοπίσει ὑλικό χρῆσιμο γιά μᾶς, τούς σύγχρονους. Καί ἂν χρειαστεῖ νά «κάψει», νά «πετάξει», νά «παραβιάσει» ὅ,τι ἐκ τοῦ προχείρου ταξινομήθηκε στό πάνθεον τῶν «ιερῶν καί ὁσίων» μνημείων τῆς γνώσης. Μέ αὐτό τόν τρόπο ἴσως μπορέσει νά φτάσει σέ θετικά ἀποτελέσματα πού θά ἀνανεώσουν τὰ κληροδοτημένα καί θά ξαναζωντανέψουν τῆ σύγχρονη σκέψη, ἡ ὁποία θά βρεῖ μέσα ἀπὸ τήν παράδοση δρομολόγια πού θά ὀδηγοῦν καί πρὸς τό μέλλον ἀλλά καί πρὸς τό παρελθόν (πίσω στίς θεμελιακές στιγμές τοῦ "ὄντος καί τῆς Ἀλήθειας», ὅπως θά 'λεγε καί ὁ Χάιντεγκερ). Χωρὶς αὐτὴ τήν ἐρμηνευτικὴ διάθεση θά παραμένουμε ἐσαεὶ παγιδευμένοι στίς βολευτικές ἐρμηνεῖς καί τίς ἀπλουστευμένες ἱστορίες τῆς λογοτεχνίας πού θεοποιοῦν ἀκριβῶς ὅ,τι θά 'πρεπε νά ἐξαθροπίζον.²⁶

"Ὅπως ὀρθά ἀναφέρει καί ὁ γνωστός Ἑλληνοαμερικανὸς καθηγητὴς Γουίλιαμ Σπανός, ἡ κριτικὴ σκέψη πρέπει νά ἐγκαταλείψει τήν εἰκόνα τοῦ Ὀλύμπιου συγγραφέα (τοῦ πανταχοῦ παρόντος καί τὰ πάντα ἐπιβλέποντος), γιά νά μπορέσει ἔτσι νά ἐντοπίσει ὅλες ἐκεῖνες τίς ρυθμιστικὲς δυνάμεις πού τόν καθορίζουν.²⁷ Τό "ὄν (Sein, ὅπως τό ὀνομάζει ὁ Χάιντεγκερ) μιλιέται ὅπως προεῖπα ἀπὸ τῆ γλώσσα τοῦ Συστήματος. Δέν μπορεῖ νά διαφύγει οὔτε κἀν μέσα στή σιωπῆ (πού καί αὐτὴ ἄλλωστε εἶναι μιά μορφή γλώσσας). Τίποτα δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἔξω ἀπὸ αὐτό τό Σύστημα, οὔτε τό ἴδιο τό τίποτα (κἀν-ΕΝΑ-πράγμα).²⁸ Ὡς ἐκ τούτου ὁ Λόγος δέν φέρεται ὡς μορφοποιός καί ἐξουσιαστής (ὅπως βλέπουμε στήν ἀρχαιότητα ἢ τήν Ἀναγέννηση), στήν οὐσία ὅμως εἶναι μορφοποιούμενος καί ἐξουσιαζόμενος καί ὁ Λόγος του ἀπλῶς μιά ἐρμηνευτικὴ παράσταση ἄλλων ἐρμηνευτικῶν Λόγων.²⁹ Εἶναι μέρος μιᾶς παγκόσμιας «κειμενικότητας» («écriture» κατὰ τόν Ντερντά) τῆν ὁποία, ἐφόσον θέλει νά τήν ἐκμεταλλευτεῖ δημιουργικά, πρέπει νά τήν καταστρέψει γιά νά μπορέσει νά ἀνακαλύψει ξεχασμένες δυνατότητες καί πιθανότητες.³⁰

Ἡ καταστροφὴ λοιπὸν τῶν κυρίαρχων μεταφυσικῶν σχημάτων δέν κατεδαφίζει τῆ σκέψη (κριτικὴ ἢ λογοτεχνικὴ) ἀλλὰ ἀντίθετα τῆ διαπλατύνει μιά καί τῆ βοηθεῖ νά εἰσχωρήσει μέσα στό Χρόνο καί νά προβάλει (ἀποδομώντας) τὰ ἐνδότερα μόρια πού ἀποκρύπτει ἢ παράδοσι. "Ὅπως διατείνεται καί ὁ Σπανός, ἡ ἀνοικία αὐτῆ πορεία «κάνει τό χρόνο ἀνθρώπινο στοιχεῖο καί τήν ἀδιάκοπη ἐξερεύνηση στά ἀνοιχτά τοῦ χρόνου τῆ (σωτήρια) δραστηριότητά του».³¹ Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος

(έπαγγελματίας κριτικός ή απλώς καταναλωτής) από άμετοχος αποδέκτης των a priori γίνεται μία ατέρμονη έρμηνευτική υπόσταση. "Ένα "Ον πού μανιωδώς αναζητεί την έλευθερία, την écriture χωρίς όρια, τό «άνοιχτό τέλος» όπως θά 'λεγε και ο Μπρέχτ.³² Στή στάση λοιπόν προτείνεται ή κίνηση, στην άδιαφορία ή άγωνία, στο γνωστό τό άγνωστο, στο κλειστό τό άνοιχτό, στο δοκιμασμένο τό πειραματικό, στο άντικειμενικό τό υποκειμενικό, στην ταυτότητα ή διαφορά, στή συσπείρωση ή διασπορά, στην παρουσία ή άπουσία, στην όμοιότητα ή διαφορά, στο άυθεντικό τό μεταχειρισμένο, στο μόνιμο τό παροδικό, στο άθωο τό σκόπιμο, στή μονοσημία ή πολυσημία, στο τέλος ή άρχή, στή μεταφυσική ή φαινομενολογία, στή λογοτεχνία ή κειμενικότητα, στην παράδοση ή ένδοκειμενικότητα, στο φυσιολογικοποιημένο τό άφύσικο και πάνω άπ' όλα στο έρώτημα «τί είναι Λογοτεχνία» τό έρώτημα «τί θεωρείται κάθε φορά Λογοτεχνία;».³³

Μέ αυτό τό σκεπτικό, λοιπόν, φαινομενολόγοι και άποδομιστές όπως οί Σπανός, Μποβέ, Ντεριντά, Πώλ ντέ Μάν, Τζ.Χ. Μίλλερ κ.λπ., δοξολογούν την παροδικότητα των κειμένων (των λεκτικών και έννοιολογικών τους σχημάτων) και τονίζουν τις πορείες και τις παραστάσεις της άνάγνωσης και της έρμηνείας.³⁴ Προβάλλουν άντί της δεξιοτεχνίας του δημιουργού, της δομής του κειμένου και του παγώματος των έννοιών του, τις δραστηριότητες και ανακαλύψεις της άνάγνωσης. Η άναγνωστική έμπειρία μεταβάλλεται τώρα σε ένα δυναμικό «δούναι και λαβείν» όπου πολλά σχήματα και άντιλήψεις άκίνητοποιημένα από τον χρόνο δοκιμάζονται. Από τή στιγμή πού ο συγγραφέας είναι απλώς ένα όνομα (ό ιδιοκτήτης του κειμένου, όχι όμως και του νοήματός του), ή άνάγνωση παραμένει μία ριψοκίνδυνη περιπέτεια, ή όποία μπορεί νά οδηγήσει (όπως έπανειλημμένα πιστοποιούμε από τις διάφορες πρωτοπορίες) και σε σοβαρές παρεξηγήσεις. Είναι κι αυτό άλλωστε μέρος του έλεύθερου παιχνιδιού των σημαινόντων του κειμένου μέ τά συστατικά μόρια του όρίζοντα των προσδοκιών του δέκτη. Είναι ένα άτελείωτο παιχνίδι διαφορών («Difference» λέει ο Ντεριντά)³⁵ επάνω στην κειμενική έπιφάνεια όπου άποκλείεται τό «νόημα», τό «τελικό σημαινόμενο», ό «συγγραφέας», ό «νόμος», τό «είδος», ή «λογική», ό «θεός». Ούτε λοιπόν άλήθεια ούτε άυθεντικές άφετηρίες ή ειδολογικά στεγανά.

'Απλώς έρμηνευτική (και όχι έπεξηγηματική) δραστηριότητα, πού θά έπιφέρει την έκρηξη των σταθερών νοημάτων και θά πολλαπλασιάσει τή διασπορά τους. Κάτι όπως τους θιασάρχες και τους ήθοποιούς της 'Αναγέννησης. Διασπασμένη γραφή (split writing) μέ άπώτερο σκοπό την άντιστροφή των παραδοσιακών νόμων και την προβολή του μυστηριώδους και άποπροσανατολιστικού παιχνιδιού άθέατων από μία πρώτη άνάγνωση άντιλήψεων πού έννοικούν στο χάσμα ανάμεσα στην «Φύση» και την «Κουλτούρα». "Ίσως αυτό ύπονοεί τό θάνατο (άφου άπειλείται ή ταυτότητα, ή άλήθεια του κειμένου), ταυτόχρονα όμως σηματοδοτεί και τή

ζωή (άφου ύπόσχεται μία άνανέωση). Και στο κάτω κάτω, καμιά άνανέωση δέν είναι άνώδυνη άφου έκ των πραγμάτων κλυδωνίζει πάγιες δομές.

Και κάτι έπιπλέον: ένα άληθινά λογοτεχνικό κείμενο διαφοροποιείται από ένα μαθηματικό ή ένα χημικό έγχειρίδιο άκριβώς γιατί όχι μόνο έπιτρέπει αλλά και ένθαρρύνει την έννοιολογική διασπορά των σημείων του. Μας προκαλεί νά τό παρερμηνεύσουμε. Μέ άλλα λόγια, μάς ζητά νά τό σώσουμε από τή Χάρυβδη της μίας και μοναδικής άνάγνωσης, για νά του δώσουμε έτσι την εύκαιρία νά μάς ξαφνιάσει μέ νέους συνδυασμούς και άναφορές. "Όπως λέει και ο Πώλ ντέ Μάν, «μέ καλή παρερμηνεία έννοώ ένα κείμενο πού παράγει ένα άλλο κείμενο τό όποιο μπορεί νά προβληθεί ως μία ένδιαφέρουσα περίπτωση παρερμηνείας, ένα κείμενο πού γεννά έπιπλέον κείμενα».³⁶ Και δέν χρειάζεται θαρρώ έδώ καμιά ειδική τεκμηρίωση. 'Αρκεί μία κατ'είδος έρώτηση: 'Αντιγόνες, Οιδίποδες και 'Ορέστειες και θά καταλάβουμε τί έννοεί ο ντέ Μάν. 'Έννοεί μία λογοτεχνική Γένεση όπου θά αναγράφονται όνόματα όπως των 'Ανούιγ, Μπρέχτ, Γκελντερό, Σάρτρ, 'Ελιοτ, Κοκτώ, 'Ο' Νήλ, Τζέφερς (για νά περιοριστούμε μόνο στους σύγχρονους) πού μπορεί νά μή δάμασαν άπόλυτα τό υλικό τους, μάς έδωσαν όμως έξοχες παρερμηνείες (κατα-στροφές).

"Αλλωστε, όποιαδήποτε άνάγνωση φιλοδοξεί νά συμπεριλάβει στα στεγανά της όλες τις παρερμηνείες (εύελπιστώντας ίσως νά τις καθυποτάξει) τό μόνο πού μπορεί νά πετύχει είναι νά πιστοποιήσει καθ' όδόν τό άναπόφευκτο των παρερμηνειών, τον άδάμαστο χαρακτήρα του τυχαίου παιχνιδιού των γραμματικών δομών και των ρητορικών σχημάτων. Δέν έχει τελικά σημασία εάν ή άνάγνωση αυτή έλκει την άφετηρία της από τον συγγραφέα ενός *Endgame* ή από έναν κριτικό του ύψους ενός 'Ελιοτ. Τό κείμενο από όποιαδήποτε και άν προέρχεται δέν είναι τίποτε άλλο από ένα συνονθύλευμα παρενθέσεων και άναφορών πού δέν κλείνουν ποτέ. Είναι μία ούτοπική vision πού προϋποθέτει ένα κινητικό, πολλαπλό κοινό τό όποιο καλείται νά τοποθετηθεί ή νά αφαιρεί κάθε φορά τά «είσαγωγικά». "Ένα κοινό πού, όπως λέει και ο Μπάρτ, «άρχίζει νά γράφει μαζί μου».³⁷ Τό άνθεκτικό κείμενο, λοιπόν, σε κάθε κατανά-

32. Για περισσότερα ως προς την έννοια του «άνοικτου τέλους» βλ. τό άρθρο μου «Μπρέχτ και τό θέατρο του άνοικτου τέλους», *Μιμικά*, 3-4 (Δεκέμβριος 1984), 173-179.

33. Βλ. επίσης Leitch, *Deconstructive Criticism*, σελ. 76.

34. "Ο.π., σελ. 78-80.

35. Βλ. *Writing and Difference*, μτφ. Allan Bass (Λονδίνο, Routledge and Kegan Paul) όπως επίσης και τό *Speech and Phenomena: And Other Essays on Husserl's Theory of Signs*, μτφ. D.B. Allison (Evanston: Northwestern U.P. 1973), σελ. 130, 134, 137, 141, 144-45, 153. 'Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζουν και οί άπόψεις του Ρολάν Μπάρτ στο έργο του *Image-Music-Text*, σελ. 147.

36. Βλ. "Nietzsche's Theory of Rhetoric", *Symposium* ("Ανοιξη 1974), σελ. 51.

37. Βλ. Roland Barthes, σελ. 161.

λωσή του γίνεται «scriptible» (γράφεται, σέ αντίθεση μέ τό «lisible» πού διαβάζεται) ὅπου τά σημαίνόμενά του φτάνουν τό ἄπειρο. Ἡ ἀπόλαυσή του μετατρέπεται σέ μιά ὀργασμική δραστηριότητα. Γίνεται ἐρωτική.³⁸ «Γνωρίζει», ὅπως λέει καί ὁ ντέ Μάν, «καί διακηρύσσει ὅτι θά παρεξηγηθεῖ. Λέει τήν ἱστορία, τήν ἀλληγορία τῆς παρεξήγησής του».³⁹ Ἡ γραφή τοῦ καταστρέφει κάθε φωνή καί κάθε σημεῖο ἀφετηρίας. Ἡ ἐνότητά του δέν βρίσκεται πιά στήν ἀφετηρία (πού εἶναι ὁ συγγραφέας) ἀλλά στόν προορισμό του πού εἶναι τό κοινό. Ὁ τελευταῖος (παρ)ερμηνευτής.⁴⁰

γ: Πού ὅμως καταλήγουμε μ' ὄλα αὐτά; Νομίζω πίσω στό θέμα πού ἔθεσαν οἱ *Times* καί τό *New York Journal*: «Σέ ποιόν ἀνήκει τό ἔργο;». Θαρρῶ πώς ἡ ἀπάντηση εἶναι πιά λίγο-πολύ γνωστή: ὁ συγγραφέας μπορεί νά εἶναι ὁ κατά τό νόμο πατέρας καί ἰδιοκτῆτης τοῦ ἔργου, ταυτόχρονα ὅμως τό ἴδιο τό ἔργο ἀπό τή στιγμή πού ὀλοκληρώνεται καί φεύγει ἀπό τό γραφεῖο του ἀρνείται ὀποιαδήποτε συγγένεια. Καί γιά νά συνεχίσω μέ τόν Μπάρτ, τό ἔργο (work) εἶναι ἀπλῶς ἕνα ἀντικείμενο, ἕνα «τεμάχιο οὐσίας» πού συναντᾶμε στή δημόσια βιβλιοθήκη, στούς καταλόγους, στά εὔρετήρια, στήν ἀγορά καί πού καλύπτεται νομικά! «Λειτουργεῖ ὡς ἕνα γενικό σημεῖο καί ἔτσι ἀναπαριστάνει μιά καθιερωμένη κατηγορία τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Σημεῖου». Ἀντίθετα, τό κείμενο (text) ὑπάρχει μόνο στό Λόγο. Εἶναι πλουραλιστικό καί «ἐκφράζεται μόνο σέ μιά δραστηριότητα, μιά παραγωγή». Ζητᾶ τήν ἔμπρακτη συνεργασία τοῦ δέκτη γιά νά ἀπελευθερώσει τό νόημά του. Τό ἔργο εἶναι ἕνα ἀντικείμενο πού ἐκτίθεται (displayed). Τό κείμενο εἶναι ἕνας «μεθοδολογικός χώρος» πού ἐπιδεικνύεται (demonstrated). Θέτει σέ ἐφαρμογή «τίς ἀτέλειωτες ὑποχωρήσεις τοῦ σημαίνοντος». Τό νόημά του εἶναι ἀναβλητικό ὅπως καί ἡ δράση του. Ἡ λογική πού τό ρυθμίζει δέν εἶναι περιεχτική (δηλαδή στό ἐπίπεδο τοῦ «τί σημαίνει τό ἔργο») ἀλλά μετωνυμική, ριζοσπαστικά συμβολική: «Μ' αὐτό τόν τρόπο», συνεχίζει ὁ Μπάρτ, «τό κείμενο ἀποκαθίσταται στή γλώσσα... δομημένο ἀλλά ἀποκεντρωμένο, χωρίς κλείσιμο...».⁴¹

Μ' αὐτό τό σκεπτικό, λοιπόν, ἔχω τήν ἐντύπωση πώς τόσο ὁ Μίλλερ ὅσο καί ὁ Μπέκετ (καί δεκάδες ἄλλοι σύγχρονοι καί παλαιότεροι) ὅταν ἤρθαν σέ ρήξη μέ τούς κατασκευαστές τῆς παράστασης μᾶλλον ἀναφέρον-

ταν στό ἔργο τους καί ὄχι στό κείμενό τους. Ἀναφέρονταν στούς ἑαυτούς τους ὡς παραγωγῶν τοῦ ἐντύπου ὅπου ἐμφανίζονται μέ τήν ἰδιότητα τοῦ Ἀφηγητῆ-Ἐγῶ ἢ Ἀφηγητῆ-Χαρακτήρα πού περιγράφει ἕνα τρίτο πρόσωπο Αὐτό - Ἀφηγούμενο. Φυσικά αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ἀπό τή στιγμή πού οἱ δύο αὐτοί συγγραφεῖς (ἢ ὀποιοιδήποτε ἄλλοι) παραδώσουν τά χειρόγρατά τους στήν ἀγορά δέν μπορούν νά «ἐπιστρέψουν σ' αὐτά». Καί φυσικά μπορούν, μόνο πού τώρα θά ἔχουν τήν ἰδιότητα τοῦ φιλοξενουμένου καί ὄχι τοῦ ἰδιοκτήτη. Τό κείμενό τους θά ὑπάρχει, οὕτως ἢ ἄλλως, χωρίς τόν «πατέρα» του. Ἐκτός βέβαια ἂν αὐτός ἀποφασίσει νά ἐμφανίσει τόν ἑαυτό του (ὅπως ἐπανειλημμένα ἔκανε φέρ' εἰπεῖν ὁ Μπέν Τζόνσον) στό ρόλο ἑνός σχολιαστή, σ' ἕναν πρόλογο ἢ ἕναν ἐπίλογο, ἐπεξηγώντας τή θέση του. Ἀλλιῶς, πρέπει νά συμβιβαστεῖ μέ τήν ἰδέα τῆς ὑπαρξης τοῦ δημιουργήματος του χωρίς αὐτόν καί τή λογική του. Νά δεχθεῖ δηλαδή τό σκεπτικό πού βλέπει τήν κάθε ἀφήγηση σάν ἕνα «ἀνέβασμα τοῦ ἀπόντος πατέρα», ἕνα «συνεχές Παρόν», ὅπως θά 'λεγε καί ὁ Ντερντά,⁴² ὅπου το ἀρχικό μοντέλο ἐπικοινωνίας συγγραφέας-χαρακτήρας-δέκτης (μέ χῶρο συνάντησης τῆ σελίδα) διευρύνεται μοιραῖα γιά νά χωρέσουν καί ἄλλα καθοριστικά ζεύγη ὅπως: χαρακτήρας-ἠθοποιός, χαρακτήρας-δέκτης, ἠθοποιός-δέκτης, ἠθοποιός-διδασκαλίας,⁴³ διδασκαλίας-δέκτης καί ἄλλες ρυθμιστικές δυνάμεις, ὅπως χῶρος καί χρόνος παράστασης, οἰκονομικά τοῦ θιάσου, ὀράματα, κ.λπ. (μέ χῶρο συνάντησης τῆ σκηνῆ).

Κανένα δραματικό ἔργο, ὅσο ἄρτιο καί νά εἶναι, δέν εἶναι αὐτοτελές. Εἶναι, ὅπως λέει καί ἡ Anne Ubersfeld, «un texte à trous» πού συμπληρώνει τίς «ἐναπομένουσες σημασίες» μέσα ἀπό τίς παραστασιολογικές ἀναγνώσεις τῶν ρυθμιστῶν τοῦ θεάματος. Ὁ ἠθοποιός, λ.χ., ἀναλαμβάνει νά ἐρμηνεύσει τίς ἐρμηνεῖες τοῦ συγγραφέα, οἱ τεχνικοί ἐρμηνεύουν μέρος τῶν «διδασκαλιῶν» καί ὁ σκηνοθέτης ἀναλαμβάνει νά ἐνορχηστρώσει ὅλες τίς ἐρμηνεῖες μέ ἀπώτερο σκοπό τήν οἰκοδόμηση ἑνός ἐνιαίου θεατρικοῦ σχήματος, τό ὁποῖο ὁ κριτικός καί ὁ θεατῆς θά ἐρμηνεύσουν μέ τή σειρά τους.

δ: Ἄν ὑπάρχει κάτι πού μπορούμε νά μάθουμε, ὄχι μόνο ἀπό τή διαμάχη στή Νέα Ὑόρκη ἀλλά καί ἀπό τίς συχνές καί ἀτέρμονες διαφωνίες ὡς πρός τήν τύχη τῆς ἀρχαίας τραγωδίας στή χώρα μας, εἶναι ὅτι ἡ ἐρμηνεία ἔχει (ἢ πρέπει νά ἔχει) πολλά πρόσωπα. Ὁ δυνατός ποιητής, ὁ δυνατός σκηνοθέτης (ἠθοποιός, κριτικός κ.λπ.) πρέπει νά εἶναι σέ θέση νά (παρ)ερμηνεύουν τούς προκατόχους τους γιά νά ξαναζωντανεύουν τά κληροδοτημένα ἀλλά καί νά τά ξεπερνούν. Καί ἀφοῦ ὁ σκηνοθέτης εἶναι τό βασικό ὄργανο ἐρμηνείας στό θέατρο τῆς ἐποχῆς μας, πρέπει νά συμβιβαστοῦμε μέ τήν ἰδέα ὅτι ὁ δημιουργός δέν μπορεί νά εἶναι ὁ προνομιούχος, μέ τόν ἴδιο τρόπο πού ἡ λογοτεχνία δέν μπορεί νά εἶναι προνομιούχος σέ σχέση μέ τόν κριτικό Λόγο. Ἀφορισμοί τοῦ στυλ «ὁ κακός συγγραφέας γίνεται κριτικός ἢ σκηνοθέτης ἀπό φθόνο» ἢ ἡ «κριτική εἶναι οἱ ψεῖρες στίς πλεξίδες τῆς λογοτεχνίας», εἶναι ἀφελεῖς στήν καλύτερη πε-

38. Βλ. Roland Barthes, *S/Z*, σελ. 4-6 καί Roland Barthes, σελ. 118.

39. *Blindness and Insight: Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism* (Νέα Ὑόρκη, Oxford U.P., 1971), σελ. 136.

40. Βλ. Barthes, *Image-Music-Text*, σελ. 142.

41. Ὁ.π. σελ. 141-144.

42. Βλ. "The Theatre of Cruelty and the Closure of Representation", *Yale/Theatre* 9, 3 (καλοκαίρι 1978), σελ. 10.

43. Ὁ ὁρος "didascalie" ἀνήκει στήν Anne Ubersfeld, *Lire le théâtre* (Παρίσι, Editions Sociales, 1977), σελ. 21-22, καί μ' αὐτόν ἐνωσεί τούς διάφορους ἐνδείκτες πληροφοριῶν μέσα στό κείμενο: ὁπως γιά παράδειγμα ἐνδυματολόγιο, νεκρό, διαχωρισμός πράξεων, σκηνῶν κ.λπ.

ρίπτωση. "Όπως λέει κι ο Μπλούμ, «οί λέξεις δέν ἐξηγοῦν τόν ἑαυτό τους καί οἱ κοινοί κώδικες γιά τήν ἐρμηνεία τῶν λέξεων δέν θά ὑπάρξουν ποτέ». Ἀκόμη καί σέ ἐποχές αὐστηρῆς εἰδολογικῆς δογματοποίησης, ὁ πολλαπλασιασμός κι ἡ διασπορά ἀποτελοῦσαν κοινό τόπο (βλ. Ἀναγέννηση). «Ἄν ἀφήσεις κάποιο ἔργο νά μιλήσει», γράφει ὁ σκηνοθέτης Πήτερ Μπρούκ, «ἴσως νά μή βγάλει ἄχνα. Ἄν αὐτό πού θέλεις εἶναι ν' ἀκουστεῖ τό ἔργο, τότε πρέπει νά πλάσεις ἀπ' αὐτό τόν ἦχο του».

Τό ἔργο εἶναι ὅπως ἡ ζύμη κι ὁ σκηνοθέτης δέν εἶναι τό παράσιτο τοῦ οικοδεσπότη/ἔργου ἀλλά αὐτός πού τό ζυμώνει καί τό ἀνακτᾷ. Κι αὐτό ἄλλωστε μᾶς τό δείχνουν δεκάδες παραδείγματα, ἀπό τόν Κραίνγκ (πού δίνει τήν πρωτοκαθεδρία στό σκηνοθέτη) στόν Ἄρτώ (πού λέει ὅτι ὅλες οἱ λέξεις ἀπό τή στιγμή πού ἔχουν ἀρθρωθεῖ εἶναι νεκρές...), στόν Μπρέχτ (πού ὄχι μόνο παρερμηνεύσε τά κλασικά κείμενα ἀλλά τά ξανάγραψε), στούς Γκροτόφσκι, Μπρούκ, Σέκνερ, Τσαίκιν, Ζουβέ κ.λπ.

"Ο,τι πέτυχαν οἱ ἄνθρωποι αὐτοί εἶναι τό ξεπάγωμα τοῦ παιχνιδιοῦ τῶν σημαίνοντων. Ἀνέκτησαν τίς πολλαπλές φωνές τῶν ἔργων μεταφράζοντας τήν ἐνδοκειμενικότητά τους μέσα ἀπό τήν ἐνδοκειμενικότητα τῆς παράστασης καί πολλές φορές μέσα ἀπό τήν ἐνδοκειμενικότητα ἄλλων μέσων (βλ. Φόρμαν, Γουίλσον κ.ἄ.).

Ἀποτόλμησαν νά κατα-στρέψουν τήν παράδοση καί τούς εἰδολογικούς ὁρισμούς της καί πολλές φορές νά «σκοτώσουν» τό συγγραφέα (ἀκόμα καί τόν ἠθοποιό),⁴⁴ γιά νά γίνουν στό τέλος ἔξοχα μοντέρνοι καί παραδοσιακοί ταυτόχρονα. Στόν Σέκνερ, λ.χ., θά δεῖς καί τόν ἀρχαῖο κώδικα καί τόν μεσαιωνικό καί τόν ἀναγεννησιακό καί τόν ἰνδικό καί τόν γιαιπωνέζικο ὄχι βέβαια μέ τή μουσειακή ἔννοια ἀλλά μέ τή δυναμικά συγχρονική.

5: "Όρια ἐλευθερίας

α: Φυσικά, ἄς μή νομιστεῖ ὅτι αὐτές οἱ ἀνανεωτικές προσπάθειες ἦταν ὅλες καλές. Κάθε ἄλλο. Ὑπῆρξαν πάμπολλες περιπτώσεις φριχτῶν ἐρμηνειῶν, γεγονός πού μέ ἀναγκάζει νά θέσω, ὑπό τύπον κατακλείδας, ἕνα τελευταῖο ἐρώτημα: Πῶς μπορούμε νά διακρίνουμε μιά ἀδύνατη ἢ μπανάλ παράσταση ἀπό μιά δυνατή καί ἀσυνήθιστη; Πῶς μπορεῖ τό κοινό νά ἀποφανθεῖ πότε ἕνας σκηνοθέτης λειτουργεῖ σωστά ἢ ἀπό καπρίτσιο;

Στό κείμενο αὐτό μίλησα ὑπέρ τῆς ἐρμηνευτικῆς ἐλευθερίας. Μέ κανέναν ὅμως τρόπο δέν ἐννοῶ ἀπόλυτη ἐλευθερία πού θά δικαιολογεῖ τά πάντα. "Όπως σέ ὅλους τούς χώρους, ἔτσι κι ἐδῶ ὑπάρχουν τά ὅρια καί οἱ δυνατότητες. "Όπως λέει κι ὁ Χένρυ Μίλλερ, ὑπάρχουν «δυνατές καί ἀδύνατες κριτικές, περισσότερο ἢ λιγότερο ζωτικές».

Ἄν ἀναγνώστης θά προσδώσει στό κείμενο ἐκεῖνο τό νόημα πού «ἀναβλύζει ἀπό τήν ἀμοιβαία πράξη ὅπου ὁ ἐρμηνευτής καί τό ἐρμηνεύμενο συμβάλλουν στή δόμηση καί τήν ἀνεύρεση ἐνός πλαισίου». Ἐνός πλαισίου πού θά εἶναι μιά ἐνδιαφέρουσα παρερμηνεία καί θά πα-

ράγει ἄλλα κείμενα ἐξίσου ἐνδιαφέροντα.

Χωρίς νά φιλοδοξῶ νά καταθέσω μεθοδολογικές κατευθύνσεις, πιστεύω ὅτι μιά παρερμηνεία πρέπει νά εἶναι πειθαρχημένη, δυνατή, δεμένη μ' ἕνα θεωρητικό μανδύα προσεκτικά διατυπωμένο. Πρέπει νά ὀδηγεῖ στή διασπορά κι ὄχι στό κλείσιμο τῶν κειμένων. Πρέπει νά ἐπιβεβαιώνει τό ἐλεύθερο παιχνίδι καί νά προκαλεῖ ἀπόλαυση στό δέκτη. Πρέπει τέλος νά εἶναι ἀνεξίτηλη. "Όπως λέει κι ὁ ντέ Μάν, «μόνο ἡ δύναμη εἶναι ἀξιωμαθιμότερη· μόνο ἡ δυνατότητα νά πληγῶνεις δίνει τήν εὐκαιρία στή θεραπευτική ἰκανότητα ν' ἀντέξει καί ν' ἀκουστεῖ». Δέν ὑπάρχει βέβαια φόρμουλα μέ τήν ὁποία νά μετρίεται ἡ δύναμη. Τό κοινό (ἡ ἐρμηνευτική κοινότητα), ὁ κριτικός καί πάνω ἀπ' ὅλα ὁ χρόνος (ὁ αὐστηρότερος κριτής) θά βεβαιώσουν ἄν αὐτή ἡ δύναμη ὑπάρχει ἢ ὄχι. Αὐτοί θά μᾶς πουν τί εἶναι κάθε φορά λογοτεχνία καί λογοτεχνικότητα καί τί δέν εἶναι.

β: Οἱ μελετητές ὀφείλουν νά ἀποδεχτοῦν τό γεγονός ὅτι ὅλα εἶναι μιά παρερμηνεία. Ἀκόμη κι αὐτή ἡ ἐπιβίωση τῆς λογοτεχνίας ὀφείλεται σ' αὐτό ἀκριβῶς τό φαινόμενο. Ὁ συγγραφέας, ὄντας παγιδευμένος στή «φυλακή τῆς γλώσσας», παρερμηνεύει τήν κειμενικότητα πού τόν περιβάλλει. Ὁ παραδοσιακός σκηνοθέτης, ἀσυνείδητα πολλές φορές, παρερμηνεύει τό ὕλικό του ἀκόμα κι ὅταν προσπαθεῖ νά παραμείνει ἀπόλυτα πιστός σ' αὐτό. "Όσο γιά τόν πειραματιστή σκηνοθέτη, αὐτός συνειδητά παρερμηνεύει τό δοτό κείμενο ἀλλά καί τόν παραστασιολογικό κώδικα. Ὁ Ἄρτώ, λ.χ., παρερμηνεύει τήν τεχνική τῶν Μπάιλι καί τοῦ Κατακάλι. Ὁ Σέκνερ παρερμηνεύει τόν Γκροτόφσκι, ὁ ὁποῖος παρερμηνεύει τόν Ἄρτώ. Ὁ Πήτερ Μπρούκ παρερμηνεύει ὅλους τούς παραπάνω καί τόν Σαίξπηρ. Ὁ προνομιούχος κριτικός παρερμηνεύει ὅλες τίς παρερμηνείες καί τό κοινό μέ τή σειρά του (καί μέ βάση τόν «ὀρίζοντα τῶν προσδοκιῶν» του) παρερμηνεύει τόσο τίς παρερμηνείες τῶν τελεστῶν τοῦ θεάματος ὅσο καί τίς παρερμηνείες τῶν κριτικῶν.

Ποιά εἶναι λοιπόν ἡ θέση τοῦ κειμένου αὐτοῦ στό θέ-

44. Εἶναι γεγονός πῶς ἡ δοξολογία τοῦ ἠθοποιοῦ/σώματος, πού τόσο πολύ συνεπῆρε τήν πρωτοπορία τῆς γενιᾶς τοῦ '60, σήμερα ἔχει ὑποσκελιστεῖ ἀπό τή δοξολογία τῆς «κειμενικότητας» (textuality). Αὐτό πού τονίζουν οἱ σύγχρονοι πειραματιστές εἶναι ὅτι ἡ κουλτούρα (ὁποιασδήποτε μορφῆς) ὀντοποιεῖται μέσα στά ὅρια καί τά περιθώρια τῆς γλώσσας καί τῆς γραφῆς. Δέν ὑπάρχει τίποτα αὐθεντικό. "Όλα εἶναι μιά κειμενικότητα. Ὁ ἠθοποιός, ἡ ἄλλοτε μοναδική παρουσία, σήμερα δίνει ἀκόμη καί τή φωνή του στό Σύστημα, διαχωρίζεται ἀπ' αὐτήν (ἄλλοτε μέ τή σκόπιμη χρήση μικροφῶνων ἐπί σκηνῆς, ἄλλοτε μεγαφῶνων κ.λπ.), κάνοντας ἔτσι ἀδύνατο τό συσχετισμό φωνῆς/σώματος. Σέ ἀντίθεση μέ τό παραδοσιακό θέατρο, τό σημερινό δραματοποιεῖ ἢ καλύτερα ἀναπαριστᾷ τήν ἀποτυχία ἢ ἀκόμη καί ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου νά ἀρθρώσει ἕναν λόγο αὐθόρμητο, αὐθεντικό. Αὐτή ἡ στροφή σηματοδοτεῖ καί τήν οὐσιαστική ἀποδόμηση τῆς καθοριστικῆς ἱεραρχίας πού συντηροῦσε τό θέατρο (καί τό λογοκεντρισμό του) ἀπό τήν Ἀναγέννηση καί δῶθε. Ἡ σκηνή τώρα παρουσιάζει μιά ἀποστρέψη γιά τή μεταφυσική καί μιά ἀποδοχή τῆς μοιραίας κειμενικότητας, τῆς συνεχῆς παρερμηνείας.

μα τῆς διαμάχης συγγραφέα/σκηνοθέτη; Ἐάν οἱ ὑποστηρικτές τῶν συγγραφέων συγκρίνουν τὰ ἔργα τῶν δημιουργῶν μέ τὰ αὐτοκίνητά τους (πού κανεῖς δέν μπορεί νά τά οδηγήσει χωρίς τήν ἄδεια τοῦ ἰδιοκτήτη) ἔχει καλῶς. Ἐάν πιστεύουν ὅμως ὅτι ἡ ἐνότητα τοῦ Λόγου, δηλαδή τό συγκεκριμένο κείμενο, μπορεί νά διαβαστεῖ ἔγκυρα καί ὀρθά μόνο σέ σχέση μέ τίς προθέσεις τοῦ συγγραφέα του, τότε νομίζω ὅτι κάτι τέτοιο εἶναι λανθασμένο καί θεωρητικά καί πρακτικά (καί φυσικά ἱστορικά). Ὁ λόγος (ἢ θέση) τοῦ συγγραφέα δέν εἶναι οὔτε λιγότερο οὔτε περισσότερο αὐθεντικός ἀπό τόν ἑρμηνευτικό λόγο τῆς κοινότητας. Εἶναι ἀπλῶς ἕνας λόγος μέσα σέ μιά πληθώρα λόγων. Ἐτικέτες τοῦ τύπου «ἐπιτυχία» ἢ «ἀποτυχία», «δόκιμο» ἢ «ἀδόκιμο» δέν βοη-

θοῦν καί πολύ τό ἄνοιγμα τῆς θεατρικῆς συζήτησης. Εἶναι βολευτικές ἐτικέτες πού ἀπομονώνουν μᾶλλον τό θεατρικό (ἢ ὅποιοδήποτε ἄλλο) κείμενο καί τό μεταμορφώνουν σέ μιά εὐδιάκριτη καταναλωσιμη ἐνότητα. Τοῦ ἀφαιροῦν τή δυνατότητα νά ὑπάρχει καί κάπου ἄλλου. Κι ὄχι μόνο αὐτό ἀλλά δημιουργοῦν ὅλες τίς προϋποθέσεις ἐπιβολῆς τῆς δικτατορίας τῆς μονοσημίας πού ἐλάχιστα θά διέφερε ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ρισελιέ ὅταν ἡ «ἐγκυρότητα» ἐνός κειμένου ἐξαρτῶνταν ἄμεσα ἀπό τήν ἀνάγνωση μιᾶς ἐξουσίας. Κάτι πού φαντάζομαι πῶς καί οἱ ἴδιοι οἱ δημιουργοί δέν θά τό θέλανε, γιατί ἔτσι θά μάς ἔδιναν κάθε δικαίωμα νά τούς στηλιτεύσουμε γιά τίς δικές τους παρερμηνεῖες καί τίς αὐθαίρετες ἐπεμβάσεις στό σῶμα ἄλλων κειμένων καί πρακτικῶν.

τώρα

ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ
φθηνά ΠΟΛΥ φθηνά βιβλία

Ἐγκυκλοπαίδειες μισοτιμῆς
Εὐκολίες πληρωμῆς

ΜΗΠΟΣΤΑΝΟΙ ΛΟΥ - ΓΙΑ ΤΟ ΦΘΙΝΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ 92, ΠΕΙΡΑΙΑΣ ΤΗΛ. 4112258

Από τις εκδόσεις
KENTAYPOΣ

Max Weber
ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

(Η προϋπόθεση για την κατανόηση
του βεμπεριανού έργου)

Λ.Π. Ελευθερίου
ΣΥΝΟΜΙΛΙΕΣ ΜΕ ΤΟΝ
Ν. ΖΑΧΑΡΙΑΔΗ

(Μια ολόπλευρη εξέταση της αμφιλεγό-
μενης προσωπικότητας του
Νίκου Ζαχαριάδη)

Oscar Lange κ.ά.
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

(«Μια ζωποικός ἔνεση μέσα στο
παραμιλητό μας για ιδεολογίες και
διανόηση», Αδ. Πεπελάσης)

Ελένη Αγγελή
ΑΓΓΕΛΙΚΟ ΚΑΙ ΜΑΥΡΟ ΦΩΣ

(«Πῶς το ανακαλύψατε αυτό το
χειρόγραφο!... με γοήτευσε... το διάβασα
εντελῶς συνεπαρμένη...»,
Ιωάννα Καρατζαφέρη).

Ανρί Λεφέβρ
ΜΙΑ ΣΚΕΨΗ ΠΟΥ ΕΓΙΝΕ
ΚΟΣΜΟΣ

(«Τι αντιπροσωπεύει σήμερα ο μαρξισμός;
Εἶναι μια επιστήμη, μια φιλοσοφία ἢ
μια ιδεολογία;...»)

KENTAYPOΣ
Μαυροκορδάτου 7, Αθήνα
Τηλ. 3627711 - 3627301

ΦΘΗΝΑ ΑΕΡΟΠΟΡΙΚΑ ΕΙΣΙΤΗΡΙΑ

ΑΠΟ ΑΘΗΝΑ ΠΡΟΣ:	ΑΠΛΗ ΜΕΤ/ΣΗ ΑΠΟ ΔΡΧ.:	ΜΕ ΕΠΙΣ/ΦΗ ΑΠΟ ΔΡΧ.:
ΑΒΑΝΑ	*53.000	95.000
ΑΜΣΤΕΡΝΤΑΜ	19.500	32.000
ΑΝ. ΒΕΡΟΛΙΝΟ	18.500	32.000
ΒΙΕΝΝΗ	15.000	26.000
ΒΡΥΞΕΛΛΕΣ	18.500	32.000
ΕΛΣΙΝΚΙ	30.000	45.000
ΖΥΡΙΧΗ	18.500	30.000
ΚΟΠΕΝΧΑΓΗ	24.500	33.000
ΛΟΝΔΙΝΟ	22.500	37.000
ΜΑΔΡΙΤΗ	21.500	33.000
ΜΑΝΑΓΚΟΥΑ/ΝΙΚΑΡΑΓΟΥΑ	57.000	101.500
ΜΕΛΒΟΥΡΝΗ/ΣΥΔΝΕ-Υ	80.000	131.000
ΜΙΛΑΝΟ	17.000	30.000
ΜΟΝΑΧΟ	20.000	30.000
ΜΟΝΤΡΕΑΛ	41.500	61.000
ΜΟΣΧΑ	21.500	31.000
ΝΕΑ ΥΟΡΚΗ	38.500	61.000
ΠΑΡΙΣΙ	22.500	34.500
ΡΩΜΗ	16.500	26.000
ΣΙΚΑΓΟ	42.000	65.000
ΣΤΟΚΧΟΛΜΗ	25.500	36.000
ΤΟΚΥΟ	54.000	105.000
ΤΟΡΟΝΤΟ	46.000	67.000
ΦΡΑΓΚΦΟΥΡΤΗ	22.000	33.500

«TIME OUT TRAVEL» Σταμ. Χ. Μιχαηλίδης
Χαριλάου Τρικούπη 18 - Ακαδημίας, 3ος όροφος
τηλ. 36.22.085 - 36.29.804

Τό «κεραμεούν» καί «φαῦλον» τό σιχαμερό:
πού κιόλας μερικούς (χωρίς προπόνησι ἄρκετή)
ἀγυρτικῆς ἐξαπατᾶ. Τό κεραμεούν καί φαῦλον.
(«Ἄπολλώνιος; Τυανεύς ἐν Ρόδῳ»)

Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗΣ/1925

ΣΕΝΑΡΙΟ

Παρίσι. Βαβελική ἀτμόσφαιρα, βαβελική συνύπαρξη ἐγκυμονούσα πολλούς κινδύνους. Μέσα σ' αὐτήν, κάποιοι ἄρχισαν νά συζητοῦν γιά τήν παραινεύμενη ὀργασμική εὐδαιμονία τῆς ἐλληνικῆς πολιτιστικῆς ζωῆς. Ἡ προσοχή ἐστιάστηκε —λόγῳ ἐπαγγελματικῆς παραμόρφωσης— στά εἰκαστικά καί τόν γραπτό λόγο. Ἡ πληθωριστική διάσταση χαρακτηρίζει καί τά δύο. Στά εἰκαστικά εἶναι ἡ μιμητική διάσταση που δίνει ιδιαίτερη αἴγλη. Ἡ κριτική, εἴτε εἶναι συνεργός σέ τέτοια «φιάσκα» εἴτε εἶναι ἀνίκανη νά τά ἐντοπίσει, ἀναλώνεται σέ πανηγυρικούς καί δικανικούς λόγους κενούς περιεχομένου, ἀρχίζοντας νά θωπεύει πάλι τό νερένιο τάφο τοῦ Περικλῆ Γιαννόπουλου.

Βέβαια καί ἡ πιό σκληρή ἐρημος ἔχει τούς φοινικές της καί φωνές «βοῶντων ἐν τῇ ἐρήμῳ». Δέν εἶναι ὁμως οἱ δάσεις πού χαρακτηρίζουν τήν ἐρημο.

Τό Ὑπουργεῖο Παραγωγῆς Θεάματος καί Δημοσίων Σχέσεων εἶναι ἀλλοπαρμένο μέ τό «σουξέ» τῆς ὑπερπαραγωγῆς του: «Θέλω τά Ἑλγίνειά μου πίσω». Ὁ λόγος του εἶναι ἐθνικιστικός, ἐλληνοκεντρικός, ἐπιστροφῆς στίς ρίζες, καί συνάμα μοντέρνος, ὁ λαϊκισμός στό ἀπόγειό του. Ἡ ἀνάγκη Μουσείου Μοντέρνας Τέχνης ἐξακολουθεῖ νά ξεγελιέται μέ ὑποσχέσεις καί διακηρύξεις καί ἡ Πινακοθήκη παραμένει «κρανίου τόπος» ὅσον ἀφορᾶ τή σύγχρονη τέχνη. Οἱ πρωταρχικές ἀνάγκες παραμερίζονται ἀπό τά ἔργα βιτρίνας. Μερικούς «οὐκ ἔα καθυδεῖν» ἡ ἰδέα τοῦ περιοδικοῦ.

Νά καταγραφοῦν κάποιες συζητήσεις, κάποιες προσπάθειες τοῦ ἐδῶ χώρου πού προσπαθοῦν μέσα σ' αὐτή τή λαίλαπα τῆς ἐμπορευματοποίησης ν' ἀρθρώσουν λόγο, πού παράγουν ἔργο διαφορετικό ἀπό τή μόδα. Νά γίνει μιᾶ ἐμπεριστατωμένη πληροφόρηση μέ τήν εὐχή κάποτε νά βοηθήσει στό νά διαφορφώσουμε κάποια κριτήρια. Νά ἀναδειχθεῖ ἕνας ἄλλος κριτικός λόγος γιά τά εἰκαστικά. Τελικά νά συμβάλει στή δημιουργία τῆς σύγχρονης ἐλληνικῆς καλλιτεχνικῆς ταυτότητας. Ἐνα περιοδικό μέ δύο σκέλη: ποίηση-εἰκαστικά, δίγλωσσο!

Καί ΕΠΙΤΕΛΟΥΣ ἐγένετο φῶς. ΧΝΑΡΙ(Α).

Α' Ἀργό πλάνο

Τό Χνάρι φέρει ὡς χρονολογία ἐκδόσεως του τό ἐνδεικτικό 1-2, 1985 καί τή

διευκρίνιση: ἐξαμηνιαία ἐπιθεώρηση. Ἐρα διπλό τεῦχος. Κυκλοφόρησε τόν Ἰούλιο τοῦ 1985. Ἡ ἐμφάνισή του (ἐγχρωμες φωτογραφίες, πολύ καλό χαρτί) ἀπό τίς καλύτερες —ἂν ὄχι ἡ καλύτερη— πού ἔχει δεῖ ἡ ἐλληνική ἀγορά. Ἀρχίζουμε νά τό ψηλαφοῦμε.

Ἐξώφυλλο: «ΧΝΑΡΙ(Α)» ποίηση, εἰκαστικά, θεωρίες. Jean-Pierre Faye. Μαντώ Ἀραβαντινοῦ, Chryssa Romanos. Mitsou Ronat. Vostell. Ἀντρέας Παγουλάτος, Τάκις, Μπουζιάνης, Καβάφης, Λαζόγκας, Σάνια Παπᾶ. Ὡστόσο στόν εἰδικό πίνακα τῶν συνεργατῶν διαβάσουμε τά ἐπιπλέον ὀνόματα: Κώστας Βεργόπουλος, G. Deleuze, F. Guattari. Δανιήλ, Βασίλης Κολώνιας, Βάσα Καρκαγιάννη-Καραμπελιά. Μέ ποιά κριτήρια πληρώθηκαν οἱ θέσεις τοῦ ἐξωφύλλου; Ἀξιοκρατικά ἢ τῆς κολοκυθιάς; Ἀποκλείουμε τή δεύτερη περίπτωση, οἱ ἀνθρωποί εἶναι σοβαροί καί τούς ξέρουμε καί ἀναγκαστικά παραδεχόμαστε τήν ἀξιοκρατική τους ταξινόμηση. Παίρνουμε ἕνα δείγμα τῆς. Τά εἰκαστικά: Χρῦσα Ρωμανοῦ (ἀφιέρωμα): 14 σελίδες, 11 ἐγχρωμες — τό ἐξώφυλλο. Γιώργος Λαζόγκας: 14 σελίδες, 11 καταχωρήσεις — τό «σαλόνι» τοῦ περιοδικοῦ. Τάκις: 9 σελίδες, 2 καταχωρήσεις. Κεσαντῆς: 6 σελίδες, 0 καταχωρήσεις. Μπουζιάνης: 4 σελίδες, 0 καταχωρήσεις. Vostell: 4 σελίδες, 0 καταχωρήσεις. Δανιήλ: 2 1/3 σελίδες, 0 καταχωρήσεις.

Εἶναι, τάχα, ἀντιδεοντολογικό νά ἀνακοινῶναι ἕνα περιοδικό ὅτι ἔχει ταυτόχρονα δύο ἀφιέρωματα στή ζωγραφική; Ἡ εἰθισία τό ἕνα νά χρησιμεύει ὡς ἄλλοθι γιά τό ἄλλο;

Καί παράξενα «ἀξιοκρατικά» κριτήρια... Μηδέ τῆς ἀγοράς, μηδέ τοῦ περιθωρίου...

Τό ἐνδιαφέρον μας στρέφεται στή γραπτή παρουσίαση τοῦ περιοδικοῦ καί στίς διακηρύξεις τῶν ἐκδοτῶν του, πού ὅπως καί σ' ὅλα τά ὑπόλοιπα κείμενα παραπλεύρως τῆς ἐλληνικῆς γραφῆς βρίσκεται ἡ γαλλική.

Θά μπορούσαμε νά εἶμαστε πιό αὐστηροί, στή σχεδόν παράνομη διάσταση πού τοῦ δίνεται γιά τόν καιρό τῆς δικτατορίας τοῦ '67, ἀλλά ἄς μή γίνουμε μεμψιμοῖροι... Γιατί τό Χνάρι βγαίνει «χωρίς κερδοσκοπικούς στόχους» καί γιατί «σάν ἐκδοση-φορέας μιᾶς λειτουργικῆς πρωτοπορίας μέ προοδευτικές ἀντιλήψεις, ἔχουμε τή συνείδηση ὅτι ἔχει τή δυνατότητα νά καλύψει ἕνα κενό πού ὑπάρχει σ' αὐτό τό χῶρο, χάρη στή ἰδιομορφία της καί τίς ἐπιλογές της». Κοντοστεκόμαστε.

Μά, ἡ λειτουργική πρωτοπορία ἔχει ἀ priori προοδευτικές καλλιτεχνικές ἀντιλήψεις καί δέν γίνεται πρωτοπορία χωρίς προοδευτικές ἀντιλήψεις. Ἐπειτα, ἡ πρωτοπορία ποτέ δέν συμβιβάστηκε στό νά καλύψει «κενό»

Ἐταιρεῖες ἐξαγωγῶν εἰσαγωγῶν

Ἀπό τήν τέχνη
στό «ΧΝΑΡΙ»
καί τ'ἀνάπαλιν

τῆς Ἔρσης Χατζηαργυροῦ

ΕΙΚΑΣΤΙΚΑ

—μέρος τοῦ χώρου— ἀλλά ντέ φάκτο καταλαμβάνει ὄλο τό χώρο. Γι αὐτό ἀλλωστε δέν αὐτοαποκλήθηκε ἀλλά ἀναγνωρίστηκε ὡς τέτοια.

Ἄνατρέχουμε στό παραπλευρώς γαλλικό κείμενο, μπάς και βοηθηθῶμε. Δέν ὑπάρχει πούθενά ἡ λέξη *avant-garde* (πρωτοπορία). Ἄντ' αὐτῆς διαβάζουμε: ἀνανεωτικές καλλιτεχνικές ἀντιλήψεις («conceptions artistiques novatrices...»). Ὁ δαίμων τοῦ τυπογραφείου ἢ λανσάρισμα ἐπαναστατικῆς μόδας; Μήπως ἔχει «κρίση ἀντιληπτικότητας» ἡ ἐκδοτική ομάδα και τοὺς χαλεπούς καιρούς πού ζοῦμε τοὺς ἀντιλαμβάνεται ὡς ἐπαναστατικές ἐκρήξεις ἀλλά μόνο για τήν Ἑλλάδα;

Συνεχίζουμε... «Ἀποφεύγοντας τίς εὐκόλες ταξινομήσεις (ἐννοίες ὅπως «γενιά», «ἐλληνικότητες» κλπ.) και ἐπιδιώκοντας νά ἐκφράσουν τίς συγγένειες και τίς ἀναλογίες ἀλλά και τίς ὁποιοσδήποτε διαφορές πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στήν δική μας και τίς ἄλλες «περιοχές», τῶ Χνάρι(α) ἀντιτίθενται δυναμικά τόσο στόν πολιτιστικό ἱμπεριαλισμό ὅσο και στόν πολιτιστικό ἐθνικισμό (ἐννοίες πού θά προσπαθήσουμε νά καθορίσουμε θεωρητικά και νά ἀναλύσουμε).

Θεωροῦμε τήν ἐλληνική πραγματικότητα καθοριστική για τήν ἐρευνά μας και τήν καλλιτεχνική μας ἐξέλιξη. Εἶναι ἐνδεικτικό ὅτι τό περιοδικό ἐκδίδεται στή Θεσσαλονίκη, πόλη ὅπου ἡ καλλιτεχνική της παραγωγή στή λογοτεχνία και τίς τέχνες χαρακτηρίζεται ἀπό τή συνένωση τῶν πιό προχωρημένων μορφῶν ἐκφρασης σέ μιά βαθιά προσέγγιση τῆς καλλιτεχνικῆς προϊστορίας».

Στεκόμαστε για τὰ καλά ἐδῶ. Ὡς μιά διεθνιστική και διαπολιτισμική κίνηση, τῶ Χνάρι(α) ἀντιτίθενται δυναμικά τόσο στόν πολιτιστικό ἱμπεριαλισμό, ὅσο και στόν πολιτιστικό ἐθνικισμό. Πολιτικάντικες, κενές περιεχομένου πολυφορεμένες ἐκφράσεις πού ἀλληλεξουδετερώνονται «ὀριζόντια και κάθετα»... Για νά δοῦμε τό γαλλικό κείμενο... *ΕΛΛΕΙΠΕΙ!* Λογοκρισία; Γιατί; Δέν ἐνδιαφέρει τοὺς Γάλλους μιά διαφορετική προσέγγιση τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας ἐκτός ἀπό τό φολκλόρ, ἢ μήπως θά τοὺς προσβάλαμε, ὑπενθυμίζοντάς τους τήν ἱμπεριαλιστική τους πολιτιστική διάσταση και τήν ἀποφαση νά τοὺς ἀντιπαρατεθῶμε δυναμικά;

Περίεργο, γιατί ἡ γαλλική ἀντιπροσώπευση στό περιοδικό προέρχεται ἀπό τόν ἀριστερό χώρο και διεθνισμό γνωρίζει... Και βέβαια οὔτε λόγος στά γαλλικά για ἐκεῖνη τήν ἄλλη ἐλληνική πραγματικότητα πού βρίσκεται συμπυκνωμένη στή Θεσσαλονίκη — κι ἐμεῖς πού νομίζαμε ὅτι ὁ τοπικισμός εἶναι ἐξωτικό φρούτο πού ἐδοκιμεί στή Γουαδελούπη! Πόσο μᾶλλον για τό θεσσαλονικιώτικο ἐπίτευγμα — «τῆ συνένωση τῶν πιό προχωρημένων μορφῶν ἐκφρασης σέ μιά βαθιά προ-

σέγγιση τῆς ἐλληνικῆς καλλιτεχνικῆς προϊστορίας». Μά, ἀποσιωπῶνται τέτοια πράγματα στοὺς δύσκολους καιρούς πού βρισκόμαστε; Δέν καταλαβαίνουμε. Ἀκολουθοῦν τὰ ὀνόματα τῶν ἐκδοτῶν. Μία κριτικός τέχνης, ἕνας ποιητής κι ἕνας ζωγράφος. Τί καλύτερος συνδυασμός, ποιῶ καλύτερη ἐγγύηση ἀπό τό συνδυασμό τέχνης και γραμμάτων! Ἡ δημιουργία στήν πρισματική της διάσταση...

Υ.Γ. Σέ εἰδικό πίνακα διαβάζουμε τὰ ὀνόματα: τοῦ ἐκδότη, τῆς σύνταξης, τῶν συνεργατῶν τοῦ τεύχους, ΥΠΕΥΘΥΝΕΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ. Ἀκολουθεῖ πλῆθος διαφημίσεων ἰδιαίτερα γαλλικῆς προέλευσης. Ἄχ, πῶς ἀλλάξαν οἱ καιροί και ἡ ἀγορά δέν ἀντιμετωπίζει πιά μέ δυσπιστία τὰ πρῶτα βήματα ἐνός προοδευτικού και πρωτοποριακοῦ περιοδικοῦ, ἀντίθετα χρηματοδοτεῖ κιόλας: Βιομηχανία Philke ram-Jonson.

ΦΛΑΣ ΜΠΑΚ

Τό γαλλικό περιοδικό τέχνης, *KANAL*, No 10, Ἀπρίλιος '85, κυκλοφορεῖ μέ ἄρθρο τιτλοφορούμενο «ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ» (σελ. 78).

(Ἀκολουθοῦμε αὐστηρά τῆ «λογική» ἐκτύλιξη τοῦ ἀρθρου, στή μεταφορά ἢ τῆ μετάφραση ἀποσπασμάτων του).

Ἀρχίζει μέ τήν ἐξῆς πρόταση: «Ἡ Ἑλλάδα, αὐτή ἡ περιλαμπρη χώρα, ἡ «εὐλογημένη τῶν θεῶν», ἡ Ἑλλάδα τῶν ἥρωικῶν και μυθολογικῶν χρόνων, ὅταν ὁ μύθος ἀντικαθιστοῦσε τήν ἱστορική συνείδηση και πάντοτε ἀποκαλούμενη ἀπό τοὺς Εὐρωπαίους «τό λίκνο τοῦ πολιτισμοῦ μας»...».

Ὁ πολυχρησιμοποιημένος δούρειος ἵππος τῆς ὑπενθύμισης τοῦ ἀρχαίου κλέους τῆς ἐλληνικότητας ὡς μοναδικῆς σύγχρονης ἐλληνικῆς ταυτότητας, ξαφνιάζει σέ συνδυασμό μέ τό δῶνομα τῆς ἀρθρογράφου. Εἶναι ἡ κριτικός και συνυπογράφουσα τίς διακηρύξεις-θέσεις τοῦ ΧΝΑΡΙΟΥ. «...Ἀποφεύγοντας τίς εὐκόλες ταξινομήσεις (ἐννοίες ὅπως ... «ἐλληνικότητες» κ.λπ.)». Ἄν αὐτή ἡ παράγραφος δέν βγάξει ταυτότητα «ἐλληνικότητας», τότε τί ἄλλο σηματοδοτεῖ;

Συνεχίζουμε: «Ὁ Πλάτωνας ἔλεγε ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι τὰ αἰώνια παιδιά χωρίς καμιά μνήμη τοῦ παρελθόντος» (sic). Ἄν ἀπέτυχε ὁ ἐκσυγχρονισμός τῆς ἐλληνικῆς ταυτότητας, τοῦ ἀρχαίου κειμένου εἶναι ἐντυπωσιακός ἂν μή τι ἄλλο! Ἡ παραχάραξη τοῦ πλατωνικοῦ διαλόγου ἀπό τόν *Τίμαιο** εἶναι ὀρατή διά γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ.

Ὁ Πλάτωνας, οἱ συμπολίτες του, οἱ συνομιλητές τους ἦταν ἰδιαίτερα περήφανοι για τῆ δημιουργία τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, δέν εἶχαν ἀνάγκη νά ἐπικαλεστοῦν ἀμνησία.

Συνεχίζουμε: «Ἀπό τόν 8ο αἰ. π.Χ. ἡ στενοχώρια πού σημαίνει ἄελλισία» και ἐπίσης «ἔλλειψη γῆς» σπρω-

ΧΝΑΡΙ (Α)
ποίησι
εἰκαστικῆ
θεωρίε

KHNARI (A)
poesie
arts
theories

Πλάτωνας, Μουσ. Ἀκαδημιῶν. Οὐγγαίος Ρομανός, Μουσ. Φοιτῶν, Ἐλβετία. Ἀντρέα Πάλλιο, Ἰταλ. Ἀποστολὴς Κολοσσός, Ἀρχαῖος Σίνα Πλατῶν

χει τόν ἐλληνικό λαο νά μεταναστεύσει σ' ἄλλα ξένα μέρη. Ἡ πολιτιστική πολλαπλότητα, ἡ ἐλευθερία διακίνηση τῶν ιδεῶν, οἱ ἀνταλλαγές, δέν ἀπειλοῦν ποτέ τήν ἐθνική ἐνότητα, ἀντίθετα τήν ἐμπλουτίζουν και εἶναι τό δεῖγμα μιάς αὐθεντικῆς δημοκρατίας. Ἐδῶ ἡ στενοχώρια μας (μέ τήν πρωταρχική της ἐμφάνιση στά ἐλληνικά γράμματα: στενότης-ἀνεπάρκεια χώρου) γίνεται... ἀποπνικτική.

Δηλαδή στήν Ἑλλάδα ἀπό τόν 8ο αἰ. π.Χ. μέχρι σήμερα δέν εἶχαμε καμιά πολιτειακή κρίση; Και καλά, ἄς μὴν μποῦμε στά ἀρχαία χωράφια — εἶδαμε δά τί γίνεται ὅταν μπαίνει κανένας σέ ξένα οἰκόπεδα — ἀλλά ἀπό τῆ σύσταση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους και ὕστερα; Τό γλωσσικό, τό Γουδί, τα βενιζελικά, ἡ δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ, ὁ ἐμφύλιος, ἡ δικτατορία τοῦ '67, τό Πολυτεχνεῖο; Φαίνεται εἶναι ἄσχημα ὄνειρα και ὅσο κι ἂν ταραξοῦν τόν ὕπνο μας... νύχτα εἶναι θά περάσει. Ἐμεῖς ἔχουμε «αὐθεντική δημοκρατία» και ὡς ἐκ τούτου, αὐθεντικά πολιτικό ἀναλαβητικό και ἄλλο τόσο ἐκπαιδευτικό παρόμοιο.

Διαβάζουμε για τῆ σύγχρονη τέχνη, τήν ἀνυπαρξία Μουσείου Μοντέρνας Τέχνης, τό συντηρητισμό τῆς Πινακοθήκης και τῆ σχεδόν ἀνυπαρξία μιάς ἀπό τίς σημαντικότερες παραμέτρους για τῆ δημιουργία πολιτιστικῆς δράσης: τό μαικηνισμό.

Και ἀμέσως μετά μεταφράζουμε:

«*Μαϊκήνας*: Ρωμαῖος, ὑπουργός τοῦ Αὐγούστου (67 π.Χ. — 8 μ.Χ.). Ἄτομο πλούσιο και γενναῖοδωρο τό ὅποιο βοηθᾶ τοὺς συγγραφείς και τοὺς καλλιτέχνες (*Petit Robert*).

Ἀλέξανδρος Ἰόλας: Εὐγενής Ἑλληνας ἀπό τήν Ἀλεξάνδρεια, ὅπως και ὁ μεγάλος ποιητής Καβάφης» !!! (sic).

Τί νά πρωτοθαυμάσουμε ἐδῶ; Τόν «ἔξυπνο» τρόπο γραφῆς, ἔτσι πού τό *Petit Robert* να «δανεῖζει» τῆ φερεγγυότητά του στόν προσωπικό ὀρισμό τῆς τεχνοκριτικῆς ἢ τόν συμπλεκτικό

τρόπο γραφής που εξομοιώνει τον Ίόλα και τον ποιητή χαρίζοντας και στους δύο τίτλο ευγενείας; Μαθαίνουμε, επιπλέον, για τα φυσικά και οικονομικά χαρίσματα του Ίόλα και ότι και τα δύο αυτά μπήκαν στην υπηρεσία της τέχνης «για την κρυφή αγάπη της τέχνης» — όπως λέει και ο ίδιος — και ότι «έκανα ένα μουσείο στη Θεσσαλονίκη» είναι για τον ελληνικό λαό, αυτό δεν έχει καμιά σχέση με την κυβέρνηση, το υπουργείο Πολιτισμού και όλες αυτές τις «βρωμιές» (cochoneries). Νά κι άλλος ένας φοίνικας που έχει το θάρρος της γνώμης του.

Μαθαίνουμε την ιστορία του Μακεδονικού Κέντρου Σύγχρονης Τέχνης (ΜΚΣΤ). Πότε ιδρύθηκε, ποιά τα ιδρυτικά μέλη, πόσο λίγο συνέδραμε την δλη αυτή ιστορία το υπουργείο Πολιτισμού και πόσο η αυτονομία και οι γρήγορες αποφάσεις συνδέονται άμεσα με την *ελεύθερη οικονομία!*

Έτσι ο κ. Φιλίππου, ο ιδιοκτήτης της Filkeram-Johnson παραχώρησε τμήμα του εργοστασίου για το ΜΚΣΤ, ο Ίόλας τοποθέτησε και δώρισε τη συλλογή του, το ΜΚΣΤ λειτουργεί.

«Μπράβο Ίόλα, σ' ευχαριστούμε από τα βάθη της ψυχής μας», ανακράζει η κριτικός του ΧΝΑΡΙΟΥ κλείνοντας το άρθρο της.

Γρήγορο φλάς μπάκ

*79: Ο Ίόλας τοποθετεί προσωρινά τμήμα της συλλογής του σε χώρο 950 τ.μ. που παραχωρεί ο —ιδιοκτήτης της Filkeram-Johnson— κ. Φιλίππου. Ίδρύεται έτσι το Μακεδονικό Κέντρο Σύγχρονης Τέχνης (ΜΚΣΤ). Το διοικητικό του συμβούλιο αποτελείται από ιδιώτες και υποστηρίζεται από έμπορικές και βιομηχανικές επιχειρήσεις.

*83: Προσπάθεια χρησιμοποίησης του χώρου για να γίνει «πυρήνας» πολλαπλής καλλιτεχνικής δράσης. Μέ ημερομηνία 27.7.83 «έπισημο» έγγραφο ανακοινώνει τα παραπάνω, καθώς και τα όνόματα των καλλιτεχνών (Ακριθάκη, Δανιήλ, Θόδωρου, Κανιάρη, Καρά, Κεσσανλή, Ρωμανού, Κοκκινίδη, Λογοθέτη, Κοντού, Μυταρά, Παύλου, Σαχίνη, Σκυλάκου, Σκλάβου, Τάκη, Τσόκλη, Φασιανού), που είναι οι παραλήπτες της επιστολής, και τους καλούν να βοηθήσουν με τη συμμετοχή τους την πρώτη έκθεση του ΜΚΣΤ. Υπεύθυνη της έκθεσης ή *θεωρητικός της Τέχνης Σάνια Παπά*. Έκτοτε «άγνοείται» ή τύχη αυτής της έκθεσης.

*84: Υποστήριξη χρηματική από το το υπουργείο Πολιτισμού.

*85: Ο χώρος της Filkeram-Johnson κατοχυρώνεται στον Αλέξανδρο Ίόλα.

Θεωρούμε θετικό που τουλάχιστον το προσωπικό γούστο και τα προσωπικά όφελιά δίνουν «στέγη» σε κάποιους από τους «άστεγους» καλλιτέχνες. Πόσο μάλλον όταν είναι «ή δσφρηση» του Ίόλα (δπως λέει ο κ. Ξύδης) που εγγυάται... (Αντί, τεύχ. 276).

Παρ' όλ' αυτά αναρωτιόμαστε. Τι έγινε; Γιατί ναυάγησαν οι «προσπάθειες» του '83; Γιατί τότε δεν έγιναν άρθρα όπως τώρα που έγινε η δωρεά Ίόλα;

— Είναι δυνατόν μόνο τα προσωπικά κριτήρια να χαρακτηρίζουν την αντιπροσώπευση της σύγχρονης τέχνης ενός κράτους;

— Το κράτος, δηλαδή το υπουργείο Πολιτισμού, με τό να μην έχει κριτήρια, ποιούς ιδιοποιείται ή ποιοί το ιδιοποιούνται; —Βρίζοντας το πολλακίς (είναι στύλ)!—

— Γιατί ή Πινακοθήκη Πιερίδη στην έκθεση «Ή γενιά του '80» (Αθήνα, ΠΠΤΕ '85) δεν είχε παρά τη συλλογή της; Όσο, χρησιμοποιεί και τό ιδιο-υπουργείο Πολιτισμού.

— Γιατί μερικοί (έδω ξέρουν πολύ καλά τί σημαίνει κρατική πολιτιστική πολιτική) εκτιμούν την αναγκαιότητα μιας πολιτικής «διαφορετικού τύπου»; Άν αυτό κατορθωνόταν γίνει, ποιούς και πώς θα ώφελοόσε, ή τό αντίθετο;

Σενάριο (συνέχεια)

Πέρα από τη γενική εικόνα του «πλίνθοι και κέραμοι ατάκτως έρριμμένοι», πέρα από τις κατάφωρες αντιφάσεις του και τους βιασμούς της ιστορίας και της γλώσσας, πέρα από την υιοθέτηση της ελληνικότητας, τό άρθρο «Θεσσαλονίκη» κάτι επιδιώκει. Τί;

— Νά «πλασάρει» στους Γάλλους την —παρ' όλες τις αντίζοες ιστορικές συνθήκες— «άξιοθαύμαστη» εικόνα της σύγχρονης Ελλάδας; Μά την ξέρουν καλά και εκτιμώντας τη δεόντως έκαναν εκείνη την ανεπανόληπτη τουριστική διαφήμιση: «Ή Ελλάδα μās άνήκει» (La Grèce nous appartient). Ποτέ δεν ειπώθηκε έτσι συνοπτικά και σταράτα ή σχέση Ελλάδας—Ευρώπης.

— Νά τους δείξει την άνυπαρξία κρατικής πολιτιστικής πολιτικής; Μά είναι από τους πρώτους που τό ανακάλυψαν και μās έχουν στους καλύτερους πελάτες και καταναλωτές των όποιων δικών τους πολιτιστικών προϊόντων και ιδίως υποπροϊόντων.

— Νά τους πληροφορήσει ότι έμεις ανακαλύψαμε στο μαικηνισμό και την ιδιωτική πρωτοβουλία τό μυστικό της έπικείμενης πολιτιστικής μας άνθησης; Μήπως θά 'πρεπε να σκεφτόμε γιατί ή Γαλλία —που ξέρει πολύ καλά τά αγαθά του μαικηνισμού— χρησιμοποιώντας τους μαικήνες της έχει τό υπουργείο Πολιτισμού σ' όλη την

Ευρώπη; Γιατί *αναγκάστηκε* να έχει κρατική πολιτική; Γιατί ή 'Αμερική *ΧΩΡΙΣ* να έχει ύπουργείο Πολιτισμού, είναι ο «φόβος» όλης της Ευρώπης σ' αυτό που όλοι (ΑΓΓΛΟΙ-ΓΑΛΛΟΙ-ΠΟΡΤΟΓΑΛΛΟΙ) άποκαλούν άμερικανικό τρόπο ζωής και γιατί κατορθώνει να είναι ή άναφορά της ευρωπαϊκής καλλιτεχνικής παραγωγής και δημιουργίας; Γιατί, ώστόσο, ή Γαλλία περνάει πάντα σε «γόητρο» και τό όνειρο κάθε 'Αμερικανού είναι τό Παρίσι; Τί συμβαίνει; Ή μία έχει κρατική πολιτιστική πολιτική και ή άλλη μόνο μαικήνες και μαικηνισμό;

Βέβαια, για ένα λιβάνισμα στον Ίόλα και τη Filkeram-Johnson δεν είναι άπαραίτητες οι παραπάνω σκέψεις, μόνο που καμιά φορά βοηθούν για να είναι άκόμα κι αυτό πιο εύπρεπές. Έξάλλου, και για να «στεφθεί» κανείς ως κριτικός τέχνης με αξιώσεις και μέλλον, οι παραπάνω προβληματισμοί έξακολουθούν να είναι άχρηστοι, πόσο μάλλον που οι ζωγράφοι —οί όποιοι είναι αυτοί που φτιάχνουν τους κριτές τους— άρνούονται έως έπί τό πλείστον να άνακατευτούν στα λεγόμενα «ιδεολογικά» ζητήματα, θεωρώντας τα έπουσιώδη.

Στό τεύχος 10 του *Neve Kunst in Europa* (Όκτώβριος-Νοέμβριος '85) ...μετά τό ΧΝΑΡΙ, βρίσκουμε άρθρο με τίτλο: 'Αθήνα «Πολιτιστική πρωτεύουσα της Ευρώπης» με τό όνομα της κριτικού του ΧΝΑΡΙΟΥ. Περιττόν να άσχληθούμε διεξοδικά, τό υπουργείο Πολιτισμού θά ήταν πιο φειδωλό σε έπιθετα για την περιγραφή του κοσμογονικού κλίματος. Παρατηρούμε μόνο ότι εκτός από τον Ξενάκη, κανένα άλλο όνομα "Ελληνα καλλιτέχνη δεν μνημονεύεται, άκόμα και όταν άναφέρονται οι εκθέσεις κατά γενιές (γενιά του '60, γενιά του '80).

Άκολουθεί παρουσίαση της 5ης Διεθνούς Μπιενάλε Γλυπτικής στο Σκιρβνεϊο Μουσείο. Παρουσιάζεται τό μουσείο, ή ιδιοκτήτρια του, οι έκδηλώσεις του. Κανένα όνομα "Ελληνα καλλιτέχνη εκτός από μία φωτογραφία με έργο-κατασκευή "Ιάπωνα. Αυτά τά δύο κείμενα μās κάνουν να άναρωτηθούμε μήπως τελικά τό να αντίθεται δυναμικά κανένας τόσο στον *πολιτιστικό ιμπεριαλισμό* όσο και στον *πολιτιστικό έθνικισμό* στοιχίζει τα ...κεφάλια των συμπατριωτών του ...πλήν του δικού του. ("Άλλο πρόσφατο γεγονός που ένισχύει τους φόβους μας ήταν ή έκθεση 'Απαρτχάιντ που μεταφέρθηκε και όργανώθηκε στην Έλλάδα από την κριτικό του Χναριού. Ούτε ένας "Ελληνας καλλιτέχνης).

Τέλος, μετά τό άρθρο «'Αθήνα-Πολιτιστική πρωτεύουσα της Ευρώπης», ακολουθεί παρουσίαση του περιοδικού *Χνάρι*, όπου στην πρώτη κιόλας παράγραφο πληροφορούμαστε ότι ή *κριτικός του Χναριού* είναι *θεωρητικός της τέχνης* (sic)!!!

Τελειώνοντας την ανάγνωσή της παρουσίασης του περιοδικού μονολογούμε: τελικά τό *Χνάρι* εξετέλεσε άσσογα την άποστολή του. Ή κυκλοφορία του στην Έλλάδα ύπηρεξε περιστασιακή. Τό είδαν και τό διάβασαν ελάχιστα. Κυκλοφόρησε, είναι άλήθεια, σέ κάποια εικαστικά κυκλώματα. Ύπηρεξαν προφορικά κάποιες έντονες κριτικές και συζητήσεις. Γραπτά, μόνο ή Βεατρίκη Σπηλιάδη του έκανε έντονη κριτική στην *Έλευθεροτυπία* (Ίούλιος '85). "Άλλωστε, οί ζωγράφοι δέν πολυανακατεύονται στά λεγόμενα «ιδεολογικά» θέματα, πόσο μάλλον στά θεωρητικά.

Άλίμονο, έχουν νά παλέσουν μέ τόσα προβλήματα, τήν προβολή τους, τήν καθιέρωσή τους στόν εικαστικό χώρο... Τήν προβολή και τήν καθιέρωση τήν αναλαμβάνουν, ως επί τό πλείστον, κριτικοί μέ μικρότερη έμβέλεια άπ' αυτήν τής κριτικού του *Χναριού* χωρίς έντυπο δικό τους και χωρίς προσβάσεις στην Έσπερίαν. Τό *Χνάρι*, άφοϋ τυλώθηκε πολυτελώς στην Έλλάδα, χρησιμοποιήθηκε στό έξωτερικό ως άποδεικτικό στοιχείο μίας, επιτέλους, άλλης «πνοής» στά ελληνικά πράγματα. Καί έπειδή οί Έλληνες δουλεύουν περισσότερο μέ τό σάλιο και τό λέγειν παρά μέ τόν γραπτό λόγο και έπειδή άλλες ευρωπαϊκές χώ-

ρες βρίσκονται σέ κατάσταση τέματος και κινούνται στά πολιτιστικά τους πιά μέ τήν άρχή: τί δίνω, τί παίρνω, τό *Χνάρι* έφτασε στίς προθήκες του βιβλιοπωλείου του Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης (Παρίσι) και του *Arcurial* (Παρίσι), ή κριτικός του απέκτησε προσβάσεις στό *Art Press* (Έγκυρο γαλλικό περιοδικό τέχνης), στό *KANAL*, όπου δημοσίευσε δ,τι ήθελε και τό *KANAL* τήν έχρισε υπεύθυνη γιά τά ελληνικά θέματα. "Όποιος άλλος θέλει νά γράψει γιά τά ελληνικά εικαστικά θέματα όφείλει νά έχει άπό τή συγκατάβασή της!

Με όλα αυτά τά τρόπαια, ή άλωση του ελληνικού χώρου ήταν παιγνίδι. Ή κριτικός του *Χναριού* μεταφέρει και τήν Έκθεση του Άπαρτχάιντ στην Έλλάδα (συνεργασία μέ τό ύφυπουργείο Νέας Γενιάς), συμμετέχει στην έπιτροπή τής Μπιενάλε των Νέων τής Μεσογείου και όψόμεθα...

Σύνοψη

Γιατί τόσο μελάνι και ή μέν και ...έμεις; Μά γιά νά διατηρηθεί ό τίτλος τής «θεωρητικού» και νά 'χει αντίκρισμα, επιτέλους! Μέ κόπο είναι άλληθια.

Διαβάζοντας κάτω άπό τίς γραμμές (είναι φαίνεται ίδιον τής «θεωρίας» νά

'ναι καλά «καμουφλαρισμένη»), έκτιμήσαμε τή συνέπεια πράξης και θεωρίας του δτι: είναι κανένας δ,τι δηλώσει και ΟΧΙ ΜΟΝΟ στην Έλλάδα, γιατί ή καθολική ισχύς του χρήματος σέ συνδυασμό μέ τήν έξουσία είναι τά μόνα στοιχεία πού πυροδοτούν πρωτοπορία χωρίς κερδοσκοπικούς σκοπούς, ίκανή νά συγκολλήσει όλα τά αντίθετα, επιτυγχάνοντας τήν άμβλυση των αντιθέσεων. Τό ετερόφωντο σώμα είναι τό μόνο πού θά επιβιώσει στόν πολιτισμό του περίπου. Ή τροχιά του άνεξέλεγκτη. Μπροστά σέ μία τέτοια «θεωρία» πού ένωσε τό *Χνάρι(α)*, τόν *Ίόλα*, τή Filkeram-Johnson, τό *ύφυπουργείο Πολιτισμού* και τό *ύφυπουργείο Νέας Γενιάς*, μεταγγίζοντας νέο σφρίγος στά πολιτιστικά μας πράγματα, πού κατάφερε μέ τή διεθνιστική και διαπολιτισμική της έμβέλεια νά μäs τοποθετήσει «ισότιμα» μέ τούς άλλους στόν ευρωπαϊκό χώρο, θά 'μαστε τουλάχιστον σκοταδιστές γιά νά είχαμε «ιδεολογικές διαφανείς»!

Χειροκροτούμε και ...έπαυζάνουμε:

Τερπνόν, ώφέλιμον και προσοδοφόρον νά μπορεί κανείς νά χρησιμοποιεί γιά κάθε άκροατήριο τόν άνάλογο λόγο, άρκει νά μήν αφήνει πίσω του ...χνάρια.

Παρίσι. Δεκέμβριος '86

'Αθήνα, καλοκαίρι '86

μιά περιπέτεια
στήν πρώτη πολιτιστική
πρωτεύουσα τής Εϋρώπης

Έάν παραδεχόταν κανείς ως βασική άρχή δτι ή σύγχρονη ελληνική τέχνη

είναι ό πίο παραγκωνισμένος και μάλιστα ό πίο κακομεταχειρισμένος τομέας τής νεοελληνικής κουλτούρας, τότε ισχύουν και τα παρακάτω.

Κάθε έρευνα πού γίνεται σέ βάθος και άφορά τόν τομέα αυτό προσκρούει σέ πολυάριθμα προβλήματα άποδεικτικών στοιχείων.

Ή τέχνη ξεσηκώνει στην Έλλάδα

1) Βλέπε ΣΥΣΤ (Σύνδεσμος Σύγχρονης Τέχνης), Μάιος 1979. Ή πρώτη εκδήλωση του Σύνδέσμου είχε θέμα τήν ίδρυση Μουσείου (Κέντρου Σύγχρονης Τέχνης) στην Έλλάδα (δημόσια συζήτηση).

πολλές παθιασμένες συζητήσεις όπου συγκρούονται άτελειώτα διάφορες άπόψεις και λόγια και άπό τά όποια είναι δύσκολο νά άποκομίσει κανείς ένα άντικειμενικό συμπέρασμα.

Ό ξένος νεοελληνιστής έρευνητής πού φτάνει στην Άθήνα (στην ιερή πόλη, πολιτιστική πρωτεύουσα τής Εϋρώπης στά 1985!) όφείλει νά 'ναι όπλισμένος μέ έπιμονή και νά 'ναι βαθιά πεπεισμένος γιά τήν «ύπαρξη» τής πλαστικής δημιουργίας σ' αυτή τή χώρα, γιά ν' αντιμετώπισει τά πολυάριθμα έμπόδια πού θά προκύψουν. Όφείλει κατ' άρχάς νά προσαρμόσει τίς δικές του έρευνητικές και αναλυτικές μεθόδους στό συγκεκριμένο κλίμα. Έτσι ή

μεγάλη περιπέτεια άρχίζει. Τό πρώτο έρώτημα πού τίθεται είναι:

Πού είναι το Έθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης; Απάντηση: Δέν υπάρχει. Η άπάντηση είναι προκλητική. Έχει δει ποτέ κανείς ευρωπαϊκή πολιτιστική (!) πρωτεύουσα χωρίς μουσείο σύγχρονης τέχνης; Πράγματι, ή Ελλάδα είναι ή μόνη ευρωπαϊκή χώρα πού πρωτοτυπεί σ' αυτό. Η πρωτοτυπία αυτή πληρώνεται πολύ ακριβά, γιατί ή ανάγκη ενός τέτοιου χώρου είναι ζωτικής σημασίας. Οι πολυάριθμες προτάσεις από τήν πλευρά των ιστορικών τής τέχνης, των κριτικών, των καλλιτεχνών και των δημοτικών άρχων έχουν πέσει στό κενό.¹

Γιά τόν έρευνητή περισσότερο άπ' ό,τι γιά τό κοινό ή έλλειψη αυτή έχει βαριές συνέπειες. Τό πρόβλημα περιπλέκεται. Πού νά δει κανείς τά έργα; Η ιστοριογραφική προσέγγιση παίρνει διάσταση άστυνομικής πλοκής. Η μόνη δυνατότητα πού υπάρχει είναι ή συνεργασία μέ τούς καλλιτέχνες πού έχουν βιώσει μαζί τήν άνάλογη περίοδο. Η έπαφή μέ τούς ζωντανούς καλλιτέχνες είναι δυνατή, αλλά μέ τούς άλλους; Όφείλει δηλαδή ό έρευνητής να διατρέξει όλες τές ιδιωτικές συλλογές στην Ελλάδα ή σέ όλόκληρο τόν κόσμο;

Η κατάσταση είναι σαφώς άνησυχητική και δημιουργεί μιά άβεβαιότητα γιά τό μέλλον των έρευνών αυτών. Οι έρευνητές έχουν ανάγκη από όλα τά στοιχεία γιά νά 'χουν μιά σφαιρική άποψη τής κατάστασης (συγκεκριμένα, κάποια στοιχεία χρονολογικού ενδιαφέροντος είναι ό,τι πιό δύσκολα έπαληθεύεται).

Η Έθνική Πινακοθήκη, μοναδικό δημόσιο ίδρυμα στην Ελλάδα πού διατείνεται ότι παρουσιάζει τήν νεοελληνική τέχνη στό σύνολό της από τό 1930, δέν καταφέρει δυστυχώς νά συγκαλύψει τήν άναγκαιότητα ενός Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης, κι άκόμα λιγότερο αυτήν ενός ίνστιτούτου πού θά 'φερνε στό φώς τά προβλήματα τής σύγχρονης τέχνης.

Έάν παίρναμε ως συγκεκριμένο παράδειγμα τήν τέχνη των τελευταίων σαράντα χρόνων, θά διαπιστώναμε ότι οι κύριοι αντιπρόσωποι των νέων τάσεων άπουσιάζουν ή παρουσιάζονται ελάχιστα.² Τουναντίον, καλλιτέχνες οι όποιοι έχουν παίξει δευτερεύοντα ρόλο στην διεθνή ή ελληνική σκηνή αντιπροσωπεύονται εδρέως μέ περισσότερα έργα. Οι οργανωμένες από τήν Έθνική Πινακοθήκη εκθέσεις δέν βοηθούν στό νά καταλάβει κανείς ποιά είναι τά κριτήρια των ύπευθύνων γιά τήν καλλιτεχνική παραγωγή. Έάν εξετάσουμε τόν κατάλογο των εκθέσεων πού παρουσιάστηκαν μεταξύ 1984-86,³ δέν μπορούμε παρά νά παρατηρήσουμε τήν άπουσία κριτηρίων και τήν άπόρριψη μερικών τάσεων καθ' όλοκληρίαν. Π.χ. στους λεγόμενους

καλλιτέχνες «τής διασποράς» πού κατέλαβαν στην διεθνή σκηνή, τή δεκαετία του '60, θέσεις πού ξεχώρισαν από ένα τοπικό πλαίσιο περιορισμένο και παρόλο πού από τές άρχές του '80 είναι παρόντες στό ελληνικό τοπίο, καμία προσωπική έκθεση δέν τούς άφιερώθηκε.

Έάν παραδεχθούμε μέσα σ' ένα τέτοιο πλαίσιο τήν άναγκαιότητα μιάς αντικειμενικότητας και μιάς άστηρής όργάνωσης, τί σημαίνουν τέτοιου είδους παραλείψεις;

Μπορούμε νά σκεφτούμε ότι πρόκειται γιά μιά πολιτική ήθελημένα προσανατολισμένη στό νά διαφυλάξει έναν χαρακτήρα άστηρή «ελληνικό» στην νεοελληνική τέχνη; Έντούτοις σέ καμία περίπτωση δέν μπορεί ν' αντιμετώπιζει κανείς αυτές τές πρακτικές ως πολιτιστικές πολιτικές προς όφελος των πλαστικών τεχνών.

Ό άλλος τομέας πού είναι δραματικά παραμελημένος από τούς επίσημους οργανισμούς είναι τά άρχεία. Γιά άλλη μιά φορά, ή Έθνική Πινακοθήκη δέν καταφέρει νά σώσει τήν κατάσταση κι ή βιβλιοθήκη της, ή όποία θά όφείλε νά διαθέτει πληροφοριακό υλικό εξειδικευμένο και πλήρες, παρουσιάζει έλλιπή πληροφόρηση. Δέν υπάρχουν στό σύνολό τους τά τεύχη των εξειδικευμένων περιοδικών⁴ γιά τήν τέχνη. Αλλά μιά όλοκληρωμένη και λεπτομερής ιστοριογραφία δέν μπορεί παρά νά στηρίζεται σέ ντοκουμέντα εποχής. Κανένας έπίσημος όργανισμός (βιβλιοθήκη τής Σχολής Καλών Τεχνών, Έθνική Βιβλιοθήκη, Δημοτική Βιβλιοθήκη Αθηνών κ.ά.) δέν συγκεντρώνει αυτήν τήν πληροφόρηση μέ σοβαρό και πλήρη τρόπο. Μπορούμε άκόμα και νά άμφιβάλλουμε κατά πόσον ή λέξη άρχείο χρησιμοποιείται στην νεοελληνική γλώσσα. Η άναδρομή στά περιοδικά είναι άπαραίτητη διότι ή σχετική βιβλιογραφία είναι ελάχιστη και τά θεωρητικά κείμενα άνύπαρκτα. Τά κείμενα πού

υπάρχουν είναι συχνά άτελή. Αυτή ή άπουσία άστηρότητας, έπαυξημένη από ένα πνεύμα μονόπλευρο, καθιστά τές έξακριβώσεις σχεδόν άδύνατες.

Είναι άδύνατον, π.χ., να έπαληθεύσει κανείς τήν ήμερομηνία έγκαινίων σέ κάποιες γκαλερί στά βιβλία πού ήδη υπάρχουν καθώς και στίς ίδιες τές γκαλερί πού συχνά δέν κρατούν άρχεία. Αυτές οι ήμερομηνίες παίζουν δύο έως τρία χρόνια από τό ένα βιβλίο στό άλλο. Ποιά μέθοδο ν' άκολουθήσει κανείς; Τή δουλειά ενός μυρμηγκιού επί δέκα χρόνια γιά νά έπιβεβαιωθεί ένα συγκεκριμένο άποτέλεσμα ή μιά μαθηματική έξίσωση; Αυτό τό βιβλιογραφικό κενό ύποχρεώνει τόν έρευνητή νά συγκροτήσει τά προσωπικά του άρχεία. Έάν τό καταφέρει, θά πρόκειται γιά έναν άληθινά έθνικό θησαυρό, πού οι ελληνικές άρχές θά τόν ζήλευαν. Μόνο έφόσον υπάρχει στό σύνολό της ή πληροφόρηση, μπορούν νά τεθούν τά προβλήματα μ' έναν τρόπο θεωρητικό και μόνο τότε οι αναλυτικές μέθοδοι μπορούν νά έξελιχθούν προς μιά κάποια αντικειμενικότητα.

Αυτή ή περιπέτεια μέσα στην κουλτούρα άξίζει όσο όλες οι τουριστικές προσεγγίσεις τής Ελλάδας! Αποκαλύπτει τήν έλλειψη μιάς πολιτιστικής πολιτικής ύπερ των πλαστικών τεχνών και τήν άμέλεια γιά έναν από τούς λιγότερο έρευνημένους τομείς τής ελληνικής πολιτιστικής ζωής.

Marie Noëlle Lamblin
Δεκέμβιος '86

2) Μπορούμε ν' αναφέρουμε γιά παράδειγμα: Κανάρης, Τάκης, Κανέλλης, Χρύσα, Νίκος Κεσσανλής, Χρύσα Ρωμανού, Παύλος κ.λπ.

3) Βλέπε Αλ. Ξύδη, «Τά δέκα χρόνια τής Πινακοθήκης», έφημερίδα ΠΡΩΤΗ 9.6.86.

4) Έπιθεώρηση Τέχνης, Ζυγός, Νέες Μορφές κ.λπ.

Στιγμές από τόν Κούν τῆς κατοχῆς

Τό ξεκίνημα τοῦ Θεάτρου Τέχνης. Ὁ Κούν τῆς Κατοχῆς. Μιά συνέντευξη, ἕνα ἄρθρο του, ἐνδεικτικά γιά τό ρόλο πού θέλει νά παίξει στό νεοελληνικό θέατρο, γιά τήν ἀφοσίωσή του. Ἀνθρωποι ἀπό διαφορετικές γενιές, ὁ Βάσος Βαρίκας, ὁ Γιώργος Σεβαστίκογλου, ὁ Κωστής Σκαλιόρας καταθέτουν μέ τόν τρόπο τους τήν ἴδια μαρτυρία: πάθος, μαγεία, ποίηση ἀλλά καί ἀνταπόκριση στίς ἀγωνίες τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἀνιδιοτέλεια, ἡ προσήλωση στή θεατρική παιδεία, τήν αὐτομόρφωση ἐμπνέουν τόν Σεβαστίκογλου νά μεταφράζει ἀσταμάτητα θεατρικά ἔργα, μόνο καί μόνο γιά νά διαβαστοῦν ἀπό τοὺς ἠθοποιούς τοῦ θιάσου. Στό γράμμα του ἀπό τή Μόσχα τὸ 1958 θυμίζει στόν Κούν τὸ δελτάριο πού εἶχε στείλει ἀπὸ τὸ Ἀλβανικό μέτωπο ὅπου τοῦ ἔλεγε πὼς ἀνάμεσα σέ δύο μάχες συγκέντρωνε λέξεις γιά τήν ἀτέλειωτη μετάφραση τοῦ ἔργου Τά καπνοτόπια. Τά καπνοτόπια ἀνέβηκαν τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1943 μέ τόν τίτλο Γιά ἕνα κομμάτι γῆς. Τόσο ὁ τίτλος, ὅσο καί τὰ παραλλαγμένα ἀμερικανικά ὀνόματα τῶν ἡρώων εἶχαν σκοπὸ νά παρυπλυνήσουν τὴ λογοκρισία. Ὁ Κωστής Σκαλιόρας ἀνακαλώντας μνήμες τῆς ἐφηβείας του γράφει: «Θυμάμαι, πάντως, πὼς γιά μᾶς τὸ Θέατρο Τέχνης ἐμοιαζε νά ἔχει τήν ἴδια φορὰ μέ τὰ ἀγωνιστικά στοιχεῖα τοῦ ἔθνους. Στραμμένοι πρὸς τὸ μέλλον, μετροῦσαμε μέ παιδικὴ ἀυστηρότητα τοὺς ἀνθρώπους καί τὰ πράγματα πού θ' ἄξιζε νά κρατήσουμε στόν κόσμο ὅπου ἐλπίζαμε καί ὅπου δέν ἐμελε νά ζήσουμε». Μιά ἐποχὴ μέ μεγάλα ὄραματα, πού τσακίστηκαν. Ἐνας ἄνθρωπος μέ μεγάλα ὄραματα ὡς τὸ τέλος. Ἄς μᾶς ἐμπνέει μέσου σέ τούτη τὴ μιζέρια.

ΛΙΓΕΣ ΣΤΙΓΜΕΣ ΜΕ ΤΟΝ κ. ΚΑΡΟΛΟ ΚΟΥΝ

Καλὸς φίλος — πάλι κινητοποιοῦνται οἱ φίλοι μιά καί σά νέοι οἱ γνωριμίες μας εἶναι πολὺ μικρές— προσφέρθηκε νά μᾶς φέροι σ' ἐπαφή μέ τόν κ. Κούν. Τόν βρίσκουμε στοὺς «Δελφούς» στό διάλειμμα μιᾶς ἀπογιοματινῆς παράστασης. Γίνονται οἱ ἀπαραίτητες συστάσεις κι ἀμέσως ὕστερα φανερώνομε τὸ σκοπὸ τῆς ἐπίσκεψῆς μας. Μᾶς ζητάει λίγα λεπτά συγγνώμη γιά νά δώσει μερικές ὁδηγίες στοὺς συνεργάτες του πού τόν περιτριγυρίζουν καί προθυμότατα ὕστερα μᾶς ὁδηγáει σέ μιάν ἀπόμερη μεριά στὰ πίσω τῆς πλατείας. Ἄρχίζουμε μαζί μέ τὸ ἄνοιγμα τῆς αὐλαίας γιά τὴ δεύτερη πράξη, ἀφοῦ τοῦ ἐξηγοῦμε πρῶτα τὴ σημασία καί τὴ σοβαρότητα πού δίνει τὸ περιοδικό μας σέ τούτη τὴν ἔρευνα καί φυσικά στὰ ὅσα θά μᾶς ποῦν ἐκεῖνοι πού πλησιάζουμε.

— Ποιὰ ἡ σημερινὴ κατάσταση τοῦ θεάτρου μας κ. Κούν; Ἀνταποκρίνεται δηλαδή στό μορφωτικό καί διαπαιδαγωγικὸ σκοπὸ του, στή δη-

μιουργία ἀληθινῆς συγκίνησης στό κοινὸ μέ τὰ ἔργα καί τόν τρόπο πού τ' ἀνεβάζει;

— Τὸ ζήτημα αὐτὸ εἶναι πολὺ σοβαρὸ καί μοῦ 'ναι κάπως δύσκολο ἔτσι πρόχειρα νά σᾶς ἀπαντήσω συγκεκριμένα καί μέ λεπτομέρειες. Πάντως κατὰ τὴ γνώμη μου τὸ θεάτρο μας σήμερα ἔχει δύο ἐπιδράσεις ἢ καλύτερα δύο τάσεις. Ἡ πρώτη ν' ἀνεβάζει ἔργα μπουλμπάρ, ὅπως συμβαίνει μέ τοὺς περισσότερους θιάσους μας κι ἡ δεύτερη τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ρομαντισμοῦ ὅπως τὸν ὀνομάζω ἐγώ, δηλαδή ν' ἀνεβάζει ἔργα μέ κάποιον ἀνώτερο περιεχόμενο καί κλασικά. Ὅμως καί στή μιά καί στήν ἄλλη περίπτωση σέ κανέναν ἀπὸ τοὺς σκοποὺς του δέν κατορθώνει ν' ἀνταποκριθεῖ. Τὰ βουλευβαρδιέρικα ἔργα σάν φωτογραφίες ἢ σκίτσα τῆς ζωῆς ὀρισμένων ἀνθρώπων — τίς περισσότερες φορές ξένης ἐθνικότητας καί μ' ἄλλες συνήθειες— δέν κατορθώνουν ν' ἀγγίξουν καν τὸν ψυχικὸ κόσμο τοῦ κοινοῦ μας. Σάν ἔργα χωρὶς δραματικὲς συγκρούσεις, χωρὶς ἀνώτερη πνοή καί περιεχόμενο δέν κατορθώνουν νά δώσουν καμιά συγκίνηση, καμιά ψυχικὴ λύτρωση στό κοινὸ μας πού, λαβωμένο καί στεναχωρημένο καθὼς εἶναι, ἀποζητάει. Δέν κατορθώνουν νά κρατήσουν μαζί τους τὸ κοινὸ παρά μόνο τίς λίγες

ώρες πού βρίσκεται σ’ άμεση επικοινωνία μέ τή σκηνή πού παίζονται· σάν βγει έξω από τή σκηνή ξέχασε τά όσα είδε κι άκουσε. Τό ίδιο και στή δεύτερη περίπτωση του άκαδημαϊκού ρομαντισμού όπως τή λέγω. Έδω γίνεται βέβαια μιά κάποια προσπάθεια κι ανεβάζονται έργα τέχνης, όμως αυτό γίνεται σέ πολύ περιορισμένο ποσοστό και τό κυριότερο δέν ανεβάζονται μέ τόν πρεπούμενο τρόπο ώστε νά συγκινήσουν και νά δώσουν λύσεις έστω και σέ μερικά απ’ τά προβλήματα πού άπασχολούν τό σημερινό άνήσυχο κοινό μας. Υπάρχει μιά κάποια άπαγγελία, θά ’λεγα κάποιος έγκεφαλικός ρυθμός, στόν τρόπο πού ανεβάζονται πού άπομακρύνουν άντί νά φέρουν κοντά τους τό κοινό. Αυτή θά μπορούσα νά πω πώς είναι ή γενική κατάσταση του θεάτρου μας σήμερα, εκτός βέβαια λίγων εξαιρέσεων πού δέν κατορθώνουν όμως νά τήν αλλάξουν έστω και για λίγο. Τό όλο θέατρό μας —όπως είπα και στήν προχτεσινή μου διάλεξη— στηρίζεται σέ σαθρές βάσεις. Και τό ξέρουμε, και πρέπει νά τό ξέρουμε, λίγο-πολύ όλοι όσοι εργαζόμαστε σ’ αυτό. Έτσι όπως εμφανίζεται δέν είναι τέχνη κάν. Δέν κατορθώνει ν’ άνυψώσει τό πνευματικό επίπεδο του λαού μας, νά τόν μορφώσει ψυχικά πλατιά.

— Σεις κ. Κούν πετυχαίνετε τό άποτέλεσμα αυτό;

— Δέν μπορώ νά πω άπόλυτα. Κι αυτό γιατί μου λείπουν ακόμα όλα σχεδόν τά μέσα. Θεάτρο μέ σκηνικές άνέσεις κι εύκολίες, ώριμοι ήθοποιοί και ύλικά μέσα για τήν επίλυση πολλών άλλων τεχνικών προβλημάτων.

— Ποιός φταίει για τούτη τήν κατάσταση;

— Για μένα τρία είναι τά κακά: Πρώτα οί επιχειρηματίες πού ενδιαφέρονται άποκλειστικά πώς νά κολακέψουν τό κοινό, πώς νά τό τέρψουν και νά δημιουργήσουν έτσι αυτό πού λέγεται κοινά «έμπορικές έπιτυχίες». Δεύτερα ό «βεντετισμός» των ήθοποιών μας. ‘Η τάση δηλαδή μερικων απ’ αυτούς, πού ’γιναν μιά κάποια φίρμα, νά φτιάχνουν θιάσους για ν’ ανεβάζουν έργα μέ ρόλους πού νά τούς πηγαίνουν, ενδιαφερόμενοι έτσι για τόν έαυτό τους κι όχι για τό περιεχόμενο κι ή τάση πάλι άλλων, πού ’χουν μιά κάποια έμπορικότητα, νά βγαίνουν στό σφυρί και νά κατακυρώνονται σέ κείνον τόν επιχειρηματία πού θά τούς προσφέρει περισσότερα λεφτά και ρεπερτόρια μέ περισσότερους ρόλους. Καταντήσαμε δηλαδή νά κάνουμε ένα μάταιο άγώνα δρόμου για ποιόν θ’ αναγραφεί πώς πήρε μιά δραχμή περισσότερη στό συμβόλαιό του εξασφαλίζοντας έτσι τό καλλιτεχνικό μας κύρος και τήν έμπορική μας διατίμηση. Κι ή Τέχνη; Κι ό προορισμός μας σάν καλλιτέχνες; Πάνε περίπατο. Και τρίτο —πού ’ναι συνέπεια των δύο παραπάνω— ή θέση πού αναγκάζονται νά πάρουν οί άλλοι νεότεροι ήθοποιοί για νά προασπίσουν τόν έαυτό τους. Αναγκάζονται νά μιμηθούν τούς παραπάνω συναδέλφους τους

για νά μή χάσουν —και χαθούν κι αυτοί όχι μόνο σάν καλλιτέχνες μά και σάν άτομα— ένα κομμάτι ψωμί πού ό επιχειρηματίας τούς δίνει και τούς τό μεγαλώνει φειδωλά σύμφωνα μέ τήν έμπορική τους ζήτηση. ‘Οργανώνονται έτσι απ’ τή μιά μεριά οί επιχειρηματίες κι οί μεγάλοι ήθοποιοί, οργανώνονται κι οί μικροί σέ βάρος δικό τους και τής τέχνης τους.

— Τί θά ’πρεπε κατά τή γνώμη σας νά γίνει;

— Μόνο μέ γενικό άλλαγμα των συνθηκών τής ζωής θά μπορούσε νά σταματήσει τό κακό αυτό. Μόνο όταν ό καλλιτέχνης, όπως και κάθε άτομο, άνεξαρτητοποιηθεί οικονομικά και πάφει νά φροντίζει άποκλειστικά για τό πώς θά μπορέσει νά κρατηθεί στή ζωή θά κατορθώσει ν’ άφροισωθεί στήν τέχνη του και νά δουλέφει άποδοτικά κι ώφέλιμα.

— Υπάρχει πραγματικά θεατρόφιλο κοινό;

— Υπάρχει ένα ποσοστό, πού όλο και πληθαίνει μά πού δέν είναι καλλιτεχνικά μορφωμένο. Δέν έχει άποκτήσει ακόμα σωστό κριτήριο. “Οχι! Τό πλατύ κοινό είναι ναρκωμένο και τό ναρκώσαμε έμεις, έμεις πού τό κολακεύουμε μέ τά έργα πού γράφουμε και μέ τό παίξιμό μας. Έμεις πού του κολακεύουμε τά φτηνότερα γούστα του κι έτσι τό άποχοιμίζουμε. Κι αν τύχει βαθύτερα όπως κάθε άνθρωπος νά ζητάει κάτι καλύτερο δέν έχει συναίσθηση ακόμα όχι τό ότι ζητάει αλλά μήτε τό τί ζητάει. Κι έτσι δικαιολογείται τ’ ότι τρέχει και γιομίζει τά θεατρά μας.

— Οί ήθοποιοί μας έχουν συνείδηση τής άποστολής τους κι άνταποκρίνονται σ’ αυτήν;

— Σας είπα και παραπάνω, όλοι τους έχουν όνειρα καλλιτεχνικά κι επιδιώξεις εύγενικές. ‘Ωστόσο βλέποντας τούς κινδύνους πού τούς περιζώνουν και τούς φοβρίζουν, αναγκάζονται σέ μικρούποχωρήσεις στήν αρχή πού μεγαλώνουν άργότερα σέ βάρος δικό τους και τής τέχνης τους, αντί νά παλέψουν όπως κι όσο θά ’πρεπε νά γίνει.

— Υπάρχει αξιόλογη παραγωγή ελληνικών έργων;

— Γίνονται προσπάθειες πού δέν κατόρθωσαν όμως νά ολοκληρωθούν. Κι αυτό ίσως γιατί δέ δόθηκε ή πρεπούμενη προσοχή, ίσως γιατί φταίνε οί γενικές συνθήκες ζωής κι ίσως γιατί μας παρασύρει ή «έμπορική έπιτυχία».

— Πώς βλέπετε μεταπολεμικά τό θέατρό μας;

— Του άνοίγεται μιά περίοδος πλατύτατης δράσης. Μιά περίοδος εξέλιξης και δημιουργίας σ’ ένα θέατρο πού θά βγαίνει και θ’ άνταποκρίνεται στίς άνάγκες του κοινού. Μιά περίοδος πού τό θέατρο θά πάρει τή θέση πού του αξίζει αν όλοι μας βέβαια άγωνιστούμε ειλικρινά κι άκούραστα.

Έδω σταματάμε πιά. “Αλλωστε τέλειωσε κι ή άπογιοματινή παράσταση και δέ θά θέλαμε νά τόν κρατήσουμε μακριά από τίς τόσες άσυχολίες του.

ΚΩΣ. ΠΑΠ.

ΘΕΑΤΡΟ

ΝΑΤΟΥΡΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΙΗΣΗ

‘Αφορμή απ’ τό έργο
«Γιά ένα κομμάτι γής»

‘Εχουμε συνηθίσει νά παραδεχόμαστε στην τέχνη αλήθειες πού εκφράζονται όμορφα και καλά, δηλαδή αλήθειες ντυμένες μέ περίτεχνα στολίδια. ‘Αν μιά αλήθεια εκφραστεί άπευθείας μέ στοιχειά πού έχουν ταπεινή κι ευτελή τήν προέλευση, τότε άρνιόμαστε τό αποτέλεσμα σάν κάτι τό αντικαλλιτεχνικό κι όμά νατουραλιστικό.

Αυτή είναι μιά σφαλερή και περιορισμένη αντίληψη γιατί ή ποίηση άντλεί τά στοιχειά της απ’ τή ζωή κι όλα τά στοιχειά της ζωής έχουν ποίηση, φτάνει νά ξέρει νά τά δει ό καλλιτέχνης κι ύστερα νά καταφέρει νά τά συνθέσει δημιουργικά ώστε τό αποτέλεσμα νά πάρει προέκταση και νά εκφράσει ποιητικά ένα νόημα ή μιά πλατιά αίσθηση ζωής.

Τό «Γιά ένα κομμάτι γής» πού παίζεται από τό «Θέατρο Τέχνης» είναι άκριβώς ένα έργο πού στή σύνθεσή του χρησιμοποιεί στοιχειά δίχως έχνος συμβατικής όμορφιάς. ‘Ο,τι παίρνει είναι άτόφιο, γνήσιο κι αληθινό σύμφωνα μέ τή σφαίρα της ζωής του έργου πού παρουσιάζει τήν οικογένεια ενός Τζήτερ Λέστερ, μιά οικογένεια πού τ’ άτομά της αντιπροσωπεύουν κι εκφράζουν τό τελευταίο μπορεί νά πει κανείς σκαλοπάτι της ανθρωπίνης εξαθλίωσης. Τά άτομα αυτά έχουν χάσει κάθε έχνος ανθρωπισμού κι ανθρωπίνης ευαισθησίας. ‘Ολες οι αντιδράσεις τους είναι ένστικτώδεις και πρωτογονικές. ‘Η πείνα είναι πείνα ζωού, ό έρωτας είναι ένστικτο σεξουαλικό. Πόνος για τους συνανθρώπους δέν υπάρχει ούτε αντίδραση συναισθηματική. Τό μητρικό φίλτρο δίνεται ξεκάθαρα σάν ένστικτο μητρικό ζωού. Τά άτομα αυτά πού τά ίδια ή από κληρονομιά ξεκίνησαν σάν άνθρωποι έχασαν τόν ανθρωπισμό τους, χάνοντάς τον όμως ξαναγύρισαν στό πρωτόγονο κι έγιναν παιδιά. Μέ τήν επικράτηση του πρωτογονισμού και της άφέλειας εξαλείφτηκε πέρα για πέρα κάθε αίσθηση σαπίλας για τό ύλικό της ιδιοσυστασίας τους. Δέν τους κυβερνούν σκοτεινές δυνάμεις ούτε ζούν μέσ στην πηχτή μαυρίλα του βούρκου. Είναι γυμνοί από κάθε ψυχικό πολιτισμό, αληθινό όμως κι αυθόρμητοι στίς πρωτογονικές των αντιδράσεις. ‘Οπως δέχεται κανείς τό ζωό, δέχεται κι αυτούς τους ανθρώπους, πού άν διαφέρουν αυτό έγκριεται στό σχήμα και στ’ άπομεινάρια ενός ανθρωπισμού σάν τή θρησκεία, τήν οικογένεια κ.λπ. από κληρονομιά και συνήθεια. ‘Ο θεατής πονά για τ’ άτομα πού αποτελούν τήν οικογένεια του Τζήτερ Λέστερ, τά πονά γιατί έχουν σχήμα ανθρώπινο και δέν είναι άνθρωποι. Δέν τά σιχαίνεται, δέν περνά απ’ έμπρός τους άδιάφορα ή βιαστικά για ν’ άποφύγει ένα άποτροπιαστικό θέαμα. Κι εκτός από τόν πόνο αισθάνεται πίκρα γιατί πίο πέρα απ’ τό ρημαδόσπιτο των Λέστερ περνά κατάφωτο τή νύχτα τό τραίνο του πολιτισμού, τό δλοκαίνουργιο αυτοκίνητο της αδελφής Κλάρας φθάνει ως έξω απ’ τό φράχτη και τά σύρματα του τηλεγράφου διαγράφονται πάνω στον ούρανό της φωτισμένης γής. Δέν είναι ή τεμπελιά αίτία της εξαθλίωσης των Λέστερ, αλλά ένα άποτέλεσμα μέσα στα άλλα πού ή εξαθλίωση τό έφερε. Γι’ αυτό ό θεατής δέν κατακρίνει τους ανθρώπους αυτούς αλλά συμπονά τή θέση τους κι αισθάνεται

μέσα του αγάπη κι ενδιαφέρον γενικότερο για τόν άνθρωπο πού του πρέπει μιά ανώτερη θέση μέσα στη ζωή! Τό έργο μπορεί επιπόλαια νά κριθεί νατουραλιστικό, αυτό δέν είναι σωστό γιατί νατουραλισμός θά ήταν μονάχα άν μάς παρουσίαζε ό συγγραφέας τή φωτογραφία της ζωής του έργου. Δηλαδή τήν εξωτερική αλήθεια μόνο δίχως καμιά προέκταση. Συμβαίνει όμως έντελώς τό αντίθετο, γιατί κάθε σκηνή άν τήν ξεετάσουμε χωριστά και συγχρόνως όλο τό έργο μαζί, δέν θ’ άπαντήσουμε τήν εξωτερική στατική αλήθεια αλλά μιά προέκταση. Σέ μιά απ’ τίς πρώτες σκηνές του έργου ό γιός λέγει στον πατέρα και στη μάνα του πως θά πεθάνουν και θά τούς ξαπλάρουν έτσι καταπώς είναι στην ταγίστρα και τά ποντίκια θαρθούν νά τούς φάνε. Τό λέει άκαρδα δίχως έχνος υίκου φίλτρου, δίχως κανένα αισθηματισμό, γιατί καθώς εξηγήσαμε οι Λέστερ έχασαν τόν άνθρωπο μέσα τους και ζέπεσαν στό επίπεδο του ζωού. ‘Ο γιός λέει αυτά τά πικρά λόγια νιώθοντας τήν ένστικτώδη ίκανοποίηση του μικρού παιδιού σάν τυραννά ένα ζωό. ‘Ο πατέρας κι ή μάνα πάλι τυραννιούνται μ’ αυτό πού τούς λέει ό γιός γιατί μπροστά στό θάνατο αισθάνονται τόν ένστικτώδη φόβο του ζωντανού και ζεστού άπέναντι στό κρύο και παγερό του θανάτου. ‘Η δραματική σύνθεση αυτού του μέρους είναι φτιαγμένη μέ τέτοιο τρόπο πού ενώ οι ήρωες συγχρόνως μεταξύ τους και τά σύρματα του τηλεγράφου διαγράφουν σ’ αντίθεση τό φόντο μιās ζωντανής πραγματικότητας, ή ποίηση ξεπηδά άβίαστα και μοναχά της έξω από τά τριμμένα μονοπάτια πού ή ποίηση δέν γεννιέται παρά λέγεται από τόν συγγραφέα.

‘Οταν πάλι ή γριά Βάβω πλησιάζει τή γεμάτη νιάτα έγγονή της Πέρλ και άπλώνει τό τρεμάμενο χέρι της νά της άγγίξει τά μαλλιά, έχουμε μπρός μας μιά σκηνή απ’ τίς πίο πλαστικές και ποιητικές του έργου. Είναι μιά σκηνή πού δέν άρθρώνεται ούτε μιά λέξη. Τά μόνα εκφραστικά της στοιχειά είναι ό ρυθμός και ή πλαστικότητα της κίνησης. ‘Η σύνθεση όμως δίνει μιά τέτοια προέκταση μέ τήν αντίθεση και τήν τραγική όξύτητα (στοιχείο ανώτερης ποίησης και τέχνης) πού γεννά ή λαχτάρα των γηρατειών για τήν όμορφιά και τά νιάτα και ή άποστροφή των νιάτων προς τό γερασμένο και άσχημο, ώστε ή συγκίνηση νά φτάνει στό κατακόρυφο. ‘Αντίστοιχη αίσθηση έχει δοθεί απ’ τόν Μπωντελαίρ σ’ ένα από τά ωραιότερα πεζά ποιήματά του.

Για ν’ αναφέρουμε μιά άκόμα ποιητική αίσθηση απ’ τίς πολλές του έργου, αναφερόμαστε στα τελευταία λόγια του Τζήτερ Λέστερ πού λέει για τήν πεθαμένη γυναίκα του: «Σκάψτε της βαθύ τό λάκκο. Θά τό χαρεί πολύ κι ή ίδια». Αυτά τά λίγα και άπλά λόγια είπωμένα πάνω στό δραματικό κορυφωμα του φινάλε έχουν μιά τέτοια λιτότητα και εκφραση τραγικού πού μονάχα σ’ άρχαία τραγωδία μπορούν ν’ αναβρεθούν.

Τό περιεχόμενο του έργου είναι τραγικό κι ανθρώπινο. ‘Η ποίηση δίχως νά λέγεται ξεπηδά άβίαστα μέσ απ’ τήν ίδια τή ζωή πού μάς παρουσιάζει. Τό πικρό χιούμορ πού βάζει ό συγγραφέας στίς άφελείς έξωτερικά κουβέντες των ήρώων του έργου μετασχηματίζεται μέσα στό θεατή σε μιά έντονη κι άγωνιώδη διάθεση πού δέν τελειώνει εκεί πού τελειώνει ή παράσταση και κλείνει ή αύλαία. Συνεχίζεται όπως συμβαίνει μέ τά μεγάλα έργα μέσ στην ψυχή του θεατή κι εκεί βρίσκει τό λύσιμο και τή λύτρωση και γεννά τήν αισιόδοξη διάθεση για τό καλλιτέρεμα του ανθρώπου.

‘Ενας απ’ τούς μεγαλύτερους ξένους κριτικούς έδωσε έπιγραμματικά τά καταστάλαγμα της κρίσης του για τό έργο:

«Τό «Γιά ένα κομμάτι γής» είναι ένα θεατρικό ντοκουμέντο, συχνά μέ βαθύ τραγικό χιούμορ, γεμάτο μέ στοιχεια πικρής όμορφιάς πού είναι κρυμμένα μέσα στην μήτρα μιās άσχημης αλήθειας».

Τό «Θέατρο Τέχνης» διάλεξε τό έργο αυτό σάν ένα πρότυπο σύγχρονου δράματος συνειδητά αισθανόμενο τήν ύποχρέωση μετά τό Φεστιβάλ ‘Ιψεν νά τό παρουσιάσει στό έλληνικό κοινό.

ΚΑΡΟΛΟΣ ΚΟΥΝ

Καλλιτεχνικά Νέα, 8 Γενάρη 1944

Γέννηση ενός θεάτρου καί ενός κοινού

Δέν ξέρω, βέβαια, ἄν μιλῶ γιά τά ἴδια τά πράγματα ἤ γιά ἀναπόφευκτες ἐπεξεργασίες τῆς μνήμης. Νομίζω, ὡστόσο, ὅτι παραμένω πιστός καί σέ μιά ἡλικία καί σέ μιά ἐποχή λέγοντας τοῦτο: γιά ὅσους ἔτυχε νά διανύουν τήν ἐφηβεία τους ὅταν γεννήθηκε τό Θέατρο Τέχνης, οἱ παραστάσεις του ἀπετέλεσαν γεγονότα πρώτου μεγέθους — ἀπ' αὐτά πού νιώθει πῶς μετρᾶνε στή ζωή ὅχι μόνο ἑνός ἀνθρώπου, ἀλλά κι ἑνός τόπου.

Δέν θά μέ ξάφνιαζε ἄν κάποιος ἀπό τή γενιά μας σκεφτόταν νά συντάξει τό βιογραφικό του σημείωμα μνημονεύοντας, πλάι σέ συμβάντα πού τόν ἐνσωματώνουν στίς ἱστορικές περιπέτειες, τά ἔργα πού ἀνέβασε ἐκεῖνα τά χρόνια ὁ Κούν: «Βρυκόλακες», «Ρόσμερσχολμ», «Γιά ἓνα κομμάτι γῆς»...

Μά —θά ρωτήσουν οἱ κατοπινοί— τί ἔβρισκε ἡ γυμνασιακή νεολαία τῆς κατοχῆς στό θέατρο τῆς πλατείας Καρύτση; Ζυγίζω τά λόγια μου: κάτι πού ἀνταποκρινόταν στίς ἀπαιτήσεις της καί ξεπερνοῦσε τίς προσδοκίες της. Ἄν ἔπρεπε νά ἱεραρχήσουμε τίς ἀρετές πού ἀναζητοῦσαν τότε, σέ τέτοιας λογῆς προσπάθειες, ὅσοι λογάριάζαν ὅτι δέν ἦταν πιά παιδιά καί θέλαν νά συμπορευθοῦν μέ τίς ζωντανές δυνάμεις τοῦ ἔθνους, θά βάζαμε, πιστεύω, πρῶτα: τήν ἀνιδιοτέλεια καί τόν ἐνθουσιασμό. Αὐτά τά πρόσφεραν ἀπλόχερα ὁ Κούν κι οἱ συνεργάτες του. Καί δίναν ταυτόχρονα, σάν δῶρο πού δέν τό περίμεναν οἱ ἄγουροι θεατές τους, τήν αἰσθητική συγκίνηση. Ἦταν μιά ἐμπειρία πού οἱ πιά πολλοί δέν τήν εἶχαν συνδέσει ἄλλη φορά μέ τό θέατρο καί πού γινόταν κυρίως αἰσθητή ἀπ' τή διαφορά τῆς θερμοκρασίας. Ἄλλου, ἀκόμα καί σέ ἀπόπειρες ἀξιοσέβαστες, ὑπῆρχε συνήθως μιά ψυχρότητα πού καθήλωνε ἡθοποιούς καί κοινό, τόν καθένα στήν ὄχθη του, ἀντιχριστά. Ὁ Κούν, ἀντίθετα, κατάφερε ν' ἀναπτύξει πάνω στή σκηνή μιά θερμότητα πού δέν ἀργοῦσε νά διαχυθεῖ στήν πλατεία, καταργώντας στήν οὐσία τή ράμπα.

Αὐτήν τήν ἀκτινοβολία, αὐτήν τή συνεκτική πυκνότητα ἀνεκάλυπτε, συνεπαρμένος, ὅποιος

πήγαινε στό Θέατρο Τέχνης. Ἀργότερα, σέ καιρούς μειωμένης ψυχικῆς ὁμοιογένειας, ἔμελλε νά σταθμίσουμε, ποιός λίγο, ποιός πολύ, τά ὄρια ἤ τούς κινδύνους τῆς συγκινησιακῆς εὐφορίας. Σ' ἐκείνη ὅμως τή φάση, ὁ ρόλος της ἦταν, ἀναμφισβήτητα, θετικός. Χωρίς τόν Κούν, τό θέατρο θά ἐξακολουθοῦσε —ποιός ξέρει ὡς πότε;— νά ἐμπνέει σέ πολλούς ἀπό μᾶς τόν τυπικό σεβασμό πού συνοδεύει τίς μορφωτικές ὑποχρεώσεις. Χάρη στόν Κούν, μάθαμε πολύ νωρίς στή ζωή μας ὅτι τό θεατρικό γεγονός μποροῦσε ν' ἀποτελέσει συλλογικό βίωμα, ἀφορμή καί ἀπόδειξη ὁμαδικῆς σύμπνοιας.

Ἄκουμε νά γίνεται, ἐνίστε, λόγος γιά τή σκηνοθετική μαγεία τοῦ Κούν, σάν νά ἐπρόκειτο γιά κάτι πού συντελεῖται σέ θερμοκήπιο, μακριά ἀπό τίς παγωνιές τοῦ ἀνοιχτοῦ ἱστορικοῦ χώρου. Στά χρόνια τῆς κατοχῆς μιά τέτοια ἐκδοχή θά μᾶς φαινόταν ἀδιανόητη. Δέν θέλω νά πῶ μ' αὐτό ὅτι δέν καταλαβαίναμε πόσο ἰδιάζουσα ἦταν ἡ ἔξαψη τῆς παράστασης, πόσο διαφορετική ἦταν ἡ διάσταση στήν ὁποία ζούσαμε ὅσο παιζόταν τό ἔργο. Ἄλλά δέν εἶχαμε ποτέ τήν ἐντύπωση ὅτι ἀτονοῦσε ἔτσι ἡ σχέση μας μέ τήν πραγματικότητα. Νιώθαμε πῶς ὅ,τι γινόταν ἐκεῖ, στόν κλειστό ἐκείνο χώρο, ἀπηχοῦσε κάθε στιγμή μιά βαθύτερη ἔγνοια γιά τίς τύχες τοῦ τόπου. Πῶς; Δέν ξέρω ἄν εἶμαι σέ θέση νά τό ἐξηγήσω ἱκανοποιητικά. Θυμᾶμαι, πάντως, πῶς γιά μᾶς, τό Θέατρο Τέχνης ἔμοιαζε νά ἔχει τήν ἴδια φορά μέ τά ἀγωνιστικά στοιχεῖα τοῦ ἔθνους. Στραμμένοι πρός τό μέλλον, μετροῦσαμε μέ παιδική αὐστηρότητα τούς ἀνθρώπους καί τά πράγματα πού θ' ἄξιζε νά κρατήσουμε στόν κόσμο ὅπου ἐλπίζαμε καί ὅπου δέν ἔμελλε νά ζήσουμε. Ἀνάμεσά τους, ὁ Κούν καί τό θεατρό του στέχονταν σέ καλή σειρά. Αὐτό θυμᾶμαι. Καί δέν νομίζω νά πρόκειται γιά ἐπεξεργασία τῆς μνήμης.

ΚΩΣΤΗΣ ΣΚΑΛΙΟΡΑΣ

Ἀπό τό λεύκωμα
Θέατρο Τέχνης, 1942-1972

ΘΕΑΤΡΟ

Καταναλώνοντας τή «γυναίκα»

‘Ανεπαρκές, σχεδόν παθητικό άποδείχθηκε τελικά τό του Λευτέρη Πανταζή σουξέ των προηγούμενων ετών που έκλιπαρούσε «νά πεθάνουν οι γυναίκες, νά πεθάνουνε, γιά νά μάθουνε καψόνια νά μάς κάνουνε». Έσχάτως τά πράγματα σκληρύνανε κι ό Σπύρος Ζαγοραϊός, βάρδος των βαριά άρσενικών καμηών, έντέλλεται: «Νά κρεμάσουν τίς γυναίκες».

‘Η γυναίκα-τών-τραγουδιών είναι ή γυναίκα-πολεμικός άντιπαλος, ή γυναίκα-γενικό ίσοδύναμο των άπωθημένων, τό πεδίο αναφοράς των πιο ένοχων πόθων μας. Κι ένώ κάποτε έξαγνιζόταν στή μορφή τής μάνας («Μήν κλαίς γλυκιά μανούλα...»), «Ποτέ τή μάνα μήν πικραίνεις, ποτέ σκληρά μήν τής φερθείς...» κ.λπ.), μέ τή συνδρομή τής στέρησης τής ξενιτιάς, τώρα πιά κυκλοφορεί από στίχο σέ στίχο σφραγισμένη άνεξίτηλα από τήν προδοσία, τήν άπιστία, τή ζήλια, τή σκληρότητα, τόν άμοραλισμό κι όλα όσα έκλαμβάνονται αυτόνοήτως ώς τελεσιδικώς τεταπεινωμένα από τόν άντρα-τόν ντόμπρο-τόν λεβέντη.

‘Ακόμη και στά περισσότερα φιλόποπτα άσματα, τό κυνήγι τής όμοιοκαταληξίας στήνε τή φαλλική του σαγήνη: «‘Από τή γυναίκα ούτε ένα καλό δέν είδα» ίσχυρίζεται π.χ. ό Μανόλης Ρασούλης, έστω κι άν τό γλυκαίνει έπιβεβαίωνοντας πώς «πίστεψέ με, έν’ ή μόνη μου έλπίδα».

Δέν πρόκειται βέβαια γιά παρθενογένεση. ‘Η γυναίκα των τραγουδιών (κι όχι μονάχα αυτών που λυτρώνουν τό σεβντά των άρσενικών στίς πίστες των σκυλάδικων) είναι τέτοια έπειδή ίδια άκριβώς είναι ή κοινωνική τής εικόνας, αυτή που καταναλώνουμε χωρίς πολλές άντιστάσεις στίς τηλεοπτικές διαφημίσεις, στά σήριαλ, στίς έφημερίδες και στά «οικογενειακά» περιοδικά.

● **Στίς διαφημίσεις:** “Ό,τι κι άν έμπορεύονται οι διαφημιστές, προσπαθούν νά τό πλα-

σάρουν άποτελεσματικότερα μέ τή βοήθεια ήμίγυμων έως γυμνών γυναικών (άπροσώπως ώραιών). Αυτές οι γυναίκες έχουν χείλη όχι γιά νά μιλούν αλλά γιά νά προκαλούν διά τυποποιημένων κινήσεων. Έχουν μάτια-δόλωμα κι όχι μάτια-βλέμμα. Τό κορμί τους πιέζεται, σφίγγεται γιά νά μοιάζει άψογο, μεταβαλλόμενο έτσι σέ σώμα-φάντασμα. ‘Η όψη τους γεμάτη κρέμες και πούδρες και κοκκινάδια και ρίμελ ώστε νά άφανίζεται τό πρόσωπο.

Τίς τσίχλες; Έρεθιστικά νυμφίδια θά τίς προωθήσουν. Τό κρασί; Γυναίκες όλο μυστήριο. Τά ύπνοσούμενα που περισεύουν ούδεμία σχέση έχουν μέ τό πρόσ πώληση άντικείμενο, άφου, άλλωστε, τό άντικείμενο είναι ένα, πάντα τό ίδιο, ή γυναίκα, και στόχος ή υδραυλική διέγερση των άνδρων-καταναλωτών. Και μόνο οι τυφλοί δέν καταλαβαίνουν διτι τό τσιγάρο και ό λαιμός τής φιάλης ίνουν και ό λεβιές του αυτοκινήτου και τό δοχείο του άπορρυπαντικού πιάτων άποτελούν άπεικάσματα του φαλλού και άκριβώς ως τέτοια προβάλλονται. Στό βασίλειο των συμπαραδηλώσεων τό μόνο νόμιμο ζευγάρι είναι αυτό τής γοητείας και του κέρδους.

Οι μυριάκις έξαγγελθείσες άλλαγές στον δεοντολογικό κώδικα των διαφημίσεων έλάχιστη παρηγοριά — σέ μία χώρα όπου οι διαφημιστές είναι και πολιτιολόγοι και φιλόσοφοι και περιφερόμενα λυσάρια παντός κοινωνικού προβλήματος.

● **Στίς έφημερίδες και στά περιοδικά:** Και καλά. Τόν Ταχυδρόμο τόν καταλαβαίνουμε νά μοστράρει στο έξώφυλλό του μία ήμίγυμη κοπέλα μέσ στο καταχείμωνο. Τό εμπόριο έχει τους νόμους του και, φυσικά, τούς επιβάλλει.

“Όμως; Δυστύχημα; ‘Ο φαλλός-φακός έστιάζεται σέ κάποια τεταρτεύουσα, ως προς τή διακρίβωση των γεγονότων, σημασίας περαστική — άρκεί νά είναι εδειδή.

Ληστεία; «‘Η όμορφη δεσποινίς τάδε μάς είπε: “‘Από δω διέφυγαν οι κλέφτες”», κοινότοπη ή λεζάντα.

Πανελλήνιες έξετάσεις; ‘Η άγωνία ή ή χαρά κατασκηνώνουν μόνο σέ πρόσωπα «τρυφερών ύπάρξεων».

‘Εκλογές βουλευτικές, φοιτητικές ή άλλες; ‘Η γυναίκα και πάλι βορά στο θέαμα και στήν ήδονοβλεψία.

Πρώτα μπάνια ή τελευταία; ‘Η —δΐθεν νόμιμη— κορούφοση.

Πολιτικές συγκεντρώσεις; Δέν προβάλλονται τόσο τά αίτήματα όσο οι διαδηλώτριες. Οι δημοσιογράφοι ως διακοσμητές.

Κι όλα αυτά συμβαίνουν άνεξαρτήτως τής πολιτικής γραμμής τής κάθε έφημερίδας και των διακηρυγμένων δεσμεύσεων της έναντι του άνα-

γνώστη. Λόγου χάρη, δέν είναι άπλώς θέμα άσυνεννοησίας μεταξύ των συντακτών ή συνυπαρξη στήν Έλευθεροτυπία τής 7ης Μαρτίου διαέλιδου άφιερώματος μέ τίτλο «Παγκόσμια ‘Ημέρα Γυναίκας: Δέν φτάνουν γιά τήν ίσότητα νόμοι και γιορτές» (μιλάνε δέκα άνδρες; κατά τύχη, στο άνάλογο άφιέρωμα του Ριζοσπάστη τής 8ης Μαρτίου γράφουν επίσης άνδρες, έξι αυτή τή φορά) μέ σελίδα τιτλοφορούμενη: «Καιρός νά δείξετε τά πόδια σας».

Πολυσυλλεκτικές ό έφημερίδες, κατ’ εικόνα και καθ’ όμοίωσιν των κομμάτων που (τίς) ύποστηρίζουν. Πάντα, όμως, κάτι ξεφεύγει. ‘Ο σεβασμός του άλλου, γιά παράδειγμα.

Πα.Μ.

ΑΚΡΩΝΥΜΙΕΣ

Κι ένώ εισήλαμε αίσίως στο τρίτο έτος τής μ.Χ. (μετά Χρήστον) φάσης τής «‘Αλλαγής», και μάλιστα α.Χ. (άνεν Χάριτος — γενικώς), ό σεσημασμένος έκδοροσφαγέυς Μάρτης έπιβεβαίωσε γιά πολλοστή φορά τό παλιό εκείνο πώς ΔΕΗ σημαίνει Δέν Έχουμε Ηλεκτρισμό και τό παλαιότερο πώς ό ΟΤΕ άποτελεί Οργανισμό Ταλαιπωρίας Ελλήνων.

Πάλι καλά που οι άρμόδιοι του όργανισμού ΕΥλόγως Διψάτε ΑΠαντες μέ ήρωικές προσπάθειες έκμεταλλεύθηκαν τίς χιονοπτώσεις και δέν άψακαν χωρίς νερό όσους άποκλειστήκανε πέντε χιλιόμετρα από τήν ‘Ομόνοια.

Οι συγκοινωνίες, πάντως, πήραν τό δρόμο τόν κακό τής έπικιοωνίας γενικώς, ή όποία περνάει κεοάτια άφου ταμπλόιντ έφημερίδες και ίλουστρασιόν περιοδικά κατάφεραν νά μάς πείσουν πώς άγάπη σημαίνει: Ειτζ Ροκανίζει — Ωθει Τώρα Απαντες Σπίτι. Και πώς νά πäs στο σπίτι σου; Δημοσίως; Τά λεωφορεία Έρχονται Αργά Συνήθως. Ταξικώς; Χρειάζεται ΤΑΞΙμο στήν δι’ έβδομηκοστήν φορά άθωωθείσαν ‘Αγίαν του Αιγάλεω γιά νά πäs από τό Σύνταγμα στήν ‘Ομόνοια χωρίς νά χαρείς τή θεα από τόν Καρέα, χωρίς νά σέ άλυμυρίσει ό ‘Αλιμος.

Χειμέρια τά πράγματα. Πάντως, ή κυβέρνηση του Πάνε Ολα Στόν Οριστικό Κρημό δέν παύει νά καταβάλλει φιλότιμες προσπάθειες μπäs και

πείσει τόν ‘Αχελώο νά τό ρίξει στίς παρεκτροπές αλλά που αυτός. Μασάει πέντε ‘Ηρακλείς στήν καθισιά του και δέκα Κουλουμπήδες δίκηνη τουλούμπα.

Δυσλειτουργία παντάσας και βρήκες πάτμα κι έσύ — Έχω νά λάβω γράμμα σου πέντε χρονάκια τώρα — και μέ κόλλησες στον τοίχο. Ε, Αίγιο Ταχυδρόμοι Αργοπορούν.

ΠΡΟβληματικοί ΠΟθοι τό ρίχνω κι έγώ στον τζόγο. Ολοι Παίζουν Από Πάντα, άλλωστε, κι είναι ή ζωή ένα ντέρμπι. Τί νά σταντάρω, όμως, στον άγωνα Αλέφαντος Έναντίον Κατεστημένου — Παλαιό Ασοι Ολυμπιακού ώστε νά έλπίζω πώς θά άνΑΤΑχθει ή τσέπη μου; Γιατί Υπάρχει Πράγματι Ένα Θέμα Οικονομικό, που θά ‘λεγε κι ό κύριος Σημίτης.

Νά τά ποντάρω όλα στον ΝΕΑζοντα Γκορμπασόφ, τόν «‘Αρχάγγελο του νέου Εύαγγελισμού»; Μά καλά, δέν βλέπεις πώς γιά τούς συντρόφους τής πέρα όχθης πέρα βρέχει και έπιμένουν: Κάλμα, Καλά Είμαστε;

Και νά ‘χεις και τή Νέα Δεινοκρατία νά σου μοστράρει μία τόν Μήτσο, μία τόν Τάκη. Νά τό χωνέψουμε, όλοι τους θέλουν τό «Μισό» δικό τους και τ’ άλλο «Μισό» πάλι δικό τους. Και σέ μάς προσφέρουν τήν ΕΡΤ. Ερμοι Ραγιάδες Τρέμετε.

Τ. Σιμπούρης

Γιά νά συνεννοούμεθα

Ναί, νά φτιάχνουμε επιτροπές σωτηρίας τής γλώσσας — έστω κι άν, συνήθως, ή δραστηριότητά τους έξαντλείται στά ιδεολογήματα τής ιδρυτικής διακήρυξης. Ναί, νά διαρρηγνύουμε τά ιμάτιά μας από στηλών γιά τή λεξιπενία και τούς σολοικισμούς και τούς δατισμούς και τούς άμερικανισμούς και τούς ξυλινοδημοτικισμούς.

Άλλά, τό λεξικό δέν είν' ντροπή — ιδίως όταν οί μόνοι γλωσσικά αυτάρκειες είναι οί νεκροί. «Κατοχυρωμένες γνώσεις» (για νά θυμηθούμε τά πανεπιστημιακά μας) δέν υπάρχουν στά γλωσσικά.

Η ιδεολογική αυτάρκεια, π.χ., είναι αυτή που έχει πείσει, δεκαετίες τώρα, τούς τής Άριστεράς ότι ή «έκμεταλλευσόμενη τάξη» είναι ή εργατική, παρά τό οικείο έρμηνευμα τών λεξικών (έδω του Μεγάλου Λεξικού τής νεοελληνικής γλώσσας, εκδόσεις «Παιδεία»): «έκμεταλλεύομαι: έπωφελούμαι από τίς ιδιότητες, τά συναισθήματα ή τίς άδυναμίες κάποιου και κερδοσκοπώ άθέμιτα: Αυτός ό βιομήχανος εκμεταλλεύεται τούς εργάτες του». Άρα, εκμεταλλευσόμενος τυγχάνει ό βιομήχανος. Και άν προσπαθήσεις νά τ' αλλάξεις και νά γράψεις τούς εργάτες ως «υφιστάμενους τήν εκμετάλλευση», θά σέ καταγγείλουν αυθωρεί και παραχρήμα ως «καθαρευουσιάνικο όργανο τής εργοδοσίας» ή, έστω, ως τυπολάτρη.

Φαλλικού τύπου αυτάρκεια κινεί μάλλον όσους έπιμένουν νά γράφουν: *οί περί ου (άντί: ών), ή περί ου (άντί: ής)* ό λόγος, έξαρσενίζοντας καλά και σώνει τή φρασούλα και καταντώντας τη σύνδεσμο κατά τό *αφού*. Άς βγάλει, λοιπόν, άπόφαση ή Άκαδημία νά τό γράφουμε στό έξής μέ μία λέξη: «περιού» κι άς κάνει κι ένα μνημόσυνο τής περιουσίου γλώσσας μας.

Άλλά ποιά αυτάρκεια νομιμοποιεί τήν Έλευθεροτυπία (και όχι μόνον αυτή) νά γράφει, στίς 10.1.87, στίς καλλιτεχνικές της στήλες ότι, «σέ μιά "έξ άπαλών όνύχων" κριτική τής σοβιετικής λογοκρι-

σίας στόν κινηματογράφο τά τελευταία χρόνια, τό περιοδικό Νόβογιε Βρέμια γράφει ότι ό Ταρκόφσκι...»; «Έξ άπαλών όνύχων», δηλαδή, κατά τήν έφημερίδα: *άπέξω άπέξω, σιγανά και μαλακά, άμβλυμένα*. Κι όχι, όπως επιμένει ό Βοστταντζόγλου (πού πολλοί πολύ τόν τιμούν, κατά τά άλλα) στό *Άντιλεξικό* του μέ τά συνώνυμά του: «άπό τής βρεφικής ηλικίας, από λίκνου, από μωρό, έξ άπαλών όνύχων, από μικρά του νύχια, από κούνια». Κούνια πού μάς κούναγε...

Κοστιίζει, βλέπετε, τό μανιούρ τής γλώσσας. Και, δυστυχώς, δέν είναι εύαριθμες (= εύαριθμητες, εύκόλως αριθμούμενες, *ολιγάριθμες*) οί περιπτώσεις βιασμού τής σημασίας φράσεων και λέξεων, τήν ίδια στιγμή πού λίγες σελίδες παρακάτω, στήν ίδια έφημερίδα, κάποιες σεντονιάδες καταγγέλλουν τή φτώχεια του λεξιλογίου και τήν άδυναμία συνεννόησης τών Έλλήνων του '80.

Αυτό τό καημένο τό *εύαριθμος*, επί παραδείγματι. Τέτοιων έρώτων σφοδρών έγινε άντικείμενο πού τό φουσκώσανε, τό πολλαπλασιάσανε, τό άντιστρέψανε, μαρξιστικώς τάχα μου, και νά τό κεφάλι κάτω και τά πόδια πάνω. Τό αποτέλεσμα: νά γράφεται εκατό φορές ή λέξη και στίς 99 νά σημαίνει *πολυάριθμος*, τό έντελώς αντίθετο δηλαδή άπ' ό,τι ή έντυμολογία της επιτάσσει. Δείγματα τερπνά από τά ΝΕΑ τής 3ης Μαρτίου '87: «Κι οί ούρές μπροστά στό θέατρο πρίν από τήν έναρξη τής συναυλίας του Τζέιμς Μπράουν είχαν σεβαστό μήκος, κι ή δύναμη τής αστυνομίας κι οί όρθιοι πού ποδοκρατούσαν (αυτό τό *δλφα* άς τό πάρει ό δάιμονας), σφυροκοπούσαν (πού άραγε; στά κεφάλια τών προστινών τους, μέ τά αποκριάτικα πλαστικά σφυράκια;) και φωνασκοούσαν στίς πρώτες σειρές τών καθισμάτων, *εύαριθμοι*». Πάμπολλοι δηλαδή, άρίφηνοι πού θά 'λεγε κι ό μακαρίτης ό Καζαντζάκης, άφού πώς θά κάνανε τό-

σον σαματά άν ήταν λίγοι; Και γιά νά μή μάς μείνει καμιά άμφιβολία, λίγο πιά κάτω διαβάζουμε: «Και οί μουσικοί του συγκροτήματος κι αυτοί *εύαριθμοι* — 14 τόν αριθμό». Πολλοί, τουτέστιν, γιά συγκρότημα. Μιά του εύαριθμου, δυό του εύαριθμου, τρεις και τή βιάσαμε τή λέξη.

Μόνο πού ή έρμη δέν ταπεινώνεται κοίνα σέ άνώνυμα έφημερα κείμενα. Άλλά, δυστυχώς, χρησιμοποιείται μέ τήν ίδια λαθασμένη έννοια και σέ κομμάτια περισσότερο απαιτητικά, στού Δημοσθένη Κούρτοβικ, λόγου χάρη, στό *Σχολιαστή* του Μαρτίου, τεύχος 48. Άντιγράφουμε: «Άνήκη στήν *όχι και τόσο εύαριθμη* κατηγορία μεταφραστών πού δέν λειτουργούν ως παραγγελιοδόχοι, αλλά προτείνουν οί ίδιοι στούς εκδότες τά βιβλία πού ένδιαφέρονται νά μεταφράσουν». Και ό Δημοσθένης Κούρτοβικ και έμεις γνωρίζουμε ότι, δυστυχέστατα, αυτή ή κατηγορία είναι όντως εύαριθμη, *ολιγάριθμη* δηλαδή. Άρα, εκείνο τό «*όχι και τόσο*»

στήν άρχή τής φράσης όχι άπλώς περισσεύει αλλά ύπονομεί τήν ίδια τή σκέψη του συνεργάτη του *Σχολιαστή*.

Ψύλλοι στ' άχυρα δλα τούτα κι εγώ άπλώς σκωπτόλης; Ίσως. Ίσως όμως νά 'ναι προτιμότερο νά δίνεται ή, όποια, μάχη σπιθαμή τή σπιθαμή κι όχι κατά *έκτάρια*, όπως προτιμά ό μαίτρ τών μεγαλοπρεπών ά-νοσιών Γιώργος Λιάνης (ΝΕΑ, 3.3.87) πού μπλέκεται σέ μεγάλα χωράφια και χάνει (τούς) πόντους, γράφοντας: «Έμεις οί μεγάλοι, ενώ τά ψωμιά μας τά φάγαμε κι ή κλεψύδρα μας δλοένα άδειάζει, δέν λέμε νά παραχωρήσουμε ούτε ένα *έκτάριο* από τή γή πού κατέχουμε...». Τή σπιθαμή θά 'χε μάλλον στό μυαλό του ό δημοσιογράφος, λίγο πρίν ό λυρισμός τών κοινών τόπων τόν σαγήνευσει. Έλα, όμως, πού τό *έκτάριο* ισούται, καιρό τώρα, μέ *δέκα χιλιάδες τετραγωνικά μέτρα*. Πολλά τά στρέμματα, πολλά και τά ρέματα πού μάς παρασύρουν.

Παντελής Μπουκάλας

Ό πωλών έπί ναρκώσει

Όταν δυό-τρία χρόνια πρίν οί άναρχικοί έπέμεναν δι' άπισών ότι «*οί μπάτσοι πουλάνε τήν ήρωίνη*», είχαν σηκωθεί κάγκελο οί τρίχες τών σοσιαλαστικών κεφαλών. «Οί άλλητες. Περιωβρίζουν τίς Άρχές». Κι από κοντά οί μηνύσεις, οί επιχειρήσεις-«άρετή» και οί εκδικητικοί ξυλοδαρμοί.

Λήγοντος, όμως, του Φεβρουαρίου, στήν περί ναρκωτικών συζήτηση στή Βουλή, κατά τήν όποια οί εκλεκτοί του έθνους συνελήφθησαν έλαφρώς άδιάβαστοι, δυό βουλευτές, ό Χρ. Οικονόμου του ΠΑΣΟΚ και ό Σπ. Παπαδόπουλος τής Ν.Δ. (ψυχίατροι-κλινικάρχες και οί δυό' ξέροντες αυτοί) έδωσαν τό δικαίωμα στίς έφημερίδες νά κραυγάσουν: «*Οί αστυνομικοί πουλάνε ναρκωτικά*». Πρότειναν μάλιστα στόν τής Δημοσίας Τάξεως κ. Δροσογιάννη «*νά κάνει έρευνα στά οικονομικά τών άνδρών πού υπηρέτησαν στό Τμήμα Διώξεως Ναρκωτικών*».

Ούδεμία έκπληξις. Τό κράτος, μονοπωλιακός διακινητής σκληρών ναρκωτικών (τηλεόραση, ΠΡΟ-ΠΟ, 'Ιπό-

δρομος...) τό ίδιο, δέν κινδυνεύει από «λίγους κακούς αστυνομικούς». Τούς χρειάζεται, άλλωστε, γιά νά έμπορευονται τόν λευκό θάνατο, γιά νά προβοκάρον συνκεντρώσεις και γιά νά εκπαιδεύονται στά δπλα επί σωμάτων διαδηλωτών. Όστε, και κάπως έτσι, νά αποδεικνύεται περιττή ή διάκριση εμπόρων — χρηστών και έλαφρών — σκληρών και νά έξωραίζονται και οί διάφορες «Ίθάκες». Άλλωστε, τό ζήτημα δέν είναι τόσο (ή μόνο) τό ποιό πουλάνε τήν ήρωίνη. Άλλά ποιό τήν αγοράζουν και ποιό και γιατί τούς κάνουν νά τή θέλουν. Πόσοι, δηλαδή, βολεούνται από τήν έν γενεί νάρκη, από τήν αυτοανάλωση πιθανών έχθρών του συστήματος.

Νά περιμένουμε ότι οί βουλευτές μας, μέ τήν άσυλία τους υπό μάλης, θά προχωρήσουν τάχιστα και σέ άλλες άναρχίζουσες κινήσεις, π.χ. στήν αυτοδικία κατά τών, σεσημασμένων ως έλέγχθη, εμπόρων;

Σπύρος Εδαγγελίου

ΒΙΒΛΙΟ

1

ΦΡΑΝΚΟ ΛΟΜΠΑΡΝΤΙ

Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Αντόνιο Γκράμσι, έκδόσεις Παρατηρητής, μετάφραση Τάσου Δαρβέρη, Θεσσαλονίκη 1986

Με τό μικρό βιβλιαράκι του Φράνκο Λομπάρντι, πού μεταφράστηκε πρόσφατα από τις έκδόσεις «Παρατηρητής», ό «Έλληνας άναγνώστης» έχει τήν ευκαιρία νά γνωριστεί μέ τις «παιδαγωγικές» αντιλήψεις του Γκράμσι.

Γιά τόν Γκράμσι —ήταν άλλωστε από τούς πρώτους πού επέστησαν τήν προσοχή στό σημείο αυτό— τό σχολείο, ως κρατικός-ιδεολογικός μηχανισμός, είναι ταξικό. Όχι μόνο γιατί, στις σύγχρονες κοινωνίες, χάρη στό σύστημα τής σύμφυτης μέ τόν εκπαιδευτικό μηχανισμό κοινωνικής επιλογής, κατανέμει στά παιδιά διαφορετικούς κοινωνικούς ρόλους και επαγγέλματα ενώνοντας τούς γόνους τών άνωτερων τάξεων, οί όποιοι προορίζονται νά αναλάβουν ήγετικές θέσεις, ενώ τά παιδιά τών λαϊκών τάξεων εξωθούνται στήν άνάληψη ύποτελών καθηκόντων: είναι ταξικό επίσης γιατί χάρη σ' αυτό διαδίδεται και εγχωράσσεται στους γόνους τών λαϊκών τάξεων ή κυρίαρχη ιδεολογία, προϋπόθεση κατά τόν Γκράμσι τής ήγεμονίας. Έτσι, μέσα από συγκεκριμένες αναλύσεις του εκπαιδευτικού μηχανισμού τής Ιταλίας τής εποχής του δείχνει ότι ή παρεχόμενη τότε μόρφωση σκοπό είχε τή νάρκωση τής εργατικής τάξης και τήν ύποταγή τών αγροτικών μαζών του Νότου στήν κυριαρχία τής Έκκλησίας.

Ό Γκράμσι όμως δέν είναι παιδαγωγός: ενδιαφέρεται νά δημιουργηθούν για τις ήγεμονούμενες τάξεις οί προϋποθέσεις τής χειραφέτησής τους, πράγμα καθόλου αυτόνομο. Για νά κατακτήσει ή εργατική τάξη τήν ήγεμονία, τήν όποια έννοει ως πνευματική-ιδεολογική ύπεροχή και πάλη για τήν άπόσπασή της από τήν άστική ιδεολογική χειραγώγηση, χρειάζεται πάλι στό ίδιο τό πεδίο άπ' τό όποιο άντλεί ή άστική τάξη τά εφόδιά της: τό σχολείο.

Τό πρόβλημα είναι άν και κατά πόσον οί οργανικοί διανοούμενοι τής εργατικής τάξης μπορούν νά επιτελέσουν τό ρόλο τους μόνο άν άποδείξουν ότι είναι σε θέση νά αναλάβουν τις νέες διευθυντικές λειτουργίες, νά διαμορφώσουν μιά νέα κουλτούρα.

Αυτή ή φροντίδα δεσπόζει όλη τήν «παιδαγωγική» αντίληψη του Γκράμσι όταν μιλά είτε για τό κόμμα, στό όποιο άποδίδει παιδαγωγικές λειτουργίες, είτε για τούς διανοούμενους —άλλωστε τό κόμμα γι' αυτόν είναι συλλογικός διανοούμενος— είτε για τό άστικό σχολείο, είτε τό ένιαίο σχολείο του μέλλοντος. Σε καμιά περίπτωση δέν ύποχωρεί στις εύκολες-δημαγωγικές λύσεις: «Αυτός πού ύποχωρεί στόν κοινό νοΰ και στή χυδαία σκέψη (...) είναι πρακτικά άσπλος και άδύνατος». Σύμφωνα άλλωστε μέ τόν Γκράμσι ό σχηματισμός τής προσωπικότητας του παιδιού, ή κριτική οικείωση του πολιτισμού δέν είναι τυχαία ύπόθεση: άπαιτεί πειθαρχία, μιά μορφή εξαναγκασμού δηλαδή, για νά κυριαρχηθεί τό ένστικτο, πράγμα πού δέν σημαίνει παθητική άποδοχή τών διαταγών αλλά ένσυνείδητη κατανόηση, και επομένως εφαρμογή, τών κατευθύνσεων πού επιβάλλονται.

Οί σκέψεις του Γκράμσι, άποσπασματικές δυστυχώς λόγω τών συνθηκών εγκλεισμού του στις φασιστικές φυλακές, θά μπορούσαν νά τροφοδοτήσουν όχι μόνο τούς άσχολούμενους μέ τήν πολιτική θεωρία αλλά τό σύνολο τών ανθρώπων πού ένέχονται στό εκπαιδευτικό πρόβλημα: παιδαγωγούς, γονείς, μαθητές, μεταρρυθμιστές. Η όργάνωση του σχολείου, ή ενεργητική μαθητεία, ή σχέση μόρφωσης και εργασίας, ή έναντίωσή του στόν εκπαιδευτικό κατακερματισμό, τό δράμα του τελικά για τό ένιαίο scho-

λείο αποτελούν και σήμερα προβλήματα και στόχους πού ξεπερνούν κατά πολύ τό πλαίσιο μιάς «παιδαγωγικής» σχολής. Έπίκαιρος, λοιπόν, ό «παιδαγωγός» Γκράμσι. Όσο άπέναντι στα προβλήματά μας μένουμε μέ τήν άπορία.

Η.Λαβ.

2

ΣΟΦΙΑ ΑΡΓΥΡΙΟΥ - ΚΥΡΙΤΣΗ

Γυναικείες Φυλακές Κορυδαλλού, Άθήνα 1986

Τό βιβλίο τής Σοφίας Άργυρίου-Κυρίτση γράφηκε για νά θυμίσει ένα καυτό πρόβλημα: τή φυλακή. Ειδικά για τις γυναικείες φυλακές έχουν γραφεί λίγα πράγματα στό παρελθόν και λίγα έχουν γίνει γνωστά. Κρατούμενη και ή ίδια επί τρία χρόνια, έζησε από κοντά και στό πετσί της τό άπάνθρωπο καθεστώς του εγκλεισμού, τής καθημερινής ταπεινώσης άπό τά όργανα του σωφρονιστικού συστήματος και τής τάξεως, έτσι πού ή μαρτυρία της έχει τή δραματική αυθεντικότητα του ανθρώπινου βιώματος. Γιατί ό εγκλεισμός δέν είναι σωφρονισμός αλλά ή τυφλή έκδικητικότητα ενός συστήματος πού ενώ δέν ελέγχει τις ήθικές κατηγορίες και τά μοντέλα-συμπεριφορές τών ανθρώπων, ή μόνη άπάντηση πού γνωρίζει στις παραβιάσεις τών κανόνων είναι ή τυφλή τιμωρία και, άκριβώς διά του σωφρονιστικού συστήματος, ή έξόντωση του κρατουμένου. Για έπαναφορά στόν κοινωνικό στίβο και ψυχολογική άνόρθωση του κρατουμένου άς μή γίνεται λόγος. Οί περιπτώσεις πού παρελαύνουν μέσα από τις μαρτυρίες του μικρού αυτού βιβλίου άπλών γυναικών από χωριά, πού εγκληματίσαν κάτω από τις πιέσεις άκαμπτων και άναχρονιστικών ήθικολογικών προταγών είναι χαρακτηριστικές.

**ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ**

**ΙΣΤΟΡΙΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΑ
ΚΕΙΜΕΝΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ**

Apple Michael, *Ίδεολογία και αναλυτικά προγράμματα*, Παρατηρητής, 1987.

Άργυρίου - Κυρίτση Σοφία, *Γυναικείες φυλακές Κορυδαλλού*, Παρατηρητής, 1987.

Άντερσον Μαίρη, *Θεραπεία με τὰ χρώματα*, Μπαρμπουνάκης, 1986.

Βενιζέλος Εδύγγελος, *Τό κοινοβουλευτικό πολίτευμα και ή λειτουργία του κατά τό Σύνταγμα του 1975/86*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1987.

Διαμαντόπουλος Θαν. *Homo Pasokus. Neodemocraticus*. Ροές 1986.

Λεφτέρ Άνρι, *Μιά σκέψη που έγινε κόσμος*, μετ. Έφη Κορομηλά, έπιμ. Μαριλίτσα Μητσού, Κένταυρος, 1987.

Lombardi F., *Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Άντόνιο Γκράμισι*, Παρατηρητής, 1986.

Λουλούδης Λεωνίδας, *Πολιτολογία*, έκδ. Στοχαστής/Οικόλογία, 1986.

Μανούσκακας Γιάννης, *Τό χρονικό του Άγωνα*, τόμ. Α': *Άκροναυπλία 1939-1943*, τόμ. Β': *Μετά την Άκροναυπλία* (έπανέκδοση), Γνώση, 1987.

Σαρίκας Ζήσης, *Μύθοι της τεχνολογίας*, Έκδοτική Θεσσαλονίκης, 1987.

**ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΕΣ -
ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ**

Καράκος Άλέξανδρος, *Μεθοδολογία προγραμματισμού με τή γλώσσα Fortran*, Θεσσαλονίκη 1986.

Lawrence David, England Mark, *Γιά νά μάθετε τόν Amstrand*, Θεσσαλονίκη 1986.

Lassel Joan, Ramsy Caral, *Τό άλφάβητο του IBM P.C.*, Θεσσαλονίκη, 1986.

ΔΟΚΙΜΙΟ - ΓΛΩΣΣΑ

Ζήκας Γιάννης, *Εισαγωγή*, Άθήνα, 1987.

Καρζής Θ., *Τά σωστά ελληνικά*, έκδ. Φιλιππότη, 1987.

Πεντζίκης Ν.Γ., *Πρός έκκλησιασμό*, Άγροτικές Συνεταιριστικές Έκδόσεις, 1986.

Τσάγκας Νικόλαος, *Ό Πλούταρχος στη Γαλλία*, Πρόθεση, 1987.

Π. Λαβ.

δικεικήσουν στοιχειώδη δικαιώματα. Η συγγραφέας περιγράφει με ένδργεια τήν άπεργία πείνας που ξεσπασε τόν Άπρίλη του 1980 στίς φυλακές Κορυδαλλού: Για νά καταργηθεί τό Δαφνί ως τόπος άποτοξίνωσης, για πλήρη ίατροφαρμακευτική περίθαλψη τών κρατουμένων, τό σταμάτημα τών άπειλών, τών ύβρεων και τών πειθαρχικών κυρώσεων, για πνευματική άπασχόληση και πραγματική ψυχαγωγία, κατάργηση της λογοκρισίας, έλεύθερο έπισκεπτήριο, βελτίωση διατροφής και άπομάκρυνση φυλάκων που φέρθηκαν με βάνανσο τρόπο. Έξέγερση που αντιμετώπιστηκε με βαρβαρότητα.

Η μαρτυρία της Σοφίας Άργυρίου-Κυρίτση, σήμερα που μοιάζει νά ευσαιθητοποιείται ή κοινή γνώμη για τὰ σύγχρονα κάτεργα και τόσος λόγος γίνεται για τήν άναμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος, έρχεται νά άποδείξει ότι έχουμε νά κάνουμε με ένα άπό τὰ σοβαρότερα προβλήματα του ίδιου του σύγχρονου πολιτισμού, προβλήματα που δέν αντιμετωπίζονται με τήν πάλημ μπροστά στά μάτια.

Κ.Κ.

Μιά δεύτερη διάσταση έξίσου τραγική με τήν πρώτη, ιδιαίτερα σκληρή για γυναίκες, είναι ή συστηματική παραβίαση στοιχειωδών άνθρωπίνων δικαιωμάτων του κρατουμένου. Στερητική της έλευθερίας ποιή δέν σημαίνει μόνο άπομόνωση άπό τόν έλεύθερο βίο: σημαίνει βίωση της καθημερινής ταπείνωσης. Για γυναίκα αυτό ίσοδυναμεί με διπλό και τριπλό έξευτελισμό.

Μέσα σ' αυτόν τό μίζερο διάκοσμο της φυλακής θά ζήσουν τὰ ανθρώπινα δράματα οί άνήλικες, οί ψυχασθενείς, οί ίσοβίτισσες, οί «άστές» και οί άγρότισσες περιφέροντας τή δυστυχία τους άπό τό θάλαμο στό προαύλιο και τή μελαγχολία του τελικά άνέλπιδου έπισκεπτηρίου ή στή σύσταση της «ψυχαγωγίας», όπου οί κρατούμενες, με πενιχρά μέσα ή έπιστρατεύοντας όποιο κουράγιο κι εύρηματικότητα άπομένει, θά προσπαθήσουν νά γεφυρώσουν τό χάσμα που τής χωρίζει άπό τήν άνθρώπινη ζωή.

Σ' αυτό τό πλαίσιο, όπου οί αυτοκτονίες ή οί συνεχείς άπόπειρες αυτοκτονίας άποτελούν πεζή πραγματικότητα, έρχεται και ή έξέγερση τών κρατουμένων για νά

3 ΖΗΣΗΣ ΣΑΡΙΚΑΣ

Μύθοι της τεχνολογίας, άπορίες και σχόλια, Έκδοτική Θεσσαλονίκης, 1987

Μύθοι της τεχνολογίας, άπορίες και σχόλια. Έτσι επιγράφει ό Ζήσης Σαρίκας τήν προσπάθειά του νά περιγράψει και νά κατανοήσει τήν κατακτητική ανάπτυξη της τεχνολογίας άπό τόν άρχαίο κόσμο ως σήμερα που τὰ Τσερνομπίλ ρίχνουν τή σκιά τους πάνω στό μέλλον της άνθρωπότητας. Τό έργο δέν άποτελεί συστηματική αντιμετώπιση του καυτού θέματος: «ετερόκλητα άποσπάσματα που έχουν γραφεί στό περιθώριο τών βιβλίων διαφόρων συγγραφέων, όπως ό Μάμφορντ, ό Έλύλ, ό Μαρκοϋζε κ.ά.», χαρακτηρίζει ό ίδιος τήν εργασία του. Ό άποσπασματικός όμως χαρακτήρας του κειμένου αυτού, όπου άναμειγνύονται προσωπικές σκέψεις και άναλύσεις πληθώρας συγγραφέων που άσχολήθηκαν με τὰ σχετικά προβλήματα,

κάθε άλλο παρά μειώνει τή σημασία της εργασίας αυτής. Καί σίγουρα δέν είναι ή μικρότερη άρετή του τό γεγονός ότι προτάσει τήν ιστορική διάσταση του προβλήματος για τή θέση της τεχνολογίας στίς άνθρώπινες κοινωνίες, τή διαφορετική τους στάση ανά τους αιώνες άπέναντι στη μηχανή και τίσ τεχνολογίες της ζωής, τόν τρόπο, τελικά, με τόν όποιο δυναμίτιζε ή τεχνική τόν άνθρώπινο κόσμο. Πέραν τούτων όμως —που μάς οδηγούν σε μία επικοινωνία με τίσ δευδερκέστερες αναλύσεις στοχαστών όπως ό Μαρκοϋζε, ό Φόρμιος, ό Μάρξ, ό Σβάρτς, ό Μάμφορντ, ό Έλύλ, ό Χορκχάιμερ, ό Γκόρξ—, τό βιβλίο του Ζ. Σαρίκα τό διατρέχει ή μόνη άναρώτηση για τή λειτουργία της τεχνολογίας και της τεχνικής, μία άνα-

Επισημάνσεις Η ΑΥΓΗ

Σφόδρα ἐταράχθη ὁ ὁμότιμος καθηγητὴς στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν κ. Δ.Ι. Πάλλας ἀπό τό σημείωμά μας στόν προηγούμενο *Πολίτη* στό ὁποῖο ἐπισημαίναμε τήν ἀπρέπεια τῆς *Αὐγῆς* νά περιλάβει στά ἰδεολογικά της κείμενα — πού ἀριστέρους ἔχουν ἀποδέκτες — ἄρθρο του ὅπου οὔτε λίγο οὔτε πολύ ἐξομοίωσε ἢ παρομοίαζε τούς κομμουνιστές μέ τίς θεοῦσες καί τό «Κ» μέ τό σατανικό σύμβολο τῆς Ἀποκαλύψεως, τό «666». Ἡ ταραχή δική του ὑπόθεση, νά, ὁμως, πού ἀκόμη μιά φορά ἡ *Αὐγή* ὄχι μόνο τοῦ συμπαραστάθηκε ἀλλά στήν πρώτη σελίδα κιόλας, μή τυχόν καί κανένα μάτι τό προσπεράσει, ὑποδεικνύει τήν ἀπάντηση τοῦ κ. Πάλλα ὡς προτιμητέο ἀνάγνωσμα καί ἰδεολογική τροφή γιά τούς ἀναγνώστες της. Πού σημαίνει ὅτι τήν υἱοθετεῖ (*Αὐγή*, 7.3.87).

Οἱ ἀναγνώστες πού ὀδηγήθηκαν ἀπό τόν κονδυλοφόρο — σήμα στήν πρώτη σελίδα τῆς ἐφημερίδας — στή σελίδα 4 διάβασαν τά ἐξῆς ἀπό τή γραφίδα τοῦ κ. ὁμοτίμου: πρῶτον ὅτι στόν *Πολίτη* ἦταν κάποιος «Ἀνώνυμος» πού σχολίασε τό κείμενό του. Ἀνώνυμος μέ κεφαλαῖο Α, ὅπως λέμε π.χ. Ἀνωλύμου τοῦ Ἱερομονάχου, ἢ ἱεροβάλλου, ὥστε ἢ ὑποψία τῆς θρησκοληψίας νά συνοδεύει τήν ταυτότητα τοῦ ἀρθρογράφου μας. Καλά νά πάθουμε ἀφοῦ καλυφθήκαμε πίσω ἀπό τήν ἀνωθυμία. Ἐδῶ ὁ κ. ὁμότιμος ἔκανε δέκα, ἢ *Αὐγή* εἴκοσι κι ἐμεῖς καμία. Θά διάβασαν ἐπίσης ὅσοι ἀσχολήθηκαν μέ τό βαθύ αὐτό κείμενο ὅτι παραιοποιήσαμε τίς προθέσεις τοῦ κ. Πάλλα. Ὅθεν διαμαρτυρόμενος — μαζί του καί ἡ *Αὐγή* πού φρόντισε νά ἀναγράψει τή διαμαρτυρία καί στήν πρώτη σελίδα καί μέ μεγάλα γράμματα ὡς ὑπερτιτλο — γράφει: «Δέν θά ἐπιχειροῦσα αὐτήν τήν ἀπάντηση στό σχολιαστή τοῦ *Πολί-*

τη ἂν δέν μέ κατέκρινε ὅτι τάχα ταυτίζω τό «Κ» (σύμβολο τῆς «ἀναβάθμισης») μέ τό «666» (συμβολικό ἀριθμό στήν Ἀποκάλυψη) τούς «κομμουνιστές μέ τίς θεοῦσες». Ἀναγνώριση τοῦ ἀδόκιμου τῆς σύγκρισης; Ἐτσι θέλει νά πλασαριστεῖ ἡ φράση αὐτή, ἄρα ἐμεῖς πλαστογράφοι καί δόλιοι παρερμηνευτές τῶν προθέσεων του. Καί ἡσυχος πού καθάρισε τούς ἄλλους καί τή θέση του συνεχίζει: «Ἀπλῶς παρομοίωσα (ἄλλο ταῦτιση καί ἄλλο παρομοίωση)». Κατέφυγε λοιπόν στήν παρομοίωση. Ἀλλά νά πῶς ὀρίζουν τά λεξικά τήν «ἀθάνα» αὐτή λέξουλα πού ἐπιστρατεύεται νά περισώσει τό πολιτικό ἦθος τῆς *Αὐγῆς* καί τοῦ κ. Πάλλα: «*Παρομοίωση* ὁ παραλληλισμός ἢ ἡ σύγκριση ἑνός πράγματος μέ ἕνα ἄλλο πού ἐξαγγέλλεται ρητά μέ τίς λέξεις σάν, καθώς, ὅπως, ὁμοιος κ.λπ. Ἡ παρομοίωση χρησιμοποιεῖται γιά νά φωτιστεῖ τό ἀγνωστο μέ τό γνωστό ἢ κάτι πού φαίνεται ἀσαφές καί ἀφηρημένο νά καταστεῖ ὄρατό καί ἐναργές». (Ὅσοι ἐνδιαφέρονται γιά θέματα σχετικά μέ τήν παρομοίωση, τή μεταφορά, τόν παραλληλισμό κ.λπ. ἔχουν ὑπόψη τους τήν ὀγκώδη φιλολογία ἀπό τόν Ἀριστοτέλη ὡς σήμερα. Ἄς μήν ἐπεκταθοῦμε περισσότερο σέ ἕνα ἀπλό σημείωμα).

Ἐτσι καί ὁ κ. ὁμότιμος γιά νά φωτίσει τό ἀγνωστο, δηλαδή τήν κατ' αὐτόν μυστηριώδη ἐμμονή τῶν κομμουνιστῶν στήν κομμουνιστική ἰδεολογία, μέ τίς γνωστές τοῖς πᾶσι ἀποτρόπαιες θεοῦσες τοῦ «666» κατέφυγε στήν παρομοίωση. Σίγουρα τίποτε δέν ταῦτισε. Ἀπλῶς ἔδειξε ὅτι τά δύο μοιάζουν, τό ἕνα εἶναι σάν τό ἄλλο, καθώς τό ἄλλο, ὁμοιο. Ὅχι ἴδιο, γιά τ' ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Σάν. Σάν νά λέμε καθεμιά ἀπό τίς δύο κατηγορίες σατανικῶν καί τυφλωμένων ἔχει μέν τόν δικό της Θεό ἢ Σατανά, ὁμοιος ὁμοιος ὁ φανατισμός, ἢ τυφλή πίστη, ἢ ἀγελαία συμπεριφορά. Νά, λοιπόν, πού τό ἀσαφές καί τό ἀφηρημένο τοῦ κομμουνισμού μπορεῖ νά καταστεῖ ἐναργές, ὄρατό, ἀπό ὅπως

οἱ ἀλαλάζουσες θεοῦσες. Τά ὑπόλοιπα δέν μᾶς ἀφοροῦν. Ἀρκεῖ γιά τόν ἀποτροπιασμό μας ἡ ἀπλή «παρομοίωση».

Σημάδι τῶν καιρῶν; Μάλλον σημαδί τῶν ἀνθρώπων πού δέν ἀνέχονται τό διαφορετικό. Κι ἂν βρεθοῦν ἀντιμέτωποι του θά τό ὑποβιάσουν στήν κατηγορία τοῦ γελοίου γιατί τότε ἡ «νίκη» τους εἶναι ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς. Ἴσως ἔτσι, ἀκόμα κι ὁ νέος φορέας τῆς Ἀριστερᾶς — γιά χάρη τοῦ ὁποῖου ἡ *Αὐγή* ἐπέλεξε καί τοῦτα τά κείμενα τοῦ κ. ὁμοτίμου — μπορεῖ ν' ἀνοιχτεῖ σέ νέους ὀρίζοντες καί συνταρακτικές ἰδέες. Ἀλλά ἐπειδή ἐπί τριάντα τόσα χρόνια διάβαζαν τήν *Αὐγή* ἑκατοντάδες χιλιάδες ἀριστεροί καί κομμουνιστές, δέν τῆς εὐχόμαστε τέτοια καριέρα. Θά τήν κρατᾶμε στήν ἀνάμνησή μας πύο ἐντιμη καί γενναϊόφρονη.

Ἀνωλύμου τοῦ Ἱερομονάχου
(καί γιά τήν ἀντιγραφή
Ἀγγελος Ἐλεφάντης)

Actuel
Marx

Ἀπάντηση στά προβλήματα πού ἀντιμετωπίζει ὁ σύγχρονος μαρξισμός ἐπιχειρεῖ νά δώσει τό νεοσύστατο γαλλικό (διεθνές) περιοδικό Ὁ *Μάρξ σήμερα* (Actuel Marx) πού ἐκδίδεται στό Παρίσι — δύο τεύχη ἐτησίως — ἀπό τόν οἶκο L' Harmattan.

Ἡδῆ στό πρῶτο τεύχος, Ἰανουάριος 1987, εἶναι προφανεῖς οἱ στόχοι τοῦ ἐγχειρήματος. Ἀναζητεῖται ἡ ἀπάντηση στό βασικό ἐρώτημα: «Τί πρέπει νά κάνουμε σήμερα γιά νά «κάνουμε τόν σοσιαλισμό»;». Αὐτό φυσικά προϋποθέτει ὅτι πρέπει νά ληφθεῖ ὑπόψη ἡ πολύχρονη ἱστορία τοῦ μαρξισμοῦ σέ συνάρτηση μέ τίς ἱστορικές, πολιτικές καί οικονομικοκοινωνικές ἐξελίξεις πού μεσολάβησαν ἀπό τίς ἀπαρχές τῆς μαρξικῆς σκέψης ὡς σήμερα.

Οἱ ἐπεύθυνοι τοῦ περιοδικοῦ (J. Bidet, J. Texier, E. Balibar, Chr. Barrère, M. Bertrand, J.-P. Cotten, J.-Claude Delaunay, M. Fogel, El. Guissert, F. Hineker, G. Labica, J.-J. Lecercle, Yr. Quiniou, An. Tose) πιστεύουν ὅτι εἶναι ἀδύνατη ὁποιαδήποτε ἀντιμετώπιση αὐτῶν τῶν προβλημάτων δίχως τή γενική καί εἰδική θεώρηση τῶν μαρξισμῶν πού ἔχουν

ἤδη ἀναπτυχθεῖ. Ἀλλά αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ἀποβλέπουν σ' ἕναν μαρξιστικό ἐκλεκτικισμό ἢ στήν ἐπιβολή ἑνός μονοδιάστατου θεωρητικοῦ σχήματος: «Δέν ἔχουμε τήν πρόθεση νά ἐπιβάλουμε ἕναν καθορισμένο προσανατολισμό, ἀλλά νά ἐπισημάνουμε καί ν' ἀποκτήσουμε ἀκριβή γνώση ὄλων τῶν προσανατολισμῶν. Πιστεύουμε ὅτι ὑπάρχει μιά κριτική γνώση πού συνδέεται μέ τό κίνημα γιά τή χειραφέτηση τῶν ἀνθρώπων. Ἐτσι κατανοοῦμε τήν ἐπικαιρότητα τοῦ Μάρξ».

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ΤΙ ΔΕΝ ΣΥΜΒΑΙΝΕΙ ΣΤΗΝ ΠΑΝΤΕΙΟ

Ἀναγνώστες μᾶς ἐπέστησαν τήν προσοχή σέ ὀρισμένα σημεῖα τοῦ ἀρθρο τοῦ Θόδωρου Βασιλείου «Τί συμβαίνει στήν Παντεῖο;» πού δημοσιεύτηκε στό προηγούμενο τεύχος (ἀριθμ. 75) τοῦ περιοδικοῦ. Κατ' ἀρχήν μιά βασική ἀνακριβεία: τόν κ. Κόνσολα παρέπεμψε στό Εἰδικό Πειθαρχικό Συμβούλιο τό 1974 ὁ κ. Ταλλιαδοῦρος καί ὄχι ὁ κ. Δ. Τσάτσος ὡς ὑπουργός Παιδείας ὅπως κακῶς ἀναγράφεται στό ἄρθρο. Ἐπιπλέον ὁ κ. Κόνσολας ἀπαλλάχτηκε ὁμόφωνα τῆς κατηγορίας γιά συνεργασία του μέ τή δικτατορία, πράγμα πού ὁ ἀρθρογράφος ἀποσιωπᾷ. Ἀνεξάρτητα ὁμως ἀπό αὐτό, στό κείμενο τοῦ Θ.Β. ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη διατύπωση σχετικά μέ τήν ἐκλογή τῆς κας Θ. Κόνσολα στή θέση τῆς ἐπικούρου καθηγητριάς. «Ἡ ἐπιτροπή πού «ἔκρινε» τά προσόντα τῆς ἐκλογείας δέν ἔχει νά ἀπαντήσει τίποτε ὅταν πλανᾶται ἢ ὑποψία πῶς ἦταν ὅλα «μιλημένα»;». Τή διατύπωση αὐτή — ἐμμεση καταγγελία κατὰ τοῦ καθηγητῆ Δ. Τσάτσου γιά συναλλαγή — τό περιοδικό ὄχι μόνο δέν τή συμεριζέται ἀλλά αἰσθάνεται ὑποχρεωμένο νά ζητήσει συγγνώμη ἀπό τούς ἀναγνώστες καί τόν κ. Δ. Τσάτσο γιατί ἀποτελεῖ συκοφαντία καί παραβίαση δεοντολογικῶν ἀρχῶν ἀπό πρῆπει νά ἰσχύουν στό δημόσιο λόγο καί πού πάντα τηροῦμε αὐστηρότητα. Στήν προκειμένη περίπτωση, φαίνεται, δέν ὑπῆρξε ἡ δέουσα ἐγρήγορηση.

Ἀγγελος Ἐλεφάντης